

Comenius Egyetem
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Gondova 2., 818 01 Bratislava
Dušík Anikó tanszékvezető
Tel.: 00421- 2- 593-39-484
E-mail: kmjl(at)fphil.uniba.sk

Bél Mátyás Egyetem
Hungarisztika Tanszék
Alabán Ferenc tanszékvezető
Tajovského 40.,
974 01 Banská Bystrica
Tel.: 00421-446-4145

Gamma Nyelvi Iroda
Bacsákova 240/13,
929 01 Dunajská Streda
Tel.: 00421-31-550 42 61
Fax: 00421-31-550 42 62
E-mail: gramma@real-net.sk
www.gramma.sk
Szabó Mihály Gizella irodavezető

**Mercurius Társadalomtudományi
Kutatócsoport**
Klariská 7., 811 03 Bratislava
Tel., fax: 00421-2-544 31 842
E-mail: mercurius@ba.sknet.sk
Vadkerty Katalin elnök
Gyurgyík László titkár

Katedra Társaság
Dom podnikateľov, Kukučínova 459.
929 01 Dunajská Streda
Tel., fax: 00421-31-552 90 28
E-mail: katedra@katedra.sk
Németh Margit elnök

Gömör-Kishonti Múzeumegyesület
Daxnerova 34., 979 01 Rim. Sobota
Tel.: 00421-47-562 66 82, 00421-47-
563 45 42
B. Kovács István elnök

Mátyusföldi Muzeológiai Társaság
925 26 Boldog 159.
Tel.: 00421-2-459 15 298
Danter Izabella ügyvivő

Ára: 2,66 € / 80 Sk

Új könyvek:

**Biczó Gábor: Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszi-
milációról.** Pozsony, Kalligram, 2009, 280 p.

**Czoch Gábor: „A városok szíverek.” Tanulmányok Kassáról és a reformkori
városokról.** Pozsony, Kalligram, 2009, 216 p.

Csáky Károly: Szakrális kisémlékek nyomában 2. Dunaszerdahely, Lilium Aurum,
2009, 147 p.

**Fedinec Csilla–Szereda Viktória (szerk.): Ukrajna színeváltozása, 1991–2008.
Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök.** Kalligram, 2009.
/Regio Könyvek./

Hazai György: Vámbéry inspirációk. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2009, 380 p.

**Homišínová, Mária: Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció. Etnikai folyama-
tok magyarországi kisebbségi családokban.** Budapest, MTA Kisebbségkutató
Intézet–Gondolat Kiadó, 2009, 298 p.

Jankovics Marcell–Méry Gábor: A bártfai Szent Egyed-bazilika. Somorja, Méry
Ratio, 2009, 146 p.

Magyar Zoltán: A Rétiember. Bodrogi népi elbeszélések. Dunaszerdahely,
Lilium Aurum, 2009, 222 p.

**Papp Z. Attila (szerk.): Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magya-
rokról.** Budapest, Magyar Külügyi Intézet, 2008, 514 p.

Tóth László (szerk.): Szlovákiai magyar írók arcképcsarnoka. Dunaszerdahely,
Lilium Aurum, 2009, 100 p.

Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Pozsony, Kalligram, 2009, 392 p.

A szerkesztőség címe:

Fórum Kisebbségkutató Intézet
P. O. Box 52., Parková 4, 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-552 36 42
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: fazekas@foruminst.sk

Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Voigt Vilmos
Fórum 1999–2009.
Decennium decet

Varga Sándor
Az önálló magyar ifjúsági
szervezet megszületése
1968-ban

Gaucsík István
Kollektivista
mezőgazdaság és az
1968-as gazdasági
reformkísérlet

Tátrai Patrik
Etnikai térszerkezet és
etnikai identitás a Nyitrai
járásban

Halász Marianna
A kárpátaljai lakosság a
korabeli magyar sajtó
anyagai alapján az 1920-
as években

Schell Csilla
Farsangi hírversek
a szocializmus idejéből

Mészáros András
Egy kazuista
irodalomtörténete
címszavakban elbeszélve

Kocur László
Tóth László értekező
prózai és publicisztikai
munkásságáról

Jakab István
Anyanyelv-
használati
gondjainkról...

Könyvek

FÓRUM KISEBBSÉGGUTATÓ INTÉZET

P. O. Box 52.
Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 90
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: forum@foruminst.sk
Tóth Károly igazgató

**A Fórum Kisebbségkutató Intézet
Könyvtára – Bibliotheca Hungarica**
P. O. Box 52.
Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 97
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: bibliotheca@foruminst.sk
Végh László igazgató

**A Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központja – Komárom**
P. O. Box 154., Župná 16.
945 01 Komárno 1
Tel.: 00421-35-773 28 54
E-mail: etnologia@foruminst.sk
Liszka József igazgató

MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰHELYEK SZLOVÁKIÁBAN

Selye János Egyetem
Roľníckej školy 1519.,
945 01 Komárno
Tóth János rektor
Tel.: 00421-35-773-3073
E-mail: sje@selyeuni.sk

Konstantin Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara
Dražovská cesta 4., 949 74 Nitra
Komzsík Attila dékán
Tel.: 00421-37-6408 853
E-mail: dfss@ukf.sk

A folyóirat megrendelhető és előfizet-
hető az alábbi címen:
Lilium Aurum, Dom podnikateľov, Kuku-
čínova ul. 459., 929 01 Dunajská Stre-
da. Tel., fax: 00421-31-552 90 28
E-mail: lilium@liliumaurum.sk

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XI. évfolyam

Főszerkesztő
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Bíró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József, Lampl Zsuzsanna,
Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Simon Attila,
Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

10 éves a Fórum Társadalomtudományi Szemle

VOIGT VILMOS

Fórum 1999–2009. Decennium decet 3

Tanulmányok

VARGA SÁNDOR

Az önálló magyar ifjúsági szervezet megszületése 1968-ban 11

GAUCSÍK ISTVÁN

Kollektivistá mezőgazdaság és az 1968-as gazdasági reformkísérlet 31

TÁTRAI PATRIK

Etnikai térszerkezet és etnikai identitás a Nyitrai járásban..... 55

HALÁSZ MARIANNA

A kárpátaljai lakosság mindennapjai a korabeli magyar sajtó anyagai
alapján az 1920-as években 79

SCHELL CSILLA

„Csoportunknak büszkesége / Rákosi Mátyás arcképe...”
Farsangi hírvérek a szocializmus idejéből. Néhány új adalék
a sajnóemelési rabvágásról 103

Esszé

MÉSZÁROS ANDRÁS

Egy kazuista irodalomtörténete címszavakban elbeszélve (Részletek) 117

Portré

KOCUR LÁSZLÓ

A ceruzával kezében élő ember

Közelítések a 60 éves Tóth László értekező prózai és

publicisztikai munkásságához 131

Agora

JAKAB ISTVÁN

Anyanyelv-használati gondjainkról – Misad Katalin könyve kapcsán..... 143

Könyvek

Misad Katalin: Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok (*Fazekas József*)..... 157

Hahn, Hans Henning–Mannová, Elena (Hrsg.): Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung. Beiträge zur Historischen Stereotypenforschung (*Liszka József*) 159

Múcska, Vincent–Daniš, Miroslav–Ševčíková, Zuzana: Dejiny európskeho stredoveku. I. Raný stredovek. Od 5. storočia do polovice 11. storočia (*Horbulák Zsolt*) 162

S FINANČNOU PODPOROU MINISTERSTVA KULTÚRY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Pf. 52., Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: fazekas@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRESPRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma támogatásával • Példányszám: 700 • Ár: 2,66 € / 80 Sk • Reg. szám: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, P. O. Box 52., Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: EXPRESPRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným príspevkom MK SR • Náklad: 700 • Cena: 2,66 € / 80 Sk • Reg. číslo: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

10 ÉVES A FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

VOIGT VILMOS

Fórum 1999–2009 Decennium decet

Aki figyelemmel kíséri Szlovákia (a Szlovák Köztársaság) életét az utóbbi évtizedben, könnyen el tudja képzelni, milyen sokrétű és nehéz feladat előtt áll egy ottani „Társadalomtudományi Szemle” – hát még, ha ez magyar nyelvű. Márpedig 1999-ben, vagyis már egy egész évtizede itt jelent meg a *Fórum* első száma. A voltaképeni háttér, a „Fórum Intézet” címe akkor Galántán volt, most Šamorínban van. Először a „Szlovákiai magyar tudományos műhelyek folyóirata” volt az alcím, 2003-tól máig pedig „Negyedévenként megjelenő tudományos folyóirat”. A különbség nyilván azt jelzi, hogy kiszélesedett a közreműködők köre, és nem csak az anyaintézmény-nyel kapcsolatos munkatársak írásaira számítanak. A Fórum Társadalomtudományi Intézet (2002-től: Fórum Kisebbségkutató Intézet) részlegeit egyébként a folyóirat-számok első fülszövegén kezdettől fogva feltüntetik, és ugyanígy, hátul a „magyar tudományos műhelyek” felsorolás is olvasható. Vagyis a „belső kör” keretei mindig nyilvánosak voltak. Az itteni intézménycímekben (stb.) megfigyelhető szervezeti változtatások nyilván befolyásolták az ezekben végzett társadalomtudományi kutatásokat is. Ám a lényeg és a célkitűzés a változások ellenére is azonos maradt.

Egyébként a *Fórum* legnagyobb érdeme még visszatekintésben is hihetetlen stabilitása. Talán még a szerkesztők sem hitték, hogy ez az elegáns kékbálna ugyanúgy fog úszkálni egy évtized múltán is a nem is mindig egyértelműen tiszta kék vizekben. Nincs is oka változtatásra, úgy jó, úgy eredményes, ahogy eddig volt. (Ezt a pozitív megállapítást még fogom ismételni.)

Kezdetben évi két, majd három, 2003-tól évi négy (egyenként tízíves) szám jelenik meg. El tudom képzelni, hogy ennek szerkesztése, technikai előállítása már ki is meríti a lehetőségeket: a rendelkezésre álló néhány szakember biztosan egész napokon át ezen dolgozik.

Voltaképpen különösebb programcikkek, szerkesztői bevezetések és nyilatkozatok nélküli folyóirat. A harmadik és a hatodik évfolyam után ugyan egyesített tartalomjegyzék és repertórium jelent meg, ám ez is csak a közölt szövegek tartalmi típusaira utal, nem osztja be, milyen tudományterületeket figyel vagy képvisel a folyóirat. Ami a szerkesztőséget illeti, az is igen stabil. Kezdetben Öllös László volt a főszerkesztő és Fazekas József a felelős szerkesztő. Akkor 14 tagú szerkesztőbizottságot alakítottak ki, nyilván az egyes intézmények és kutatási területek arányosított képviselőiből. Egy ekkora stáb csak akkor nem túl nagy, ha nem bürokratikusán ülésezik, hanem a részletekre osztott munkát csakugyan elvégzi. Ha például minden beküldött cikket ennyi ember csakugyan megvitatná, és véleményének érvényesíté-

sét is követelné, sosem jelenne meg idejében a folyóirat. Időközben több ilyen szerkesztőbizottsági tag kivált, újak is jöttek, ám máig többségben vannak az alapítók – nyilván jól tudnak együtt dolgozni. A kimaradás és bizonyos fiatalodás nyilván praktikus okokból következett be, és nem a nemzetiségi keretek között sajnos tipikus jelenség megisméltése: minél kevesebb tagja van egy csoportnak, annál több acsarkodó frakcióra szokott bomlani. Itt ennek nyoma sincs. A VII. évfolyamtól (2005-től) mintegy helyet cseréltek a szerkesztők: azóta Fazekas József a főszerkesztő, Öllös László a szerkesztőbizottság elnöke.

Mint ahogy a szerzők tudományos szakterületeit minden szám utolsó lapján feltűntetik, az olvasó egy idő után arra is rájön, a szerkesztők közül ki mivel foglalkozik igazán. Igen bölcs módon, szinte a kezdettől zárójelben szerepel a szerzők születési éve. Ez főleg azok számára fontos, akik távolabbról figyelik a folyóiratot, és nem tudják, nem is tudhatják, egy nyugdíjas korában végre kedves témával foglalkozó hölgy vagy egy külföldi egyetemről éppen hazatért fiatal írta-e a pompás tanulmányt.

A folyóirat egy-két íves tudományos tanulmányokat közöl (pontos adatolással, hivatkozásokkal, szakirodalommal). Beszámol konferenciákról, és kezdetben az említett „tudományos műhelyeket” is sorra bemutatta. Igazi viták vagy ankétok nincsenek. A 2002 óta megjelenő *Agora* rovat is csak abban különbözik, hogy itt rövidebb, vázlatosabb, programszerű írások is olvashatók. Igen fontos az egy-két lapos könyvrecenziók közlése. Szemmel láthatólag ezek szerkesztésére, arányaira oda is figyel a szerkesztőség – ám még így sem elég nagy a bemutatott művek száma, nem elég széles az a terület, amelyre rávilágít. A legtöbb ismertetés csak beszámoló – szerencsére ömlengések és dicshimnuszok nélkül. Ám lehetnének mélyebbek is. Kardinális kérdés: milyen és hány nem magyar műveket ismertessenek? Itt is látni a jó szándékot: szlovák, német munkákat recenzeálnak. Ám azt nem tudom megítélni, csakugyan minden igazán fontos szlovák társadalomtudományi munka szerepel-e. És persze főként cseh és lengyel művek ismertetésére is szükség volna – legközelebbi párhuzamként. (Igazában nem is zárójelben kellene ehhez hozzáfűznöm, hogy a legtöbb mai magyar társadalomtudományi folyóiratban botránnyosan kevés, rossz, egyenetlen az ismertetésrovat. Amióta a szerkesztők nem kapnak ilyen célra recenzios példányokat, a könyvek pedig drágák, s az ismertetők sem kapnak honoráriumot – egyszerűen megszűnt az aktuális tájékoztató lehetőség. Mára csak egy-két folyóirat szerkesztője folytat még ilyen utóvédküzdelmet...) A *Fórum* szerkesztőinek még inkább észre kellene venniük, hogy mára megváltozott a szakközönség tájékoztatója: az emberek egyre ritkábban vesznek könyvet, sok helyen nem is lehet könyvesboltban hozzáférni az újdonságokhoz. Cserében ott van az interneten való tájékoztató délibábja... Vagyis a *Fórum*nak még több figyelmet kell fordítania az ilyen ismertetésekben megfogalmazódó tájékoztatásra – mind mennyiségi, tematikus és még inkább minőségi szempontból!

Noha ez Budapesten sem könnyű dolog. (Nekem hivatali szobám szomszédja a bölcsészkar könyvtár olvasóterme, ahová még mindig vagy 30 folyóirat jár. Ide betérvé láthatom, szinte senki sem olvasgat ezek között, végig pedig igazán senki sem lapozza ezeket. Jőmagam sem, tanártársaim sem.) A szlovákiai magyar értelmiség még ehhez képest is izolált helyszíneken él: számára a *Fórum* szinte az egyetlen kitekintést adhatja – már ha eljut hozzá, és betölti ezt a feladatát: amely alighanem a legfontosabb. Én nem bízom az interneten *is* vagy *csak* ott látható folyóiratokban. Azok legfeljebb mocsári lidércfények: feltűnnek meg eltűnnek, és az ígértük

kincs sehol sem található. Nem lehet csakugyan olvasni őket, ceruzás kérdőjeleket és felkiáltójeleket írva rájuk, élvezve vagy leszólva az egyes szerzők stílusát. A *Fórum* még írott folyóirat: szerzői írnak, olvasói olvasnak. (Persze ettől még Új-Zélandon a világhálón is lehet böngészni.)

Ugyanezt mondom a „kongresszusok” (és hasonló események) beszámolóiról. Ezek jogosan belső jellegűek, és igazán fontos feladat, hogy a folyóirat körüli intézmények minden jelentős konferenciáját már csak az utókor számára is dokumentálják. Ehhez is analitikus beszámolóra, értékelő bemutatásra volna szükség – ami bizony idő- és helyigényes műfaj. Nincs is sok vállalkozó ezekre, mivel hálátlan dolog csakugyan végigülni a rendezvényeket, elgondolkozni rajtuk – hát még kritikát is mondani! Természetesen az lenne igazán jó, ha szlovákiai és magyarországi fontos rendezvények is a mérlegre kerülnének. Ám ez sok-sok okból kivihetetlen. Már csak azért is, mert száz tudósító és folyóiratszámoként száz oldal is kevés lenne ehhez.

Rögtön az első számtól olvashattuk az *Oral History* rovatot, amely a Fórum Intézet mélyinterjúból indult ki. Gondolom, nem csak én kezdtem mindig ezzel a rovatral az új számok olvasását! Az interjúalanyok és az interjúkészítők tisztessége, a szerkesztők válogatókészsége csak dicséretet érdemel. És az eddigi tíz évfolyamban keveslem is az ilyen szöveget, a jövőben pedig még több, szélesebb körű hasonló közlésre lenne szükség. Szóaljjon meg például a „másik oldal” is. (Itthoni példából tudjuk, ez szinte még a „mi oldalunkon” megszólalóknál is jobban érdekli az olvasókat.) És nem csak a politika közelébe jutott emberek visszaemlékezései fontosak. Tájékozatlanságomra jellemző, hogy nem tudok neveket említeni, amikor arra gondolok: mely sportvezetők, színigazgatók, képzőművészek, lelkészek stb. is megszólalhatnak. Személyes tippem Karol Wlachowský lenne – ha már meg nem szólalt volna. Ő és a brünni Richard Pražák koronatanúi nemcsak a rendszerváltozásnak, hanem az ezt megelőző éveknek is.

Akármilyen színvonalas magyar folyóirat is a *Fórum*, azért csak regionális és lokális termék. Ami előnnyel is jár! Megvalósítható feladata lesz ily módon a „nagy helyi elődök” kikeresése, bemutatása. (Mondjuk egy francia vagy német folyóirat nem tudna megküzdeni az ezernyi ilyen témával.) Itt is a kezdetektől fogva „ösztönösen” kiváló megoldást találtak a szerkesztők. Időről időre furcsa, ismeretlen szereplőket mutattak be: Ludmann Ottó (1999. 2. sz.), felvidéki magyar jezsuiták (2000. 1. sz.), az eperjesi kollégium (2003. 4. sz.), Genersich János (2004. 4. sz.), a *Magyar Hírmondó* (2005. 2. sz.), Tóth Ferenc báró (2007. 1. sz.). Ez sokkal jobb megoldás, mintha még egy-egy újabb dolgozat születne Bél Mátyásról vagy akár Benyovszky Móricról. Igaz ugyan, hogy noha a legújabb Comenius-tanulmányt nem e folyóiratban keresném, viszont már Drábik Mátyásról itt is írhatnánk. És könnyen lehetne még további sok frappáns témát találni, mondjuk az *Ungarischer Simplicissimustól* a 19. századi mondagyűjtőig vagy Kvacsala Jánosig. Természetesen az „élő” klasszikusok bemutatása is fontos. Vadkerty Katalin, Zeman László, Zalabai Zsigmond, Turczel Lajos, Zsilka Tibor és mások portréi jól sikerültek. Nyilvánvalóan itt is volna még pótlandó személy, mondjuk az egymástól eltérő értékű Szalatnai Rezső és Sziklay László – mégpedig addig, amíg élnek olyan méltatók, akik csakugyan ismerték őket. És bemutatásra kíváncsoznak az „épületek”, „készítmények” is – egyszerűen az „emlékezet helyei”, hogy a most divatos fogalmat említsem. Róluk is lehetne írni mint helyi hagyományról. A vasutak, a tátrai tüdővész-kúrák vagy a pozsonyi és kaszai színházak, az ógyallai csillagvizsgáló vagy éppen a pozsonyi vár restaurálásának

bemutatása bizonyára sikeres lenne. Hát még, ha ilyen, „az emlékezet helyeit” bemutatások során egészen a máig jutna el a tanulmányíró! Tanulmányíró – és nem újságíró. A helytörténeti újságírásnak ugyanis más közleményekben kell érvényesülni.

Noha ritkán (olykor pedig éppen ellenkező értelemben) elő szokott fordulni a „nagy magyarok” (olykor csak a budapestiek) előtti hajbókolás, akik lelátogattak e vidékre, és azt civilizálni kezdték. Szerencsére az ilyen attitűd nem gyakori a *Fórum* hasábjain és az Illyés Gyula–Ladislav Novomeský-levelezés (2005. 3. sz.) bemutatása jó példa arra, hogyan lehet elkerülni ezt (és egyszersmind a Bratislava előtti hajbókolást is). Bizonyos budapestiek ugyan valamilyen feudális természetességgel veszik ugyan az ilyen *Huldigungot*, ám cserébe mit sem adnak. Még szerencse, hogy pártolást sem – amiből több baj, mint haszon származna. És a „fővárosiak” gyakran csak addig szeretik a „vidékieket”, amíg azok nem konkurensak, és e téren főleg nem nyerők. Ha ez bekövetkezik, akkor aztán nem lustálkodnak az áskálódásban. Persze a *Fórum* is kell, hogy közöljön „hazai notabilitásoktól” mégpedig aktuális tanulmányokat, nem szöveget – hogy az olvasói első kézből értesüljenek a budapesti társadalomtudományok legújabb „beszédmódjáról”. Ám az eddigi arányon nem merészkednék túl.

Ám a *Fórum* nem azért született meg, hogy e végül is másodrendű kérdésköröknek fórumot adjon, hanem magának kell új témákat (vagy régi témákat újszerűen) kutatni. Amint az első szám tömör bevezetője már leszögezte, öt évtizedes hiányt kell pótolnia az új folyóiratnak, egyszersmind „teret... biztosítani a szlovákiai magyar értelmiség minden jelentős gondolkodói teljesítményének” (1999. 1. sz. 3. p.). Szerencsére ez kivihetetlen ábránd: tízszer ekkora terjedelemben sem tudna közölni egyetlen folyóirat „minden jelentős teljesítményt”. Ehelyett születése első pillanata óta pontosan érezte a *Fórum*, mi a saját feladata: olyan témakörök állandó, sokoldalú bemutatása, amelyekről eddig szó sem lehetett. Nem mindig valamilyen tiltás miatt – gyakran azért is, mivel nem voltak előtanulmányok.

Lássunk néhány ilyen ügyet!

Természetesen az első világháború utáni időszak társadalmát vizsgálják – ha kell, az előzményekkel együtt. (Régebbi korokba ritkán és inkább kerülő mellékutakon látogattak.) És az utóbbi évszázadról szólván itt hosszú a sora a most felvirágoztató kutatásoknak: demográfia, kisebbségi és nyelvtörvények, nyelvpolitika és nyelvi jogok, oktatásügy, a pártok és politikusok bemutatása, béketárgyalások, csehszlovák–magyar diplomáciai tárgyalások, statisztikai adatok (ideértve a magyar kisebbség történeti kronológiáját). Mindegyikükről azt mondhatjuk, alapos, józan, alapvető fontosságú írásokban jelentkeztek. Szinte hihetetlen, hogy milyen sok témához akadt szakértő. A nagy politikai témák (1956, 1968) is ilyen rangon jelentek meg. Indokolt és bölcs gyakorlatnak tartom, hogy Kárpátaljáról rendszeresen közölnek cikkeket. Ezt nemcsak a történeti múlt igazolja, hanem a nemzetközi kitekintés igénye is. És időnként van „jugoszláviai” és „romániai” cikk is. Indokolt témák esetében ezekből akár több is jöhetne. De csak indokolt témák esetében!

Ugyancsak természetesen a közismert „mikrotémák” is ilyen távlatba kerülnek. Családnevek változása, köszönési formák, nyelvművelés, oktatási szabályozások (egészen a bolognai rendszerig). Itt a nálunk ma megszokottnál modernebb a *Fórum* szemlélete. Az internet és a tömegkommunikáció hatását pontosabban és értelmebben vizsgálják, mint nálunk: ahol vagy érthetetlen adathalmaz, vagy egyszerű lobbizás a mi szakíróink produktuma. Minthogy Magyarországon máig legfeljebb il-

lúziók kerengnek a szlovákiai munkásmozgalomról, a szakszervezetekről, a két világháború közötti tömegsportról (stb.), jó lenne, ha ilyen témák is feldolgozóra találnának. Talán mára az 1948-as fordulat előtti (nem is mindig illegális) magyar kommunistákról is lehetne tényszerűen szólni. Bizonyára más képet kapnánk, mint a múltban megjelent párttörténetekből olvasható.

Gondolom, ma már nem előre, hanem utólag szokták méricskélni a szlovák–magyar arányt a folyóiratokban is. Úgy látom, ez az arány a folyóiratban stabil és indokolt. Azt nem tudom megítélni, mindig a legjobb szlovák irányzatok, szerzők, művek kerülnek-e bemutatásra a folyóiratban. Azt azonban érezni lehet, hogy a hasonló gondolkodású kollégákat (Peter Zajac, Rudolf Chmel) pártolják. Talán azért, mivel legutóbb ezt olvastam, számomra a tíz évfolyam emblematisz írása Chmel esszéje (2009. 1. sz.): „Štúr a szlovákok emlékezetében.” Romantikus és burjánzó írás, szinte az író korába röpíti az olvasót. Nem könnyű olvasmány, és nem csak a remekül visszaadott magyar fordításban. Csak emelkedett folyóirat hoz ilyent – mégpedig legelső írásként. Magam is büszke vagyok arra, hogy ilyen fórum a *Fórum*.

Még sok szépet mondhatnék az elegáns és praktikus folyóiratról: 1. Időben megjelenik. 2. Igen szép a külleme, gondos a tipográfiája, a cikkek tagolása, a táblázatok nem a most divatos tarkabarka sajtótorta-ábrákat majmolják. 3. A cikkeket tematikusan beosztják, megadják a főbb fogalmak jegyzékét. 4. Fogyasztható méretű angol kivonatokat közölnek. Ezek azonban még mindig magyar vagy szlovák írások angol szavakkal: azaz úgy fordították le, és nem végiggondolták őket. 5. Ízléses a cikkek végén maradt helyen könyvek címlapját hozni. 6. A szerkesztők figyelmébe ajánlom azonban, hogy a legtöbb, általuk elfogadott cikk címe igen hosszú, gyakran még alcímekkel is ékesített. 7. Szerencsére most már vízszintesen szedik a szerzők nevét, és nem az első számokban megszokott módon fejjel lefelé – ami biztosan kedvező megoldás volt a holdlakók szemében.

És a legeslegtöbb írás olvasható, nem zsargon vagy önmutogatás. Magyarul van. Nem is tudom, ez a szerzők vagy a szerkesztők érdeme? Csak a kisebb szövegek, rövid írások között van stilisztikailag nem végiggondolt, valahonnan áttekeredett szöveg. Minthogy sok cikk foglalja a szlovákiai magyar nyelvi tudatosság romlásával, ijesztő és sajnos valódi példákat hozva fel – öröm látni, hogy még a nyelvi színvonalra is ügyel valaki a *Fórum* körül. Személy ez vagy az égben lebegő nemtő? Mindegy. Isten tartsa meg jó szokását!

Két kérdésre kell még válaszolnom: miről és kiknek ír a *Fórum*?

Minthogy a „társadalomtudományok” megnevezést többes számban használják, sok minden férne ide a művészettörténettől és egészségügytől a rádió-műsorpolitikáig vagy a pszichológiáig. Ezek mindegyikének nem lehet orgánuma egyetlen folyóirat. Úgy látom, igen sokféle tudományterületről közölnek, a demográfiától az agrártörténetig. Leggyakrabban egy tágon értelmezett társadalomszociológia, kisebbségkutatás, oktatás, politikai forrásközlés, jelenkori történelem kerül elő. Személyes okokból szinte túlréprezentált a nyelvművelés és a néprajz, ám ezeknek külön kis intézményei is vannak a Fórum Intézet intézményrendszerében, és hangvételük modernebb is a magyarországinál. Fenti javaslataimból kiderül, hogy én több (ám csak ha újszerű felfogásban készült!) művelődéstörténetet adnék. Értem, hogy az irodalom, színház, művészetek miért vannak háttérben. (Ezekről más szlovákiai magyar publikációban is lehet olvasni.) Ám mondjuk egy tudományos Kassák-ankét, Bartók és a szlovákiai népzene témája *Fórum-tanulmányban* is megjelenhetne. (Bartók

és a román népzene kapcsolatairól már egész kis könyvtárnyi írás olvasható, ezerszámra menő szlovák gyűjtését azonban érdemes volna társadalomtudományi témaként is bemutatni.)

A *Fórum* nem egyetlen irányzat vagy iskola szócsöve. Ez nehéz is lenne, hiszen Szlovákiában utójára az 1940-es évek elején volt valóban körvonalazható önálló tudományos irányzat, az „egységes tudománynak” nevezett kultúraelmélet, amely egy „strukturalista” módszertant is támogatott mind a nyelvészetben, mind az irodalomban és főként a néprajzban. Igor Hrušovský 1941-es tudományelmélete 1968-ban újjá is éledt. Sajnos, a szlovákiai magyar strukturalizmust Arany A. László politikai üldözésével tönkre is tették. Ma nincs egyetlen uralkodó magyar társadalomtudományi iskola Szlovákiában – úgyhogy ezt a *Fórum* nem is képviselheti. Józán empirizmus és eklekticizmus azonban van a folyóiratban, amelyben egyes módszerek igen modernnek, még nemzetközi összehasonlásban is. Ezt a valódi helyzetet pontosan tükrözi a folyóirat. Nem is tehet mást.

Kiknek írnak? Először is meglepő, hogy eddig több száz jó írást közöltek, szintén száznál több szerzőtől. Nem mindig igaz hát a panasz a szűk keretekre a kisebbségi tudományokat illetően. Nyilván ez a szerzői gárda (és intézményeik) az olvasókörzönység első, belső és szűkebb köre. Számukra tevékenységük közzététele elsődleges cél. Ezen túlmenően a szélesebb értelemben vett értelmiség számára is igazán fontos a folyóirat. Azt hiszem, ilyen vonatkozásban is képes betölteni hivatását. Érdekes témákról ír, végre pontos adatokat hoz. És ami a legfontosabb, magyarul megfogalmazza („artikulálja”, „tematizálja” – hogy két általam nem kedvelt, ám közkedvelt mai terminust hozzak) ezeket. Minden jó cikk egy kis szellemi honfoglalás.

Feltűnően nem veszekednek, alig polemizálnak a szerzők. Pedig van köztük vehemens alkat is. A vitából kicsit több jó lenne – ám csak a tényekről és módszerekről. Üdítő olvasmány, hogy immár évtizede nem sárdobálás és sajtóperekkel fenyegetés kíséri a folyóirat megjelenését. Maradjon is így!

Ha lehet személyes megjegyzéssel zárni, immár másodszor teszek – nagy-nagy örömmel – eleget hasonló, megtisztelő felkérésnek. Az akkor ötvenéves *Slovenský národopis* engem kért fel munkássága értékelésére. Írásomat egy sor változtatás nélkül közölték is. (Magyarul is olvasható ez a vezető magyar néprajzi folyóirat, az *Ethnographia* hasábjain: a 2003. évi 1–2. szám 135–145. lapjain – vagyis ez nem egy díszlátvány, hanem részletező dolgozat volt.) Nagyra értékelttem a folyóirat egész munkáját, megújulását (neofita változásait kevésbé), és a legjobb kurrens európai néprajzi folyóiratnak neveztem. Ami amennyire dicséret szlovák kollégáink teljesítményére vonatkozóan, ugyanannyira kárhóztatása a francia, német stb. folyóiratoknak. Azóta, főként skót és írországi néprajzi publikációk sokkal jobbak lettek.

Ha most a *Fórum* értékelését összegezem, kiemelten eredményes, magas színvonalú, következetes folyóiratnak tartom, amely bármely ország bármely közegében példamutató lenne. Ez persze egy kicsit leminősíti a konkurens folyóiratokat. Magyarországi tapasztalatból tudok, egy kultúrában egyszerre nem sikerül sok jó folyóiratot fenntartani. Ha jó volt a *Valóság* vagy a *Világosság*, később a *BUKSZ*, ez valahogy elvonta a jó tanulmányokat a többi folyóirattól. Mára pedig még a jó folyóiratok is egy-egy szekértábor szócsövei. Ez sem baj, ha vannak ilyen szekértáborok, és a szócsövből nem csak rekedt kiáltozás hallatszik. A *Fórum* értékéről az egész magyar társadalomtudományi folyóiratpiacon olyan jó a véleményem, hogy ide sem me-

rem írni, nehogy magamra haragítsam a konkurenciát. Legfőbb erénye: állandó és stabil, pontosan az, aminek lennie kell.

Decennium debet.

Azt hiszem, korábban is már majd minden számot átnéztem, sok mindent olvastam is belőle. Eleinte nyilván a baráti figyelem miatt, majd megszokásból, mint a vasárnapi ebéd utáni finom szivar szindrómája esetében. Sok számomra új adatra, tényre, összefüggésre bukkantam, és egy általam alig ismert társadalom képére. Most, szemlélve csak még jobb véleményem alakult ki. Nemcsak az egyes cikkek eredményei, hanem ezek összképe is rendkívül érdekesnek, megbízhatónak tűnt. Somorján pedig nem egyszerűbb jó társadalomtudományt összegező folyóiratot szerkeszteni, mint Bécsben, Prágában vagy Budapesten. Azt hiszem, ez eddig sikerült.

Azt sem tudom pontosan, hogyan működik a folyóirat terjesztése. Ez baráti küldemény, valódi előfizetés vagy intézmények közötti kiadványcsere formájában történik-e? Megint a kedvezőtlen hazai példák rémképe lebeg előttem. Nálunk nem is egy folyóirat szinte sehová sem jut el, nem is olvassák/olvashatják. Azt kívánom, legyen megbízható intézményes terjesztése a *Fórum*nak, otthon is, itthon is! És legyen sok megátalkodott olvasójuk, akik már alig várják az új számot, hogy azt végigélvezve, polcukra tegyék, az immár méteres sor végére.

Persze egy kékbálna esetében ez még igen szerény méret! Ám ez a csodálatos élőlény harminc méterre is megnő. És évtizedekig is élél.

Amit éppen kívánok. Kívánunk.

A Fórum Kisebbségkutató Intézet székháza Somorján

Somogyi Tibor felvétele

Az önálló magyar ifjúsági szervezet megszületése 1968-ban*

SÁNDOR VARGA

The Birth of the Independent Hungarian Youth Organisation in 1968

329.78(=511.141)(437.6)"1968"

061.213(=511.141)(437.6)"1968"

316.022.4(=511.141)(437.6)"1968"

Key Words: Czechoslovakia, Slovakia, Youth Organisations, Prague Spring, Hungarian Minority in Czechoslovakia.

A politikai és társadalmi viszonyok 1968 előtt

A Szovjetunió érdekövezetébe tartozó kelet-közép-európai diktatórikus rendszerek életében más-más időben bekövetkező forradalmi vagy reformmozgalmak a hatvanas évek elején érték el Csehszlovákiát. Az 1960-as államjogi, közigazgatási és gazdasági-strukturális átszervezések után a rendszer propagandája azt hirdette, hogy az ország elérkezett a szocialista álom megvalósításának küszöbére. Ezt az állam elnevezésébe felvett „szocialista” jelzővel is kifejezésre akarták juttatni. Összehasonlítva a környező „baráti” államokkal, Csehszlovákiában – az adott rendszer korlátai mellett – relatív jólét uralkodott. Ipari üzemek létesültek, melyek munkát biztosítottak a lakosság jelentős részének. Az ötvenes években erőszakkal létesített, kolhoz típusú mezőgazdasági szövetkezetek egy része a hatvanas években kezdett prosperálni. Ha nem is érték el nagy nyereséget, mindenesetre a helyi lakosság megélhetését biztosították. A Csehszlovákiában élő magyar kisebbség helyzetének tudományos feltárását az utóbbi években nagyban előbbre vitte Kiss József tanulmánya¹ és a Popély Árpád által kiadott dokumentumgyűjtemény.²

A kommunista párt szemszögéből nézve a beteljesülni látszó szocializmust ebben az időben közvetlenül semmi sem fenyegette. A „nyugati imperializmus” veszélye ekkorra már elcsépeltnek tűnt, és különben is tagjai vagyunk a Varsói Szerződésnek, amelynek élén a „testvéri”, nagy és erős Szovjetunió áll, amely megvéd minket minden esetleges támadástól – hangoztatták a hatalom birtoklói. A hatvanas években a két szomszéd állam, Lengyelország és Magyarország rendszere is – az ötvenes években lezajlott és elfojtott forradalmi és reformtörekvések után – szilárdnak látszott. Ekkorra az egypárti diktatúra a „belső ellenséggel” is leszámolt. Az

*A 2008. november 21-én Somorján a Fórum Kisebbségkutató Intézet által szervezett A nemzetiségi kérdés helye a prágai tavasz folyamatában című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

ötvenes évek perei és egyéb megtorló intézkedései minden diktatúraellenes megnyilatkozást jó időre elfojtottak. A hatalmi nómenklatúra tehát biztonságban érezte magát. Cseh részről a burzsoá nacionalizmus vádjával leszerelték és egy időre elhallgattatták a szlovákok nemzeti önállósodási törekvéseit is.

Ebben a majdnem „idilli” helyzetben azonban mégis elkezdődött valami, egy aránylag lassú, de egyre mélyülő, gyakran ugyan burkolt, majd fokozatosan nyíltabbá váló kritikai folyamat. Annak a háború utáni fiatal generációnak a tagjaitól indult ki – elsősorban a cseh-morva országrészben –, akik annak idején lelkesen támogatták a kommunista hatalomátvételt és a rendszer ötvenes évekbeli megszilárdulását. Ők voltak azok, akik a hatvanas évek elején már komoly posztokat foglaltak el a közélet különböző területein, és a kommunista párt hierarchiájába is szervesen beépülve politikai befolyással is rendelkeztek. Előző évekbeli magatartásuk és tetteik révén élvezték a bizalmat. Felismerték azonban, hogy a rendszer, melynek kialakításában maguk is részt vettek, nem az lett, amit elképzelték, illetve rádöbbenetek a rendszer deformáltságára. Eleinte a közelmúlt eseményeit kezdték kritikusan megítélni. Bírálni kezdték a kommunista hatalmi praktikákat, az ötvenes évek pereit és ártatlan embereknek mondvacsinált ideológiai vádak alapján történő meghurcolását. Megindult a rehabilitáció az elítélt egykori párttagok ügyében, majd egyre inkább a merev ideológiai béklyókat kezdték oldozgatni. Elsősorban a művészeti élet egyes területein indult meg az erjedés. A bírálatokat, egyre nagyobb nyilvánosság mellett, legbátrabban az írók, újságírók, képzőművészek és az előadóművészek gyakorolták. Felvették a küzdelmet a szigorú ideológiai cenzúrával, hogy megjelenhessenek addig tiltott vagy tabunak számító művek is. A kortársak emlékezhettek rá, hogy egy-egy ilyen írás megjelenése a prágai *Literární noviny*ban vagy a *Plamen* című irodalmi folyóiratban országos eseménynek számított, sokan olvasták és sokan ismerték hallomásból. Tartalmukról ugyanis beszámoltak a nyugati rádióadók, a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja. Ezeket az adókat akkor titokban a lakosság tömegei hallgatták. De említhetnénk szlovák viszonylatban a *Kultúrny život* című szlovák értelmiségi hetilapot is, amelyért megjelenésének napjain Pozsonyban és a nagyobb városokban 1962-től sorban álltak az emberek.

A kritikus hangvétele az ifjúság körében igen hamar visszhangra talált. És ugyanilyen gyorsan váltott át a verbális szintről cselekvésre. Bírálatok érték a kommunista párt által szigorúan kézben tartott és irányított egységes ifjúsági szervezet, a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség (CSISZ) tevékenységét, amely szűk ideológiai korlátok közé szorította a fiatalok életét.³ A szervezetbe ugyanis szinte kötelezően minden fiatal betereteltek, és előírták, hogy milyen tevékenységet folytathatnak. Ez elsősorban olyan szemináriumokra, illetve – ahogy akkor mondták – tanfolyamokra vonatkozott, ahol a párt ideológiáját sulykolták a fiatalok fejébe. A kommunista ünnepek és emléknapok megünneplése (május 1., a munka ünnepe; november 7., a nagy októberi szocialista forradalom és mások), az ezeken való tömeges részvétel, a kötelező munkabrigádok szervezése szabadnapokon, illetve az iskolai szünetekben – mindez a kor természetes velejárójának számított. Ugyanakkor az ifjúság természetes szórakozási igényeivel vajmi keveset törődtek. Az ifjúság az ilyen merev és formális tevékenységi formákat szerette volna az életéből kiiktatni. A fiatalok fokozott mértékben kezdték hódolni a modern tánczenének. Ne felejtjük el, hogy a beatzene és egy igen népszerű tánc, a twist, éppen ebben az időben kezdett a kelet-közép-európai országokba Nyugatról beszivárogni! A Beatles együttes legnagyobb

sikerkorszaka is a hatvanas évek első felére esik. A párt ideológusainak rosszállása ellenére a fiatalok tömegesen hódolnak ezeknek a modern irányzatoknak. És ez egyúttal tiltakozást vagy olykor már lázadást is jelentett a centralizált ifjúsági szervezet merev keretei ellen. Szlovákiában létezett egy hetente jelentkező igen népszerű rádióműsor, a *Vysielanie na modrej vlne* (Közvetítés a kék hullámhosszon),⁴ amely eredetileg a CSISZ propagandaadása volt, de fokozatosan megváltozott a hangneme, és igazodott a fiatalok valódi igényeihez. Tényfeltáró riportokat, beszélgetéseket közölt zenés keretben. A hazai zeneszámokon kívül a műsor keretében lejátszottak népszerű és itthon tiltott, tehát nyilvánosan egyébként nem hallgatható számokat is. A műsort a fiatalok tömegei hallgatták nemcsak a zene, hanem az elhangzó kritikus hangvételű riportok miatt is. A szerkesztők pedig hétről hétre szinte borotvaélen táncolva küzdöttek a cenzúrával. Itt-ott annak is híre ment a fiatalok körében, ha valamilyen zeneszámot vagy riportot letiltottak. Ez tovább növelte szemükben a rendszer népszerűtlenségét.

Szlovákiai magyar viszonylatban is volt egy említésre méltó, meglehetősen korai, 1961–1962-es kezdeményezés, amelyről csak később derült ki, hogy úttörő jelleggel bírt. Fiatal szlovákiai magyar előadóművészek, akkor még a pozsonyi Színművészeti Főiskola hallgatói, Beke Sándor és Vavreczky (később: Galán) Géza szlovákiai magyar költők műveiből *Korunk és költészetünk* címmel elkészítettek és színpadra állítottak egy versösszeállítást. Az elszavalt versek külön-külön önmagukban, noha kiváló költeményekről volt szó, még nem fejeztek ki bírálatot vagy tiltakozást. Azonban az előadás dramaturgiája és az összeállítás maga – a zenei aláfestéssel együtt – már sokatmondó tartalommal állt össze. A magyar táj és a szerelem dicsérete, valamint a lázadó fiatalok költőien megfogalmazott gondolatai így együtt, egy közös életérzést fejeztek ki, amely szakított a merev mozgalmi ideológiával, és az életet a maga valóságában tükrözte. Ez az előadás később mintául szolgált a szlovákiai magyar irodalmi színpadi mozgalomnak, amely – mint tudjuk – a hatvanas évek második felében és a hetvenes években bontakozott ki országszerte.

A szabadabb, kötetlenebb szórakozási és művelődési formák megvalósulása érdekében a fiatalok spontán módon elkezdtek olyan klubokat szervezni, amelyekben maguk szabhatják meg, mivel foglalkoznak és hogyan szórakoznak. A hatalom számára eleinte már maga a „klub” szó is tabunak, sőt elítélendőnek számított. Az ilyen klubok tevékenysége ugyanis kicsúszott az irányításuk alól, és ezt a központosított diktatúra nehezen viselte el. Miután belátták, hogy a tiltás csak még makacsabb ellenállást szül, megpróbálták a klubokat a CSISZ keretei közé bevonni. Engedélyezték, főleg a főiskolákon és egyetemeken, hogy a CSISZ-alapszervezetek saját klubokat hozzanak létre, és ott a fiatalok hódolhassanak a saját elképzeléseik szerinti szórakozásnak és művelődési formáknak. Ezek azonban, kevés kivételtől eltekintve, nem váltak igazán népszerűkké, mert ha kisebb mértékben is, de érezhető volt a CSISZ által gyakorolt ellenőrzés. Pozsonyban viszont nagy népszerűsége tett szert a főiskolás klub, ahogy eredetileg nevezték, a „V-klub” (Vysokoškolský klub). A felsorolt jelenségek azonban kétségtelenné tették, hogy a CSISZ-en belül is megindult egy lassú erjedés, amely fokozatosan az egész szervezetet átjárta. Ez a mozgalom eleinte nem fogalmazott meg politikai célkitűzéseket, hanem csak a szervezet tevékenységét akarta színesebbé, kötetlenebbé és ideológiamentesebbé tenni.⁵

A magyar fiatalok klubmozgalmának kezdetei és első szakasza

A pozsonyi egyetemen és főiskolákon tanuló szlovákiai magyar fiatalok – figyelve az országban és az ifjúsági szervezetben zajló eseményeket – szintén próbálták kitörni az uniformizált keretek közül. Mivel több karon tanultak és több kollégiumban laktak, nem maradt más lehetőségük, mint egy közös klubot alapítani. Ennek első kísérletére 1964 februárjában került sor Pozsonyban egy Štúr utcai pincehelyiségben. Mintegy 80 szlovákiai magyar diák itt megalapította a József Attila Ifjúsági Klubot (JAIK). Ez eleinte kissé tétova kezdeményezés volt. A hatalom által előírt keretek közül szabadulva hirtelen nem volt olyan megfogalmazott közös programja a fiataloknak, amely irányadó lett volna. A heti egyszeri összejöveteleken, több hónapon keresztül azon folyt a vita, hogy mivel is foglalkozzanak a fiatalok az összejöveteleiken. Az összejöveteli helyiség problémája sem oldódott meg hosszabb időn keresztül. Mint érdekességet kell megemlíteni, hogy néhány összejövetelre a Csehszlovák–Szovjet Baráti Társaság Háza adta bérbe a helyiségeit. Néhány hónap elteltével a JAIK összejöveteleire a Csemadok székházának nagytermében került sor. Annak ellenére, hogy a Csemadok KB egyes vezetői gyanúval szemlélték a rebellis fiatalok ténykedését, a klubhelyiség problémája ezzel végleg megoldást nyert.⁶ Pár hónap elteltével a Csemadok egyik pozsonyi alapszervezete integrálta a klubot. Így megtörtént a legalizálása, de önálló cselekvési szuverenitását a JAIK végig megtartotta.⁷

A JAIK példáját követve a hatvanas évek második felében több szlovákiai magyar ifjúsági klub is alakul: 1965-ben – Petőfi Ifjúsági Klub, Komárom; Juhász Gyula Ifjúsági Klub, Nyitra; Új Nemzedék Ifjúsági Klub, Kassa; Csillag Ifjúsági Klub, Csata; 1966-ban – Csallóközi Ifjúsági Klub, Dunaszerdahely; Korunk Ifjúsági Klub, Losonc; Erdélyi János Ifjúsági Klub, Nagykapos; Vörösmarty Klub, Vágsellye; Tompa Mihály Ifjúsági Klub, Rimaszombat; Kazinczy Ferenc Diákkör, Brünn; Lévai Ifjúsági Klub, Léva; 1967-ben – Kassák Lajos Ifjúsági Klub, Érsekújvár.

Külön kell megemlítenünk a prágai Ady Endre Diákkört (AED), amely már 1957-ben megalakult mint a prágai magyar főiskolások klubja. Korai megalakulása talán annak köszönhető, hogy a Prágába került dél-szlovákiai magyar diákok távol voltak otthonuktól, csak ritkán utazhattak a családjukhoz, így fokozottabban érezték a magyar közösség hiányát. Ezért korábban mutatkozott náluk igény egy nemzetiségi alapon működő közösség iránt, amely eleinte inkább az otthon melegét volt hivatva részben pótolni. Később az AED, a JAIK mellett, a csehszlovákiai magyar klubmozgalom egyik motorjává vált.

A prágai AED 1965-ben felvette a kapcsolatot a pozsonyi JAIK-kal, és a kassai Új Nemzedék Ifjúsági Klub szervezői segítségével 1965 nyarán a Rozsnyó melletti Kőrösön közösen megszervezték az első Nyári Ifjúsági Táborozást (NYIT).⁸ A nyári táborok kezdetéről Duray Miklós ezt írja: „Sokat tanulmányoztuk a Sarlót, s tudtuk, hogy ők miből indultak. 1928-as gombaszögi táboruk adta az alapgondolatot, hogy mi is tábort szervezzünk, s ez az ötlet indította el munkánkat.”⁹ Meg kell jegyeznünk, hogy a két világháború közötti időszak csehszlovákiai magyar eszmei és mozgalmi hagyományai közül a hatvanas években a Sarló mozgalomra való hivatkozás nem volt tiltott. Ezért sokan éltek ezzel a lehetőséggel, azt is sejtetve, hogy nemcsak munkásmozgalmi hagyományai vannak a szlovákiai magyarságnak. Az azonban akkor kevesek előtt volt ismert, hogy a Sarlónak csak a kezdeti szakaszára volt jellem-

zó a népi kultúra ápolása, a nemzeti öntudat megmaradásának támogatása és a magyar néprajzi hagyományok tudományos gyűjtése, egyszóval a magyar kisebbség elnyomása ellen kifejtett tevékenység. A mozgalom fokozatosan az akkor terjedő „tudományos szocializmus” eszméi (Marx, Lenin és Sztálin művei) iránt kezdett érdeklődni, és közeledett Csehszlovákia Kommunista Pártjához, amelyben, önálló arculatát elveszítve, rövid időn belül feloldódott.¹⁰ Duray Miklós két évvel később, 1968-ban, a szlovákiai magyar klubmozgalom addigi szakaszait összefoglaló írásában valószínűleg már a Sarló mozgalom történetének pontosabb ismeretében írta, hogy „Igaz, elismerjük a Sarlót, de hibáiból is okultunk”.¹¹

A magyar fiatalok klubmozgalmára jellemző tanácstalanság nehezen szűnt meg. Ötletei ugyan voltak a fiataloknak, hogy mit kellene, illetve mit lehetne tenniük abban a mozgástérben, amit maguk számára kialakítottak, de hiányzott egy olyan vezető személyiség, aki magával tudta volna ragadni a többieket, akire hallgathattak volna, és aki minden helyzetben irányt tudna szabni a tevékenységüknek. Ilyen vezetővé nőtte ki magát a JAİK-ban Duray Miklós, aki 1965-től fokozatosan átvette a klub irányítását, és az egész szlovákiai magyar klubmozgalom meghatározó személyiségévé vált. Hasonló meghatározó szerepet töltött be Duka Zólyomi Árpád a prágai AED-ben.

A szlovákiai magyar ifjúsági klubmozgalom egyik fontos mozzanatának számít, hogy 1965 novemberében öt klub vezetői találkozót szerveztek, amelyen megegyeztek a közös fellépésről és a rendszeres kapcsolattartásról. Ezt a törekvést felkarolta a pozsonyi Népművelési Intézet magyar osztálya (Osvetový ústav), amely útiköltség-térítés formájában némi anyagi támogatást is nyújtott a klubvezetők időnkénti tanácskozáshoz, valamint a *Népművelés* című havilapjának kiemelhető mellékleteként megjelenítette a klubok, többnyire négyoldalas, tájékoztatóját. Ennek szerkesztését a JAİK tagjai végezték. Kezdetben *Így élünk mi*, később *Hang* címmel jelent meg.¹² A tájékoztató tartalmát szintén az útkeresés jellemezte. A lap gyakran a magyar kisebbség kulturális hagyományait felelevenítve próbálta a magyar fiatalok ismereteit gyarapítani saját múltjukról. De visszatérően foglalkozott saját maga hasznosságának kérdésével. Megjelent ugyan néhány módszertani útmutatást tartalmazó írás is, de a klubmozgalmat ezekben az években továbbra is a tétova útkeresés jellemezte. A lap legfőbb jelentősége mégis abban volt, hogy a működő néhány magyar ifjúsági klubot összefogta egy félig-meddig legalizált hálózatba. Így az egypártrendszer részéről gyanúval figyelt klubok nem a tiltott, hanem a megtűrt kategóriába tartoztak.

Ez az állapot nagyjából azonban csak egy évig tartott. Az Abarán megtartott 1966-os II. NYIT táborozásának programjában a hatalom szervei kifogásolnivalót találtak, és ennek ürügyén támadást indítottak a klubok ellen. A megalakult klubokat ekkor komolyan fenyegette a betiltás veszélye. Végül azonban csak a mozgalom szócsövét, a *Népművelés* klubmellékleteként megjelenő *Hang* kiadását tiltották be 1966 decemberétől. Ez kissé visszavetette a klubmozgalom lendületét.¹³

A mozgalom azonban pár hónapos eszmélés után újra felélénkült. Az AED megalakulása tízéves évfordulójának megünneplésére 1967 novemberében Prágában ismét összegyűltek a csehszlovákiai magyar ifjúsági klubok képviselői. Ez alkalomból megalakították a klubok 5 tagból álló Módszertani Csoportját, amely a megszüntetett *Hang* és a klubvezetők találkozó helyett elsősorban a klubok közötti kapcsolattartást volt hivatva biztosítani. Ez azt jelentette, hogy az 1968-as év már ismét egy akcióképesebb magyar ifjúsági klubhálózatot talált.¹⁴

A csehszlovákiai kommunista rendszer dogmatikus módszereivel szemben magán a párton belül is nőtt az elégedetlenség, mígnem 1968 elején Alexander Dubček megválasztásával a CSKP KB vezető titkári tisztségébe kezdtek hivatalosan is nyilvánosságot kapni azok a viták, amelyek addig a kommunista párt központi vezetésében zajlottak a kulisszák mögött. A reformokat óhajtó és a társadalmi megújulásért síkra szálló erők küzdöttek a változtatásokat elodázni akaró erővel. Eltartott néhány hétig, amíg az emberek elhitték, hogy a reformerők tényleg felülkerekedtek a pártban, és maguk is tehetnek valamit életük jobbítása érdekében.

A magyar fiatalok 1968. április 6-i értekezlete

A fiatalok is türelmetlenül várták a lehetőséget, hogy az igényeiknek megfelelő szervezeti kereteket hozhassanak létre. Erre Szlovákiában a CSISZ Szlovákiai Központi Bizottságának (CSISZ SZKB) 1968. március 22–23-i rendkívüli plenáris ülése adta meg az impulzust. Ezen az ülésen kimondták azt, hogy a fiatalok döntő többsége a szervezet megreformálását vagy felosztatását követeli. Ennek alapján úgy döntöttek, hogy támogatják azt az álláspontot, amely szerint „lehetőséget kell adni arra, hogy a fiatalok olyan szervezeteket létesíthessenek, amelyek leginkább megfelelnek az elképzeléseiknek”. Ezt a javaslatot a CSISZ SZKB plénumának magyar nemzetiségű tagjai is támogatták. Az ő nevükben Csikmák Imre, a CSISZ SZKB Elnökségének tagja felszólalásában javasolta, hogy a legközelebbi napokban hívják össze a magyar ifjúság képviselőinek találkozóját is, amely „megvitatná hazánk magyar nemzetiségű fiataljai szövetségének megalapítására vonatkozó kérdéseket”. A CSISZ SZKB határozatban csoportot jelölt ki a találkozó előkészítésére.¹⁵ A CSISZ plénumának ülése előtti napokban a JAIK már számos állásfoglalást küldött a párt-szerveknek és a CSISZ-nek is, amelyben a reformok megvalósítását sürgette. A CSISZ SZKB magyar tagjai és a JAIK közötti egyeztetés után megalakult a magyar fiatalok értekezletét előkészítő csoport, amely terjedelmes vitaindító anyagot is kidolgozott az értekezletre Tervjavaslat az önálló Magyar Ifjúsági Szövetség megalapítására címmel, melyet az *Új Ifjúság* is közzétett.¹⁶

Az előkészítő bizottság 1968. április 6-ra Pozsonyba, a CSISZ tulajdonában lévő, egykori YMCA épületének üléstermébe hívta össze a magyar fiatalok értekezletét. A mintegy 150 összegyűlt fiatal először egy vitaindító beszámolót hallgatott meg, melyet Csikmák Imre olvasott fel. Részletesen elemezte a CSISZ tevékenységének hiányosságait és hibáit. Idézett a magyar fiatalok leveleiből, amelyeket az *Új Ifjúság* szerkesztőségébe küldtek. Összegezve elemzéseit, így folytatta: „[...] megállapíthatjuk, hogy a CSISZ eddigi szervezeti felépítése nem biztosított elég teret a csehszlovákiai magyar fiataloknak ahhoz, hogy a szervezetet teljes egészében magukénak vallják. Nem vették tekintetbe az ifjúság nemzeti és nemzetiségi érdekeit. Ezzel és csakis ezzel magyarázható, hogy a magyar fiatalok arányszáma alacsony az ifjúsági szövetségben.”¹⁷

A beszámolót egy érzelmeiktől túlfűtött vita követte. Szinte mindenki szólni akart. A résztvevőkben ott feszültek az elmúlt évek nem túl örömteljes élményei és tapasztalatai, amelyeket okvetlen szerettek volna megosztani a többiekkel. Valamennyien érezték, hogy ez az első alkalom, amikor a nyilvánosság előtt szabadon kifejthetik véleményüket és megtehetik javaslataikat. A jelenlevő fiatalok többségének ez felémelő érzést jelentett. Éles vita alakult ki a további lépéseket illetően. Deklarálja-e

az értekezlet az önálló magyar ifjúsági szervezet megalakításának szándékát, vagy igazodjon a CSISZ SZKB irányműveiben javasolt rétegszervezetek létrehozásához, amelyeket egy közös ernyőszervezet kapcsolna egységbe. Ebben az időben valamennyi napvilágot látott elképzelés bizonytalan lábakon állt. Nem lehetett tudni, hogyan alakul a politikai helyzet, meddig mennek el a reformok, hogyan alakul a cseh–szlovák viszony. Ekkor már ugyanis Szlovákiában felerősödtek a szlovák törekvések Csehszlovákiának két egyenrangú nemzet szövetségi államává való átalakítására. Ez a törekvés az ifjúsági szervezetben is érvényesült.¹⁸ Egyértelművé vált, hogy a szlovák ifjúsági vezetők a szlovákiai ifjúsági szervezet csehektől független, teljes önállóságában gondolkoznak. Ez tükröződik a létrehozandó szervezet elnevezésében és céljainak megjelölésében is, ahol a nemzeti érdekeket hangsúlyozták. A magyar fiatalok számára ez kedvező volt, ugyanis a nemzetiségi alapon történő szerveződést támasztotta alá, amely tulajdonképpen a magyar fiatalok célja is volt.

A magyar fiatalok 1968. április 6-i értekezlete hosszas vita után végül két dokumentumot fogadott el. A Felhívás című dokumentum támogatta Szlovákia Ifjúsági Szövetségének létrehozását „mint csúcscsoportot, amely a különböző ifjúsági csoportosulások valódi parlamentjévé válna”. Az önálló magyar ifjúsági szövetség létrehozásáról előterjesztett tervezetet pedig ezekkel a szavakkal javasolta további megvitatásra: „A jelenlegi feltételek között azonban lehetetlen egy tervezet alapján döntést hozni. Lehetőséget kell adni arra, hogy a fiatalok saját maguk a legdemokratikusabban válaszszák meg azt a szervezeti felépítési módot, amely számukra a leginkább megfelel.” Ez lényegében kompromisszumként került a Felhívásba, mivel a szlovák ifjúsági vezetők elvárták, hogy a magyar fiatalok szintén kiálljanak a cseh országrészekről való elkülönülés mellett. Az értekezlet résztvevőinek döntő többsége azonban egyértelműen az önálló magyar ifjúsági szervezet megalakítását szorgalmazta, illetve ennek egyértelmű deklarálását látta volna szívesen. A visszafogottság azonban tudatos volt, és az akkori politikai helyzethez igazodott. Akkor ugyanis még nem volt kész a kommunista párt akcióprogramja, amely a demokratizálódás kiterjedésének körvonalait és a cseh–szlovák viszony rendezésének folyamatát kellett, hogy meghatározza. A szlovák politika szereplői akkor erre vártak. A CSISZ-ben ugyan támogatták a különböző ifjúsági rétegszervezetek megalakítását, de még szintén nem volt biztos az, hogy lesz-e különálló Szlovákiai Ifjúsági Szövetség. Az akkori bizonytalanság tehát óvatosságra intett. Ebben a helyzetben magyar részről valóban nem lett volna célszerű radikális önállósodási nyilatkozatot kiadni. Ugyanakkor a Felhívás a magyar fiatalokat az önálló ifjúsági klubok megalakítására ösztönözte. A mozgalom végső szándékát általánosságok mögé rejtve pedig így fogalmazta meg: „Célunk az, hogy olyan szervezkedési formákat találjunk, amelyekből a fiatalok nem idegenkednek, hogy valóban érezzék – itt alapvető érdekeik jutnak kifejezésre.”¹⁹ Ez a megfogalmazás végül is nyitva hagyta a kérdést. A jövőre nézve minden lehetőség, köztük az önálló szervezet megalakítása előtt is nyitva hagyta a kapukat.

Az értekezleten elfogadott Határozat azonban már sokkal konkrétabb megfogalmazásokat tartalmaz. A résztvevők ezt belső használatra szánták. Ebben határidőkkel megszabott tevékenységeket írtak elő az ifjúsági klubok megalakításától kezdve a járási szervek létrehozásáig. A megválasztott Magyar Ifjúság Központi Tanácsának (MIKT) pedig feladatul adták, hogy 1968. május 15-ig dolgozza ki az alakuló szervezet programját és szervezeti szabályzatát, és ezeket bocsássa országos vitára. Ezt követően június 30-ig hívja össze a járási szervek küldötteinek országos konferen-

ciáját „amely megalakítja a Csehszlovákiában élő magyar ifjúság önálló érdekvédelmi szervezetét”.²⁰

Az értekezlet szervezői tehát a Felhívással gesztust gyakoroltak a szlovák fél irányába, mintegy bizonyítva, hogy a csehekkel szembeni önállósodási törekvéseiket a magyar fiatalok támogatják. Nem kimondva ugyan, de abban bíztak, hogy a magyar törekvések esetében majd hasonló gesztusra számíthatnának a szlovák féltől is. A Határozat viszont csak a klubok és a megválasztott testületek belső használatára készült, habár az *Új Ifjúság*ban nyomtatásban is napvilágot látott. Igaz, hogy egyértelműen az önálló magyar ifjúsági szervezet megalakulására irányuló tevékenységhez ad útmutatót, de úgyszólván értelmezhető, hogy ez a szervezet is tagja kíván lenni a megalakuló Szlovákiai Ifjúsági Szövetség parlamentjének. Arra vonatkozólag pedig, hogy a jövőben milyen mértékű lenne az ebben résztvevő rétegszervezetek önállósága, akkor még nem volt tisztázott, és megoszlottak róla a vélemények.

Szerveződés és programalkotás

Az április 6-i értekezleten elfogadott dokumentumok szellemében kezdődött meg a magyar ifjúsági klubok szervezésének új szakasza, most már azzal a céllal, hogy a klubok rövidesen egy önálló magyar ifjúsági szervezetbe tömörülhetnek. A megválasztott, 34 tagból álló Magyar Ifjúság Központi Tanácsa (MIKT) nevében annak Szervező Bizottsága végezte a konkrét munkát. Ez a MIKT pozsonyi és Pozsony közeli tartózkodási hellyel rendelkező tagjaiból tevődött össze.²¹

A Szervező Bizottság kezdeményezte, hogy a CSISZ SZKB támogassa a MIKT fizetett apparátusának létrehozását. Eredetileg három személlyel számoltak. Végül egy fizetett munkatárnak a bérét biztosította a CSISZ SZKB központi irodája. Így 1968 májusától Galán Géza színművész lett a MIKT fizetett alkalmazottja.²² Munkahelye a CSISZ központi irodájának épületében volt, ahol az *Új Ifjúság* szerkesztősége is székelte Szőke József főszerkesztővel az élén. A MIKT bázisa tulajdonképpen a szerkesztőség volt, ide szólt a postacíme is.

A magyar ifjúsági klubok áprilistól kezdve folyamatosan szaporodtak. Több járásban megszervezték a járási tanácsokat is. Az *Új Ifjúság* egyes számai közölték a klubok alakulásáról szóló beszámolókat.²³ A MIKT tagjai pedig elméleti és gyakorlati útmutatással segítették a szlovákiai magyar fiatalokat, hogy ebben az átmeneti, egyelőre szabályozatlan helyzetben is végezni tudják a klubok szervezését. Szőke József három folytatásban közölt írásában részletesen kifejtette és megindokolta az önálló magyar ifjúsági szervezet megalakításának szükségességét,²⁴ Varga Sándor elméleti és gyakorlati útmutatóval látta el a magyar fiatalokat klubjaik létrehozásához,²⁵ Galán Géza pedig a szlovák–magyar együttélés során tapasztalt személyes élményeire támaszkodva és a magyarelles sajtócikkekre reagálva bátorságra és önazonosságuk megőrzésére biztatta a magyar fiatalokat.²⁶ Biztatásra és útmutatásra szükség is volt, mert több helyen akadályt gördítettek a klubok megalakulása elé. Másrészt pedig az általános légkör Szlovákiában ezekben a hónapokban igen magyarelles volt. Ez konkrétan és általánosan is érintette a magyar fiatalokat. A szlovák sajtó cikkei minden magyar megszólalásban a magyar nacionalizmust vélték felfedezni. Ezért a fiatalok is inkább visszafogottabban és körültekintőbben jártak el, hogy még véletlenül se adjanak indokot magyarelles megnyilatkozások

ra. Ettől függetlenül a szlovák sajtó egyre-másra közölte a mondvacsinált vádak alapján íródott magyarellenes cikkeket. Ezek gyakran hamis történelmi adatokra támaszkodva általánosan támadták a szlovákiai magyarokat, de konkrét személyeket és csoportokat is célba vettek. Teljesen indokolatlan támadás érte a pozsonyi JAIK-ot és a nyitrai Juhász Gyula Ifjúsági Klub fiataljait. A támadásokat visszautasító írások rámutattak a magyar fiatalok vétlenségére és arra, hogy a magyar fiatalok a nemtelen gyanúsítgatások ellenére sem folyamodnak olyan viszontválaszokhoz, amelyek elítélendők lehetnének.²⁷ Sőt azok a megnyilatkozások, amelyeket az egyes klubok és a magyar fiatalok nagyobb csoportjai közzétettek, egyértelműen az országban folyó demokratizálódási folyamat elindítóját, a kommunista pártot és annak nyilatkozatait támogatták. Magyar részről azonban ezt többen a Csemadok KB 1968. március 12-i állásfoglalását támogató nyilatkozaton keresztül tették meg. A JAIK rezolúciója is ebben a szellemben került megfogalmazásra a klubban tömörülő magyar főiskolások, fiatal értelmiségiek és dolgozó fiatalok nevében, amelynek egyik mondata így hangzik: „[...] megvitattuk a Csemadok KB állásfoglalását a CSKP KB és SZLKP KB januári határozatához, és azt teljes egészében támogatjuk. Aktívan segíteni kívánjuk a hazánkban végbemenő demokratizálódási folyamatot, de ez a folyamat csak akkor lesz teljes érvényű számunkra is, ha maradéktalanul és a lehető legrövidebb időn belül rendeződik a nemzetiségi kérdés a Csemadok KB javaslatai alapján.”²⁸

A prágai AED állásfoglalása 1968. április elején született meg, és már sokkal részletesebben reagál az eseményekre. Szintén a Csemadok KB és az Írószövetség magyar szekciójának állásfoglalását tekinti támogatandónak. Részletezi azok egyes pontjait, és új javaslatokat is megfogalmaz. Sőt bírálattal illeti a Csemadok KB-t, hogy az elmúlt két hónapban nem fejtett ki megfelelő mértékű aktivitást, és „nem igyekezett kapcsolatot teremteni az ifjúsággal”. Az alapvető politikai kérdésben az AED állásfoglalása a következőket szögezi le: „Szívvel-lélekkel köszöntjük és támogatjuk a megindult demokratizálódási folyamatot mint olyan vívmányt, mely hazánk minden polgárára nézve egyaránt üdvös. E folyamat megőrzését és továbbfejlesztését szükségesnek tartjuk. Elutasítjuk mindazokat a nézeteket – bárhonnan jöjjenek is! –, melyek a nálunk lejátszódó eseményeket bizalmatlansággal, sőt egyenesen gyanakodva szemlélik.”²⁹ Az idézet utolsó mondata utalás a szovjet vezetők, valamint az akkori ún. szocialista országok vezetőinek azon nyilvánosságra hozott aggodalmaira, hogy Csehszlovákiában veszélyben van a szocializmus ügye. Hasonló megnyilatkozásokat egyes itthoni csoportok is hangoztatni kezdtek, ezek egyre inkább erősödtek, és szervezettségük is nőtt. Ennek ellenére a megújódást támogató lakossági tömegek mellett elenyésző kisebbséget alkottak. De az emberek mégis veszélyesnek tartották őket, mivel a Szovjetunióra hivatkoztak. Az országban lejátszódó enyhülési folyamatot jobboldali elhajlással, revizionizmussal, sőt az ellenforradalom előkészítésével vádolták. Ezek a vádak akkor a hithű, dogmatikus kommunisták szemében szinte főbenjáró bűnnek számítottak. Az is kétségtelen volt, hogy a dogmatista csoportok a bátorítást és a támogatást elsősorban a Szovjetunióból kapják. Ezért a demokratizálódás mellett elkötelezett hivatalos pártvonal sem mert ellenük fellépni. A visszarendeződéstől való félelem ezért minden szerveződést az országban arra indított, hogy az akkor hivatalosnak számító pártvonalat támogassa és erősítse. Ezzel magyarázható, hogy a következő két-három hónapban a magyar fiatalok által megfogalmazott dokumentumok is ebben a szellemben készültek.

A magyar fiatalok mozgalmának további szervezési szakaszában került sor a IV. Nyári Ifjúsági Táborozásra 1968. július 11–22. között a Komárom melletti Keszegfalván. Ezen a találkozón a 200 táborozó fiatal találkozott az egykori Sarló mozgalom egyes tagjaival, a Csemszlovákia egyes tisztségviselőivel, magyarországi és délvidéki fiatal írókkal és más közéleti személyiségekkel. A résztvevők az itt elhangzott előadások és kötetlen beszélgetések során elég jó tájékoztatást kaptak az országban akkor zajló politikai és társadalmi eseményekről. Erről tanúskodik az a levél is, amelyet a találkozó résztvevői a CSKP KB-nak, Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottságának, a Csehszlovák Távirati Irodának, valamint a pozsonyi *Új Szó* és a prágai *Rudé právo* szerkesztőségének küldtek el.³⁰ A levél, igazodva a politikai helyzethez, az akkor szokásos módon hitet tesz a hivatalos politikai irányvonal mellett: „Tudatosítjuk, hogy felelősek vagyunk a demokratizálódási folyamat további alakulásáért, amelytől a nemzetiségi kérdés megoldása is függ, és ezért szükségesnek tartjuk elmondani e problémát érintő véleményünket. Figyelemmel kísérjük és támogatjuk a CSKP KB januári plénumán megkezdett politikát. Az akcióprogram és a január utáni belpolitikai fejlődés arról győzött meg bennünket, hogy a szocialista demokrácia fejlődését hazánkban csak a megkezdett út és politika folytatása hozhatja meg. A nemzetiségi kisebbségek helyzetének megoldását a demokrácia tényleges próbakövének tartjuk.” A további részekben a levél a nemzetiségi kérdés igazságos megoldását szorgalmazza. Ez akkor elsősorban a Csehszlovákiában élő nemzeti kisebbségeknek nemzetiségként való, alkotmányban rögzített elismerését jelentette. Mint ismeretes, az akkor érvényes alkotmány ezt nem tartalmazta. Egyúttal azonban bírálatot is megfogalmaz a levél a hivatalos szervek felé: „Sajnálattal vetjük tudomásul, hogy a felső kormány- és pártszervek nem foglaltak világosan állást a rádióban és a sajtóban jelentkező, a nemzetiségi követelések képviselőit ért támadások ellen.” Ezt a mondatot a rendszerváltozás után is bármikor leírhattuk volna, sőt napjainkban is aktuális. A levél a végén a magyar fiatalok „speciális érdekeinek biztosítását” szorgalmazza: „[...] kiállunk a magyar ifjúsági szervezet megalkulása mellett, amely a többi haladó ifjúsági szervezettel a Marx-leninizmus és az internacionalizmus szellemében egészséges nemzeti öntudatra és szocialista hazafiságra fogja nevelni a magyar ifjúságot.” Ezeket, a dogmatikus pártideológiát idéző szavakat akkor takaróként használták, hogy az egyre erősödő ortodox kommunista csoportjai ne köthessenek bele az ugyanabban a dokumentumban megfogalmazott valódi demokratikus gondolatokba és követelésekbe. Ez természetesen, mint később kiderült, csak illúzió volt. A dogmatikus elemek ugyanis nem a dokumentumokat elemezték, hanem azokat a személyeket támadták, akik a demokratizálódási folyamat támogatói és nyílt elkötelezettjei voltak.

A IV. NYIT résztvevői egy rövid felhívást is elfogadtak, amely lényegében meg egyezett a pártszerveknek küldött levél tartalmával.³¹ De egy új elem is megjelent benne, mégpedig a visszarendeződés lehetősége miatti aggodalom: „Nem engedjük, hogy Csehszlovákia, amely január óta mélyen demokratikus és tényleg szocialista fejlődést kezdett, a baráti államok rossz információinak és félreértéseinek következtében visszajusson a január előtti állapotba.” Ebben a mondatban a „mélyen demokratikus” kifejezés természetesen túlzás. Tudjuk, hogy a reformokat végrehajtani akaró CSKP célkitűzései között a demokratikus rendszer legfőbb kifejezője, a többpártrendszer nem szerepelt.

A táborozáson a jelenlévő ifjúsági klubok tagjai több napon keresztül tárgyaltak és vitatkoztak a létrehozandó Magyar Ifjúsági Szövetség (MISZ) alapdokumentumáról. Ezzel a MIKT teljesítette azon feladatát, hogy az elkészült alapdokumentumokat országos vitára terjesszék. Mivel az eredetileg kitűzött május 15-i időpontra nem készült el a tervezet, ezért a táborozáson részt vevő klubok tagjai, akik Dél-Szlovákia szinte összes vidékéről jelen voltak, vitatták meg az alapdokumentumokat. A három részből álló dokumentumot végül némi kiegészítésekkel és javításokkal jóváhagyták. A három rész a következő volt: a MISZ eszmei alapja és politikai célkitűzései; a MISZ programja; a MISZ alapszabályzata.

Hosszasan lehetne elemezni és értékelni az elkészült terjedelmes dokumentumokat, jelen tanulmány terjedelme azonban ezt nem teszi lehetővé. A későbbiekben esetleg egy másik tanulmányban visszatérhetünk rá. Ezért csak rövid ismertetésére szorítkozunk.

A Bevezető szerint a magyar fiatalok mozgalmának 1968. július végén 80 klubja működik 9000 taggal. A további részek szerint a MISZ a magyar fiatalok érdekvédelmi szervezete. Tagjai részt vállalnak a CSKP „országépítő” politikájában a marxi-lenini ideológia és az internacionalizmus szellemében. A MISZ arra törekszik, hogy megvédje a magyar fiatalokat attól, hogy nemzetiségi hovatartozásuk miatt bármilyen hátrányt szenvedjenek. A dokumentum részletesen foglalkozik a magyar fiatalok érdekvédelmével és segítségével a szociális ügyek, az iskolaügy, valamint a kulturális és művelődési ügyek területén. A harmadik rész pedig a szervezeti felépítést rögzíti, az akkor használatos struktúra szerint (alapszervezet, járási szervek, központi szervek). A dokumentum bevezetőjében a MISZ-t a létrejövő Szlovákiai Ifjúsági Szövetségen belül önálló szervezetként határozza meg „egy föderatív komplexumban”.³²

A dokumentum szlovák fordítását a MIKT Szervező Bizottsági tagjai által aláírt kísérléssel, regisztrálási kérelemmel elküldték a prágai belügyminisztériumba. Ennek sorsára a későbbiekben még visszatérünk.

A programalkotás mellett vidéken tovább folytatódott a magyar ifjúsági klubok alapítása. A Csehszlovákiával szembeni külföldről megnyilvánuló politikai bírálatok erősödése azonban a hazai ortodox kommunistákat is bátorította, akik helyi viszonylatban nyíltan felléptek a reformpárti csoportok ellen. Így több helyen a magyar fiataloknak is meggyűlt a baja a helyi párttitkárokkal és helyi nemzeti bizottsági elnökökkel. Ezt a jelenséget a MIKT megbízott ügyvivője az *Új Ifjúság*ban megjelentetett cikkében elemezte, és visszaütöztette a magyar fiatalokat ért alaptalan vádakat. Idézet az írásból: „Az utóbbi időben számos magyar fiatalal beszélgettem Dél-Szlovákia területén. Elmondták, hogy a klub alapításakor a helyi szervek leküzdhetetlen ellenállásába ütköznek. Az ifjúsági klubok létrehozási szándékért is sovínizmussal, nacionalizmussal bélyegezték meg őket. Voltak helyek, ahol az összejött fiatalokat »fasiszta« gyülekezettnek nevezték.” A szerző az ilyen abszurdnak minősülő vádaskodásra kérdésekkel és válaszokkal reagál: „Miképpen lehet 15-20 éves fiatalokat nacionalizmussal, sovínizmussal, fasiszmussal vádolni? Mi szolgált erre alapot? Hiszen sok serdülő fiú és lány talán még e szörnyű szavak mélységét sem ismeri. Ki nevelte volna őket ilyenekké? Az iskola? Hát a szocialista társadalomban ilyen iskolák vannak? Ezt fel sem tételezhetjük. Vagy talán a szülők nevelték így őket? Képtelenség! A húszéves szocialista fejlődés idején ennyi fasiszta élt itt és gyermekeiket módszeresen ebben a szellemben nevelték volna? Világos, hogy ez lehetetlen-ség!”³³

A fentiekből jól látható, hogy a párt és a szocializmus ügye iránti egyértelműen kinyilatkoztatott elkötelezettség sem tudta jobb belátásra bírni a dogmatikus erőket. Ennek ellenére tovább nőtt a magyar ifjúsági klubok száma. Országos méretű pontos adatokkal a taglétszámról azonban nem rendelkezett senki. A MIKT Szervező Bizottsága ezért még 1968 júniusában elhatározta, hogy a tagságot nyilvántartásba kell venni. A pontos taglétszám megállapítását tagsági igazolványok kiadásával próbálták elérni. Az elhatározást gyorsan és félig-meddig titokban valósították meg. Azért nem lehetett nyilvánosan beszélni az igazolványokról, mert ezek MISZ-igazolványokként készültek anélkül, hogy a szervezet megalapítását hivatalosan engedélyezték volna. Ezért az *Új Ifjúság*ban sem találhatunk utalást rájuk. Kiosztásuk a klubvezetők részére személyes kapcsolatok és levelezés útján történt.³⁴

A magyar ifjúsági mozgalom további folyamatos szerveződését Csehszlovákiának a Varsói Szerződés csapatai által 1968. augusztus 21-én bekövetkezett katonai megszállása néhány hétre félbeszakította.

Szerveződés az augusztusi megszállás után

Az 1968. augusztus végén és szeptember elején bekövetkezett nagyobb horderejű események és a zavaros körülmények egy időre elterelték a figyelmet az ifjúsági mozgalom szervezéséről. Szükséges azonban megemlíteni, hogy a magyar fiatalok nevében a MIKT Szervező Bizottsága szintén tiltakozott a katonai megszállás ellen, amelyet Szlovákia akkori vezető napilapjának egyik rendkívüli száma is közölt.³⁵

A MIKT Szervező Bizottsága az általános helyzet megnyugvása után, a körülményekhez képest elég hamar felújította tevékenységét. A klubokat szervező magyar fiatalokat az új helyzethez igazodó útmutatással látta el.³⁶

A megszállás utáni helyzetet elemezve a Szervező Bizottság arra a meggyőződésre jutott, hogy még nagyobb intenzitással tovább kell folytatni a mozgalom szervezését, hogy minél előbb megalakulhasson az önálló Magyar Ifjúsági Szövetség, mert Csehszlovákia politikai jövője eléggé bizonytalan. Az ország reformok iránt elkötelezett vezetői ugyan arra bíztattak, hogy folytatni lehet a társadalom januárban meghirdetett demokratizálódását, de ez iránt komoly kételyek merültek fel. Rövid idő elteltével egyre nyilvánvalóbbak lettek a visszarendeződés jelei. A MIKT Szervező Bizottsága programként azt tűzte maga elé, hogy úgy kell tovább szervezni a MISZ-t, mintha a megszállás nem történt volna meg. Az alapdokumentumokban sem terveztek változást, mert ezek egy esetleges visszarendeződés körülményei között is vállalhatók.

A Szervező Bizottság konkrét cselekvési programot is kidolgozott. Október 12-re kitűzte a magyar fiatalok II. országos értekezletének a dátumát, amely egyben a MISZ alakuló közgyűlése lenne. Előtte a járási tanácsok értekezleteit tervezték megtartani, ahol meg kellett választani az országos értekezleten résztvevő delegátusokat.

Időközben a CSISZ szlovákiai szervezeteiben is tovább folytatódott az új szervezeti forma keresése. Első ízben 1968. szeptember 18-án találkoztak az alakuló rétegszervezetek képviselői, valamint a CSISZ központi és járási tisztségviselői. Ezen már nyíltan megmutatkoztak az ellentétek az egységes szervezet megmaradása mellett érvelő járási CSISZ-tisztségviselők többsége, valamint a demokratikusabb szervezeti felépítést támogató rétegszervezeti vezetők között. Az értekezleten részt vett a MIKT Szervező Bizottságának delegációja is. A magyar delegáció támogatásá-

ról biztosította a rétegszervezetekből összeálló Szlovákiai Ifjúsági Szövetség megalakulását, amelynek egyik önálló szervezete kíván lenni a MISZ is. A nemzetiségi alapon szerveződő ifjúsági szervezet ellen az értekezleten a szlovák delegátusok közül többen felszólaltak.³⁷ De mivel határozat itt nem született, nem volt kihatása a további munkára vonatkozóan. A MIKT vezetői számára ez azonban fontos jelzés volt, hogy a jövőben számolniuk kell egy fokozódó elutasítással, amely rövid időn belül be is következett. A CSISZ vezetői személyes beszélgetések útján a MIKT egyes vezetőinek kifejtették, hogy nem tartják szerencsésnek a MISZ megalapítását, tekintettel arra, hogy még nem alakult ki a leendő Szlovákiai Ifjúsági Szövetség szervezeti formája, amelyhez a magyar fiatalok is kapcsolódnának. A MIKT vezetői ennek ellenére arra az elhatározásra jutottak, hogy mégis összehívják a magyar fiatalok második értekezletét, de nem a CSISZ tulajdonában levő volt YMCA-épületbe, hanem a Bernolák utcai diákokotthon üléstermébe.³⁸ Úgy ítélték meg, hogy tekintettel a szlovák ifjúsági mozgalomban jelenlévő mély ellentétekre, még hosszabb ideig is elhúzódhat a végleges ifjúsági szervezeti forma kialakítása. A magyar fiatalok szerveződése pedig már olyan szintet ért el, amely lehetővé teszi az önálló szervezet kikiáltását.

Az előkészületek tovább folytatódtak, sőt az *Új Ifjúság* vezércikket is közölt a pár napon belül megtartandó értekezlet beharangozásaként.³⁹ Ebből kitűnik, hogy az adott időpontban közel 150 magyar ifjúsági klub működött Dél-Szlovákiában mintegy 12 ezer taggal. A cikk kiemeli a MISZ programjának fontosabb elemeit, amelyek a magyar fiatalok javát kívánják szolgálni a jövőben. Szól azonban a gondokról is, amelyek a politikai helyzet változásaiban, valamint az értekezlet összehívásának akadályaiában rejlenek. Ez utóbbi gondok igazolódtak be azáltal, hogy a MIKT Szervező Bizottsága az utolsó pillanatban mégis úgy döntött, hogy a meghirdetett időpontra mégsem hívja össze az értekezletet. Ebben a CSISZ SZKB ellenállása mellett főleg az a körülmény játszott közre, hogy akkor folytak az előkészületei a Csehszlovák Nemzetgyűlés elé elfogadásra előterjesztendő nemzetiségi alkotmánytörvénynek. Egyes szlovákiai magyar vezetők attól tartottak, hogy a szlovák politika által ellenzett magyar szervezet hivatalos jóváhagyás nélküli kikiáltása esetleg negatívan befolyásolhatná a törvény elfogadásának kimenetelét. Másrészt indokolt lenne megvárni a törvény elfogadását, amely magában hordozhatja az egyesülési jogot a nemzetiségek részére. Ez esetben a MISZ kikiáltása már törvényesen történhetne.

A magyar fiataloknak és a MIKT Szervező Bizottságának szívós kitartása az önálló szervezet létrehozása mellett – az országos értekezlet elhalasztása után – rádobentette a CSISZ szlovákiai vezetőit, hogy a magyar fiatalok ügyének érdemi intézését nem halogathatják tovább. Ezért 1968. október 16-ra összehívták a MIKT és a CSISZ vegyes lakosságú járási vezetőinek tanácskozását, amelyen részt vett Robert Harenčár, a CSISZ SZKB akkori elnöke is. Ismertette a vezetőség elképzeléseit a szlovákiai ifjúsági szervezet jövőbeni szervezeti felépítéséről. Kifejtette, hogy a 11 alakulóban lévő szlovák ifjúsági szervezet helyett 5 rétegszervezet megalakulását támogatják, amelyek közösen alkotnának egy föderációt. A fiataloknak nemzetiségi alapon történő szervezkedését egyértelműen elvetik mint lehetőséget, mondván, hogy nem lenne szerencsés a fiatalokat nemzetiségileg is megosztani. E helyett a magyar fiatalok igényeik szerint tagjai lehetnének az öt rétegszervezetnek. Tevékenységüket pedig a központi szerv és a járási szervek mellett működő ún. Tanácsok (Rady mládeže) segítenék és hangolnák össze. Ezek szerint tehát a magyar fi-

atalok öt különböző szervezetbe szóródnának szét, ahol elenyésző kisebbséget képeznének. A Tanácsoknak pedig csak igen szűk módszertani hatáskörük lenne. Ezt az elképzelést a MIKT Szervező Bizottsága nem tudta elfogadni, de nyitottnak mutatkozott további megbeszélésekre a CSISZ vezetőivel.⁴⁰

A további tárgyalásokon már nem változott egyik fél álláspontja sem. A CSISZ vezetői részéről, feltehetőleg a visszarendeződést fokozatosan végrehajtó kommunista párt nyomására, tovább erősödött az önálló magyar ifjúsági szervezet iránti elutasító magatartás. Ez azonban ekkor már nem csak a magyar ügy volt. Fokozódott ugyanis a nyomás a szlovák ifjúsági szerveződésekre is. Egyre kevésbé voltak hajlandók elfogadni önállósági törekvéseiket. A hatalom igyekezett az ifjúságot ismét az egységes szervezet korlátai közé terelni. Ez azonban még egy ideig eltartott.

A MISZ megalakulása

A MIKT Szervező Bizottsága megtartva ugyan pozícióit a CSISZ keretei között, mégis arra a meggyőződésre jutott, hogy a romló politikai körülmények ellenére is meg kell alakítani a Magyar Ifjúsági Szövetséget. Reális számítások szerint kedvezőbb politikai fordulatra ekkor már nem lehetett számítani, sőt számos jelből ítélve a helyzet várható eldurvulására lehetett következtetni. Csalódást okozott ugyanis az 1968. október 28-án elfogadott 144. számú nemzetiségi alkotmánytörvény is, amelynek javaslatából az utolsó pillanatban kikerültek azok a rendelkezések, amelyek szélesebb körű önrendelkezési jogokat biztosítottak volna a nemzetiségeknek. Így nem teljesült az az elvárás, amely az új nemzetiségi törvényhez fűződött abban a reményben, hogy megkönynyítheti az önálló magyar ifjúsági szervezet létrehozásának feltételeit.

A MIKT Szervező Bizottsága 1968. október végén elhatározta a magyar fiatalok II. országos értekezletének összehívását. Ezt az akciót a CSISZ-től teljesen külön szervezték. Helyszínül a Csemadok pozsonyi központjának üléstermét jelölték ki. Időpont: 1968. december 7. Az előkészületek, amennyire lehetett, diszkrét titoktartás mellett folytak, s ezúttal az *Új Ifjúságban* sem kerültek nyilvánosan közlésre. A hivatalos szervek azonban értesültek a készülő értekezletről és annak céljáról. Ennek kapcsán november közepe táján beszélgetésre beidézték a MIKT vezetőit az SZLKP pozsonyi székházába. Az odaérkező MIKT tárgyalóküldöttséget⁴¹ az estébe hajló órákban egy szakelőadó fogadta, aki tájékoztatást kért az értekezlet céljairól, majd megpróbálta a küldöttséget lebeszélni a MISZ kikiáltásának szándékáról. A MIKT küldöttei elmondták indokaikat, amelyek a magyar ifjúsági szervezet megalakulása mellett szólnak. Főleg azt hangsúlyozták, hogy a magyar fiatalok valamennyi rétege egy szervezetben tömörülne, ellentétben a szlovák mozgalmakkal, ahol számos rétegszervezet van alakulóban. A magyar fiatalok törekvése tehát inkább szolgálja az egység gondolatát, mintsem a szétforgácsolódást. Végül azt is közölték a párt megbízottjával, hogy az értekezlet meghívóit már postázták, tehát már nem lehet a megtartását megakadályozni. Ez utóbbi taktikai húzás volt a MIKT küldöttei részéről, mert az értekezlet meghívóit csak ezután küldték ki. El kell még azt is mondani, hogy a párt tárgyaló képviselője nem lépett fel fenyegetően, mint ahogy azt a múlt tapasztalataira alapozva a magyar fiatalok várták. Fellépéséről inkább az volt a benyomás, hogy kötelességet teljesít, de nem túl nagy meggyőződéssel.

A csehszlovákiai magyar fiatalok II. országos konferenciája végül az eltervezett helyszínén és időpontban ült össze. Az országossá szélesedett klubmozgalom 133 regisztrált klubjának és 12 230 tagjának megválasztott küldöttei a Csehszlovákiai Magyar Ifjúsági Szövetséget (MISZ) megalakultnak nyilvánították. A több mint száz küldött felállva, hosszan tapsolt a kikiáltási aktusnak. Többen annyira meghatódtak, hogy könnybe lábadt szemük. A konferencián véglegesítették és jóváhagyták a MISZ programját és alapszabályát. Az április 6-i országos konferencián megválasztott Központi Tanács mandátumát változtatás nélkül megerősítették, valamint megválasztották elnökségét, amely az addigi Szervező Bizottság tagjaiból tevődött össze. A MISZ elnökévé Varga Sándort, alelnökévé Duka Zólyomi Árpádot választották meg.⁴²

A konferencián elfogadott határozat megbízta a Központi Tanácsot, „hogy teremtsen meg a MISZ törvényes működésének minden jogi és anyagi feltételét”. Ennek ellenére, hogy a szlovák ifjúsági szervezetek vezetői az előző hónapokban többször kinyilvánították, nem szívesen látnak egy nemzetiségi alapon tömörülő szervezetet, a konferencia mégis a szlovák fiatalokkal való együttműködés koncepciójára szavazott. Határozatban megbízta a Központi Tanácsot, hogy „dolgozza ki szervezetünknek Szlovákia Ifjúsági Szövetségébe való belépéshez szükséges tervezetét, amely szerint a MISZ önálló és egyenrangú tagja lenne a SZISZ-ben tömörülő ifjúsági szervezeteknek”. Egyúttal megválasztották azt a küldöttséget, amely a CSISZ 1969 januárjára tervezett rendkívüli kongresszusán a MISZ-t képviseli.⁴³

Epilógus

A Magyar Ifjúsági Szövetség megalakulása utolsó önálló cselekedete volt annak az 1964-ben elindult klubmozgalomnak, amely néhány főiskolás fiatal kezdeményezéseként vette kezdetét. Számos buktatót és nehézséget legyőzve végül aránylag rövid időn belül a magyar fiatalok ezreit sikerült tömörítenie. Ez az öt év Csehszlovákia történetében arra az időszakra esett, amikor a diktatórikus kommunista rendszer hibáinak kiküszöbölésére összefogott az ország társadalmának elsöprő többsége. A magyar fiatalok mozgalmának, akárcsak az egész csehszlovákiai magyarságnak, azonban egyébként ezen kedvező körülmények között is el kellett viselnie a szlovák társadalom részéről megnyilvánuló durva magyarellenességet. Valószínűleg az ezzel szembeni visszautasítás és védekezés, valamint a demokráciába, a függetlenség eszméjébe és az emberi gondolkodás szabadságába vetett hit kovácsolta össze tömegmozgalommá a magyar fiatalok ezreit. Ezen eszmék visszaszorulásának utolsó fázisában, szinte sziszifuszi erőfeszítést kifejtve került sor, a magyar fiatalok mozgalmának megkoronázásaként, az önálló Magyar Ifjúsági Szövetség megalakulására.

Önállóságával a szervezet azonban gyakorlatilag már nem tudott élni. Olyan politikai nyomás alá került, amely lehetetlenné tette a működését. Egy héttel a MISZ kikiáltása után a Csemadok Központi Bizottságának ülésén elmondott elnöki beszámolóban még a következő mondatok hangoztak el a MISZ-ről: „December 7-én megalakult a Magyar Ifjúsági Szövetség. Annak ellenére, hogy a CSISZ Szlovákiai Központi Bizottsága ezt nem hajlandó elismerni, számunkra pozitívum és gyarapodás. Támogattuk és támogatjuk a magyar ifjúság szervezetét és annak munkáját.

Véleményünk ma is az, mint tavasszal volt: egy ilyen szervezet szükséges és megokolt. Megalakulása közéletünk erősödésének, demokratikus szellemének a jele. Egyéni véleményem, de úgy hiszem sokunk meggyőződése, hogy a nemzetek és nemzetiségek egységét ma már magasabb szervezeti formákban kell kifejezésre juttatnunk.”⁴⁴

A szlovák politikai csúcsvezetés azonban – a MISZ kikiáltását megakadályozandó novemberi kísérlet sikertelensége után – továbbra sem mondott le a szervezet valamilyen módon történő eliminálásáról. A cseh–szlovák föderációról októberben elfogadott alkotmánytörvény értelmében Szlovákia rendes parlamenttel és végrehajtható hatalommal, tehát önálló kormánnyal rendelkező szövetségi országrésszé alakult át. A kormány összetételéről folyó tárgyalások során részben figyelembe vették a magyar kisebbség igényeit is. Eldőlt, hogy a Csemadok elnöke, Dobos László, miniszteri tárcát kap. Az erről szóló egyeztetések során bizonyára mindkét részről kölcsönösen felmerültek bizonyos feltételek vagy elvárások, amelyeket a feleknek respektálniuk kellett. Itt került újra napirendre a MISZ. A szlovák fél elvárása az volt, hogy mint önálló szervezet a MISZ ne működjön, ellenkező esetben a nemzetiügyi miniszter tisztségét nem kell, hogy létrehozzák, illetve valószínűleg más személyre bízják.⁴⁵ Ezzel a MISZ sorsa végleg megpecsételődött. A szlovákiai magyarság érdekei akkor azt kívánták, hogy a legfelsőbb állami szervekben képviselést kapjon, a MISZ pedig lépjen eggyel hátrébb. Ezért a MISZ elnöke, Varga Sándor, a MIKT (sic!) 1969. február 22-i ülésén lemondott elnöki tisztségéről⁴⁶ azzal az indokkal, hogy a Csemadok központi titkári tisztsége annyira lekötötte idejét, hogy az elnöki funkciót nem tudná a továbbiakban megfelelően ellátni.

Mivel a MISZ hivatalosan nem volt bejegyezve, az aktuálisan folyó ifjúsági szervezésekben és a CSISZ-ben a magyar fiatalok képviselőjeként továbbra is az április 6-án megválasztott Magyar Ifjúság Központi Tanácsát (MIKT) ismerték el. Az, hogy ez azonos volt a MISZ megválasztott vezetőségével, akkor ez őket nem zavarta. Ekkor már 1969-et írtunk. A MISZ tehát a politikai és társadalmi élet mindennapi szükségleteihez alkalmazkodva szinte magától elkezdett leépülni. Gyakorlatilag tehát visszaállt az 1968. december 7-e előtti ideiglenes állapot. Igaz, hogy a december 7-én kikiáltott MISZ nem kapott jogi elismerést, de a társadalmi legitimitása erősebb volt azért, hogy a demokrácia szabályait betartva alulról felfelé haladva, választások útján hozta létre szerveit. Abban az időben azonban ez még sajnos igen keveset, illetve gyakorlatilag semmit sem nyomott a latban.

A MISZ sorsának alakulását tehát a hivatalos elismerés hiánya nagymértékben befolyásolta. A prágai belügyminisztériumba, 1968. augusztus elején jóváhagyás céljából elküldött programra és alapszabályzatra először 1968. október elején érkezett válasz. Ebben azt közölték, hogy mivel a szervezet túlnyomórészt Szlovákiában fog működni, a kérvényt továbbították az illetékes szlovákiai szerveknek.⁴⁷ A következő intézkedés 1969. március 20-án történt, amikor már a Szlovák Szocialista Körtársaság Belügyminisztériumának polgári ügyekért felelős részlegére meghívták a MISZ képviselőit, és ismertették velük a Szlovák Nemzeti Front, a CSISZ SZKB és a Művelődésügyi Megbízotti Hivatal elutasító véleményét a MISZ elismerését illetően. Pozitív véleményt ezzel kapcsolatban csak a Csemadok küldött. A MISZ vezetői a negatív véleményeket igyekeztek cáfolni, és további tárgyalásokat helyeztek kilátásba a Szlovák Nemzeti Front elnökségével.⁴⁸ A szlovák belügyminisztérium miniszterhelyettese, dr. Ján Filko legközelebb 1969. május 26-ra hívta meg a MISZ veze-

tőit, amikor is átadta részükre a minisztériumi végzést, amelyben elutasítják a MISZ hivatalos bejegyzését.⁴⁹ Az indoklásban a már ismert érveket ismételték, amelyek szerint az ifjúság nemzetiség szerinti differenciálódása ellenkezik a fiatalság és az egész társadalom érdekeivel. Egyébként azokat a célokat, amelyeket a MISZ programja kitűzött, az akkori adott ifjúsági szervezetekben is el lehet érni. Ezzel a MISZ története végleg lezárult.

Az 1969 elejétől néha kettős minőségben működő MISZ–MIKT 1969–1970-es tevékenységével már egy teljesen új szakaszt nyílt a magyar ifjúsági mozgalom történetében, amelynek kutatása és feldolgozása a szlovákiai magyar történetírás jövőbeni feladatai közé tartozik.

Jegyzetek

1. Kiss József: A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete a cseh–szlovák viszony kereitei között (1948–1960). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 5. évf. (2003) 3. sz. 3–24. p.
2. Popély Árpád (szerk.): *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948–1956 közötti történetéhez I.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.
3. Lahita, Štefan a kol.: *Quo vadere? – Kam kráčat? Aktuálne problémy mládežníckej organizácie. (Sociologická štúdiá.)* Bratislava, SÚV-ČSM, december 1968. Az idézett tanulmány annak ellenére, hogy magán viseli az adott időszak jegyeit, kísérletet tesz az ifjúság szervezeti problémáinak objektív feltárására, beleértve az 1948-cal kezdődő időszakot is. Idézetek a szövegből: „A felszabadulás után az egységes ifjúsági szervezet szerepet játszott a köztársaság szocialista jellegéért folytatott harcban. Indokolt volt a léte a köztársaság helyreállításának és újjáépítésének első éveiben is. Sajnos 1956-tól kezdve, de különösen a hatvanas években, a bekövetkezett társadalmi változások alapján már nem volt képes a tevékenységét megfelelő irányba terelni. Az össztársadalmi fejlődés mögött kullogva próbálta saját arculatát kialakítani. [...] A helyzet reális megítélésére vonatkozó valamennyi igyekezetet az egységes ifjúsági szervezet bomlasztására és szétverésére irányuló törekvésnek nyilvánították. A kritikai szemlélet érvényesülésének szakasza csak a CSISZ 1965-ös országos főiskolai konferenciájával vette kezdetét.” (3. p.) Az ifjúsági szervezet tömeges tagságáról a következőket írja: „A tömeg jelleget művilleg hozták létre, amelyet egyúttal pozitív értéknek tartottak. Ezt az egyén politikai és ideológiai megítélésének különleges modellje hozta létre. A tagságot az öntudatosság és a politikai rendszerrel való azonosulás jeleként értelmezték. Aki nem volt tag, azt mint nem öntudatos tartották számon, sőt bizonyos években konkrétan hátrányos helyzetbe hozattal is sújtották (munkahelyi érvényesülés terén vagy ösztöndíj odaítélésénél). [...] A túlzott állami centralizmus idején a CSISZ-t gyakran nem önálló és specifikus szervezetként értelmezték, hanem a politikai manipuláció eszközeként tartották. Az volt a gyakorlat, hogy a választott képviselők és az apparátus nem a választóiknak számoltak el (mint a demokratikus rendszerekben szokás), hanem a föléljük rendelt intézményeknek. Ez a tisztségviselőknek a tagságtól való elszakadását eredményezte.” (34. p.)
4. A CSISZ egyenruhája a kék ing volt, két külső mellzsebbel és rangjelzés nélküli gombolós vállpántokkal. Ez enyhén katonai jelleget is kölcsönzött a viseletnek.
5. Varga Sándor: Csehszlovákiai magyar ifjúsági klubmozgalom az 1960-as években. *Regio*, 1990. 2. sz. 161–166. p.
6. Uo. 162. p.
7. Juraj Marušiák szlovák politológus egyik tanulmányában a következőket írta a JAİK-ról: „A hatvanas évek liberálisabb légköre lehetővé tette, hogy olyan szervezetek, amelyeket

- a hatalom szervei hivatalosan nem engedélyeztek, utólag is hivatalosan legalizálhassák tevékenységüket. Ilyen volt például a József Attila Ifjúsági Klub, amely ugyan létrejött idején (1964) nem volt önálló szervezetként engedélyezve, de utólag a Csemadok legalizálta a tevékenységét. 1965–1967-ben az élén Duray Miklós állt, az alapító tagok között találjuk Kiss József és Varga Sándor történészeket is. Durayt 1967 után Nagy László váltotta fel a tisztségében.” Lásd: Marušiak, Juraj: Maďarská menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie. In *Slovensko a režim normalizácie*. Prešov, Ústav politických vied SAV–Vydavateľstvo Michala Vaška, s. a. [2003], 223. p. [Juraj Marušiak tanulmányának átdolgozott magyar fordítását lásd: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. (2005) 1–2. sz.]
8. Duray Miklós: Erőfelmérés – lehetőségeink. *Hang*, 1966. augusztus 9. (A *Népművelés* mellékleteként, 1966. 8. sz.) Megjegyzés: A NYIT elnevezése többféle formában fordul elő a mozgalom dokumentumaiban. Előfordul mint Nyári Ifjúsági Tábor, de néha Táborszás, később mint Találkozó az *Új Ifjúság*ban közölt dokumentumokban.
 9. Uo.
 10. *Ez volt a Sarló. Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978, 32–72. p.
 11. Duray Miklós: A klubmozgalom fejlődési szakaszai. *Új Ifjúság*, 1968. 52. sz. (december 27.) 2. p.
 12. A *Népművelés* című havilap mellékleteként *Így élünk mi* címmel összesen négy szám jelent meg. Alcíme: *Tájékoztató a magyar ifjúsági klubok életéről*. Az első szám 1965 decemberében látott napvilágot. 1966 áprilisától, tehát az 5. számtól *Hang* címmel jelent meg, alcíme is változott: *A magyar ifjúsági klubok fóruma* szerepel az alcímben. A számozás tehát kezdetől folyamatos volt. Összesen 12 szám jelent meg, az utolsó 1966 novemberében.
 13. Duray Miklós.: A klubmozgalom fejlődési szakaszai. *Új Ifjúság*, 52. sz. (1968. december 27.) 2. p. Az 1966-os abarai táborozást és az azzal kapcsolatos későbbi fejleményeket szükséges lenne külön kutatni és feldolgozni. Ebben a tanulmányban erre nem vállalkozhattunk, mert ez meghaladná az adott téma kereteit.
 14. Uo.
 15. *Új Ifjúság*, 1968. 14. sz. (április 2.) 1. p.
 16. *Új Ifjúság*, 1968. 14. sz. (április 2.) 1., 3. p.
 17. *Új Ifjúság*, 1968. 15. sz. (április 9.) 1., 11. p.
 18. A CSISZ apparátusán belül egy munkacsoport tervezetet dolgozott Szlovákia Ifjúsági Szövetségének megalakítására. A tervezet kidolgozóival az *Új Ifjúság* közölt beszélgetést. Idézetek a válaszaikból: „A szervezet legyen a fiatalok nemzeti érdekeinek hordozója, a többi társadalmi csoport, szervezet és intézmény méltó partnere, különösen a fiatalok szociális, politikai és kulturális igényeinek elérése terén. [...] Javaslatunk feltételezi, hogy Szlovákia Ifjúsági Szövetsége mint önálló szervezet Szlovákia Kommunista Pártjának ideológiáját és programját követi. Hisszük, hogy a többi szervezethez és intézményhez való viszonya az ifjúság objektív érdekeinek szemszögéből alakul majd ki. A kapcsolat együttműködést, de kritikai ellentétet is jelenthet. [...] Szlovákia Ifjúsági Szövetségének olyan önálló ifjúsági szervezetnek kell lennie, amelybe a szervezetek a föderáció elve alapján tömörülnek. Szlovákia Ifjúsági Szövetségének reprezentációs és koordinációs funkciót kell betöltenie, és a parlamenti rendszer szerint kell kialakulnia. [...] Számolunk a szervezetek gazdasági önállóságával is.” *Új Ifjúság*, 1968. 13. sz. (március 26.) 2. p.
 19. A Felhívás teljes szövegét lásd: *Új Ifjúság* 1968. 15. sz. (április 9.) 1. p.
 20. A Határozat teljes szövegének adatait lásd a 15. sz. jegyzetben.
 21. A Szervező Bizottság munkájában a következő MIKT-tagok vettek részt: Beke Sándor, Csikmák Imre, Duka Zólyomi Árpád, Duray Miklós, Galán Géza, György István, Mácza Mihály, Németh István, Pásztor Árpád, Szőke József, Varga Sándor. A Szervező Bizottság

- ideiglenes ügyvivői teendőinek ellátásával Varga Sándort bízták meg. A MIKT teljes névsorát az *Új Ifjúság*, 1968. május 7-i, 19. száma közli az 1. oldalon.
22. Galán Géza éppen azokban az időkben vált meg az akkori komáromi Magyar Területi Színházról, és szerződés nélkül volt. Baráti felkérés alapján (Varga Sándor) vállalta el e számára szokatlan munkakört. Kűszködött is vele rendszeresen. Vívódásait az *Új Ifjúságban* közölte egyik írásában is megörökítette (Megmagyarázom bürokratizálódásom. *Új Ifjúság*, 1968. 33. sz. [augusztus 12.] 2. p.). Elkötelezettsége a magyar ügyek és a MISZ ügye iránt azonban átsegítették őt a kezdeti nehézségeken anélkül, hogy feladta volna a művészekre jellemző szabad, nonkonform szellemiségét. Megjelenése eleinte egzotikumként hatott a CSISZ-es hivatalnokokra. Kerékpárral járt munkába, nyár lévén rövid nadrágban grasszált a többemeletes CSISZ-épület rideg kőfolyosóin. Az apparátus tagjai először kissé megbotránkozva szemlélték, végül megszokták.
 23. A Magyar Ifjúság Központi Tanácsának nyilatkozata. *Új Ifjúság*, 1968. 18. sz. (április 30.) 2. p.
 24. Szőke József: Miért akarunk önálló szervezetet. *Új Ifjúság*, 1968. 20–22. sz. (május 14., 21., 28.)
 25. Varga Sándor: Itt a cselekvés ideje. *Új Ifjúság*, 1968. 22. sz. (május 28.) 1. p.
 26. Galán Géza: Higgyétek el, tőletek is függ... *Új Ifjúság*, 1968. 21. sz. (május 21.) 2. p.
 27. „Nyitrai rezolúció.” A Juhász Gyula Ifjúsági Klub nyilatkozata a nyitrai ifjúsági találkozóról. *Új Ifjúság*, 1968. 14. sz. (április 2.); Körtvélyesi János: Néhány megjegyzés a nyitrai főiskolások vitadélutánjáról. *Új Ifjúság*, 1968. 16. sz. (április 17.) 7. p.; Duray Miklós: „Hogyha kérdezik a József Attila Ifjúsági Klubban.” *Új Ifjúság*, 1968. 20. sz. (május 14.) 2. p.
 28. *Új Ifjúság*, 1968. 13. sz. (március 26.) 2. p.
 29. Az Ady Endre Diákkör állásfoglalása. *Új Ifjúság*, 1968. 16. sz. (április 17.) 7. p.
 30. A IV. Nyári Ifjúsági Tábor magyar fiataljainak levele. *Új Ifjúság*, 1968. 32. sz. (augusztus 6.) 2. p.
 31. A IV. Nyári Ifjúsági Tábor felhívása. Uo.
 32. A teljes dokumentumot a kísérőlevél másolatával együtt lásd *Új Ifjúság*, 1968. 33. sz. (augusztus 12.) 3. p.
 33. Varga Sándor: Nem lehet szó nélkül túrni. *Új Ifjúság*, 1968. 34. sz. (augusztus 19.) 2. p.
 34. Az igazolványok tervezetét a MIKT Szervező Bizottsága megtárgyalta és jóváhagyta. Egyszerű, kétrét hajtható, kisméretű kartonlap képezte az igazolványt a tag nevével és lakcímével, illetve a klub nevével, amelynek tagja volt. A másik oldalán pár mondat idézet volt olvasható az akkor még készülöben lévő MISZ-alapdokumentumból. Az igazolványon egy ötszirmú, zöld színű lóhere vagy levél volt látható, amely a MISZ szimbólumát képezte volna. A jelvény (napjainkban logónak neveznénk) szimbolikájának magyarázatára születtek ugyan ötletek, de végleges jóváhagyásra egyik sem került. A jelvény megtervezője, Galán Géza, fordított ötágú csillagként jellemezte, amely az országban végbemenő változásokra utal. A zöld szín a magyarságot szimbolizálta, az öt levél az „Ötágú Síp” szimbólumaként is értelmezhető. Az igazolványokat a komáromi nyomdában rendelte meg a Szervező Bizottság. Összesen 20 ezer számozott példány készült belőlük.
 35. *Pravda*, 1968. augusztus 27.
 36. *Új Ifjúság*, 1968. 35. sz. (szeptember 10.) 2. p.
 37. A legfrissebb helyzetkép. *Új Ifjúság*, 1968. 37–38. sz. (szeptember 24.) 2. p.
 38. Hírügynökségünk jelenti. *Új Ifjúság*, 1968. 40. sz. (október 8.) 2. p.
 39. Varga Sándor: Gondolatok a MISZ megalakulása előtt. *Új Ifjúság*, 1968. 40. sz. (október 8.) 1. p.
 40. Két elképzelés. *Új Ifjúság*, 1968. 42. sz. (október 22.) 2. p.

41. A MIKT részéről négyen vettek részt a megbeszélésen: Duka Zólyomi Árpád, Duray Miklós, Kele Lajos és Varga Sándor. Az időközben munkahelyet változtatott Galán Géza helyett Kele Lajos lett a CSISZ apparátusában a MIKT fizetett alkalmazottja.
42. Kikiáltották a Magyar Ifjúsági Szövetséget. *Új Ifjúság*, 1968. 50–51. sz. (december 24.) 2. p. A dokumentumot közli még Popély Árpád: *1968 és a csehszlovákiai magyarság*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008, 229–230. p.
43. A csehszlovákiai magyar fiatalok konferenciájának határozata. *Új Ifjúság*, 1968. 50–51. sz. (december 24.) 2. p. Közli még Popély Árpád: *1968 és a csehszlovákiai magyarság*. I. m. 223–224. p. A szervezet határozatában következetesen a „konferencia” megjelölést használja, míg az április 6-i összejövetelt „értekezlet” jelzővel illeték. Ettől függetlenül azonban a számozásuk megmaradt I., illetve II.
44. Legyünk alkotói a politikai és társadalmi életnek. Ülészett a Csemadok Központi Bizottsága. *Új Szó*, 1968. december 16. 1–2. p. Lásd még Popély Árpád: *1968 és a csehszlovákiai magyarság*. I. m. 228. p.
45. A szlovák fél ultimátumszerű feltételeit Dobos László még az év vége előtt bizalmasan közölte a MISZ megválasztott elnökével, ezen tanulmány szerzőjével, akit arra kért, hogy a MISZ önálló működését tovább ne erőltessük. Közölte továbbá, hogy ezt feltételként szabták ahhoz, hogy a szlovákiai magyarság bizonyos pozíciókat kaphasson az alakulóban levő kormányban. Dobos László vélhetően kompromisszumként elfogadta a feltételeket, és arra kért, hogy a közölt információ maradjon titokban. Néhány napos gondolkodás után, látva, hogy a magasabb érdek oltárán fel kell áldozni a MISZ-t, e sorok írója elhatározta, hogy nem fogja leépíteni azt a szervezetet, amelynek a felépítésén hónapokig dolgozott, inkább lemond elnöki posztjáról.
46. *Új Ifjúság*, 1969. 10. sz. (március 11.) 2. p.
47. A MISZ-ről a Belügyminisztériumban. *Új Ifjúság*, 1968. 41. sz. (október 15.) 2. p.
48. Tárgyalás a belügyminisztériumban. *Új Ifjúság*, 1969. 12. sz. (március 25.) 1. p. A tárgyaláson a MISZ-t négytagú küldöttség képviselte: Duka Zólyomi Árpád, Duray Miklós, György István és Mácza Mihály.
49. Végzés. A belügyminiszter válaszolt. *Új Ifjúság*, 1969. 22. sz. (június 3.) 22. 2. p.

SÁNDOR VARGA

THE BIRTH OF THE INDEPENDENT HUNGARIAN YOUTH ORGANISATION IN 1968

In Czechoslovakia in the 1960's primarily the intelligentsia, mainly the students expressed their dissatisfaction towards the practice of the dogmatic dictatorship. Having enough of the stiff drabness of the uniform youth organisation led by the communistic party, they searched the opportunities of entertainment and education outside the framework of the Czechoslovak Youth Alliance. The Hungarian nationality college and university students living in the Slovak capital – Bratislava, in February of 1964 created the first Youth Club of Hungarians living in Slovakia called the József Attila Youth Club (at this time in Prague the club of Hungarian nationality college and university students studying in Prague called Ady Endre Student Club had already existed). Consequently, between 1965–1967 further 14 Hungarian youth clubs were created in several cities of Slovakia. Although, these clubs were not legalized by the regime of that time, but it more-or-less tolerated it. In 1968 there were attempts to create an independent Hungarian youth organisation (Hungarian Youth Organisation), that was established on Dec. 7, 1968, but its official registration was rejected by the Slovak politics following the Soviet occupation in 1968.

Kollektivista mezőgazdaság és az 1968-as gazdasági reformkísérlet*

ISTVÁN GAUCSÍK
Collectivistic Agriculture and the Attempts of Agricultural
Reform in 1968

63(437)"1968"
332.24.012.34:63
338.2(437)"1968"

Key Words: Socialistic Agriculture, Nationalities, Agricultural Production, Collectivisation, Social Relations, the Economic Reform in 1968, Change of Structure.

A (cseh)szlovákiai magyarság 1948–1989 közötti gazdasági és szociális helyzetének komplex vizsgálata még várat magára. Közismert tény, hogy ez a négy évtized nem értelmezhető a kisebbségi magyar mitológia repertoárjában immár kiemelt szerepet kapott „hontalanság” időszakának megkerülésével. Ha a jelzett problémát kellő távolságtartással közelítjük meg, s nem a sérelmek felsorolására fókuszálunk, nem a kudarcok és veszteségek számbavételével foglalkozunk – egyben a múlttól való szabadulás bűvkörét és a kiválasztottság- és vesztes tudat csapdahelyzeteit kerülve –, s ha a nagyobb léptékű történeti folyamatokat vizsgáljuk, láthatóvá válik, hogy a szlovákiai magyarság 1918-tól specifikusan agrárközösségként – miközben a masaryki köztársaság modernizációs előnyeit pozicionális lehetőségeihez mérten kamatoztatni tudta – a 20. század második felében, több más kelet-közép-európai etnikumhoz, minoritáshoz hasonlóan, döntő változásokon ment keresztül: ezen népcsoport tradicionális társadalmi, gazdasági és szociális státusa átalakult, a polgári és paraszti életformák eltűntek, a szociális kohézió új, fogyasztói formája jött létre. A saját közösség bizonyos fokú (politikai, kulturális) elitiek általi izolációjára és ezzel kollektív öntudatának megszilárdítására tett kísérletek, nem utolsósorban a jelzett változások következtében, a szocializmus alatt és a rendszerváltozás után bizonytalan talajra hullottak-hullanak.

A magyar közösség születésétől kezdve mindig nemzetállami gazdasági szerkezetekbe integrálódott. A gazdasági érdekvédelem és érdekérvényesítés legutolsó, még ha korlátozott lehetőségei is a polgári Csehszlovákiában voltak jelen. 1945 kisebbségtörténeti szempontból azért is cezúra, mert immár nemzeti alapon szerveződő gazdasági szereplőkről nem beszélhetünk: Szlovákiában a gazdaság nemzeti hegemonizálására, államosításra, földreformra és erőszakos gazdasági elitváltásra került sor. 1948-at követően a szlovákiai magyarok az ágazati változások tárgyaivá

*A 2008. november 21-én Somorján a Fórum Kisebbségkutató Intézet által szervezett A nemzetiségi kérdés helye a prágai tavasz folyamatában című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

váltak, azonban a szlovákiai gazdaságpolitika, különösen a mezőgazdasági politika számára, főképpen a szocialista gazdasági rendszer viszonylagos stabilizálása és az 1963-tól még ha nehézkesen is, de elindult gazdasági reform problémacentrikus válaszkeresései közepette, elsősorban Dél-Szlovákia területe mint a szlovákiai mezőgazdasági termelés súlypontja, felértékelődött.¹ Az alapvető „szocialista átalakulás” az 1960-as években zajlott. A szocialista gazdaságirányítást és struktúraváltást felvállaló koncepciók realizálása a dél-szlovákiai gazdasági térre is döntő hatással volt (iparosítás, kollektivizáció, szocializáció, urbanizáció, munkaerő-migráció).²

A déli járások gazdasági teljesítőképességének vizsgálatait mindmáig nélkülözük, s ez a mezőgazdasági termelésre és a kollektivizációra egyaránt érvényes.³ A tanulmány ezt a hiányt nem pótolhatja, csupán a szlovákiai gazdasági fejlődést tárgyalhatja. Ez a megközelítés azért is szükséges, mert a magyarok által lakott régiók gazdasági problémái az országos viszonyokat képezték le: a mezőgazdasági szférában magasabb volt a családi segédmunkaerő száma, melynek háttérben a nagyobb vidéki népsűrűség állt. Az agrárium lehetőségei-kapacitásai, anyagi forrásai pedig a központilag preferált iparosítás mértékétől is függtek.

Az alábbi tanulmány, bár címe szerint a szlovákiai magyarok mezőgazdaságon belüli helyzetének vizsgálatát sugallja, nem lehet több – már csak tekintettel a magyar kisebbségtörténeti kutatások által máig kiaknázatlan levéltári forrásanyagra és a bőséges cseh és szlovák szakirodalomra –, mint egy értelmezési kísérlet, illetve egy vállalt történeti konstrukció.⁴ Kiemelten nem a mezőgazdasági szférával foglalkozom, hanem a következő kérdésekkel: A szocialista gazdasági rendszer első húsz évének melyek voltak a fontosabb szegmensei? Hogyan működött a tervgazdálkodás és milyen hatásai voltak? Melyek voltak a szlovákiai nemzetiségek gazdasági-szociális jellemzői? Hogyan írhatjuk le a kollektivizáció és a kollektív mezőgazdasági szervezet fogalmi apparátusát? A szocialista szövetkezeti rendszer kiépülésének milyen tendenciái voltak? Az 1960-as évek második felében, amikor az agráriumban dolgozók szociális helyzete javult, a magyar mezőgazdasági dolgozók számára ez mit jelentett, profitáltak-e belőle? Végül az 1968-as gazdasági reform során milyen mezőgazdasági koncepciók születtek, és ezek egyes elemei a normalizáció időszakában tovább élhettek-e?

A mezőgazdasági termelés dinamikájának elemzése, az állattenyésztés és növénytermesztés struktúrája, az üzemkategóriák kérdésköre, a termelésszakosodás, a befektetések és fejlesztések, a szövetkezeti tagság, az állami gazdaságokban vagy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben alkalmazott munkaerő bevételei, képzettsége, életszínvonala, nemzedéki összetétele stb. ugyan lényeges kérdések, azonban nem képezhetik jelen tanulmány tárgyát.⁵

A szocialista gazdaságfejlődés irányvonalai

A 20. század második felében a gazdaságfejlesztés, az iparosodás és a mezőgazdasági szerkezetváltás a szovjet blokkban is modernizációs kihívásként, kényszerként jelentkezett. (Csak mellékesen megjegyezve: a kelet-közép-európai térségben az iparosítás mellett a mezőgazdasági termelékenység növelése és a technikai színvonal emelése is régebbi keletű probléma, a 19. század első feléig vezethető vissza.)

A kassai kormányprogram ellenben – amely a cseh és szlovák nemzetépítés szempontjából állam- és társadalomszervező elveket, a nemzeti és „szociális” forradalom „posztulátumait” tartalmazta – a magyarság szempontjából kodifikált államjogi, gazdasági és szociális diszkriminációt rögzített, születésétől kezdve magában hordozta a radikalizálódás reális veszélyét az államszervezet és a gazdasági szféra kiépítésének és új irányításának tekintetében. A kérdést más szempontból vizsgálva úgy is fogalmazhatunk, hogy a szlovákiai magyarság, főképpen agrárjellege miatt, a háború után a szlovák politikai elit és társadalom számára a nemzetiségi kérdés gazdasági vetületeként is jelen volt. Ennek szellemében a többségi nemzet belüli tulajdonosi viszonyok megerősítéséhez a kisebbségi erőforrásokat is kisajátították.⁶

A szlovák kommunisták az osztályszempontok és a nemzeti érdekek együttes megvalósítását tűzték ki célul.⁷ A nemzeti szempontból kiemelkedő fontosságú ipari, mezőgazdasági és pénzügyi vállalatokban az erős állami jelenlét biztosítását és fenntartását tartották fontosnak. Érvelésük egyik lényeges elemét képezte a magántőke visszaszorítása, mely szerintük kudarcot vallott, mert képtelen volt biztosítani Szlovákia gazdasági fejlesztéseit és iparosítási programjának megvalósítását (egyes kommunista vélemények szerint a harmincas évek gazdasági válsága és szociális feszültségei, ugyanakkor a kapitalista Csehszlovákia felbomlása is azt bizonyították, hogy a kapitalizmus történelmi kudarcot vallott, és csak a szocializmus oldhatja meg a gazdasági problémákat).

Az 1948-as kommunista hatalomátvétel gazdaságtörténeti szempontból is elmentmondásos határkő. A pártelitben és a társadalomban a szlovákiai gazdaság talpraállításával és fejlesztésével kapcsolatban hiábavaló remények, illúziók és túlzott ambíciók jelentkeztek. A szocialista tervgazdálkodás bevezetése, a Csehország által nyújtandó gazdasági támogatás és a szovjet gazdasági segítség a gazdaságpolitika irányítói szerint a gazdasági válságokat és a munkanélküliséget is megszüntethették, a központosított gazdaságirányítás pedig a gazdasági növekedés elérését biztosíthatta.

Az ország gazdasági elmaradottságának megszüntetésére elindított iparosítás a tervek szerint a nemzeti jövedelem és az életszínvonal emeléséhez vezetett volna. A csehszlovákiai szovjet típusú iparpolitika, melynek fontos prioritása volt a szocialista rendszer katonai védelmének biztosítása, következetesen fejlesztette a nehéz- és a fegyveripart, ill. a gépgyártást. Tény, hogy ezeknek a fejlesztéseknek átmenetileg, rövid távon gazdaságélénkítő hatásuk volt, azonban az iparosítást a radikálisnak jellemezhető szocialista modernizáció szlovákiai koncepciójában szükséges vizsgálni.⁸

Csehszlovákia gazdasági szerkezetének felbomlása 1948 és 1953 között súlyos és hosszan tartó szociális következményekkel járt. A hatalom az erőszakos és radikális szociális kiegyenlítést, mellyel megszűntek az addig annyira hangoztatott osztályellentétek, két módon valósította meg: 1. a tulajdon- és a munkaviszonyok átalakításával, 2. a bérpolitikával. Ez a kiegyenlítési stratégia a szocialista gazdasági szektort kívánta megalapozni. A korszakban a magánszektorból a központilag irányított szocialista szektorba mintegy 1,3 millió személy lépett át, ezzel alapvetően megváltozott a lakosság egzisztenciális helyzete.

Az ötvenes évektől egyre inkább erősödő migráció, amely egyrészt Szlovákián belül valósult meg, másrészt a cseh országrészekbe a bányavidékekre és ipari közpon-

tokba (Kladno, Chomutov, Most, Karviná és Ostrava) irányult, a dél-szlovákiai agrár-régiókból is jócskán kapott utánpótlást. Az iparosítási program realizálása okozta, hogy két évtized elteltével 1967-re a szlovákiai mezőgazdaságban alkalmazottak számának csökkenése nagyobb arányt öltött Szlovákiában, mint Csehországban (Csehország: 41,80%, Szlovákia: 50,81%).⁹ Ez a magyar kisebbség esetében is megnyilvánult: a hatvanas évek végére és a hetvenes évek elejére az iparosodási folyamat felerősödése, a munkaerő-migráció és a mezőgazdasági válság következtében a magyarok szociális struktúrájában fordulat következett be. Kisebbségtörténeti szempontból egyfajta ágazati és szociális paradigmaváltást érzékelhetünk, hiszen a magyarok aránya az iparban és az építőiparban együttesen először haladta meg a mezőgazdaságban dolgozók arányát, elérte a 36,9%-ot.¹⁰ Az agrárszféra azonban a magyarok számára domináns jellegét és jelentőségét továbbra sem veszítette el.

Nemzetiségek a gazdaságban

A statisztikák az etnikumoknak két szélső halmazát említik: a németek és lengyelek főleg az iparosodott zónákban helyezkedtek el, a magyarok a mezőgazdasági jellegű vidékeken alkottak többséget, és a rutének is nagyobb számban az agrárszférában (erdőgazdálkodásban) találtak munkalehetőséget. A csehszlovákiai nemzetiségek területi elhelyezkedése tehát a gazdasági szférákon belüli megoszlásukat határozta meg. Ezen közösségek társadalmi modernizációjának, közösségépítésének két megkerülhetetlen feltétele volt: a gazdasági integrációba való minél teljesebb bekapcsolódás és a szociális státus erősítése. A magyarok valójában 1918-tól fontos „regionális nemzetgazdasági tényezőként” jelentek meg a többségi gazdaságpolitikákban: a szlovákiai ipari foglalkozásúak számát csökkentették, ugyanakkor a dél-szlovákiai mezőgazdasági termelés hatékonyabbá tételére, infrastruktúrájának fejlesztése sürgető kihívás volt mindegyik kormányzat számára. Ez a földrajzi és gazdasági meghatározottság a magyar kisebbség szociális struktúrájával is szoros összefüggésben állt.

A szlovákiai magyarok gazdaságilag aktív csoportjából az 1960-as évek közepén a szövetkezetekben dolgoztak a legtöbben (31,51%), melyekhez ha hozzászámítjuk az egyéb mezőgazdasági dolgozókat és a magángazdálkodókat, akkor 34,72%-ot alkotó rétegről beszélhetünk.¹¹ A két utóbbi csoport, a mezőgazdasági dolgozók és a magángazdálkodók, törpe kisebbséget alkotott, illetve a szövetkezeti formán kívül kevés magyar gazdálkodó mutatható ki. Érdekes a magyar magángazdálkodók alacsony száma ebben a korszakban, s joggal állíthatjuk, hogy ez szintén specifikus vonása volt a magyar agrárnépességnek. Ennek több oka volt. Egyrészt a földrajzi meghatározottság: a dombvidéki jellegű, hegyaljai, északibb területeken, a szlovák és lengyel lakosság régióiban maradtak fenn a magángazdálkodási formák, másrészt a ritkább településhálózat miatt ott nem láthatták el az esetleg nagyobb kiterjedésű mezőgazdasági szántóföldek, rétek, legelők összevont művelését. Jellemző adat, hogy a hatvanas évek végén a Nyugat-szlovákiai kerületben a mezőgazdasági földterületeknek csupán 6%-át művelték a magánszektorban elhelyezkedők, és ez alig több mint 10 ezer személyt jelentett. Összehasonlításképpen: a szövetkezeti szektorban ekkor ebben a kerületben több mint 130 ezer alkalmazottat találunk.¹²

A hivatalos vélemény szerint a magángazdálkodás az alulfinanszírozottság és a kedvezőtlen termelési mutatók miatt hosszan tartó, mély válságba került (bár 1968-ban ezt cáfoló vélekedés is elhangzott).

Tanulságos megvizsgálni és összehasonlítani a csehszlovákiai etnikai kisebbségek adatait a gazdaság egyes területein. Az 1961-es felmérés szerint a mezőgazdaságban dolgozó magyarok aránya volt a legnagyobb (40,5%), a szlovákiai átlagot is meghaladta. Az iparban foglalkoztatott magyarok aránya országosan a legalacsonyabb volt (18,1%). Ha ehhez az építőiparban dolgozókat is hozzászámítjuk, akkor is csak 29,9%-ot képviseltek, szintén a legalacsonyabbat országos szinten, miközben a csehek, szlovákok, lengyelek és németek aránya a 40–54%-os tartományban mozgott.

1. táblázat. A csehszlovákiai magyarok aránya a gazdasági ágazatok egyes területein

Gazdasági ágazat	Magyarok %-os aránya
Ipar	18,1
Építőipar	11,8
Mezőgazdaság és erdőszet	40,5
Közlekedés	4,7
Kereskedelem	3,5
Szolgáltatások	3
Közigazgatás	2,6
Gazdaságilag inaktívak, saját bevétellel	15,3

Forrás: *Vývoj společnosti ČSSR v číslech. Rozbor výsledků sčítání lidu, domů a bytů.* Praha, SEVT, 1965, 96. p.

Az agráriumban dolgozó magyarok csoportjának belső jellemzője volt a gazdaságilag aktív személyek alacsonyabb aránya az országos átlaghoz képest (ez 41% volt, az országos 48,7%). Éppen itt volt szerepük a háztartásokban dolgozó nőknek, akik a mezőgazdasági szezonmunkákba segéderőként bekapcsolódtak. Statisztikailag az országos arányszámot jóval meghaladták, 12,8% volt az országos 5,6%-kal szemben. A magyarok aránya a gazdaságilag aktív személyek csoportjában a többi nemzetiség átlagos részesedéséhez, 49%-hoz képest viszonyítva alacsonyabb volt, csak 41%-ot ért el.¹³

A mezőgazdaság direktív irányítási modellje¹⁴

Kevésbé ismert, hogy a második világháborút követően Csehszlovákiában az ún. egyes gazdasági rendszert, melyben a piacgazdasági elemek keveredtek az államiakkal, jelentősen korlátozták és központilag ellenőrizték. 1948-at követően, 1952-ig, a szovjet gazdaságszervezés modellje alapján fokozatosan épült ki az állami gazdaságirányító rendszer, melynek legfőbb ismertetőjegyének analizáló voltát tekinthetjük, mert a gazdaság komplex viszonyrendszerét nem vették figyelembe (a mezőgazdaság sajátosságai problémáira is csak 1959-től kerestek válaszokat¹⁵). A háborút követő, egyszerre nemzeti és szociális célokat kitűző földreform – egyébként a magyarság földtulajdonába való legnagyobb mértékű beavatkozás – a későbbi kollektivizáció előfeltételét alkotta.¹⁶

A mezőgazdasági termények és haszonállatok felvásárlásával, egyben ezen gazdasági szektor alsó szintű irányításával, az operatív feladatok ellátásával a nemzeti bizottságok foglalkoztak. Szerepük és befolyásuk meghatározó volt, mert a pénzügyi forrásokat is ők kezelték, és a támogatások célcsoportjait (mezőgazdasági üzemek) is ők választották ki. A nem közzgazdasági szereplőként megjelenő közigazgatási szervek működése zavarokat idézett elő: számos olyan gazdaságilag megalapozatlan szövetkezetet anyagilag támogattak, melyek ráfizetésesek voltak, rosszul gazdálkodtak, és később megszűntek.

A járási nemzeti bizottságok a termelési tervek megvalósításához a következő eszközöket használták:

1. A kötelező szolgáltatások kivetése (a 3,5–5 hektáron gazdálkodó magánszemélyek földterületének nagyságától függően).
2. A felvásárlási árak megszabása.
3. Direkt állami dotációk és hosszú távú kölcsönök.
4. A termelés támogatása (kártevők elleni harc, kádersegítség, brigádmunka, gépi technika stb.).
5. A gazdaságilag gyengébb szövetkezetek támogatása.

Az új felvásárlási árak bevezetésével 1953-ban a termelés fokozását és a termelési költségek fedezését kívánták elérni. A kötelező beszolgáltatásokat 25-30%-kal csökkentették, a mezőgazdasági alkalmazottak bérét, jutalmát is növelték, és öt-éves tervek keretében képzelték el a fejlesztéseket. Ezek azonban csupán mennyiségi mutatók voltak. A gazdasági hatékonyság mutatói továbbra is kedvezőtlenek maradtak. Az árak átlagértéke, a kettős árrendszer miatt, folyamatosan nőtt. A gazdaságilag prosperáló szövetkezetek nem voltak érdekelték a termelés hatékonyságának a fokozásában, hiszen az állami támogatásokból továbbra is részesülhettek. Számos problémahalmaz akadályozta a mezőgazdasági szféra talpraállását, így a protekcionizmus, az anyagi-műszaki tartalékok fecsérlése-felélése, a termeléspecializáció hiánya, az állattenyésztés és a növénytermesztés közötti disszonancia, ill. aránytalanság és az üzemi együttműködés zavarai.¹⁷ Nyilvánvalóvá vált, hogy a szövetkezetek a technikai háttér fejletlensége és forráshiány miatt képtelenek átállni a nagyüzemi működésre. A fejlesztések és befektetések koncepciói pedig gyakorlatilag csak a mechanizációra és az építkezésekre összpontosítottak.

A kettős árakat 1959-ben felváltották az országosan egységes, mindegyik mezőgazdasági területre (gabona-, burgonya-, kukoricatermelő, ill. hegyaljai és hegyes vidékekre) érvényes felvásárlási árak.¹⁸ Ez a részkérdés egy óvatos, de a körülmények által kikényszerített, tervgazdálkodási reformba ágyazódott. Az elképzelés lényegét alkotta az állam és a mezőgazdasági üzemek kapcsolatrendszerének javítása. Ennek eszköze volt az ár- és a bérlépolitika, az alacsony mezőgazdasági adó és a továbbra is a jelentős szerepet játszó állami dotáció. A szövetkezetek helyzetét részben javította, hogy átvették a gép- és traktorállomások gépeit, ill. a karbantartásukkal megbízott szakembergárdát.¹⁹

Az 1950-es évek végére a kollektív-állami tulajdonú gazdálkodás már túlsúlyt alkotott, azonban ez a szerkezeti elem ekkor még nem mutatkozott fejlődőképesnek. Ezeket a válságjeleket Csehszlovákia Kommunista Pártjának (CSKP) vezetése és a gazdasági szakemberek már 1961-től érzékelték, azonban a gazdasági és politikai válaszok ellentmondásosak voltak. A mezőgazdasági rendszer új irányításának elemeit csak 1967-től vezették be, melyek az 1968-as események miatt felemásan va-

lósultak meg. Az állami irányítás szintjén a mezőgazdasági és élelmezési minisztériumot hozták létre. Járási szinten mezőgazdasági társaságokat alapítottak, mellyel az állami dirigizmus átmenetileg háttérbe szorult, és a járásokban az egységes földműves-szövetkezetek, állami gazdaságok és mezőgazdasági üzemek regionális gazdaságpolitikai szerepvállalásaira nyílt lehetőség. Ez a struktúraváltási kísérlet azonban 1968-ban zátonyra futott, és a Husák-éra elején, 1972-ben a mezőgazdasági adminisztráció átszervezésének eredményeképpen újra a központi irányítást erősítették meg.

Bár a nagyüzemi gazdálkodás állami támogatása fokozódott, a szövetkezetek összevonása elkezdődött, emellett a földművelés és állattenyésztés mennyiségi mutatói (pl. hektáronkénti termésmennyiség, munkaproduktivitás, a szarvasmarha-állomány kondíciójának megőrzése) növekedtek, és jelentős technikai befektetésekre került sor (agrotechnika, műtrágyázás), a cseh országrészekkel szembeni minőségi lemaradást csak mérsékelni sikerült.

A mezőgazdasági termelés helyzete

A csehszlovákiai mezőgazdaság 1949–1989 közötti történetében, Václav Průcha számításai szerint, két jól elkülönülő korszak különböztethető meg.²⁰ A nyugat- és kelet-európai évi átlagos termelékenységi adatok 1949 és 1965 között azt jelezték, hogy Csehszlovákia csupán lassúbb fejlődésre képes. Az alábbi táblázat adatai az ötéves tervek időszakában a visszaesést egyértelműen mutatják.

2. táblázat. A mezőgazdasági termelés alakulása az ötéves tervek időszakában

	1950–1955	1955–1960	1960–1965
Bruttó termelés növekedése	2,4	2,0	-1,2
Bruttó termelés növekedése %-ban	18,9	13,2	-6,9
Bruttó termelés növekedésének évi átlaga %-ban	3,5	2,5	-1,3
Piaci termelés növekedése %-ban	1,2	1,4	0,8
Piaci termelés növekedése %-ban	28,3	26,2	12,2
Piaci termelés növekedésének évi átlaga %-ban	5,1	4,8	2,3

Forrás: Pešek, Jan: Vývoj poľnohospodárstva na Slovensku v druhej polovici 60-tych rokov. *Historický časopis*, 1990. 2. sz. 230. p.

A mezőgazdaságban 1949-től végrehajtott szocialista típusú kollektivizáció, amely 1952 és 1953 fordulójára érte el a tetőpontját, a szlovákiai magyarság gazdasági-szociális helyzetének alakulására döntő hatással volt.²¹ Nemcsak a magángazdálkodás visszaszorulására, a szövetkezetekbe való kényszerítésekre kell gondolnunk, hanem arra is, hogy a szociális bizonytalanság következtében a földművesek nagy számban, miután földjeiket áron alul eladták a szövetkezeteknek, az iparban helyezkedtek el. Egyben diszkriminatív agrárpolitikáról beszélhetünk, hiszen elég csak a kötelező terményszolgáltatásokra, az alacsony felvásárlási árakra gondolnunk, melyek a termelési kiadások növekedéséhez és a földművesek életszínvonal-csökkenéséhez vezettek. A kezdeti években a szerveződő földműves-szövetkezetek gazdálkodása veszteséges volt, és állami támogatásokra szorultak.²² Az ötvenes években jegyzett szlovákiai mezőgazdasági termelésnövekedést ugyan impozánsnak tekint-

hetjük, de mesterséges, államilag generált volt, és a háttérben a növénytermesztés megfelelő tartalékainak hiánya húzódott meg. Ez az időszak a fejlettebb cseh- és morvaországi régiók fejlődését lassította.²³

A mezőgazdaság 1965-től azonban nemzetközi szinten, legalábbis a termelés-mennyiség és az egy főre jutó termelés figyelembevételével kiemelkedően dinamikus növekedést mutatott. Ez a hosszú távú tendencia a nemzetközi fejlődési irány-
nak is megfelelt, hiszen a növénytermesztés jelentősége fokozatosan csökkent az állattenyésztéssel szemben. A nyolcvanas évek végére már a hazai élelmiszerellátás nagyobbik hányadát sikerült biztosítani, így a kormányzati körök a mezőgazdasági szférát nemzetgazdaságot stabilizáló tényezőként könyvelték el.

Az 1970-es évek elejétől induló folyamat pozitívumaként szükséges elkönyvelni a növénytermesztés és az állattenyésztés szilárd helyzetének kialakulását, a piacra termelés fokozódó dinamikáját, a termelésintenzifikációt, a szakemberképzés növekvő színvonalát (agronómusok, technikusok, szakképzett munkások) és az agráriumban alkalmazottak szociális helyzetének átmeneti javulását. A másik oldalon több negatív, hátráltató tényező is jelen volt: a ráfizetésesen működő szövetkezetek, a szövetkezeti tulajdon megkárosításából származó károk, protekcionizmus, az infrastruktúra elmaradó karbantartása, a talajgondozás és az agrotechnikai követelmények elhanyagolása, környezetvédelmi szennyeződések stb.²⁴

A két országrész közti különbségek, eltérések a mezőgazdaságban is fennmaradtak, azonban a gazdasági kiegyenlítődéshez ez a gazdasági terület is hozzájárult. A szlovákiai mezőgazdaság történeti fejlődésének néhány különleges jegye is volt:

1. A bruttó mezőgazdasági termék már 1949-ben meghaladta az 1936-os szintet.

2. A szlovákiai mezőgazdaság 1948 után, szemben a csehországgal, alacsonyabb fejlettségi szintről indult, éppen ebből kifolyólag a növekedési üteme gyorsabb volt.

3. A kollektivizáció üteme lassúbb volt Szlovákiában.

4. A szlovákiai mezőgazdasági szövetkezetek nagyobb földterülettel és szántókkal rendelkeztek, mint a csehországiak. Az állami gazdaságoknál fordított volt az arány.²⁵

5. A szlovákiai szövetkezetek átlagban nagyobb földterülettel rendelkeztek.

Kollektivizáció és kollektív mezőgazdasági rendszer²⁶

Ezen a helyen egy kitérő erejéig, mivel a szakmai körökben is kevés figyelmet szentelnek a szlovákiai magyar szövetkezeti mozgalomnak, érdemes rámutatni a kisebbségi szövetkezeti eszme erőzójára és elhalására is. A két világháború közötti szövetkezeti hagyománynak az emléke a második világháború után, a szövetkezeti vezetők és tagság eltávolítása, kivándorlása, elköltözése folytán gyorsan eltűnt.²⁷ 1945–1948 az autonóm szlovákiai magyar szövetkezeti rendszer felszámolásának időszaka. 1949-től egy új, polgári demokratikus eszméitől megfosztott, diktatórikusan újraszervezett „szövetkezeti” rendszerbe való és a munkaerő szintjén megvalósuló integrációról beszélhetünk, emellett az 1945 előtti és utáni szövetkezeti világ gyökeresen eltért egymástól.

A szlovák történészek szerint az 1945–1948 közötti periódusban a szlovákiai szövetkezeti rendszer megőrizte a két világháború, illetve a Tiso-féle szlovák államban kialakult „kontinuitását” („jellegét” és „szervezeti felépítését”). Ez lényegében egy primordialista történelmi látásmód, amely az etnikai kötődést gazdasági szinten is megjeleníti, azt archaizálja és legitimálja. A szövetkezeteket külön entitásként kezelik, a nemzeti lét egyik megnyilvánulásának tekintik. Az államhatárok változásai, „a diszkontinuitás”, a változások következtében jelentkező gazdasági és pénzügyi problémák, az ezekre adott kormányzati válaszok és gazdaságpolitikai stratégiák, a szövetkezeti felépítmény belső kapcsolathálóinak kondíciója és mindezek mellett a szövetkezeti eszmevilág átalakulása (demokratizmustöltet, szervezeti autonómia) ezekben az értelmezésekben nem feszíthetik szét a lineáris nemzetfejlődés képzetét.²⁸

A másik érvel, nevezetesen azzal, hogy a csehországi és szlovákiai szövetkezeteknek a totalitárius fasiszta ideológia uralma után újra helyreállították a demokratikus szerepét (a tagság szerepvállalásának és befolyásának biztosítása), csak részben érthetők egyet. A csehországi és a szlovákiai szövetkezeti intézményrendszer demokratizmusa teljesen nem állhatott helyre, hiszen a német és magyar szövetkezeti tagokat politikai és gazdasági diszkrimináció sújtotta. Szlovákiában az első köztársaság két évezedes szlovák–magyar szövetkezeti egymásrautaltságának eszméjére, az együttműködés pozitív eredményeire az új szövetkezeti elit már „nem emlékezett”. Egy előremutató etnikumközötti vállalkozás gondolata került így a történelem süllyesztőjébe.

A szocializmus idején legfeljebb kollektivizációról, tehát a szovjet típusú, még ha később módosított funkciójú mezőgazdasági szervezetek létrehozásáról beszélhetünk, nem pedig a hagyományos értelemben vett szövetkezetekről, hiszen a kommunista elképzelések a szövetkezetek valódi célját és tartalmát tagadták, azokat retrográdnak tartották. A szövetkezeteket és a kollektivizációt, miközben színönimáként használták, és tartalmilag nem pontosították, ideológiai szempontok miatt kapcsolták össze: az osztályharc „eszközeinek” tartották őket, hogy a társadalmi és gazdasági élet új rendjét alapozzák meg, melyet nem az ösztönösség, hanem a tervszerűség jellemez, és az emberi cselekvések is „felszabadulhatnak” a spontaneitás alól. A gazdálkodás minősége és a nyereségre termelés másodrendű kérdéssé vált annál inkább, mivel minden ilyen irányú tevékenység a szocialista gazdaságírányítás alá rendelődt.

A kapitalizmus időszakában működő szövetkezetek az önkéntesség talaján, a magántulajdon alapján jöttek létre, társadalmi, kulturális feladatokat is felvállaltak, a közösségépítés terén pótolhatatlan érdemeket szereztek, középosztályteremtő funkcióval bírtak, és döntő többségükben nem mezőgazdasági jellegűek voltak. A szovjet blokkban az egységes földműves-szövetkezetek teljes központi ellenőrzéséről, felügyeletéről és irányításáról beszélhetünk. Ezeket a szervezeteket a kommunista hatalom (doktrína) hozta létre, hogy a gazdasági rendszerét megalapozza és kiépítse, ugyanakkor ezek a szervezetek a szövetkezetek formális jegeit viselték, így például a megnevezést és a szervezeti felépítést (közgyűlés, előljáróság, felügyelő- és ellenőrző bizottság).²⁹ A vezetőségüket politikai szempontok alapján állították össze, és a közigazdasági elveket meghazudtolva gyakran kerültek az irányító testületekbe nem szakemberek. A kommunista típusú mezőgazdasági szövetkezeteknek csupán termelő feladataik voltak.³⁰

A fentiek következtében a szövetkezeti érdekvédelem formái degradálódtak. A korszakban csupán (államalkotó) szlovák érdekképviselőről beszélhetünk, bár a helyi földműves gazdasági érdekképviselői alapszervezetekben (Jednotný zväz slovenských roľníkov) 1948-tól kimutathatók a reszlovakizált magyar tagok, azonban pozícióteremtő lehetőségekkel nem rendelkezettek.³¹ Az 1968 nyarán megalakuló és alapszervezeteit a magyarlakta járásokban is kiépítő szlovákiai szövetkezeti érdekvédelmi egyesületen (Slovenský zväz družstevných a jednotlivo hospodáriacich roľníkov) belüli erőviszonyokat és a szövetség működését kutatásoknak kell tisztáznunk. Ezt a szervezetet 1972-ben normalizálták.

3. táblázat. A kollektivizáció néhány adata a Nyugat-szlovákiai kerületben

Mutatók	1953	1958
Szövetkezetek által művelt földek hektárban	466 078	617 866
Magángazdálkodók száma	430 264	261 250
Szövetkezetek száma	695	986
Szövetkezetek taglétszáma	84 135	150 367
Alkalmazottak száma a szövetkezetekben	65 089	124 764
Kollektivizáció mértéke %-ban	52,0	78,8

Forrás: 25 rokov výstavby socializmu v Západoslovenskom kraji. Bratislava, Obzor, 1972, 89. p.

4. táblázat. A Nyugat-szlovákiai kerület szocialista szektorának járási megoszlása a mezőgazdaságban 1960-ban

Járás	A földtulajdon %-ban		A szövetkezetek száma
	Szocialista szektorban	Szövetkezetekben	
Pozsony-vidék	92,5	79,4	83
Dunaszerdahely	97,5	78,9	85
Galánta	96,7	72,4	58
Komárom	96,9	71,3	57
Léva	92,3	76,0	119
Nyitra	90,4	77,1	115
Érsekújvár	95,1	78,4	71
Szenice	85,8	74,2	83
Nagytapolcsány	75,6	53,4	119
Trencsén	73,7	64,4	98
Nagyszombat	90,4	75,2	108
Összesen	90,3	73,9	996

Forrás: Fabricius, Miroslav–Holec, Roman–Pešek, Ján–Viršik, Oto: 150 rokov slovenského družstevníctva. Vítazstvá a prehry. Bratislava, Družstevná únia Slovenskej republiky, 1995, 171. p.

Szociális viszonyok

Érdemes még röviden szólni a szövetkezeti bérpolitikáról, hiszen a szociális helyzet egyik jellemzője és a csehszlovák gazdasági reform egyik részterületét alkotta.³² A szövetkezeti politika terén Karel Kaplan szerint 1964-től datálható a fordulat, amely a mezőgazdasági szövetkezeteknek nyújtott állami dotációk emelésében és a szövetkezeti tagok fizetésének növekedésében mutatkozott meg.³³ Jan Pešek, egyéb-

ként sarkított megállapításokat is tartalmazó tanulmányában kifejtett véleményét fogadom el, aki szerint ez 1967-től valósult meg.³⁴ A gazdasági reform idején a fizetésemelések a társadalomban konszolidáló szerepet játszottak, és a rendszer támogatónak számát növelték. A kisebbségi magyar társadalom agrárnépességének életszínvonal-emelkedését csak átmenetileg és rövid időre tudták biztosítani. Az országos adatok szerint a mezőgazdasági dolgozók bevételei 1968–1969-ben 20%-kal nőttek. Ez egy földműves esetében évi 4 ezer korona pluszbevételt jelentett. Az állami gazdaságokban havi 150 koronás fizetésnövekedést jegyezhetünk. Ez a folyamat 1970-ben megrekedt: a fizetések csökkenésére került sor a mezőgazdasági üzemek nyereségességének visszaesése miatt.³⁵

Az 1968-as gazdasági reform³⁶

Az 1968-os év a csehszlovák/szlovák gazdaságtörténetben is mérföldkőnek tekinthető. Az 1953–1957 közötti válságidőszak után az 1961 és 1964 közötti gazdasági stagnálás, mellesleg más történészi vélemény szerint egy újabb válság, amely a 3. ötéves terv kudarcát jelentette, a pártvezetést ráébresztette a reformok szükségességére.³⁷ A gazdasági reformokkal lényegében a rezsím javíthatóságát is deklarálni akarták. Ehhez azonban az államhatalmi és a gazdasági rendszert is át kellett volna formálni, emellett gazdaságpolitikai struktúraváltásra és a gazdasági mechanizmusok új szabályozására lett volna szükség. A korszakban egyes ideológusok úgy értelmezték a reformfolyamatot, hogy a politikai elit és a szocializmus megvalósításán dolgozó apparátus tanulhat a múlt hibáiból, és a rendszert képes megújítani. Eszerint a gazdasági és politikai megújulás a szocializmus rugalmas megújítását jelenti, illetve jelentheti. Ennek a kommunista projektnek megvalósítója a párt, amely a racionalizált és hatékony társadalmi reprodukció feltételeit és a szocialista demokráciát teremti meg. A szocializmus az ún. demokratikus hatalom egysége, s ezt tovább kell fejleszteni totálisan és központilag, és ez lényegében a reformpolitika. A pártvezetők szerint a szocialista értékrendszer helyreállítása és a nép (nemzet, nemzetiségek) bizalma, lojalitása alapozhatta meg a szocializmus újraalkotását. 1968-ban, az új gazdaságirányítási modell koncepcióinak vitájakor két pozitív elem találkozott: a közgazdasági gondolkodás, melyre a nem kommunista, nyugati iskolák is hatottak és a politikai szféra, mely a demokratizálódás folyamatát a gazdaságra is ki kívánta terjeszteni. Némelyek ezt a közgazdaság és a politika szükség-szerű találkozásának tekintették.

Az 1950-es évek végén jelentkeztek azok a közgazdászok (pl. Ota Šik³⁸, Zdeněk Vergner, Bohumil Šimon³⁹, Jiří Kosta⁴⁰), akik a sztálini politikai gazdaságtan elméletét és átültetését a gyakorlatba kritikával illették, és a gazdasági mechanizmusok revízióját sürgették. A „korlátozott közbeszédben”, annak ellenére, hogy a párt bürokratikus és technokrata felsőbb vezetősége ezt ignorálta, 1963-tól jelentek meg a reformgondolatok. A CSKP KB döntéseként létrehozott munkacsoportok két koncepciót dolgoztak ki: az első egy teljesen új rendszer kiépítését tárgyalta, a másik a fennálló rendszer korrekciójára tett javaslatot. Mindkét tervzetben a csehszlovák közgazdasági kutatások teoretikus és empirikus eredményei jelentek meg, így például a szocialista üzemek „nem racionális viselkedése”, a normatívák negatív hatásai a termelésre, a termelés egyoldalú mennyiségi fokozása, áruhiány, a piac taga-

dásának következtében előállott aránytalanságok, a közgazdasági kategóriák tartalmának újragondolása, szabad ármozgás stb. A Novotný-féle vezetés az első koncepciót fogadta el, és 1966-tól elkezdődött a munka.⁴¹

Az új közgazdasági terv lényegét a következő irányvonalak alkották:

1. Az üzemek reális piaci szereplőként való megjelenése, de nincs ágazati reform.
2. Új ármechanizmus a kereslet és kínálat alapján.
3. Az államnak adózó, nyereségorientált üzem.
4. Nem kapitalista, hanem továbbra is a centrumból irányított piac.
5. A munkaerőpiac szabályozása.
6. A veszteséges üzemek állami hitelt kapnak, melyet meg kell téríteniük.
7. A központi tervirányítás szerveinek közép- és hosszú távú terveket kell kidolgozniuk.

A reformerek felismerték a centralizált tervutasításos rendszer hiányosságait, melyet szovjet minta alapján 1949 és 1953 között próbáltak meghonosítani, és következményei a lakosság életszínvonalára, valamint a gazdasági fejlődésre károsak voltak: a forrásokkal való pazarlásról, a fogyasztói igényeknek nem megfelelő termelésről volt szó, amely a fogyasztási cikkek és szociális szolgáltatások elégtelenségében mutatkozott meg. Súlyos tünet volt a társadalmi érdekellentétek megjelenése (a munkateljesítmény csökkenése, vele szemben a felhalmozás maximálása) és az államapparátus újítások iránti érdektelensége. Jiří Kosta, aki Šik közeli munkatársa volt, a reformok három fő jellegzetességét emelte ki: 1. nemzetgazdasági kerettervezés a pártutasításokon alapuló, konkretizált tervek helyett⁴²; 2. az állami gazdaságpolitika által szabályozott piaci mechanizmusok; 3. a polgárok részvétele a gazdasági folyamatokról való döntéshozatalban, főképpen az üzemi tanácsok útján.⁴³

Elmondható, hogy a kezdetben a gazdasági decentralizálás elvét követő és a központosítás legszükségesebb elemeit fenntartó reformfolyamat koncepciója 1967 decembere és 1968 áprilisa között – a politikai erjedésnek köszönhetően – módosult.⁴⁴ A decentralizációtól a demokratizálódásig jutott el. Ezt a folyamatot, a gazdaságban szabályozottnak tekinthetjük, hiszen a termelőeszközök kollektív-állami tulajdonát a változtatások nem érintették, és csak a kiskereskedelmi vállalkozások szolgáltatói jellegű (megtúrt) formáit engedélyezték. A reformközgazdászok végig a regulált szocialista piacban gondolkodtak, melyben az állami cégek „vállalkoztak”.⁴⁵

A reformellenes kurzus kezdetét és a gyakorlati lépéseket 1969 áprilisától-májusától datálhatjuk, amikor a CSKP KB plénuma az ún. stabilizációs intézkedésekről döntött (a nagykereskedelmi árak újraszabályozása, a fizetésnövekedés visszafogása, az üzemi tanácsok elsorvasztása). A Šik által megszervezett munkacsoportot, amely a gazdasági reform „tudásháttérét” adta, feloszlatták. A párton belül tömeges kizárásokra, „kádercserékre” és a társadalmi életben tisztogatásokra került sor. A reformoknál tevékeny, aktív szerepet vállaló személyeket eltávolították, emellett a szakemberek egy kisebb csoportja az új rendszer szolgálatába állt. A központosított gazdaságirányítás új gazdaságpolitikai tanácsadó szerve az 1969 májusában felállított nemzetgazdasági bizottság lett. Az eseményeket úgyis értelmezhetjük, hogy a CSKP és az államapparátus „visszavette” a gazdasági élet feletti irányítást. Husákéknak azonban az előzőekben vázolt intézkedések miatti társadalmi fe-

szülség megszüntetésére valamit nyújtaniuk is kellett. Így a kezdeti „éles” normalizációs időszakban az 1966-os szociális reformprogram egyes elemeit vették át: a családtámogatást (a gyeg bevezetése és emelése), a fiatal házasok lakásgondjának megszüntetését és a nyugdíjmelést.⁴⁶ A rezsim ezeket a szociális juttatásokat úgy állította be, mintha a párt gondoskodásának és előrelátó politikájának lettek volna az eredményei. A probléma azonban nem oldódott meg. A csehszlovák gazdaság a hetvenes években ráfizetésesen működött. A forrásokkal való pazarlás továbbra is fennállt, és a nehézipar preferálásának új korszaka kezdődött. Mindezek következtében a gazdaság fejlődése lelassult, s ez nemcsak a munkaügyi és szociális problémák fennmaradásához járult hozzá (életszínvonal-csökkenés, nem teljesítményorientált munkaértékelés, a szakképzettség „kihasználatlansága”, bérkülönbségek, a fizetések reálértékének stagnálása, a szolgáltatások minőségromlása stb.), hanem a társadalmi légkör alakulására is nyomasztólag hatott.

Elvetélt demokratizálás és struktúraátalakítás a mezőgazdaságban

Csehszlovákia föderatív államrendezéséhez kapcsolódó, a gazdaságirányítás reformkommunista szlovák elképzeléseit, melyek a nemzeti intézményrendszer kiépítésére fektették a hangsúlyt, cseh közgazdász körökben nem fogadták egyöntetű lelkesedéssel. A szlovák szeparatizmus és gazdasági dualizmus kialakítására tett kísérletnek tekintették, amely a csehszlovák gazdaságot destabilizálja. Az alábbiakban ezeket a szlovák terveket kívánom bemutatni, külön figyelemmel a mezőgazdaságra.

A pozsonyi Közgazdaság-tudományi Főiskolán 1968. május 6–8-a között rendezték meg a Szlovákia gazdasági kérdéseivel foglalkozó szimpóziumot. A jelenlévők a gazdasági kérdéseket ötféle szempont alapján elemezték:

1. Csehszlovákia és Szlovákia gazdaságának valódi képe.
2. A konszolidáció rövid távú eszközei.
3. A hosszú távú fejlődés prioritásai.

4. Az új gazdaságirányítás kidolgozása és bevezetése.
 5. A köztársaság gazdaságának föderalizálása és ennek megfelelően cseh és szlovák gazdasági szervezetek létrehozása (vállalatok, gazdasági intézmények).

Hvezdoň Kočtúch⁴⁷ szerint a mezőgazdaság helyzetére és húszéves fejlődésére a régi, adminisztratív modell nyomta rá a bélyegét, amely nem vette figyelembe a termelés térbeli elrendezését, és alulértékelte vagy nem is értékelte az ágazat közgazdasági szerepét. Ez a részprobléma egy nagyobb problémába ágyazódott, abba tudniillik, hogy Szlovákia mint specifikus nemzetgazdasági tér nem jelent meg, a „szegény rokon” és „az elmaradott gazdaság” címkét kapta, s Prága egyenesen kistérséggé degradálta. Azt állította, hogy a mezőgazdaság nem minden esetben az elmaradottság szinonimája, hanem racionális gazdaságpolitikával a fejlődés motorja is lehet. A valóságban ennek a gazdasági területnek a potenciálja, elsősorban a földterületek értéke, a pontatlan statisztikai adatfelmérés miatt nehezen volt felbecsülhető. A gazdaságszervezés terén a piaci szabályokat teljesen figyelmen kívül hagyták. Éppen itt mutatkozott meg, hogy a szocialista szövetkezeti szektor drágábban termelt, ezzel szemben a magángazdálkodók kétszeresen hatékonyabb termelést értek el. Szerinte a ráfizetéses mezőgazdasági termékek, termények, nyers-

anyagok piacról való „kizárása” is elképzelhető volt. A Kočtúch által javasolt fejlesztések ugyan a termékracionalizálás szükségességét is kiemelték, ellenben csak a mezőgazdasági szolgáltatások (géppark, agrokémia, ipari takarmányok, közlekedés, karbantartás) koncepcionális fejlesztését tartotta fontosnak.⁴⁸

A mezőgazdaság szerepére nagyobb hangsúlyt fektetett Jozef Rosa⁴⁹, aki rámutatott arra, hogy a gazdaság deformációi szerkezeti jellegűek és a mezőgazdaság gondjai az általános nemzetgazdasági gondokból erednek, melyek forrása a hibás gazdaságpolitika. A támogatások emiatt hatástalanok, ezért először a gazdaságpolitika filozófiájának, a mezőgazdasághoz való viszonyának az átértékelését kell elérni. Ezek az állami dotációk nem voltak gazdasági jellegűek, hanem csupán olyan eszközök, melyek a forráselosztó állami intézmények adminisztratív befolyását növelték, másrészt a régi centralizált gazdaságirányítás rendszerét erősítették. Rosa a mezőgazdasági dotációk átláthatóvá tételét és a termények árának növelését tartotta kívánatosnak. A mezőgazdasági termények áremelését stimuláló hatásúnak tartotta, amely kedvezően hathat a termelésre és a belföldi fogyasztásra, illetve maga után vonhatja a fizetésemeléseket is. Gondolatmenetének érdekes részét alkotja a szlovák gazdasági minisztériumok kialakítása mellett a szeparatista vádak kivédésének argumentációja, mely szerint a valóságban gazdasági dezintegráció tapasztalható Csehország és Szlovákia viszonyában.⁵⁰

A szlovákiai mezőgazdaság helyzetéről és szervezeti működéséről Félix Hutník⁵¹ nyújtott áttekintést. Szerinte a szlovákiai mezőgazdaság kilépett a korábbi szűrségéből és uniformitásából, mert szakosodott termelés és specifikus érdekmegnyilvánulás kezdte jellemezni. A racionális gondolkodásmód és „differenciált” vállalkozó tevékenység elemei is megjelentek. Ennek ellenére hangsúlyozta, hogy átmeneti időszakról van szó, melyben a direktív döntésközpontok kompetenciái meggyengültek. Hutník szempontrendszere alapvetően szervezetközpontú volt, a mezőgazdasági vállalatok feletti intézményi szint (minisztériumok, a gazdasági érdekvédelem szervei) megszervezése körüli problémákkal foglalkozott. Referátumában két hangúlyos elem szerepelt: a mezőgazdaság helyzete és az ún. szocialista önkormányzatiság kialakítása. A mezőgazdaság nála a nemzeti argumentáció túldimenzionált részeként jelent meg: ez a gazdasági ágazat a nemzeti territóriumon „nyilvánul meg”, a szlovákság politikai, szociális és kulturális fejlődésének egyik legfőbb jegye. Az agrárium irányításának egy nemzeti központot követelt. A mezőgazdaság mennyiségi mutatóit – itt csak a termelékenységre hivatkozhatott – pozitívaknak tartotta, de rámutatott az állattenyésztés és a növénytermesztés közti különbségekre. A növénytermesztés átlagos termelékenysége 1963–1966 között az 1936-os adatokhoz képest csak 9,2%-kal volt magasabb, ezzel szemben az állattenyésztésé elérte a 83,2%-ot, ami mögött a külföldi behozatal állt. A növénytermesztés fejlesztése mellett tört lándzsát, konkrétan a dél-szlovákiai terület öntözőrendszerének kiépítését sürgette. Az általa vázolt jelenségek a szocializmus klasszikus problémáját alkották: mit kezdeni a mezőgazdasággal, és érdemes-e befektetni ebbe a ráfizetéses ágazatba? Milyen ár-, adó- és támogatási rendszer alakítható ki?

Az agrárvállalatok „önkormányzatisága” gyakorlatilag a gazdasági önállóságuk és érdekeik tiszteletben tartását, a vezetőség anyagi felelősségét és egy „szabályozott” érdekvédelmet jelentett. A szövetkezeti mezőgazdasági üzemek és az állami gazdaságok „önkormányzatiságát” különböztette meg. Az autonóm „szocialista vállalkozások” elméleti konstrukciók maradtak.⁵²

A pozsonyi közgazdász-találkozó ajánlásokat is megfogalmazott. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlesztési koncepciója a Hutník-előadás tételeinek kibővített változata volt. Az ajánlás szerint a mezőgazdaság helyzetének legfontosabb prioritásai a következők:

1. A mezőgazdaság primér nemzeti termelői forrás.
 2. Néhány mezőgazdasági ágazat már felesleget termel, így az önellátó élelmiszertermelés pozitívum.
 3. A növénytermesztés fejlesztése.
 4. Befektetések fontossága, az öntözéses gazdálkodás és intenzifikálás támogatása.
 5. Központi fejlesztési alapok létrehozása.
- A strukturális fejlesztések prioritásai:
1. A vállalkozásfunkciók kialakításának támogatása.
 2. A vállalati érdekek figyelembevétele.
 3. Új irányítói apparátus.
 4. A kvalifikált szakemberek tudásának „felhasználása”.
 5. Tudományos háttér kialakítása, melyet a Szlovák Mezőgazdaságtudományi Akadémia irányítana.

6. A mezőgazdaság „zárt körű” gazdálkodói, szolgáltatói, kereskedelmi komplexumnak tekinthető.

Egy másik, immár specifikus szlovákiai gazdaságpolitikai koncepciót, 1969-ben a szlovák közgazdászok folyóirata közölte.⁵³ A terjedelmes vitaanyag többek között a szlovák gazdaság fejlesztésének problémáival, az üzemek vállalkozói szerepével, az új szövetségi gazdasági tervvel, a szlovák gazdasági jogkörökkel és általában a szocialista állam újrafogalmazandó gazdasági szerepével, valamint a gazdaságpolitika átalakításával foglalkozott. Ebben a munkaanyagban a mezőgazdaság explicite nem jelent meg. Dél-Szlovákiát mint lehetséges fejlesztési térséget kihagyták.⁵⁴

A mezőgazdaság fejlesztésének árnyalt, a gazdasági integráció mellett érvelő, nem pragmatikus, hanem a tudományos tapasztalatok jelentősége mellett kiálló és koncepcionális szempontból is megalapozott tervét 1969-ben, valószínűleg a gazdasági reform bizonyos elemeinek a megvalósulásában bízva, Félix Hutník dolgozta ki. A mezőgazdasági termelékenység 1960-as évek végi kedvező statisztikai adatait vizsgálva arra hívta fel a figyelmet, hogy ez a kedvező tendencia csupán a természetes fejlődéshez való közeledést, nem pedig a hosszan tartó stagnálástól való elrugaszkodást vagy egy radikális váltást jelent. A kedvező fejlődési irányt szerinte két tényező veszélyeztette. Egyrészt a szerkezeti átcsoportosítás jelentőségének alábecsülése, másrészt a mezőgazdasági ipar egyoldalú, csupán a mennyiségi mutatókra törekvő fejlesztése, amely az elhibázott gazdaságpolitika miatt állandó forráshiánnyal küszködött. Érvelése szerint a mezőgazdasági szféra annak ellenére, hogy dinamizáló jelleget (!) kapott, méltó nemzetgazdasági helyét nem foglalta el, inkább elszigetelt helyzet jellemezte. A gazdasági élet irányítói az ipar „szatellitjének”, nem a tőkefelhalmozódás helyének, hanem csak élelmiszertermelő ágazatnak tekintették. Hutník, az anyagi forrásmobilizáció szükségességét hangsúlyozva, egy modernizációs koncepcióig jutott el: a mezőgazdaság az iparral csak abban az esetben kerülhet versenyhelyzetbe, ha a termelőkapacitásai és az élelmiszeripar reprodukciójának forrásai biztosítva lesznek. A modernizációs folyamatnak három építőeleme volt: 1. a mezőgazdasági üzemnagyság hatékonyabb kihasználása; 2. a termelési

módszerek megváltoztatása; 3. a hatékonyabb termelés az ágazati specializációval és koncentrációval érhető el, melyhez szorosan kapcsolódik a mezőgazdasági vállalatok közötti együttműködés. Az ő olvasatában ez egyben olyan célrendszert is jelentett, melyben nemcsak a termőföld, munkaerő és tőke deformált változatait kellett „megreformálni”, hanem a mezőgazdasági üzemet is mint „sajátságos, önálló szervezetet” (svojbnyň organizmus). Eszerint a gazdasági reform a vállalati szférát „rehabilitálta”.

A termelés hatékonyságának elérésére bevezetett „eszközök” – így például a gépesítés, bérpolitika, munkaerőproduktivitás – közül számára a gépesítés volt a kulcsszó, hiszen Szlovákia történelmi lemaradásban volt Csehszaggal szemben. Másrészt viszont az előző években a gépesítésbe fektetett forráspazarlást róttá fel. Mondanivalójában a hatékonyság gyűjtőfogalom volt. Egyszerre volt minőségi mutató és a „föld tőkével való helyettesítésének” szinonimája (substitúcia pôdy kapitálom). A konkrét lépéseket a műtrágyahasználat elterjesztésében, a magnemesítésben, a tenyészállatminőség növelésében és az öntözéses gazdálkodás fokozásában jelölte meg. Végeredményében a mezőgazdaság fejlődése az állami támogatások mértékétől és a számára szolgáltató jelentőséggel bíró gazdasági ágazatok, így a gép- és építőipar vagy a kémiai ipar kapacitásaitól függött. A gépesítés és/vagy a hatékonyság fontosságí sorrendje továbbra is dilemma maradt.⁵⁵

Összegzés és kitekintés

A szlovákiai gazdasági tér 1968-ra az iparosodás útján nagy lépéseket tett előre. Szlovákia egyértelmű agrárjellege megszűnt, ipari-agrár országrésszé vált. A Csehszaggal szembeni lemaradás ugyan megmaradt, de ez csökkenőben volt.⁵⁶ A gazdasági teljesítőképesség alacsonyabb maradt, ennek következményei közé sorolhatjuk az egy főre eső kisebb nemzeti jövedelmet és a keresetek alacsonyabb szintjét. A szlovák szakemberek szerint az 1968-as gazdasági reform sem változtathatta meg a szlovákiai gazdasági meghatározottságokat. Szlovákia nem használta ki az iparosodás előnyeit. A szlovák gazdaság a nemzetközi kihívásokkal szemben a strukturális és technikai háttér fejletlensége következtében versenyképtelen maradt, és a szociális kiegyenlítődéss a cseh országrészekkel sem valósult meg. A másik érv pedig az volt, hogy ez a politika csak a cseh tapasztalatokból indult ki.⁵⁷

A mezőgazdaság modernizációja, véleményem szerint, hátráltatva és késleltetve volt. A regionális különbségeket szem előtt tartó szlovákiai vagy éppen dél-szlovákiai agrárpolitika koncepciójának kidolgozására nem került sor, ugyanakkor a befektetések elégteleneknek bizonyultak. A mezőgazdasági innovációt csupán a növénytermesztés növekvő tendenciájára korlátozták, és a mezőgazdasági ipar fejlesztésére összpontosítottak. A progresszívabb változásokra a hetvenes években került sor. Ekkor a marxista teoretikusok a mezőgazdaság új helyzetét vizionálták: a többágazatú, integrált gazdaságban az egyik – bár hangsúlyozták, hogy fontos – termelői szféraként képzelték el, de belső problémáira nem kerestek válaszokat (pl. kedvezőtlen korösszetétel; munkaerőhiány, hiszen 1966–1970 között 70-75 ezer mezőgazdasági alkalmazott hiányzott; alacsony bérezés).⁵⁸

Az ún. szocialista gazdaságfejlődéssel szorosan összefüggő problémákat két területen fedezhetjük fel, melyeken belül kutatható a szlovákiai magyarság gazdasági

megoszlása és szociális státusa: 1. a munkaerő és a foglalkoztatottság területén; 2. a gazdasági struktúrákban. Külön kutatási szempontot képezhet a régiók mezőgazdasági modernizációja és teljesítőképessége.

Jegyzetek

1. Viktor Pavlenda szlovák közgazdász mutatott rá a Szlovákián belüli regionális különbségekből származó gazdasági-szociális problémákra, és egy új gazdasági koncepciót is megfogalmazott, melynek központi elemét a régiók közötti kiegyenlítődéss (intervyrovňavanie) gondolata alkotta. Ő vezette be a dél-szlovákiai „különleges makrorégió” fogalmát, tekintettel annak agrár jellegére. Szerinte az állami gazdaság irányító szerveinek figyelembe kellett volna venniük a szlovákiai nemzetgazdasági téren belüli kistrégiókat, melyek specifikus gazdasági programokat igényeltek. Pavlenda, Viktor: *Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v ČSSR*. Bratislava, Pravda, 1968. Dél-Szlovákia gazdasági problémái és a magyar kisebbség integrálásának kérdései szorosan összekapcsolódtak. Vö. Popély Árpád (szerk.): *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948–1956 közötti történetéhez I*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008, 217–219., 239–242., 326–328. p. /Fontes Historiae Hungarorum, 4./
2. Ebben a regionális térben a lakosságot, főleg a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején a következő országos jellegű változások érintették: 1. munkaerő-áramlás az iparba a mezőgazdaságból; 2. az ipari ágazatokban a munkaerő stagnálása és átlépése a fejlődőképesebb ipari ágazatokba; 3. a szolgáltatások jelentőségének növekedése. Londák, Miroslav: *Ekonomika na Slovensku dvadsať rokov po februári 1948*. *Historický časopis*, 2007. 3. sz. 577–596. p. A szlovák történetírás még nem alakította ki egyértelmű álláspontját a szocializmus modernizációs eredményeivel vagy sikertelenségeivel kapcsolatban. Vö. Čaplovič, Dušan et al.: *Dejiny Slovenska*. Bratislava, Academic Electronic Press, 2000, 274. p.; Mannová, Elena (red.): *Krátko dejiny Slovenska*. Bratislava, Academic Electronic Press, 2003, 308–311. p.
3. A dél-szlovákiai szocialista kollektivizáció társadalmi és szociális következményeinek feltárása a magyar kisebbségtörténeti kutatások nagy adóssága. Oral History gyűjtések nem valósultak meg, nem is folynak, és a regionális vagy a kollektív identitásfolyamatokat, a mezőgazdaságban dolgozók szociális helyzetének alakulását sem ismerjük. A szocialista termelőszövetkezet mint dezintegráló, majd integráló és innovációs (?) szociális jelenség a magyar vidéken ködös homályba vész. Az 1989 utáni dekollektivizáció szintén aktuális kutatói feladat. A problémával a szlovák történészek és etnológusok 1989 után kezdtek foglalkozni. Vö. pl. Michálek, Ján: *K premenám hodnotových orientácií slovenských roľníkov v procese kolektivizácie poľnohospodárstva*. Zborník slovenského národného múzea. *Etnografia*, 30. évf. (1989) 87–106. p.; Slavkovský, Peter: *Transformácia poľnohospodárstva na Slovensku v druhej polovici 20. storočia a jej kultúrna a ekologický dosah*. In *Záverečný seminár grantovej úlohy č. 193 „Interakcia človeka a prírodného prostredia z etnografického aspektu”* (Súbor príspevkov). Bratislava, Národopisný ústav SAV, 1991, 7–12. p. Leščák, Milan: *Kollektivizácia poľnohospodárstva a súčasný etnologický výskum*. *Slovenský národopis*, 1995. 3. sz. 378–382. p.; Kadlečík, Dušan: *Kollektivizácia poľnohospodárstva a jednotné roľnícke družstvo ako sociálny jav na slovenskej dedine v druhej polovici 20. storočia*. *Slovenský národopis*, 2007. 1. sz. 33–66. p. Ismereteim szerint egy régebbi marxista történeti munka foglalkozik a csallóközi szövetkezetesítéssel, azonban ez a kandidátusi értekezés hozzáférhetetlen. Szőcsová, Ingeborg: *Realizácia roľníckej politiky KSČ v období výstavby socializmu v národnostne zmiešaných okresoch Žitného ostrova (1949–1960)*. Univerzita Komenského, Bratislava, 1988. A téma szlovákiai vonatkozásainak vázlatos tárgyalásá-

- ra lásd Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László: *Kisebbségi közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 237–238. p. A regionális megközelítésnek egyedül Pukkai László szentelt figyelmet. Pukkai László: *Mátyusföld I. A Galántai járás társadalmi és gazdasági változásai 1945–2000*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Társadalomtudományi Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002, 115–122. p. A Dunaszerdahelyi járás szövetkezetesítésének korabeli nézőpontja: Nagy Rudolf–Mag Gyula (szerk.): *Okres Dunajská Streda – minulosť a prítomnosť. A Dunaszerdahelyi járás múltja és jelene*. Dunajská Streda, Csallóközi Múzeum, 1988, 127–139. p. A Nyitrai járás szövetkezetesítésére lásd Mužiková, Klára: *Združštevňovanie poľnohospodárstva na území dnešného Nitrianskeho okresu v rokoch budovania základov socializmu*. Kandidátska dizertačná práca, Nitra, 1981.
4. A tárgyalat korszak magyar vonatkozásainak kutatásánál nem lehet megkerülni a cseh és szlovák szakirodalmat, ezért a jegyzetekben főleg az újabb és fontosabb publikációkra hivatkozom.
 5. A mezőgazdaságra általában: *Zemědělství ČSSR v letech 1948–1968*. Praha, MZAV ČSR, 1969; Vojáček, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*. Bratislava, Príroda, 1973; *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*. Nitra–Bratislava, 2001; Pešek, Jan: *Vývoj poľnohospodárstva na Slovensku v druhej polovici 60-tych rokov*. *Historický časopis*, 1990. 2. sz. 229–252. p.; uő: *Československé zemědělství v období mezi XIII. a XIV. sjezdem KSČ (1966–1971)*. *Československý časopis historický*, 1987. 5. sz. 661–693. p. A mezőgazdaságban dolgozók szociális helyzetére: Bauch, Vlastislav: *Sociálně-ekonomický vývoj slovenského poľnohospodárskeho obyvateľstva*. Bratislava, Pravda, 1986. Az agrárpolitikára: Burešová, Jana: *Zemědělská politika v Československu v letech 1948–1960 jako součást vývoje komunistickejch režimů v Evropě*. In Bieberle, Josef (red.): *Sborník prací moravských historiků*. Praha, 1996, 87–128. p. A csehszlovák mezőgazdasági statisztika legújabb értékelésére és a korabeli statisztikák terminológiai problémáira lásd Průcha, Václav: *Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice*. In *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. Uherské Hradiště, 2002, 31–45. p. /*Studie Slováckeho múzea, 7./*
 6. A cseh és a szlovák történetírás egyik tézisévé és mítoszteremtő eszközévé vált az 1944-től, a szlovák nemzeti felkeléstől számított csehszlovák vagy nevezhetjük cseh és szlovák „forradalom”. Az ún. népi demokráciát a néphatalom új formájaként magyarázták, amely az államrendszer és a hatalmi struktúrát radikálisan megváltoztatta, egyben teljes politikai és gazdasági elitváltást jelentett. Az 1989 előtti cseh és szlovák történetírás folyamatosan legitimálta ezt az átmeneti időszakot, a forradalom „helyes” szemléletét igyekezett újra és újra rögzíteni. A történészek számára nem létezett az a dilemma, hogy hol van a rendszer bölcsője, még az 1968-os események miatt sem. Számukra az 1945–1948 közötti átmenet egy sikertörténet volt: ideológiai és nemzeti, nemzetközi szinten is. A történelmi konstrukciókban törésvonal később sem volt, sem az ötvenes, sem a hatvanas években.
 7. Ján Pauer kiemeli a szlovák kommunisták nemzeti elkötelezettségét, mellyel a nacionalizmus vonalán is mozgósítottak. Pauer, Ján: *A diktatúrák múltjának feldolgozása Csehországban és Szlovákiában*. *Kommentár*, 2007. 1. sz. 22–24. p.
 8. Csehszlovákia gazdasági problémáira lásd Jirásek, Zdeněk: *Problémy ekonomického vývoje Československa a jeho institucionálního zabezpečení v letech 1948–1967*. *Česko-slovenská historická ročenka*, 1998, 141–148. p. A szlovákiai iparosításra és iparpolitikára lásd Barnovský, Michal: *Determinanty a problémy industrializácie Slovenska*. Uo. 149–159. p.; Londák, Miroslav: *Industrializácia Slovenska a tendencie k samosprávnemu riadeniu ekonomiky na Slovensku po februári 1948*. Uo. 160–169. p. Az iparosítás eredményeinek marxista feldolgozására Turčan, Pavol: *Socialistická industrializácia Slovenska*. Osveta, Bratislava, 1960.

9. Londák, Miroslav: *Ekonomika na Slovensku dvadsať rokov po februári 1948. Historický časopis*, 2007. 3. sz. 583. p.
10. *Vývoj spoločnosti ČSSR podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů 1970*. Praha, Federální statistický úřad, 1975, 265. p. (7. táblázat.)
11. *Vývoj společnosti ČSSR v číslech. Rozbory výsledků sčítání lidu, domů a bytů*. Praha, SEVT, 1965, 97. p.
12. *25 rokov výstavby socializmu v Západoslovenskom kraji*. Bratislava, Obzor, 1972, 106. p.
13. *Vývoj společnosti ČSSR podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů 1970*. Praha, Federální statistický úřad, 1975. 266. p.
14. A szocialista tervgazdálkodás kiépítésével és működéssel részletesen foglalkozik Kurt Rozsypal, aki az 1950-es évek visszafogott gazdasági reformjának volt a szellemi atyja. A fejezet az alábbi kötete alapján készült: *Vývoj systému plánovitého řízení národního hospodářství v Československu v letech 1945–1970*. Praha, Ekonomický ústav Československé akademie věd, 1982, 110–125. p. Lásd még a rendszerváltozás utáni árnyaltabb értelmezést uő: *Vývoj plánovitého řízení v netrzních podmínkách v letech 1953–1964. (Paměti)*. Praha, Vysoká škola ekonomická, Fakulta národohospodářska, 1999, 73–82. p. /*Studie z hospodářských dějin*, 11./
15. A CSKP KB 1959-es ülésén megfogalmazott célokra, többek között a munkaerő átcsoportosítására, a gépesítés fokozására, a mezőgazdasági tervgazdálkodásra, a növénytermesztés támogatására lásd Vanko, Augustín: *Ďalší rozvoj a upevňovanie socialistickeho poľnohospodárstva v Československu v šesťdesiatych rokoch*. In *Leninov družstevný plán v politike KSC. Kapitoly z dejín socialistickeho poľnohospodárstva v Československu*. Bratislava, Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, 1983, 434–435. p.
16. A földreform alapvető fontosságú összefoglalója Rychlík, Jan: *Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945–1950. Historický časopis*, 1993. 4. sz. 394–413. p. A téma ideológiai ballasztokkal terhelt interpretációjára lásd Cambel, Samuel: *Spory o generálnu pozemkovú reformu na Slovensku po roku 1945*. In *Zemědělství na rázcestí 1945–1948*. Uherské Hradiště, 1998, 23–32. p. /*Studie Slováckeho múzea*, 3./
17. A csallóközi régióban a halmozódó gondokat alig két évtized távlatából így látták: „(...) mezőgazdasági üzemeinkben tovább mélyültek az ellentmondások és feszültségek a termelés fejlődése, annak anyagi fedezete és az árutermelés előirányzott méretei között. Egy sor új technológiai újítást vezettek be, amelyek nem válhattak be, mert hiányoztak hozzá az anyagi feltételek. Ilyen volt például a szabadistállók és önetetők rendszere, melyhez hiányoztak a szükséges takarmányforrások, avagy a tehénlétszám kötelező emelése anélkül, hogy takarmányozásuk biztosítva lett volna, a kukorica vetésterületének kötelező bővítése a technológia megoldása nélkül, legfőképp azonban az adminisztratív szemlélet a tervezésben és az egész irányításban.” Nagy Rudolf–Mag Gyula (szerk.): *Okres Dunajská Streda – minulosť a prítomnosť. A Dunaszerdahelyi járás múltja és jelene*. Dunajská Streda, Csallóközi Múzeum, 1988, 135. p. A helyi szintű tervezésre vö. pl. Štátny archív v Bratislave, pobočka Šafa, Okresný akčný výbor Slovenského národného frontu v Galante, 8. doboz, 178/1956, 9. doboz, 54/1958.
18. A kettős árrendszer (dvojité ceny) fogalma alatt értendő, hogy 1952–1953-tól a mezőgazdasági üzemek, miután az állam felé a kötelező szolgáltatásokat elvégezték (tehát az állam felvásárolta a termékeket), és még maradt nekik felesleg, azt magasabb eladási áron dobhatták piacra, így kétféle ár jelent meg.
19. Rozsypal, Kurt: *Vývoj plánovitého řízení v netrzních podmínkách v letech 1953–1964. (Paměti)*. Praha, Vysoká škola ekonomická, Fakulta národohospodářska, 1999, 75–82. p. /*Studie z hospodářských dějin*, 11./

20. Samuel Cambel, a marxista agrártörténetírás nesztora kísérletet tett a mezőgazdasági fejlődés ideológiai célú periodizálására. 1948–1960 között a szocialista termelőviszonyok „győzelmét” könyvelte el, tehát a magángazdálkodás formáinak felszámolását. Az 1960-as év, az új szocialista alkotmány éveként lett fordulópont, és egy új korszak kezdete, mely a kommunizmus felé „vezet”. A nagyobb korszakon belül két „alkorszakot” különböztetett meg: 1. a szocializmus alapjainak lerakása 1948–1955 között (a szövetkezeti nagytermelés elindítása); 2. 1956–1960 között a továbbépítkezés (dobudovanie), egyfajta kulturális forradalom realizálása vidéken és az osztályharc befejezése. A belső korszakhatárt a CSKP KB 1955-ös ülése és a CSKP 1956-os országos konferenciája jelentette, melyeken az előző évek hibás agrár- és szövetkezeti politikáját elítélték, de Cambel érvelése szerint a párt körültekintő politikai és meggyőző munkája a hiányosságokat pótolta (a direktív irányítás szigorításával, a személyi kultusz elítélésével). Cambel, Samuel: K periodizácii dejín výstavby socialistického poľnohospodárstva v Československu. *Historický časopis*, 1963. 1. sz. 89–100. p. A Cambel-féle periodizáció egy részének átvételére az 1949–1960 közötti időszakot illetően vö. *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*. Nitra, Slovenská poľnohospodárska univerzita–Výskumný ústav pôdoznavectva a ochrany pôdy, 2001, 203. p. Václav Průcha az első nagy korszakon belül négy alkorszakot különböztet meg: 1. 1949–1953: a kollektivizáció első időszaka; 2. 1953–1954: a mezőgazdaság zavarainak korrigálása; 3. 1955–1960: a kollektivizáció második hulláma; 4. 1960–1965: a termelékenység visszaesése, de egyben szövetkezeti konszolidáció. A másik korszakot, főleg 1965–1975 között erőteljes mennyiségi fejlődés jellemzi. Bővebben kifejtve lásd Průcha, Václav: Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice. In *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. I. m. 36–41. p.
21. Ezen a helyen a szovjet típusú, importált, kelet-európai szocialista szövetkezeti rendszerrel részletesebben nem foglalkozom. A KGST-országokban a kezdeti évek-évtizedek uniformizáló, destruktív tendenciáit a diverzifikálás sikeres vagy kevésbé sikeres stratégiái váltották fel, és országonként egyedi jegyeket viselő rendszerekről beszélhetünk. Például a csehszlovák, magyar és bolgár modell, szemben a szovjetunióbelivel, fejlődőképesebbnek bizonyult, azonban végig a demokratikus jegyek hiánya jellemezte. A nemzetközi összehasonlításra lásd Němcová, Lidmila–Průcha, Václav: *K dějinám družstevnictví ve světě a v Československu*. Praha, Vysoká škola ekonomická, Fakulta národohospodářska, Praha, 1999, 22–26. p. /Studie z hospodářských dějin, 13./
22. A csehországi és szlovákiai kollektivizáció összehasonlítására Burešová, Jana: Zemědělství v českých zemích a na Slovensku v podmínkách „kolektivizace“ 1949–1960. *Česko-slovenská historická ročenka*, 1998, 197–203. p.
23. Uo. 201. p.
24. Průcha, Václav: Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice. I. m. 38–42. p.; Burešová, Jana: Zemědělství v českých zemích a na Slovensku v podmínkách „kolektivizace“ 1949–1960. *Česko-slovenská historická ročenka*, 1998, 202. p.
25. Průcha ezt a kisebb mértékű szlovákiai földreformra vezeti vissza.
26. A kollektivizáció fogalmához kapcsolódik a szocializáció. A tulajdonviszonyok megváltozását (megváltoztatását) értjük alatta, a földtulajdon, a termelőeszközök, az épületek, a haszonállatok stb. szocialista (állami) tulajdonba való kerülését. Egyben az a folyamat is szocializálás, amely során a magángazdaságokat felszámolták. A változások az állami földtulajdon és a mezőgazdasági nagyüzem létrehozásának irányába mutattak. Ezt a problémakört itt nem érintjük. A szlovákiai szocialista szövetkezeti rendszer és a mezőgazdaság történetére lásd Fabricius, Miroslav–Holec, Roman–Pešek, Ján–Viršik, Oto: *150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry*. Bratislava, Družstevná únia Slovenskej republiky, 1995, 141–176. p.; *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*.

- Nitra, Slovenská poľnohospodárska univerzita–Výskumný ústav pôdoznanectva a ochrany pôdy, 2001, 203–267. p.
27. Galántai székkel 1992-ben kísérlet történt a Hanza feltámasztására. A posztkommunista korszak megváltozott gazdasági környezetében a vállalkozás nem tudott gyökeret eresztetni. A két világháború között a fogyasztási szövetkezeti típus sikeres volt, azonban az 1948 utáni kisebbségi magyar szövetkezeti hagyománytalanságot követően és monopolhelyzetét a szlovákiai kiskereskedelmi hálózatban a rendszerváltozás után átmentő Coop Jednotával nem kelhetett versenyre. Pukkai László: *A Hanza Szövetkezeti Áruközpont Galánta*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 1994, 145–146. p. A szlovákiai cégjegyzékben a Hanzára www.or.sr.sk.
 28. Fabricius, Miroslav–Holec, Roman–Pešek, Ján–Viršik, Oto: *150 rokov slovenského družstevníctva. Vítazstvá a prehry*. I. m. 129. p.; Martuliak, Pavol: *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva*. Nitra, Agroiňštitút, 1995; Viršik, Oto: *V službách národa. Výrobné a živnostenské družstvá v stopách Samuela Jurkoviča*. Bratislava, Elenprint, 1993.
 29. A szocializmus csehországi és szlovákiai szövetkezeteinek megnevezése eltért egymástól. A cseh megnevezés Jednotné zemědělské družstvo (egységes mezőgazdasági szövetkezet), a szlovák azonban különbözik (Jednotné roľnícke družstvo, egységes földműves-szövetkezet).
 30. A szocializmus mezőgazdasági szervezeteinek szövetkezet voltáról eltérő vélemények alakultak ki. Számomra Jana Burešová érvelése elfogadható, aki szerint a rezsim a tradicionális szövetkezeti elveket tagadta, és tudatos demokráciahiányt hozott létre. Václav Průcha és Ludmila Němcová „a szocialista szövetkezetek” (bizonyos fokú) demokratizálását feltételezi. Průcha egy másik tanulmányában a közelebből nem pontosított demokratikus elvek kialakulását említi. Lubomír Slezák a demokrácia formális jegyeit hangsúlyozza, és ezeket a szervezeteket specifikusaknak tekinti. Jan Rychlík Burešovához hasonlóan árnyalja a kérdést. Vö. Burešová, Jana: *Združstevňování nebo kolektivizace zemědělství po roce 1948?* In *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. I. m. 223–228. p.; Němcová, Ludmila–Průcha, Václav: *K dějinám družstevnictví ve světě a v Československu*. Praha, Vysoká škola ekonomická, Fakulta národohospodářská, 1999. 24. p. /Studie z hospodářských dějin, 13./; Průcha, Václav: *Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice*. In *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. I. m. 39. p.; Slezák, Lubomír: *Úspěchy a prohry zemědělského družstevnictví*. In *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. I. m. 12. p.; Rychlík, Jan: *Obecné a specifické rysy nucené kolektivizace ve východní Evropě*. In *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. I. m. 25., 27. p.
 31. A reszlovakizáltak névsorát lásd pl. Štátny archív v Bratislave, pobočka Šafa, Jednotný zväz slovenských roľníkov v Šali, 2. doboz, Zoznamy členov MS JZSR. A magyar tagokra uo. 1096/49. és 3. doboz, Mesačné štatistické správy Okresného sekretariátu JZSR v Šali o stave registrovaných členov v miestnych združeníach, 1950.
 32. A szociális reformokkal részletesen foglalkozik Kalinová, Lenka: *Sociální reforma a sociální realita v Československu v šedesátých letech*. Praha, Vysoká škola ekonomická, 1998. /Studie z hospodářských dějin, 5./
 33. Kaplan, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–57 a 1968–1975*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, 38. p.
 34. Pešek, Jan: *Vývoj poľnohospodárstva na Slovensku v druhej polovici 60-tych rokov*. *Historický časopis*, 1990. 2. sz. 239. p.
 35. Pešek, Jan: *Vývoj poľnohospodárstva na Slovensku v druhej polovici 60-tych rokov*. Uo. – Ettől homlokegyenst eltérő számítás is létezik. Lenka Kalinová szerint az 1970-es évek elejére a mezőgazdaságban alkalmazottak átlagos évi bevétele 1960-hoz képest (88,4) 101,5 értékre nőtt, ezzel megközelítette a munkások bérszintjét. Kalinová, Lenka: *Sociální reforma a sociální realita v Československu v šedesátých letech*. Pra-

- ha, Vysoká škola ekonomická, 1998, 88. p. (11. táblázat.) /Studie z hospodářských dějin, 5./
36. A cseh és szlovák történetírásban 1989 után az 1963–1968 közötti gazdasági reformfolyamat objektív megközelítésére került sor. Ezek a történelmi értékelések többek között a sztálini dogmatikus politikai gazdaságtan revíziójának korszakbeli eredményeire, a kommunista párt vezetésén belül, illetve a minisztériumokban és a gazdasági bizottságokban zajló nézetegyeztetésekre és véleménykülönbségekre, a Šik és Vergner vezette kutatócsoportok tevékenységére, a gazdaságirányítás új elemeire és működésére vagy éppen egy specifikus gazdaságpolitika szlovákiai megvalósítására és az időszak szociálpolitikai történéseire, változásaira terjedtek ki. A reform genézisére Kaplan, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*. Brno, Nakladatelství Doplňěk, 2000.
 37. A szociális viszonyokat statisztikai forrásanyagra támaszkodva részletesen bemutatja Karel Kaplan: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–57 a 1968–1975*. Praha, 1993.
 38. Ota Šik (1919–2004) közgazdász, politikus. A kommunista párt tagja 1940-től. A háború alatt a mauthauseni tábor foglya. 1962-től a Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézetének a vezetője volt, ahol irányítása alatt az egyik kutatócsoport létrejött. A CSKP KB tagja, 1968 áprilisában Alexander Dubček miniszterelnök-helyettesé nevezte ki, és a gazdasági reform irányításával bízta meg. A prágai tavasz bukása után Svájcba emigrált, ahol pedagógusként és egyetemi tanárként működött.
 39. Bohumil Šimon nevéhez fűződik az ötnapos munkahét gondolata és bevezetése.
 40. Jiří Kosta (1921) közgazdász, egyetemi tanár. A terezíni koncentrációs tábor foglya 1941–1944 között, a kladnói szénmedencében munkaszolgálatos, majd Auschwitzba kerül, ahonnan 1945 januárjában megszökik. A külkereskedelmi minisztérium munkatársa 1948–1950 között. Zsidó származása miatt el kell hagynia munkahelyét, esztergályosként, tervezőként, tanárként dolgozik. Šik javaslatára 1962-ben a CSTA Közgazdasági Intézetének a titkára lesz és a gazdasági reformot előkészítő csoport tagja. 1969-ben kizárják a pártból, és emigrál. Németországi egyetemeken tanít. Számos tudományos publikáció fűződik a nevéhez.
 41. A gazdasági reformmal részletesen foglalkozik Šulc, Zdislav: *Stručně dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*. Brno, Nakladatelství Doplňěk, 1998, 30–55. p.
 42. Emögött egy fontos posztulátum húzódott meg, nevezetesen az, hogy a párt és az államszervezet feladatai más jellegűeknek tekinthetők, a gazdasági kérdésekbe nem avatkozhatnak be. A másik oldalon az új gazdasági elképzelések nem célozhatták meg a politika szféráját és a szakszervezeteket, politikai döntéseket nem kérdőjelezhettek meg.
 43. Kosta, Jiří: K historii a koncepci československé ekonomické reformy v letech 1965–1969. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2005. 3. sz. 27–47. p.
 44. Alexander Dubčekot 1968 elején a CSKP KB első titkárává választották. A kommunista párt áprilisi akcióprogramja többek között a gazdaság demokratizálását, a vállalatok „relatív” önállóságát a központtól, a fogyasztói igények szabad megjelenését és az üzemen belül demokratikus szervek felállítását tartalmazta.
 45. A marxista közgazdászok szerint a vállalatok gazdasági tevékenységét már nem a központ, hanem a szocialista piac szabályai szabják meg. A vállalatok együttműködése, koncentrációja a piac „logikáját” követi, melynek eredményeképpen jön létre bizonyos funkciók központosítása.
 46. Kalinová, Lenka: *K sociálním dějinám Československa v letech 1969–1989*. Praha, Vysoká škola ekonomická, 1999, 9–16., 22–24. p. /Studie z hospodářských dějin, 12./ Az elképzelések szerint a nyugdíjakkal fokozatosan a fizetések 60%-át kellett volna elérniük. Az szülési szabadság idejét 26 hétre hosszabbították meg, és 1969-ben a fizetetlen szülési szabadság lehetőségét is bevezették a gyermek kétéves koráig. A gyeszt

- 1970-ben vezették be. 1971-ben az elsőszülött gyermek támogatását 1000 koronáról 2000-re növelték. A gyermekek száma szerinti támogatási rendszert és a fiatal házásoknak nyújtott kölcsönöket 1973-ban vezették be.
47. Hvezdoň Kočtúch (1929–2004) közgazdász, egyetemi tanár, politikus. 1964 és 1970 között a Közgazdaság-tudományi Főiskola Befektetések és Alapok Tanszékének vezetője. Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának tagja 1968–1970-ben. A CSKP KB tagja 1968–1971-ben. Kizárják a pártból. 1990–1992-ben a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom képviselője a szövetségi parlamentben. A Mečiar-féle Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom képviselője 1992–1996 között.
 48. Kočtúch, Hvezdoň: K vecným problémom rozvoja ekonomiky Slovenska. In *Ekonomické problémy Slovenska vo federatívnom usporiadaní. Zborník zo sympózia VŠE 6. – 8. mája 1968*. Bratislava, Vysoká škola ekonomická v Bratislave, 1968, 10., 13–17., 27–28. p.
 49. Jozef Rosa (1916–1973) pedagógus, közgazdász, egyetemi tanár. A szocialista pénzügyekkel foglalkozott. 1953–1973 között a Közgazdaság-tudományi Főiskola tanára, 1966–1969 között rektora. A Nemzetgazdasági Kar dékánja 1960–1963 között. Nemzetgyűlési képviselő 1969–1971 között.
 50. Rosa, Jozef: Sústava ekonomických nástrojov riadenia národného hospodárstva. In *Ekonomické problémy Slovenska vo federatívnom usporiadaní. Zborník zo sympózia VŠE 6. – 8. mája 1968*. Bratislava, Vysoká škola ekonomická v Bratislave, 1968, 32–33., 38. p.
 51. Félix Hutník (1928) mezőgazdasági szakember, közgazdász, egyetemi tanár. A Közgazdaság-tudományi Főiskola tanára 1951–1992 között. A Poľnobanka igazgatóságának elnöke 1993–1998 között. A mezőgazdasági termelés szervezési és tervezési kérdéseivel foglalkozott.
 52. Hutník, Félix: Poznámky k postaveniu a organizácii poľnohospodárstva pri federatívnom štátoprávnom usporiadaní ČSSR. In *Ekonomické problémy Slovenska vo federatívnom usporiadaní. Zborník zo sympózia VŠE 6. – 8. mája 1968*. Bratislava, Vysoká škola ekonomická v Bratislave, 1968, 254–262. p.
 53. Náčrt ďalšieho postupu ekonomickej reformy. *Ekonomický časopis*, 1969. 3. sz. 230–273. p.
 54. Az állami befektetések gócpontjainak a következő kistérségeket gondolták: Pozsony, a Vág völgye, Zsolna és Turócszentmárton, Kassa és Eperjes, Nyitra, Besztercebánya és Zólyom.
 55. Hutník, Félix: Kombinácia výrobných faktorov a agrárny hospodársky program. *Ekonomický časopis*, 1969. 5. sz. 419–423., 427–430. p.
 56. Průcha, Václav: *Zmírňování rozdílů v ekonomickém úrovní mezi Slovenskem a českými zeměmi v letech 1948–1967. Česko-slovenská historická ročenka 1998*. Brno, 1998, 171–179. p.
 57. A „prágai tavasz” és a reformfolyamat társadalmi és gazdasági vonatkozásainak legújabb szlovák értékeléseire lásd Londák, Miroslav: *O vzájomných vzťahoch a ovplyvňovaní sa politických, ekonomických a demografických procesov v 50. a 60. rokoch 20. storočia*. Bratislava, 2001; uő: *Rok 1968 a ekonomická realita na Slovensku*. Bratislava, Prodama, 2007; Londák, Miroslav–Sikora, Stanislav–Londáková, Elena: *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Bratislava, Veda, 2002.
 58. A normalizációs korszak gazdasági fejlődésének értékelésére és a hosszú távú koncepciókra lásd *Československá ekonomika v sedmdesátých letech*. Praha, Academia, 1975, 22., 133–169. p.

ISTVÁN GAUCSÍK

COLLECTIVISTIC AGRICULTURE AND THE ATTEMPTS OF AGRICULTURAL REFORM IN 1968

The study deals with the first twenty years of the socialistic agricultural system. It examines what were the most important segments of agriculture, how the planned economy worked, what were the economic and social characteristics of nationalities in Slovakia, how can we describe the conceptual apparatus of collectivisation and collective agricultural organisation, how the socialist co-operative system had been built? But it also examines the social situation of agricultural workers, and the situation of Hungarian agricultural workers? Consequently, it examines what agricultural conceptions were born during the economic reform in 1968 and if its certain elements could live further in the period of normalisation?

Etnikai térszerkezet és etnikai identitás a Nyitrai járásban

PATRIK TÁTRAI
Ethnic Pattern and Ethnic Identity in the Nitra District

316.347(=511.141)(437.6)
304.2:323.1(437.6)

Key Words: Ethnic history of Nitra district. Connection between ethnic statistics and electoral results. Assimilation. Interethnic neighbourhood between Hungarians and Slovaks. Ethnic pattern inside settlements.

A vizsgált terület földrajzi jellemzői, közigazgatási története

A Nyitrai járás különleges helyzetben van Szlovákia magyarlakta járásai között. Ez ugyanis az egyetlen olyan magyarok által is lakott vidék, amely ma már nem kapcsolódik a Dél-Szlovákiában hosszan elnyúló magyar etnikai tömbhöz. Egyedisége csak fokozódik, ha áttekintjük az etnikai szerkezet jelentős múltbeli változásait, a nyelvhatár folyamatos mozgását.

A járás területének nagy részét az 1918-as államfordulat előtt Nyitra vármegye foglalta magába. Mindössze a délkeleti sarok – Verebély és környéke – az, amely korábban Bars vármegyéhez (Verebéli járás) tartozott. A vármegyén belül a Nyitrai járás területe a déli, sűrűn lakott és fejlettebb vidékre esett, mely a földművelésre legalkalmasabb területek egyike volt. A vármegye 1922-ig fennmaradt, csak Csehszlovákia keretein belül bomlott fel. 1938-ban a járás déli része ismét Magyarországhoz került, a határ a Nyitrakér–Nagycétény–Nemespann–Kalász–Nagyhind–Aha vonaltól északra húzódott. 1945 után az 1938 előtti állapot állt vissza. 1960-ban ismét átszervezték a közigazgatást, ekkor a Nyitrai járás jelentős területekkel gazdagodott. Az 1996-os közigazgatási reform hozományaként jött létre a járás mai formája, miután lecsatolták róla az Aranyosmaróti járást (korábban teljesen a Nyitrai járáshoz tartozott) és a járás nyugati részén három települést, amelyeket a Vágselelyei járáshoz kapcsoltak.

Napjainkban a járás a Nyitrai kerülethez tartozik, melynek székhelye Nyitra. A nyolc szlovákiai kerület közül itt a legmagasabb a magyarok aránya (majdnem 200 ezer magyar lakik itt, a kerület összlakosságának 28%-a). A járás területén két város található Nyitra és Verebély.

A vizsgált terület magyarlakta vidékére gyakran használják a Zobor-vidék (vagy Zoboralja) elnevezést is. Ezt a nevet jelen dolgozatban mindössze arra a 14 településre¹ alkalmazzuk, melyek a közös palóc nyelvjárás, valamint a viszonylag egységes népviselet alapján elkülöníthetők (Sándor 2000, 17).

A Nyitrai járás etnikai térszerkezetének múltbeli alakulása

A Nyitrai járás mai területe a honfoglalás korától kezdve a vegyes lakosságú régiók közé tartozik. Az őshonos szláv népet a betelepülő magyarság északra, a hegylábáig szorította. A 11. századtól intenzív magyar előrenyomulás történt szláv területekre, így a 13. századra gyakorlatilag a járás egésze magyar többségű lett. Ekkor vált magyarrá a korábban szláv többségű, de napjainkig magyar jellegét megőrző Zoborvidék is (Fügedi 1938, 48–49; Kniezsa 1941, 20, 41).²

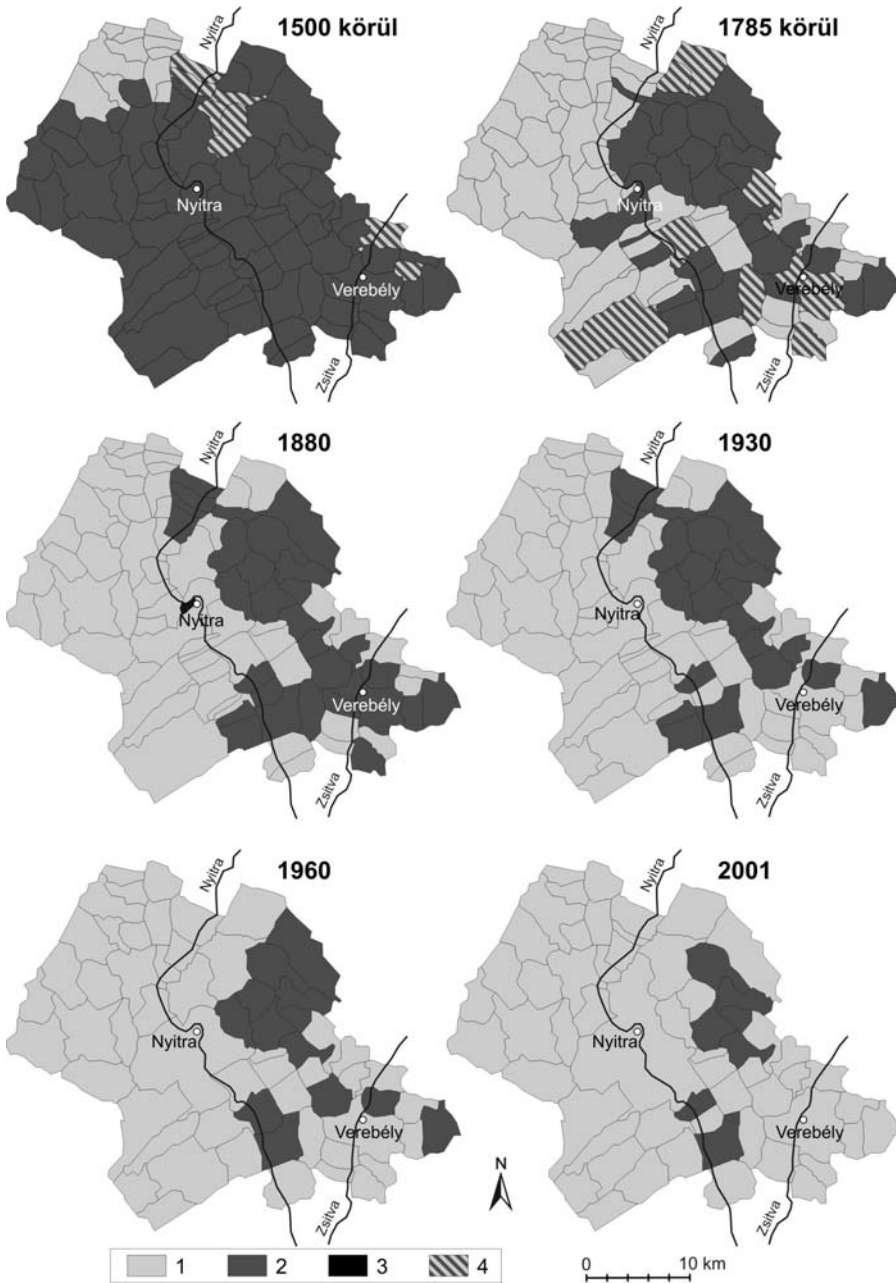
A magyar etnikai terület 13. századi maximális kiterjedése után a lassú zsugorodása (pl. tatárjárás miatt), majd a török háborúktól radikális változása figyelhető meg. Előbb – a 16. századi török előli menekülés következtében – északra terjeszkedés, majd a 17. századi háborúk miatt pusztulás, a magyar etnikai terület összehúzódása következett be (1. ábra). Az 1664 és 1773 közötti száz évre esett a térség etnikai átrendeződésének csúcspontja, amikor a különböző harci cselekmények, járványok következtében megrikkult déli területekre megindult a szlovákok spontán betelepülése, illetve földesúri betelepítése. A 18. század végéig óriási területeket hódítottak el a magyar etnikumtól a két nemzetiség kontaktójának egész hosszában (vö. Blaskovics 1989; Dávid 1993, 16; Csapodi 1942, 45–47).

A 18. század folyamán tűnt fel jelentősebb számban a járás harmadik legnagyobb nyelvi közössége, a német anyanyelvűek. Többségük zsidó volt, aki a cseh és morvaországi zsidóüldözések elől érkezett ide (Kocsis 1998, 127). Beáramlásuk elsősorban a nagyobb településekre irányult.

A 19. század első felében – ha kisebb intenzitással is, de – folytatódtak a magyarság számára kedvezőtlen demográfiai folyamatok (Fényes 1843). Főleg a vizsgált terület nyugati peremén nyert teret a szlovákság. A járás délkeleti sarkában pedig egy meglehetősen kevert lakosságú terület alakult ki. Ez a nagyfokú keveredés az alapja a Verebély környékén – valamint Bars vármegye déli és Nyitra vármegye délkeleti szegletében – a későbbiekben megnyilvánuló képlékeny etnikai identitásnak (lásd Kocsis 1998, 125–126).

A 19. második felétől megfordultak az addigi tendenciák. Azonban az 1880-as népszámlálásból még az tűnik ki, hogy 1840-hez képest csak apróbb változások történtek, az etnikai térszerkezet nem módosult lényegesen. 1880-ban a járás 61 649 lakosából a szlovákok képezték az abszolút többséget (54,8%). A magyar anyanyelvűek az össznépesség 34,6%-át adták, míg a német anyanyelvűek aránya 9,9% volt (2. ábra). Utóbbiak döntő többsége izraelita vallású volt. A népszámlálás időpontjában magyarosodásuk még csak a kezdeti stádiumban volt (6632 izraelita, 6131 német anyanyelvű lakos).³ A Nyitrai járás területén egy könnyen áttekinthető etnikai struktúra jött létre, melyet egy nagy kiterjedésű szlovák tömb és egy kisebb területű magyar félsziget alkotott.⁴ Egymás területén nem voltak nyelvszigetek, ez azt bizonyítja, hogy a nyelvhatár lényegében megszilárdult. A magyar többségű terület ekkor még közvetlenül kapcsolódott a tömbmagyarsághoz.

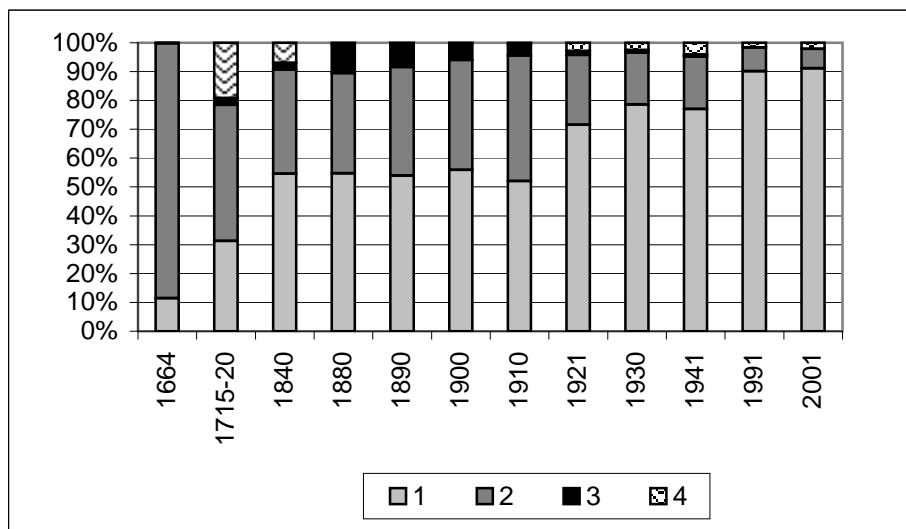
1. ábra. A Nyitrai járás etnikai térszerkezetének változása (1500–2001)

1 – szlovák; 2 – magyar; 3 – német (zsidó); 4 – magyar–szlovák vegyes

Források: **1500:** Kocsis 2000; Fügedi 1938; **1664:** Blaskovics 1989; **1785:** *Lexicon locorum...* 1920; Vályi 1796–1799; Kocsis 2000; Csapodi 1942; Kniezsa 1941; **1880:** magyar népszámlálás anyanyelvi statisztikája; **1930, 1960:** csehszlovák népszámlálások nemzetiségi statisztikái; **2001:** szlovák népszámlálás nemzetiségi statisztikája.

2. ábra. A Nyitrai járás mai területén élt népesség etnikai összetételének változása 1664 és 2001 között

1 – szlovák; 2 – magyar; 3 – német; 4 – egyéb

Források: **1664:** Blaskovics (1989); **1715–1720:**⁵ Acsády (1896) és Csapodi (1942) alapján saját becslés; **1840:** Fényes (1843) alapján saját becslés; **1880, 1890, 1900, 1910:** magyar népszámlálások anyanyelvi statisztikái; **1921, 1930, 1991:** csehszlovák népszámlálások nemzetiségi statisztikái; **1941:** magyar és szlovák népszámlálás összesített adatai nemzetiség szerint; **2001:** szlovák népszámlálás nemzetiségi statisztikája.

Az 1880–1910 közötti időszakban a magyarok száma fokozatosan növekedett, mely magas természetes szaporodásukkal, a német (és valószínűleg szlovák) anyanyelvű lakosság döntően a városokban mutatkozó asszimilációjával, a magyarság kisebb arányú kivándorlásával és a bizonytalan identitásúak esetleges nemzetváltásával függ össze (Kocsis 1998, 130; Kocsis 2000). Az 1910-es népszámlálás alapján általánosan elmondható, hogy majdnem minden településen nőtt a magyar anyanyelvű lakosok száma. Az eddig is magyar községekben homogenizálódás ment végbe, míg a szlovák többségű településeken igen jelentős magyar kisebbség jött létre, még a nyelvhatártól távol is.

Ezt a magyarok számára kedvező folyamatot szakította meg az első világháború, majd az utána következő trianoni békeszerződés, melynek következtében a Felvidék túlnyomó része – benne Nyitrával és környékével – csehszlovák megszállás és fennhatóság alá került. Az államhatalom-váltás drasztikus változásokat hozott az államalkotó nemzetiség(ek) előnyére. 1930-ra a magyarok száma a járásban megfelelődt, arányuk 25,5 százalékponttal csökkent. A magyar etnikai terület összezsugorodott, egy nagyobb és egy kisebb nyelvsziget jött létre.

Az első bécsi döntés visszaadta Magyarországnak a járás délkeleti részét, de jelentős kisebbségek maradtak így is a határ mindkét oldalán. Az 1941-es, a háború árnyékában lezajlott magyar és szlovák népszámlálások szerint így mindkét terület egységen homogenizálódott a lakosság, természetesen az államalkotó népesség javára (Kocsis 2000). A magyar census nemzetiségi, anyanyelvi, nyelvismereti adata-

iból azonban világosan kiderül, hogy milyen kevert népesség is élt e területen (Tátrai 2005, 333).

A terület szlovákiai feléből 1941–1944 között több hullámban deportálták a zsidóságot, ugyanez a magyar részről 1944-ben történt meg.⁶ E veszteség Nyitrán, Verebélyen és a magyar falvakban a főként magyar anyanyelvű zsidókat, míg a szlovák falvakban a szlovák, helyenként jiddis nyelvű zsidóságot sújtotta.

A második világháború utáni visszarendeződést követően a csehszlovák állam végérvényesen el akarta távolítani a magyar lakosságot területéről. A közvetlen megtorlás (deportálás, lakosságcsere, belső telepítések) – a járás periférikus, nyelvsziget helyzete miatt – kevésbé érintette az itteni magyarságot (Vadkert 2001, 123–142). Ellenben a közvetett megtorlás (reszlovakizáció, magyar nyelv korlátozása, magyar iskolák bezárása) hatásai továbbgyűrűzve napjainkig érezhetők. E három említett folyamat mellett jelentős szerepet játszottak a betelepítések Dél-Szlovákia etnikai összetételének megváltoztatásában (Kocsis 2000).

Az 1960-as évektől új folyamatok indultak meg, melyek az egész társadalmat érintették. A térbeli migrációt ezután a munkahelyszerzési lehetőség befolyásolta alapvetően (Kocsis 2000). A szocialista ipartelepítés keretei közt folytatódott a városok etnikai képének átalakítása (munkahelyteremtés, lakótelep-építés, vidéki lakosság beköltözése). A vidék arculatára a térszerkesztés nyomta rá a bélyegét. Ezen új hatások következtében megnőtt a vegyes házasságok aránya és az asszimiláció mértéke is – elsősorban a városokban (Gyurgyík 1994, 72–78). A magyarság számát csökkenti az is, hogy a vegyes házasságból származó utódok általában az államalkotó nemzet létszámát gyarapítják (Gyurgyík 2006, 21–22).

A fenti folyamatok eredményeképpen már a rendszerváltás utáni első népszámlálás időpontjára mindössze 9 magyar többségű település maradt (1910 = 31), és a magyarok aránya 8,2%-ra esett vissza (1910 = 43,5%). A kedvezőtlen tendenciák ezzel nem álltak meg, 2001-re demográfiai (előregedés, asszimiláció), földrajzi (nyelvsziget és szórványhelyzet), politikai (politikai bizonytalanság 1990–1998), társadalmi-gazdasági (gyengülő magyar identitás, munkanélküliség) okok miatt a magyar többségű települések száma 7-re, arányuk nemzetiség szerint 6,7, anyanyelv szerint 7,9%-ra esett vissza.

2001-re tehát a járás etnikai arculata tovább homogenizálódott, hiszen a *szlovákok* súlya (és száma) nőtt, a többieké csökkent. A járás nyugati felében településterületük megbontatlan, a délkeleti részen a magyar községek szigetszerűen tarkítják a szlovák többségű vidéket. A járás 42 helységében arányuk meghaladta a 90%-ot.

A *magyarok* aránya tíz év alatt 1,5 százalékponttal, számuk 2157 fővel csökkent. A magyarság száma csak Nyitrán és Nagycétényben éri el az ezer főt, e két helység tömöríti a magyar nemzetiségűek negyedét. Arányuk Nyitragesztén (82,5%) és Nagycétényben (79,7%) a legmagasabb. A járásban minden olyan településen csökkent a magyarok száma és aránya is, ahol legalább 20 magyar él. A magyarok 77,4%-a (8477 fő) lakik olyan településen, ahol arányuk meghaladja a 10%-ot, mindössze 48,7%-uk (5333 fő) pedig magyar többségű helységben él. Ez jóval elmarad az országos átlagtól, mely 93,2%, illetve 76,1%. Helyzetüket nehezíti, hogy folytatódott szórványosodásuk, hiszen mindössze a járás 4 településén nem él magyar anyanyelvű vagy nemzetiségű személy.

A népszámlálás szerint 1148 fő vallotta magát *csehnek és morvának*, ezzel ők alkotják a járás harmadik legnagyobb nemzetiségi csoportját. Több mint 70%-uk Nyitrán él. A járásban mindössze 579 *cigány* nemzetiségű személyt írtak össze 2001-ben, ez 135-tel kevesebb, mint tíz évvel korábban.⁷ A statisztikai csökkenés mögött valószínűleg nem áll valós csökkenés. Legnagyobb számban a két városban, legnagyobb arányban Nyitraszőlősen élnek (2,4%). Becsült számuk ugyanakkor kb. 4500 fő, akiknek majdnem a fele Nyitrán él. 7 településen 10% fölötti arányt képviselnek, melyek közül kiemelkedik Tild (21%). A cigányok elhelyezkedése a járásban egyenetlen, mozaikos (Závery... 2005).

Az etnikai térszerkezet és identitás a nemzetiségi, anyanyelvi és választási statisztikák tükrében

Az etnikai térszerkezet és az identitás látszólag nem egybetartozó fogalmak, mégis egy helyen érdemes őket tárgyalni, ugyanis az identitásváltás/asszimiláció – főleg akkor, ha tömeges méretet ölt – már befolyásolja az etnikai szerkezetet, térszerkezetet, így egy ok-okozati összefüggésnek lehetünk tanúi. A Kárpát-medence legnagyobb részén természetesen nem az asszimilációs folyamatok hatnak leginkább az etnikai arculatra, ellenben a magyar településterület peremén elhelyezkedő Nyitrai járásban fontos szerepe volt és van eme változásoknak.

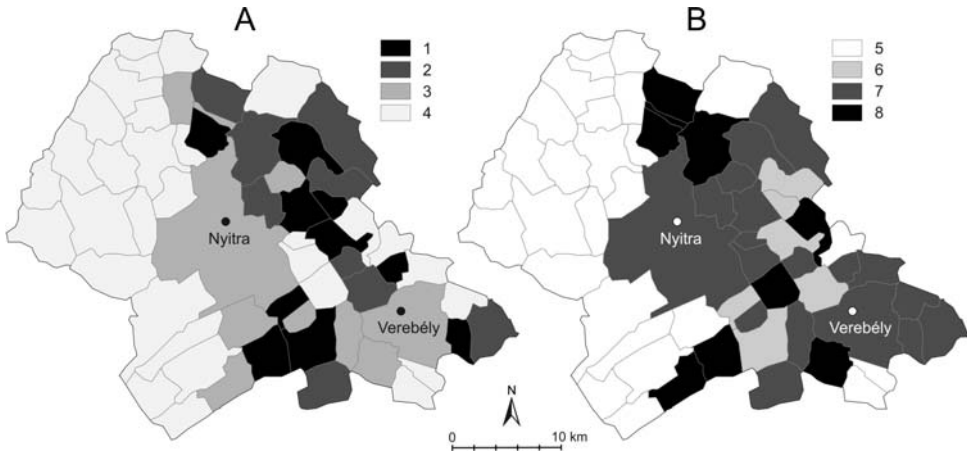
Szlovákiában a kisebbségek nagyobb arányban merik bevallani az anyanyelvet, mint a nemzetiséget. Az eltérés egyik forrása az a kettős identitású, kétnyelvű népesség, mely nemzetiség szerint általában az államalkotó nemzetet gyarapítja. Az eltérés másik oka az lehet, hogy a kisebbségek így fejezik ki az államhoz való hűségüket (vö. Gyurgyík 2006, 19–24).⁸ Minél kisebb a rés az anyanyelvi és a nemzetiségi adatsorok között, annál stabilabb helyzetű az adott népcsoport, és vélhetően annál erősebb az etnikai azonosság tudatuk.⁹

A Nyitrai járás mai területén először az 1941-es magyar népszámlálás mérte fel egyszerre a nemzetiséget és az anyanyelvet. A visszacsatolt 16 településen számottevő volt a különbség a két adatsor között, aminek részben a nyelvtudás világított rá az okára: nevezetesen egy kétnyelvű, kettős identitású közösség lakta a járás délkeleti csücskét. 1941-ben a mindkét nyelven (magyarul és szlovákul) beszélők aránya négy településen meghaladta az 50%-ot, újabb hat faluban pedig elérte a 25%-ot.

Bár azóta a járás délkeleti szegletében, azaz Verebély környékén a lakosság nagy többsége szlováknak vallja magát, mégis az etnikai kontaktóza elmozdulásával mintegy „tovaterjedt” ez a bizonytalan etnikai öntudat, mégpedig a járás korábban még magyar többségű falvaira. 2001-ben a szlovák népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatsorai között a főbb etnikumok körében jelentős különbséget találunk. A legnagyobb a különbség a cigányoknál figyelhető meg, náluk 100 cigány nemzetiségű lakosra 183 cigány anyanyelvű jut (országosan 110,6). Mindez igen furcsa lenne, hiszen azt jelentené, hogy a nyelvileg már korábban asszimilálódott cigányok jobban ismerik nyelvüket, mint amennyire vállalják cigányságukat. A valószínűbb az, hogy nem cigányul tanultak meg többen, hanem így fejezik ki a népszámlálásnál cigány kötődésüket. A magyarok esetében ez az arány 118,4 (országosan 110,1). Megállapítható, hogy a Nyitrai járásban a kisebbségek etnikai öntudata gyenge, rendkívül sok a kettős kötődésű lakos.

Települési szinten vizsgálva az anyanyelv–nemzetiség hányadost (a továbbiakban: ANH), érdekes összefüggésekre bukkanhatunk. A szlovák lakosság esetében a 100 körüli értékek egyértelműen kijelölik a homogén szlováklakta területeket. Azokon a településeken, ahol a szlovák ANH meghaladja a 99-et, ott a kisebbségek együttes részesedése maximum 5%. A 3. ábrán jól látható, hogy ebbe a kategóriába tartozik a járás nyugati részének egésze, valamint keleti, délkeleti peremének egy része. A második kategóriát (ANH 95–99 között) a szlovák etnikai magterülethez közvetlenül kapcsolódó, az elmúlt 90 évben elszlovákosodó települések alkotják, melyek között ott találjuk a két várost. Általánosságban a járás középső sávja, illetve délkeleti része tartozik ide. Ezeken a településeken a kisebbségek maximális aránya 14%. A harmadik csoportba (90–95 között) – Nyitraszőlőst leszámítva – csak olyan települések kerültek, amelyek a 20. század elején még magyar többségűek voltak. Ugyanakkor ezek a települések ma már (Kolon kivételével) mind szlovák többségűek. Jellemzően a magyar etnikai magterület körül helyezkednek el. Az utolsó kategóriába pedig döntően a még ma is magyar többségű falvak kerültek, illetve azok a települések, ahol a kettős identitású népesség aránya igen nagy az össznépelességben belül.

3. ábra. Az anyanyelvi és nemzetiségi statisztikák eltérései a szlovák (A) és a magyar (B) lakosság körében 2001-ben

A szlovák ANH értékei: 1 – 74,5–90; 2 – 90–95; 3 – 95–99; 4 – 99–101; a magyar ANH értékei: 5 – a magyar lakosság aránya 1% alatt; 6 – 100–110; 7 – 110–150; 8 – 150–450

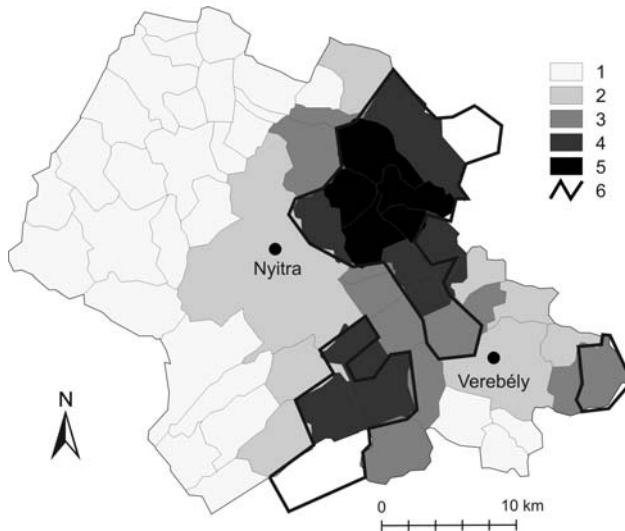
Forrás: 2001. évi szlovák népszámlálás.

A kérdést magyar szemszögből vizsgálva rögtön látszik, hogy a járás etnikai szempontból még ma is gyakorlatilag a Nyitra mentén kettéosztható. A nyugati felén a magyarok aránya elhanyagolható, csak pár településen lépi át az 1%-ot. Ellenben a keleti rész legtöbb településén érzékelhető a magyarság jelenléte. Az ANH-t vizsgálva két kategória különül el markánsan. A legnagyobb értékekkel rendelkező településcsoport az, ahol kiemelkedő arányú a bilingvisek, a kettős identitásúak aránya. Ezek a helységek a magyar településterület peremén helyezkednek el, közülük az északi, hegyen túli falvak (Lajos, Nyitraegerszeg, Vicsápapáti és Hegyalja) országos

viszonylatban is kiemelkedő értékekkel rendelkeznek (lásd Tátrai 2007, 301). A másik kategória, amit ki kell emelni, az anyanyelvi többséggel rendelkező, de az országos átlagot meg nem haladó településeké. Ide – a rendszerváltáskor még magyar dominanciájú Kalászt leszámítva – csak magyar többségű települések tartoznak, ez tehát a magyar etnikai magterület. Összességében az ANH alapján megállapítható a két nemzetiség közötti fő választóvonal (a Nyitra folyása), illetve kimutatható, hogy az etnikai tömbök és peremterületek eltérő ANH értékkel rendelkeznek.

Az etnikai tömböket és peremterületek pontos lehatárolása azonban nem könnyű. A magyarok etnikai területének megállapításához a szomszédságelemzést választottam.¹⁰ Miután eme átlagoláson alapuló számítást elvégeztem mind anyanyelv, mind nemzetiség szerint, kiderült, hogy a járásban a magyar etnikai magterület öt falura terjed ki Nyitrageszte központtal. Ezt a centrumot magyar többségű, illetve jelentős magyar kisebbségű települések veszik körül. Ez a zoboralji terület az ott-hona a Nyitra környéki magyarság zömének. A járásban létezik egy másik, kisebb magyar etnikai blokk is Nagycétény központtal, de ez mindössze 4 falura terjed ki. Érdekes, hogy az északi rész a Nyitra jobb partjára eső települései nemzetiségi modell szerint alig emelkednek ki homogén szlovák környezetükből. A járás délkeleti része – mozaikossága miatt – nem tapad egyik magyar tömbhöz sem (4. ábra).

4. ábra. A járás etnikai térszerkezete a magyar nemzetiségűek elhelyezkedése alapján a 21. század elején

A szomszédság értékei: 1 – 0,1–5; 2 – 5–15; 3 – 15–25; 4 – 25–40; 5 – 40–59; 6 – a 30% feletti magyarlakta terület határa

Forrás: 2001. évi szlovák népszámlálás.

A szomszédságelemzés alapján¹¹ gyakorlatilag az első kategória jelentheti a szlovák tömböt, a második a magyar nyelvhatárt, a harmadik egyfajta vegyes, mozaikos térelemet jelentős szlovák többséggel, míg a negyedik kategória többnyire a magyar tömb peremét. Az utolsó kategória már a magyar etnikai magterületet jelöli.¹² Ugyan-

akkor szlovák szemszögből valójában csak két típust különíthetünk el: a már említett szlovák tömböt és a vegyes területet, mivel 1945 után területünkön gyakorlatilag feloldódódott a szlovák nyelvhatár.

Mi az, ami megállapítható a blokkok kiterjedéséről, az etnikai folyamatok okairól? A magyar etnikai terület 1910 óta folyamatosan, szinte megállás nélkül csökken. A radikális átalakulások alapvetően a nagy változásokat követően zajlottak le (háborúk, főhatalom-változások), de az utóbbi 30-40 évben jelentős demográfiai (asszimiláció, előregedés, városokba költözés) tényezők is hatással vannak az etnikai struktúrára. A folyamat végeredménye, hogy a peremek felől fokozatosan összehúzódik a magyar etnikai terület, így napjainkra egyetlen homogén magyarnak mondható falu maradt csak, Nyitraegerszte. A változásokról, területi különbségekről jó képet ad az 1. táblázat is, amelyben összefoglalva közöljük a legfontosabb adatokat.

1. táblázat. A szomszédságelemzés alapján lehatárolt településcsoportok főbb jellemzői

Kategória	1	2	3	4	5
Tengerszint feletti magasság (m)	156,2	163,4	167,8	165,7	221,0
Összes lakos	36570	101283	8654	11408	4174
Magyar anyanyelvűek (%)	1,8	2,5	16,6	48,7	67,8
Magyar nemzetiségűek (%)	0,9	1,9	13,7	42,7	62,4
Az MKP 2002. évi eredményei (%)	1,6	2,7	15,5	50,6	68,1
Magyar ANH	199,4	127,0	121,1	113,9	109
A magyar többség elvesztése*	3,8	3,4	2,6	1,4	0
A magyarok arányának változása 1991-2001 (1991=100%)	83,3	81,9	74,1	85,0	87,2
Az MKP-voksok a magyar anyanyelvűek arányában	48,6	63,3	50,6	56,3	58,4
Az MKP-voksok a magyar nemzetiségűek arányában	97,0	80,4	61,3	64,1	63,4

*egy ötfokú skála alapján, ahol a szlovákká válás időpontja: 0 – magyar többségű; 1 – 1960 után; 2 – 1941–1960; 3 – 1910-1941; 4 – 1910 előtt

Árulkodó adat az egységek tengerszint feletti magassága, ugyanis a 17–18. század háborúit a magyarság leginkább a dombosági térszíneken vészelte át. Trianon óta pedig egyre inkább visszaszorulnak a Zoboralja magasabban fekvő, közlekedésileg, mezőgazdaságilag hátrányos helyzetű területeire. Jól látszik, hogy a magyar többségű települések átlagos tengerszint feletti magassága jóval nagyobb a többi területénél. A magyar magterülettől való távolodás nem csupán e magasság változásával jár, az ANH is fokozatosan növekszik. A legfeltűnőbb az 1. kategória értéke, hiszen szórványban a magyar anyanyelvűek fele vallott csak magyar nemzetiséget.

A változások fokozatosságára, illetve a jelenleg is zajló folyamatokra, tendenciákra hívja fel a figyelmet a magyar többség elvesztésének átlagos időpontja. Bár az természetes, hogy minél távolabb kerülünk a magyar többségű területektől, annál régebben lettek szlovák többségűek a települések, ennek ellenére az elszlovákosodás különböző ütemben zajlik a járáson belül is. Így figyelemre méltó például, hogy a csak a második világháború után szlovákká váló Nyitraegerszeg, Vicsápapáti és Lajos napjainkra már a szórványkategóriába került. A tendenciákról további információt a legutóbbi két népszámlálás eredményeinek összevetéséből nyerünk. Ebből látszik, hogy legkevésbé a magterületek magyarsága csökkent, legjobban pedig a vegyes zónáé, itt a legintenzívebb a magyarok térvesztése. A szórvány csökkenése csak azért nem ölt túlzott méreteket, mert jelenleg is tart a szórványosodás, a

magyarok dekoncentrációja (pl. házasodás céljából), így a magterületekről érkezik akkora utánpótlás, hogy a csökkenés ne legyen olyan rohamos.

Az identitás kérdéskörének vizsgálatához értékes információkat szűrhetünk le a kisebbségek választási magatartásából. A kisebbségi pártra, jelen esetben az Magyar Koalíció Pártjára (MKP) leadott voksok aránya összevetve az adott kisebbség (magyarok) anyanyelv és nemzetiség szerinti arányával, fontos adatokat ad identitáserősségükről. A járásban az MKP 2002-ben és 2006-ban is 8%-nyi szavazatot szerzett, amely több, mint az itt élő magyarok aránya (a két ismérv szerint: 7,9, illetve 6,7%). Lényeges különbség azonban, hogy 2002-ben 7400 voks ért 8%-ot, míg 2006-ban 6000 szavazat is 8,1%-os eredményt biztosított a magyar pártnak. Ráadásul a járásban 2002-ben a magyarok nagyobb arányban mentek el szavazni, mint országosan. Alapvetően tehát egy aktív magyar szavazói közösség él a vidéken. Azonban regionálisan és települési szinten vizsgálva már más kép tárul elénk.

A magyar pártra voksolók abszolút száma településenként sokkal állandóbb, mint az MKP százalékban kifejezett választási eredményei. Így érdemes összevetni az MKP-szavazók számát (2002) a magyar anyanyelvűekkel és nemzetiségűekkel (2001). A három komponens alapján fel lehet rajzolni egy „identitáserősségi” térképet, ahonnan ki lehet szűrni azon településeket, ahol a fenti különbségek miatt várható az etnikai szerkezet átforgalmazása.

Az országos szinttel összevetve a járás magyarlakta településeinek egy része rendkívül furcsa eredményeket produkál. Kassa és Pozsony környékén kívül itt, Nyitra vidékén van a legtöbb problémás település (lásd Gyurgyík 1994, 78; Tátrai 2007, 311). Főként az etnikailag peremhelyzetben levő települések adatai (elsősorban Berencs, Hegyalja, Lajos, Nyitraegerszeg, Vicsápapáti) jelzik ezt. Ki kell még emelni Babindált és Nagyhindet, amelyek bár nem olyan mértékben, de szintén eltérnek az átlagtól. E hét település mindössze a második világháború után veszítette el magyar többségét, ennek ellenére mára 0,8–30,7% közé süllyedt a magyar nemzetiségűek aránya. Míg 1910-ben még 5,5 ezer magyar anyanyelvű lakos élt itt, 89%-os többséget alkotva, addig 2001-ben anyanyelv szerint 2,1 ezer, nemzetiség szerint csak 1,3 ezer fő volt magyar (26,8, ill. 16,5%).

Járási szinten vizsgálva eltérő kép alakul ki, ha a választásokat az anyanyelvel vagy a nemzetiséggel vetjük össze. A fent említett négy, Nyitrától északra levő településen az anyanyelv–nemzetiségi bevallás hatalmas különbsége miatt (ANH: 173 és 450 között!) a 2002-es választásokon legalább annyi szavazatot kapott az MKP, mint ahány magyar nemzetiségűt a 2001-es népszámlálás során összeírtak! De hasonló a helyzet más, magas ANH mutatóval rendelkező településeken. Emiatt sokkal reálisabb az anyanyelvi lélekszámhoz viszonyítani az MKP-választók számát.

Ezek alapján általánosságban elmondhatjuk, hogy a magyarok nagyobb arányban mennek el szavazni ott, ahol többségben élnek. A járásban főként a korábban meghatározott tömb települései emelkednek ki.¹³ A másik feltűnő jelenség, hogy az országos trendeknek megfelelően a nagyvárosokban – jelen esetben Nyitrán – is nagyobb arányban szavaztak az emberek, így a magyarok is. Az ellenpólust a járás délkeleti és északi szeglete jelenti, ahol a szavazási kedv alacsony. Kiemelkedően kevesen mentek el Lajoson (33,3%), Babindálon (35,2%) és Nagyhinden (36,9%). A szintén alacsony részvételt produkáló Tilden (42,1%) a népszámlálási és választási adatok eltérését a falu ötödét kitevő cigány lakosság okozhatja, akiket valószínűleg szlovák nemzetiségűként, és vélhetően mintegy felüket magyar anyanyelvűként regisztrálták a legutóbbi cenzuson.

Összességében a legkiegyensúlyozottabb etnikai azonosságtudattal a magyar többségű települések magyarsága él, szórványban, illetve a többi magyar helységről elszigetelt településeken egészen elképesztő a kettős vagy bizonytalan identitásúak aránya. Regionálisan a Nyitrától északra fekvő, a járás délkeleti csücskének települései (Vicsápapáti, Lajos, Nyitraegerszeg, Hegyalja, ill. Babindál, Nagyhind és Berencs), valamint a városok azok, ahol a tendenciák rendkívül kedvezőtlenek a magyarságra nézve. Azonban arról, hogy mi okozza ezt, csak a részletes, települési szintű kutatások adhatnak kellő információt.

Etnikai identitás és térszerkezet a mikroszinten

A 2002 első felében elvégzett települési szintű kutatásaimhoz a társadalmi minősítés módszerét alkalmaztam. A módszer elvi alapjait két megelőző kutatásból merítettem: Hoóz István a Baranya megyei nemzetiségeket mérte fel az 1980-as népszámlálást kiegészítendő (Hoóz 1985), míg Keményfi Róbert a történeti Gömör és Kishont vármegye szlovákiai részén (Keményfi 1998) végzett kutatásokat. Mindketten az adott közösségeket jól ismerő személyek segítségével állapították meg a nemzeti hovatartozást, ezt a módszert választottam én is.

A vizsgált települések kiválasztását több tényező befolyásolta. Fontos szempont volt az etnikai összetétel, hiszen csak vegyes nemzetiségi lakosságú helységek kutatásának volt értelme. Mivel az egész járás magyarságára vonatkozóan próbáltam információt szerezni, lényeges volt, hogy a kiválasztott öt település dekoncentráltan helyezkedjen el. A helységek közigazgatási helyzete is lényeges volt, hiszen számos magyarlakta falu veszítette el önállóságát a szocializmus évtizedeiben, melyek közül 2002 tavaszán Aha, Alsócsitár, Béd és Menyhe még mindig nem nyerte vissza függetlenségét. Meghatározó volt az adott település nagysága is, hiszen a módszer egy bizonyos településnagyság (kb. 1500 fő) fölött már nehezen alkalmazható. Ezekhez járultak hozzá a gyakorlati problémák, azaz lehetett-e kapcsolat, térképet találni a kiválasztott községben. A fenti szempontokat egybevetve végül a szóba jövő 21 magyarlakta településből Kolon, Nagyhind, Nyitracsehi, Nyitraegerszeg és Nyitrageszte került be a vizsgálatba.¹⁴

Eme kiválasztott települések etnikai története kezdetben igen hasonlóan alakult. A középkori magyar etnikai terület peremén elhelyezkedő, ezért nemzetiségi arculatát változtató Nyitraegerszeget leszámítva az összes település erős magyar többségű volt az 1919-es államhatalom-váltásig. Innentől eltérő módon alakult helyzetük. Az állam két stratégiával élt a magyar településterületen számuk/arányuk csökkentése érdekében. A Nyitrai járásban a két világháború közötti betelepítések a szlovákok számát növelték, míg a másik módszer a magyarok számának csökkentésére irányult, mely az 1945 utáni megtorló intézkedésekben öltött testet. Ezen intézkedések miatt a magyar etnikai terület peremén levő Nyitraegerszeg és Nagyhind a statisztikák szerint már a második világháború után szlovák többségű lett, de a többi településen is csökkent a magyarok aránya (2. táblázat). Az 1960-as évektől egy újabb eszközt is bevetett a központi hatalom, nevezetesen a közigazgatási változtatásokat.¹⁵ Így a magyar községeket nem magyar településekkel egyesítették, mely többek közt a hivatali, munkahelyi nyelv változását jelentette. A másik adminisztratív intézkedés nem a községek, hanem termelőszövetkezeteik egyesítésére irányult,

hatása szintúgy kedvezőtlen volt az alapvetően mezőgazdaságból élő magyarok nyelvhasználatra. A rendszerváltás után aztán kettős folyamat zajlott: az 1945 után gyors etnikai változást megélt településeken – átmenetileg – jelentősen nőtt a magyarok száma és aránya (Nyitraegerszeg, Nagyhind Hegyalja, Berencs, Kalász és a városok), ellenben a magyar magterület településein tovább folytatódott a magyarok számának csökkenése, arányuk pedig általában stagnált.

2. táblázat. A magyar lakosság száma és aránya (1500–2002), illetve az MKP választási eredményei (1992–2006) a kiválasztott településeken

év	Kolon		Nagyhind*		Nyitracsehi**		Nyitraegerszeg		Nyitrageszte***	
	szám	arány	szám	arány	szám	arány	szám	arány	szám	arány
1500			m		m		m		m	
1598			m		m		m-szl		m	
1664			m		m		m		m	
1787			m		m		szl		m	
1840			m		m		m		m	
1880a	578	77,6	340	87,4	407	84,4	880	89,6	290	93,9
1890a	663	82,3	325	89,5	493	96,5	949	91,5	304	94,7
1900a	713	79,0	352	88,0	523	95,8	999	93,2	296	94,9
1910a	731	78,3	390	96,1	585	92,1	1039	91,9	358	91,8
1919n	726	82,7	486	96,2	619	98,9	1037	95,0	331	98,8
1921n	737	79,8	490	99,0	509	80,7	1010	88,1	333	94,6
1930n	714	70,2	414	85,7	529	76,9	944	80,3	342	87,5
1960n	901	65,0	131	26,8	742	50,2	648	47,1	387	78,0
1970n	1005	67,5	243	49,4	796	51,8	215	16,8	414	82,5
1980n	951	63,0	117	12,8	756	49,7	110	9,7	1067	63,0
1991n	906	63,2	117	15,4	636	59,2	153	15,9	371	92,3
2001n	859	59,5	87	24,9	550	53,7	98	10,3	312	82,5
2001a	901	62,4	122	34,9	596	58,2	226	23,8	326	86,2
2002s	911	63,8	157	45,5	641	64,1	304	32,8	328	87,5
1992	499	58,4	65	27,0	391	57,7	137	22,0	192	74,7
1994	498	64,4	58	24,8	355	59,6	137	24,4	194	78,2
1998	524	54,8	42	16,5	364	53,6	82	13,0	181	67,8
2002	523	64,6	45	26,0	357	62,1	126	24,4	203	84,2
2006	461	68,8	46	31,7	301	63,4	76	21,3	195	89,4

*1980–1991-ben Kishinddel; **1960–1980 között Kiscétényvel; ***1980-ban Pogránnyal együtt
m – magyar; sz – szlovák; a – anyanyelv; n – nemzetiség; s – saját felmérés; *kurzív*: az MKP választási eredményei

Források: Lásd 2. és 3. ábra; 2002: saját felmérés, illetve a választási eredmények: www.statistics.sk.

A kiválasztott településeken a 2002-ben felvett adatok szerint az összlakosság mindenütt kisebb, mint a 2001-es census szerint. Ebben – a természetes fogyás mellett – közrejátszott az, hogy a ténylegesen ott levők lélekszámára irányult az adategyűjtés. A magyar kötődésűek száma mindenütt jelentősen meghaladja a 2001-es népszámlálás nemzetiségi és anyanyelvi adatait is. Mivel a magyar kötődésűek száma egyfajta maximumértéket képvisel, ezért reálisabb összevetni az anyanyelvi értékkel. Azon településeken, ahol magyar többség van, és ahol a magyarok ANH mutatója 104–109 között van (Kolon, Nyitracsehi, Nyitrageszte), sokkal kisebb az eltérés a 2001-es anyanyelvi és az általam rögzített értékek között, a különbség a magyaroknál mindössze 0,6–7,6%. Ellenben Nagyhind és Nyitraegerszeg esetében, ahol az ANH 140, illetve 231, ott jóval nagyobb volt ez a különbség (28,7–35,5%). Ugyanígy a többes kötődésűek (minimális) aránya – akik vélhetően az eltérést okozták az adatsorok között – az előbbi településcsoportnál a falu lakosságának 6–11%-a, utóbbiaknál 21–27%-a. Azokon a településeken, ahol a magyarok aránya 1945 után

radikálisan csökkent, a statisztikák mögött néha nem valós folyamatok rejtőztek. Ezt tekinthetjük egyfajta „mimikrijelenségnek”, amikor is a túlélési stratégiák közül tömegessé válik először az asszimiláció névleges elfogadása (pl. reszlovakizáció), később azonban ez az alkalmazkodás, hasonulás ténylegessé válhat.

Mi okozza mindezt? A változások hátterében nem az egyes nemzetiségek eltérő demográfiai mutatói (természetes szaporodás, vándorlás), hanem az asszimiláció áll. 1945 után, amikor a magyarság fizikailag is veszélyeztetve volt, az etnikai identitás tartóoszlopai közül kettő megingott: az iskolákat bezárták, az egyházakat háttérbe szorították. Ráadásul a magyarok itt ugyanúgy római katolikusok, mint a szlovákok, és mivel az egyház vezetése a szlovákok kezében volt, ezért az egyház is segített a nemzetpolitikai célok megvalósításában. Az identitás és a nyelv ápolásának egyetlen helyszíne a család maradt. A folyamatot kiválóan tükrözik Barna Gábor (1996, 215) sorai: „ha az anyanyelv kiszorul a közéletből, az iskolából, azaz a tudásszerzés folyamatából, kiszorul a vallásos életből, akkor nincs gátja az etnikai és nyelvi asszimilációnak.”

Az egyházi életre, az egyházi nyelvhasználatra nézve fontos megemlíteni, hogy a kiválasztott községek 94,2–99,7%-ban római katolikusok. A járás területen két egyházkerület osztozik: a Nyitrai és a Pozsony-Nagyszombati. Zoboralja magyarul a községeinek többsége az előbbibe tartozik, de például Nagyhind, Nyitraacsehi és Nyitraegerszeg az utóbbihoz (Krogmann 2007, 36). Nyitraacsehi esetében ez némileg szerencséje is a településnek, mert bár papja nem tud magyarul,¹⁶ de legalább nem a magyarellenességéről elhíresült nyitrai püspökhöz tartozik.¹⁷ A járásban magyar anyanyelvű papja van 8 településnek (köztük Kolonnak), magyarul tudó pap van további négy településen. Nyitraegerszegen a pap nem tud magyarul, de gyakran van kétnyelvű mise. Nagyhindnek és Nyitragesztének nincs saját papja, de magyar anyanyelvű plébánoshoz tartoznak.

A járás területén mindössze egy magyar óvodai osztály létezik (Kolonban), a többi településen maximum igényelhető a magyar foglalkozás. Az elszlovákosodás leg-hatékonyabb eszköze az iskolák bezárása volt (vö Gyurgyik 2004, 63). A Nyitrai járás napjainkban 13 ezer magyar anyanyelvű lakosára 2007-ben 7 alapiskola jutott, ellenben az 1960-as években még 21 magyar iskola működött (Vrabec 2006, 9).¹⁸ Az iskolabezárások miatt sok helyen generációk maradtak ki a magyar nyelvű oktatásból, mindez hatékonyan befolyásolta a nemzetváltási folyamatokat. Ráadásul a dombvidéki, periferikus, elzártság, amely segített megőrizni a magyar többséget, ebben a helyzetben gátló tényező lett, elzárva a falvakat a többi magyar iskolától. Így például 1968-ban a nyitraegerszegi iskola bezárásával az északi, hegyen túli területekről elérhetetlen lett ez a szolgáltatás, ugyanígy a kalászi iskola bezárását követően a járás délkeleti szegletében nem maradt magyar iskola.¹⁹ Ez meglátszik a terepkutatás adatain is, hiszen az öt faluból csak háromban találtam magyar iskolába járó diákokat, és természetesen Nyitraegerszeg és Nagyhind volt a két helység, ahol nem volt.²⁰

Az iskoláztatás másik problémája, hogy a magyar szülők szlovák iskolába adják gyerekeiket. Ennek okai számosak: az iskola jobb felszereltsége, az állandó propaganda, a vegyes házasságok növekvő száma, az a tévhit, mely szerint, ha a gyerek magyar iskolába jár, akkor nem fog érvényesülni, illetve fontos tényező, hogy a szlovák iskola legtöbbször helyben van (lásd Sándor 2000, 134). Ez így működik Kolonban, Nyitraacsehin és Nyitragesztén is.²¹ A vizsgált településeken 2002-ben 918 di-

ák élt, 41,4%-uk magyar, 56,5%-uk szlovák volt.²² Az iskola nyelve szerint azonban csak 23,7%-uk járt magyar iskolába, a többiek szlovák iskolába jártak. Még a teljesen magyar Nyitragesztéről is többen jártak a családi szlovák, mint a pogrányi magyar iskolába. Így nem meglepő, hogy a gyerekszám a magyar iskolákban fokozatosan csökken, a diákok pedig a 21 magyarlakta falu kevesebb mint feléből származnak.²³ Szlovákiai magyar viszonylatban első helyen áll a Nyitrai járás, ugyanis itt a legmagasabb a szlovák iskolába járó magyar tanulók aránya, mely napjainkban 40% körül mozog.²⁴ Az okok közt (a gyengébb identitás mellett) ki kell emelni azt, hogy a szülők ettől várják a gyerekek jobb érvényesülését, valamint a magyarlakta településeken tapasztalható nagy munkanélküliség csökkenését.²⁵

Az etnikai identitás harmadik oszlopa, a család sem funkcionál már úgy, mint korábban. A magyar kulturális kötődés legfőbb eleme, a magyar nyelv visszaszorulóban van mind a települések közéletében, mind a családon belül. Utóbbi két okra vezethető vissza: a vegyes házasságokra és a szlovák iskoláztatásra. Ezek pedig sokszor nyelv-, majd identitásváltást okoznak (Sándor 2000, 134; Gyurgyík 2004, 91).

A kiválasztott települések nyelvhasználatára leginkább a két etnikum aránya hat. Jelentős különbségek vannak a nyelvhasználatban életkor szerint, az idősek használják leginkább a magyar nyelvet, a fiatalok a legkevésbé. Összességében az öt településből háromban még mindig a magyar nyelv dominál, de a döntően magyar nyelvűek csak Nyitragesztén érik el az abszolút többséget. Nyitraegerszezen és Nagyhinden a szlovák az uralkodó nyelv, itt a szlovák egynyelvűek a lakosság 58,7, illetve 48,7%-át adják. A vegyes nyelvhasználat (kétnyelvűség) Nyitracsehin, Nagyhinden és Kolonban a legelterjedtebb (3. táblázat). Életkor szerint egyértelműen kiderül, hogy a magyar nyelv az idősek nyelve. Az iskolások nyelvhasználatát – akár csak az össznépességtől elűtő etnikai összetételük – világosan mutatja, milyen folyamatok játszódnak még a magyar többségű községekben is.²⁶ Az öt faluban együttesen a diákok 48,3%-a döntően szlovákul, 37,4%-a döntően magyarul, 14,4%-uk pedig vegyesen beszél.

3. táblázat. A kiválasztott települések főbb adatai a felmérés alapján (2002, %)

	Kolon	Nagyhind	Nyitracsehi	Nyitraegerszeg	Nyitrageszte	
Összlakosság	1429	345	1000	927	375	
Etnikum	magyar	63,8	45,5	64,1	32,8	87,5
	szlovák	31,6	53,9	35,9	62,2	10,9
	cigány	2,6	0,0	0,0	4,3	0,0
	bizonytalan és egyéb	2,1	0,6	0,0	0,6	1,6
Nyelvhasználat	döntően magyar	49,8	21,4	48,7	21,9	75,7
	döntően szlovák	33,4	61,7	29,0	66,3	8,8
	vegyes	16,8	16,8	22,3	11,8	15,5
Iskolaválasztás	magyar óvoda és iskola	27,1	0	36,0	0,0	43,4
	szlovák óvoda és iskola	72,9	100	64,0	100,0	56,6
Háztartás	magyar	59,7	36,3	54,6	34,1	82,1
	szlovák	14,9	20,4	20,4	40,5	0,9
	cigány	2,1	0,0	0,0	2,5	0,0
	vegyes és bizonytalan	23,3	43,4	24,9	22,9	17,0
Más településről származók	21,9	25,2	9,9	27,4	12,3	
Magyarok vegyes háztartásban	19,2	54,8	21,1	36,8	15,5	
Szlovákok vegyes háztartásban	55,7	63,4	51,3	26,7	92,7	
Magyar ANH 2001	104,9	140,2	108,4	230,6	104,5	
Magyar s/a	101,1	128,7	107,6	134,5	100,6	

s/a – a felmérés szerinti magyar etnikumúak a 2001-es anyanyelvi adatok százalékában

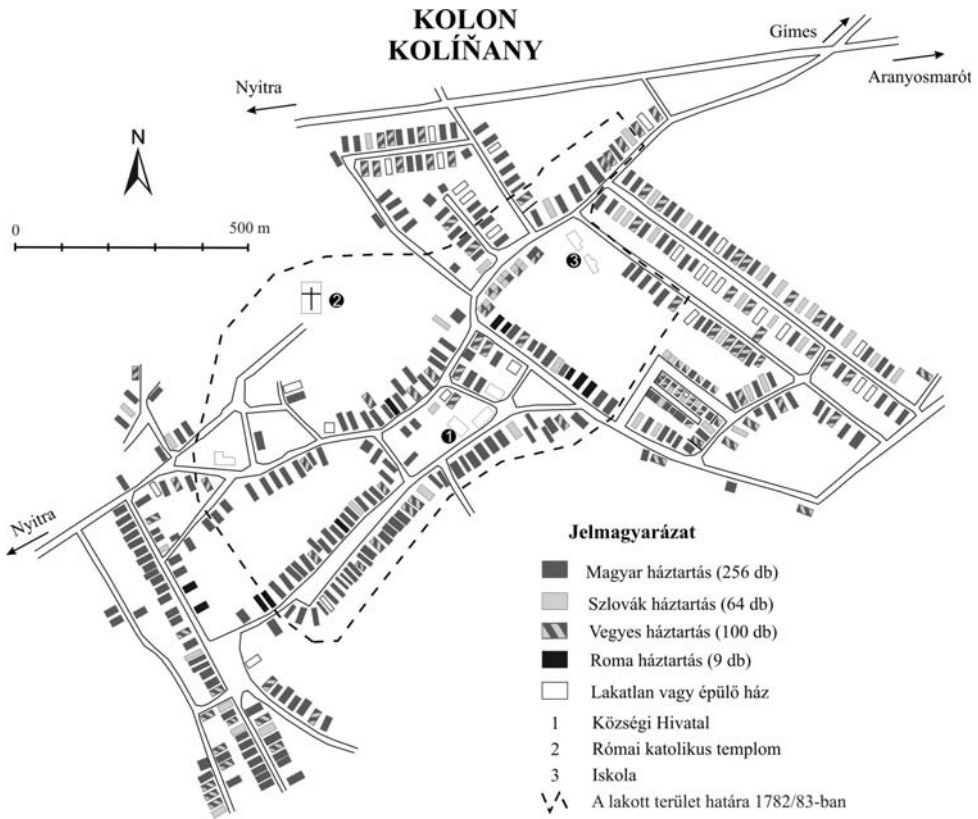
Ahogy országszerte, így a Nyitrai járásban is megfigyelhető, hogy a vegyes házasságokból származó utódok szinte kizárólag szlovák iskolába járnak. A járás egészében egyre növekszik a más nemzetiségűekkel kötött házasságok száma, ami annak köszönhető, hogy kevés magyar él a területen, az iskolában és a munkahelyen is többnyire szlovákokkal vannak körülvéve a magyarok, illetve fellazultak a hagyományos falusi etnikai közösségek és értékrendjük, melyek korábban gátolták a vegyes házasságok kialakulását (Sándor 2000, 130). A vegyes házasságok számát jelentősen befolyásolják a helyi sajátosságok. A kiválasztott településeken összesítve a magyar érdekeltségű házasságok (homogén magyar + vegyes) 26,5%-a számít vegyesnek, bár igen nagy szórással.²⁷ Nyitraegerszegen a házasságok mindössze 18%-a számít vegyesnek (sok betelepült szlovák család),²⁸ a magyarok közt inkább generációk közötti nemzetváltásról beszélhetünk. A másik végpont Nagyhind, ahol a vegyes házasságok aránya 40% (több vegyes háztartás, mint ahány vegyes házasság), a falu inkább a generáción belüli nemzetváltásra példa.

A helyi sajátosságok közé tartozik az idegenek aránya is. Nyitraegerszegen például a sok betelepülő család miatt a falu lakosságának 27,4%-a idegennek számít, de hasonlóan sok a betelepült Nagyhinden is. Egyértelműen ez is közrejátszik elszlovákosodásukban. Ugyanígy földrajzi helyzetük is, hiszen a magyar etnikai terület peremén sokkal nagyobb volt az érintkezési felületük a szlovák lakossággal. Nyitraegerszegen közrejátszott a Nyitrához való közelség, sok városinak van itt nyaralója.²⁹

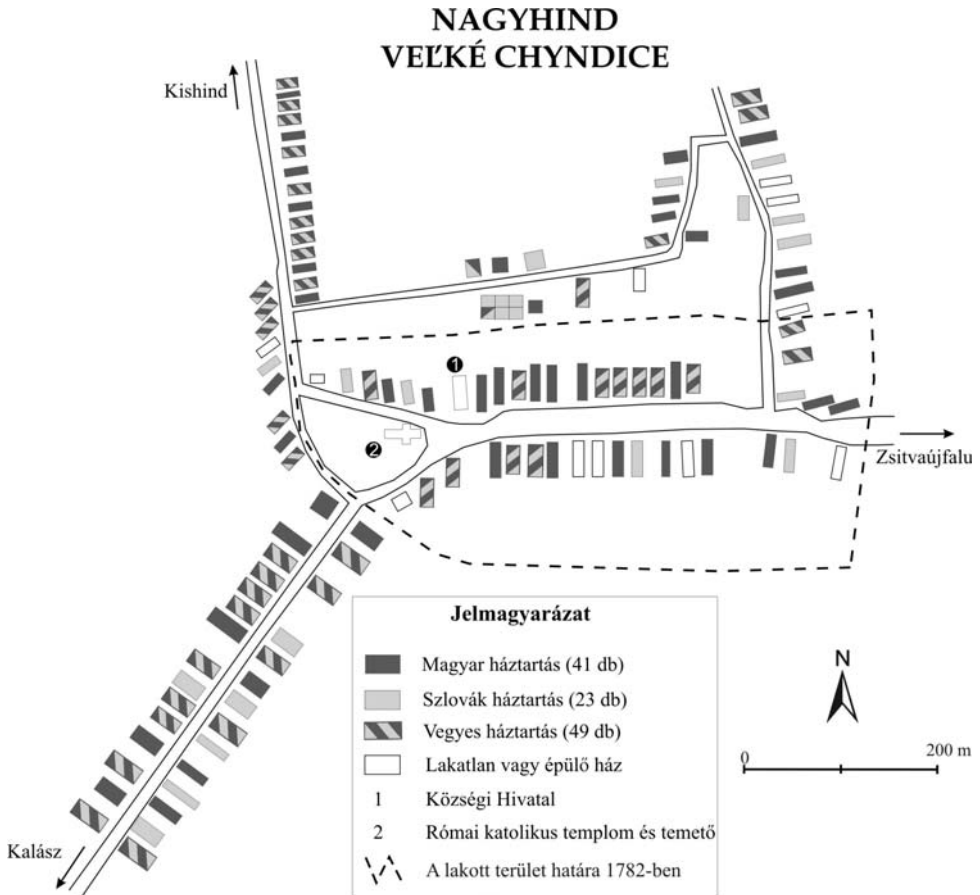
Fontos kérdés, hogy a fenti jellemzők megjelennek-e a helységek belső etnikai szerkezetében. A vizsgált települések egyikében sem jött létre egyértelmű, etnikai alapú lakóhelyi szegregáció. Ennek az a legfőbb oka, hogy a községekben – Kolont leszámítva – nem élt számottevő (10%-ot meghaladó) szlovák közösség a második világháború előtti mintegy száz évben. A szegregáció ellen hatott a két népcsoport azonos felekezete, illetve nem voltak olyan foglalkozási különbségek, amelyek elkülönülést okoztak volna. Az 1945 utáni időszakban a szövetkezetesítés, az iparosítás és az urbanizáció miatt felbomlott a falusi társadalom, megnőtt a térbeli és társadalmi mobilitás, és ez a településen belüli szegregáció ellen hatott. Napjainkban pedig már a szociális elkülönülés (azaz a jövedelmi helyzet alapján való térbeli rendeződés) fontosabb, mint az etnikai alapú.³⁰

Mindezek ellenére néhány helyen megfigyelhető egy relatív etnikai koncentráció a falvakon belül. Nyitracsehin a központban, a templomhoz közel eső részeken egyértelmű a magyarok többsége. Hasonlót találunk Kolonban a falu nyugati felében (a felvégen). Nyitraegerszegen ugyanakkor szlovák dominancia alakult ki a község déli, a Nyitrához közel eső részén (5–8. ábra). A kiválasztott településekről általánosságban elmondható, hogy a főutca, illetve a régi településrészek magyar többségűek, az új, családi házas, valamint a lakótelepi részek szlovák többségűek. A főutcában sok idős lakos – akik főleg a magyarok közül kerülnek ki – egyedül él, helyükre később sokszor cigányok költöznek. A vizsgált területen a romák aránya alacsony, így nem jöttek létre nagy cigánytelepek sem. A helységen belül általában gócpontok körül jelennek meg. Házaik, épületeik minősége rossz, sokszor romos.

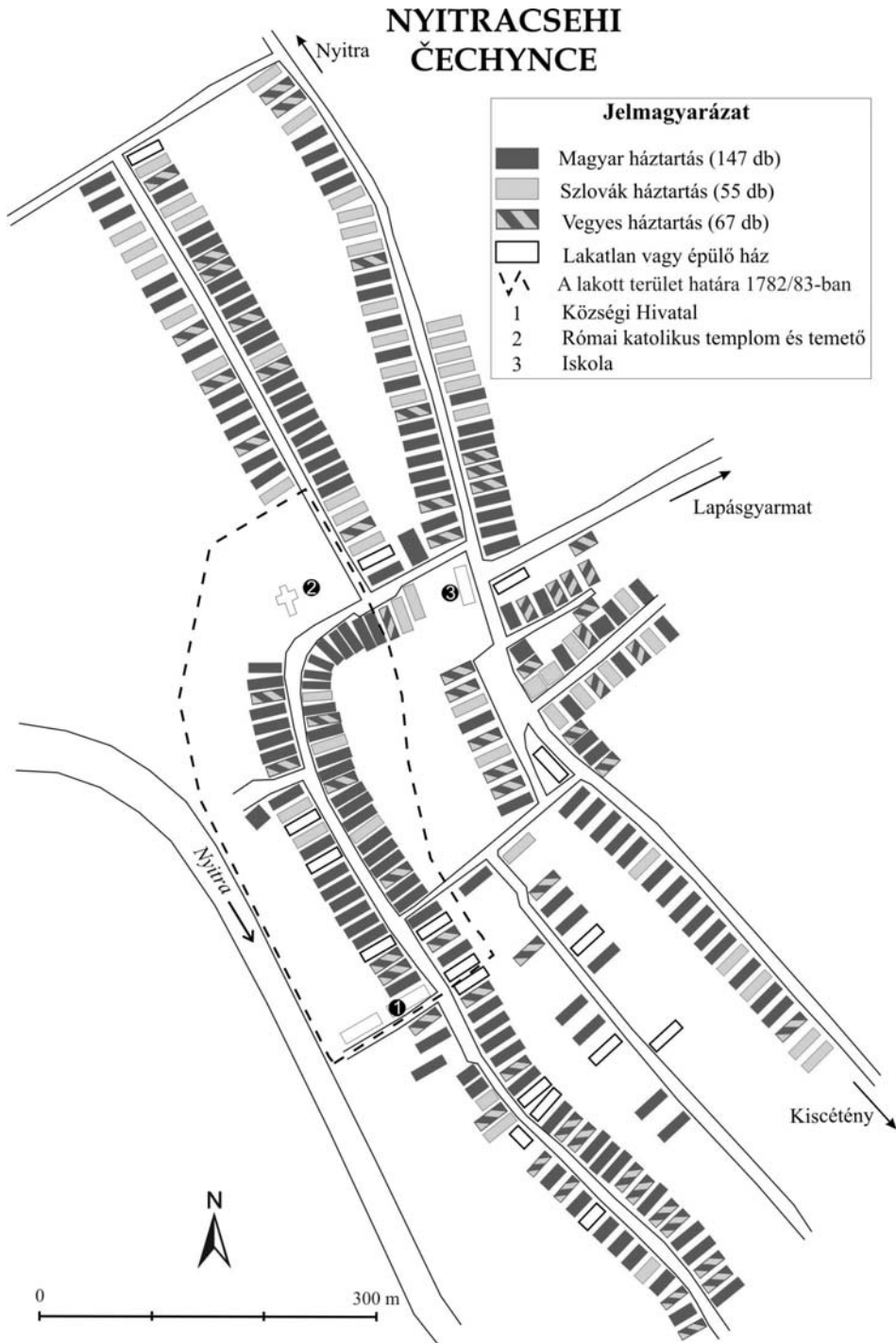
5. ábra. Kolon háztartásainak etnikai megoszlása 2002-ben

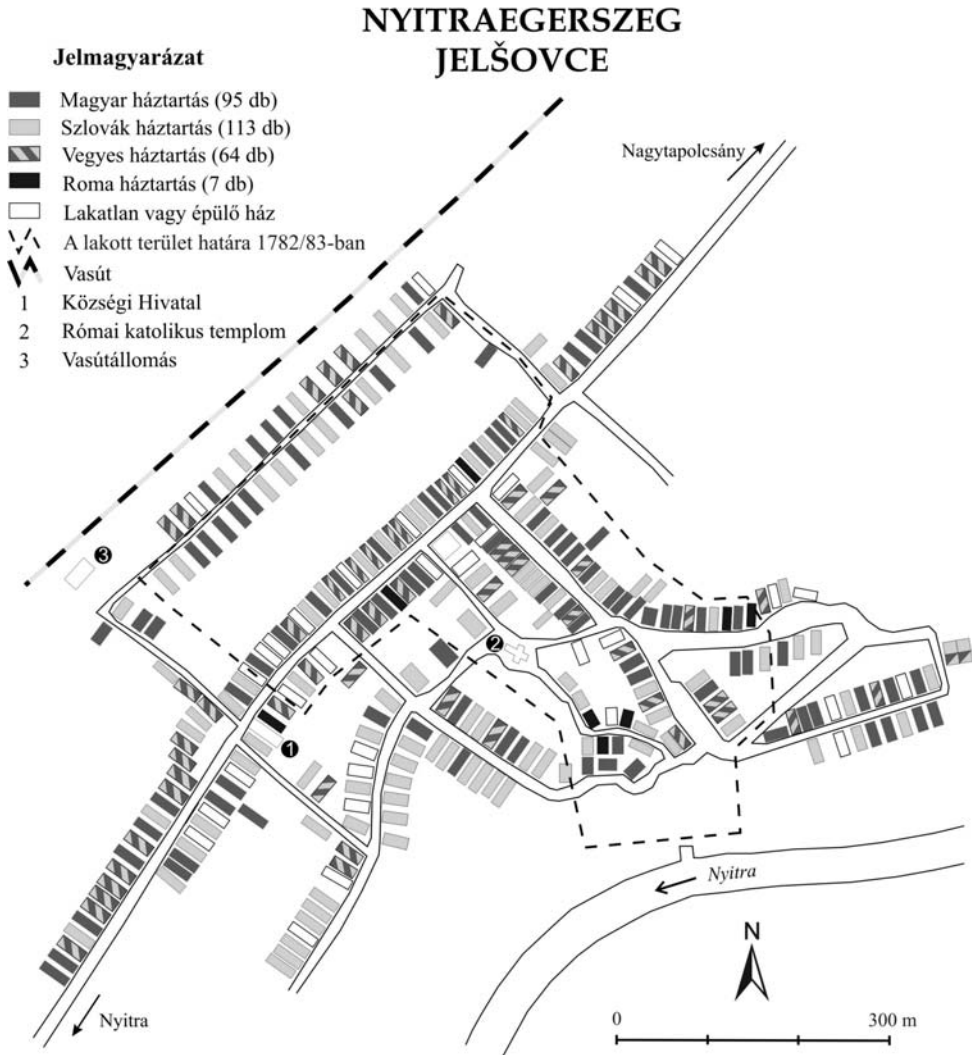
6. ábra. Nagyhind háztartásainak etnikai megoszlása 2002-ben

7. ábra. Nyitracsehi háztartásainak etnikai megoszlása 2002-ben

8. ábra. Nyitraegerszeg háztartásainak etnikai megoszlása 2002-ben

Összegzés, következtetések

A járás etnikai képét két esemény: a török háborúk és az 1940-es évek eseményei formálták át legerősebben. Előbbi hatására a Nyitrai járásban jóval elmosódottabb volt a két etnikum közötti választóvonal, mint érintkezési felületük más színhelyein. Azonban a 20. század második felében a szlovák nyelvhatár utolsó maradványa is feloldódott, míg a magyar nyelvhatár egyre inkább zsugorodik.

A 2001-es nemzetiségi adatok szerint már csak alig több mint tízezer magyar nemzetiségű lakos él a járásban, akik Pozsony és Kassa városa mellett a legkedvezőtlenebb helyzetben vannak Szlovákiában. A magyar többségű települések száma

hétre apadt. A Zobor-vidék északnyugati részén mindenütt 10% alá csökkent a magyarok aránya, ezen a részen a magyarok hosszú távú fennmaradására – anyanyelvi oktatás hiányában – nincs reális esély. A járás délkeleti szegletében (Verebély környékén) hasonlóak a kilátások, csak kicsit később fog bekövetkezni az imént vázolt állapot. A megmaradásra a legnagyobb reménye a Nagycétény–Nyitracsehi–Alsóbodok–Kolon–Zsére tengely környékén van a magyarságnak. Összességében valószínűsíthető, hogy a magyar többséget csak azok a települések tudják megtartani, melyek viszonylag messzebb esnek a városoktól, közlekedési helyzetük kedvezőtlen, és környezetükben több hozzájuk hasonló (magyar többségű) helység található.

A járásban a magyarok körében tapasztalható gyenge etnikai identitás folyamánya egy erőteljes asszimiláció, amely nagyobb szerepet játszik a magyarság fogyásában, mint az előregedés (Gyurgyík 1994, 77–78). Hatása azonban regionálisan eltérő. A kedvezőtlen folyamatok legfőbb oka³¹ az 1945–1948 közötti jogfosztottság, melynek legfontosabb hozadéka a magyar iskolák bezárása volt. Az iskolák nem mindenütt nyitottak ki újra. Ha a szülők magyar iskolába akarták járatni gyerekeiket, az aránytalanul nagy ráfordítást igényelt. Az 1945 után megváltozott társadalmi-gazdasági helyzet felbomlasztotta a hagyományos falusi társadalmat, ahol így megnőtt a vegyes házasságok száma. Felerősödtek a migrációs folyamatok, az urbanizáció és a társadalmi mobilitás. Ennek következtében egyre nagyobb szükség lett a szlovák nyelv ismeretére, a magyar nyelv több intézményből kiszorult. A Nyitrai járásban szerepet játszott még a magyar és szlovák községek és termelőszövetkezetek adminisztratív egyesítése, melynek következtében ismét csak a szlovák nyelv került előtérbe.

Az asszimilációs folyamatok szempontjából kiemelten fontos a földrajzi elhelyezkedés. Azokon a településeken indultak meg legkorábban a magyarság számára kedvezőtlen folyamatok, amelyek (régóta) etnikai peremhelyzetben vannak. Ezen települések magyar ANH értéke hatalmas, magyar lakosságuk előregedése jelentős. Többségük ma már szórványnak számít.³² A magyarság megtartása szempontjából szintén kedvezőtlen helyzetben van a két város és pár előregedő település a járás délkeleti részén.³³ Az utóbbi 20-30 évben látványos a leépülése a magyar magterület szélén elhelyezkedő településeknek, ahol a magyarok száma és aránya is nagyot zuhant a legutóbbi népszámlálás alkalmával. Ide tartoznak még a városokhoz csatolt magyar falvak is.³⁴ Végül járási szinten a legjobb – bár országos viszonylatban korántsem biztató – helyzetben a magterület(ek) magyarsága van.³⁵

A mikroszintű kutatások megerősítették a statisztikai adatok alapján levont következtetéseket. Annak ellenére, hogy a terepkutatás jóval több magyar kötődésű lakost mutatott ki, mint a népszámlálások, a magyarlakta településeken – a két etnikum arányától függően – visszaszorulóban van a magyar nyelv, haldoklik a magyar iskoláztatás. A felnövő generációkban már jóval kisebb a magyarok aránya, folytatódik tehát az előregedés. Az aktív lakosság nagy része nyitrai, aranyosmaróti és verebélyi munkahelyen/iskolában szlovák környezetben dolgozik/tanul. Ennek is köszönhető, hogy megállíthatatlanul nő a vegyes házasságok aránya. A települések belső etnikai térszerkezete is tükrözi az etnikai keveredés tényét. Bár több községben is vannak településrészek, ahol az egyik nemzetiség dominál, összességében nem beszélhetünk etnikai alapú lakóhelyi elkülönülésről.

Jegyzetek

1. Vicsápapáti, Lajos, Nyitraegerszeg („vízmege” [vízen túli] település), Béd, Menyhe („hegy-megi” [hegyen túli] település), Ghymes, Zsére, Kolon, Alsócsitár, Nyitragerencsér, Pográny, Nyitrageszte, Alsóbodok, Barslédec (utóbbi már az Aranyosmaróti járásba tartozik).
2. A járás etnikai szerkezetének alakulásáról részletesebben lásd Tátrai 2005.
3. 1910: 5702 izraelita, 2967 német anyanyelvű lakos.
4. Teleki–Rónai (1937, 9) az etnikai keveredést vizsgáló művükben ezt a területet az éles határokkal nem rendelkező, egymásba nyúló nyelvi félszigetek példájaként említik.
5. 1664-ben és 1715–1720-ban az összeírt jobbágyok neveinek minősítése alapján. 1715–1720-ban az egyéb kategória a nyelvileg bizonytalan nevűeket jelenti, míg 1840-ben a zsidókat.
6. A járás izraelita lakossága 1930-ban 5125 fő volt (5,4%-a az összlakosságnak). A szlovákiai Nyitra megyei zsidóság 1941–1944 között lélekszámának 83,2%-át veszítette el (Sas 1993, 58), míg a járás Magyarországhoz csatolt része (1941-ben 361 fő) kb. 75%-os veszteséget szenvedett. Ebből következően a túlélők, visszatérők számát az egész járásra maximum 1000 főre tehetjük, többségük a háború után kivándorolt vagy Nyitrára költözött (vö. Frojimovics–Horváth 2007, 219). 2001-ben a járásban már csak 59 főnyi izraelita élt.
7. Anyanyelv szerint a csehek száma 1270, a cigányoké 1058 fő. Az 1910-ben még számmottevő (3 ezer fő, 3,8%) német nyelvi közösség napjainkra gyakorlatilag megszűnt (80 fő, 0,05%).
8. Ehhez a csoporthoz számíthatjuk azokat, akik a múlt keserű tapasztalatai (magyarok, németek jogfosztása 1945–1948) vagy az etnikai diszkrimináció miatt (romák) nem akarják, nem merik magukat kisebbséginek vallani.
9. A járási magyarság gyenge identitásmutatóiban valószínűleg meghatározó szerepe van a félelemnek (lásd Malina Hedvig ügye) és a szlovákság felé irányuló túlzott megfelelési kényszernek. Szerepet játszik a magyarság és a magyar nyelv alacsonyabb presztízse is. Mindezek következtében gyengébb a helyi magyarság érdekérvényesítő képessége. Szintén a gyenge azonosságtudat tükröződik a névlasztási szokásokban (vö. Csámpai 1994).
10. A módszerről, alkalmazhatóságáról, számításáról részletesen lásd Farkas (2000, 112–115) és Bottlik (2001, 13–14).
11. A megnevezések Farkas (2000, 115) tanulmányának analógiájára készültek.
12. Mivel a szomszédságelemzés átlagoláson alapul, így egy-egy érzékelhető magyar kisebbségű település (pl. Nyitraegerszeg) a homogén szlovák tömbbe került, ugyanígy a magyar tömb pereméhez került a homogén szlovák Család is. A kapott eredmények tehát hangsúlyozzák a szomszédságelemzés modell jellegét.
13. Az egyetlen kivétel az apró, előregedő Nemespann, ahol a magyarok aránya 10% körül mozog, választási hajlandóságuk viszont rendkívül magas.
14. A vizsgálatról részletesen lásd Tátrai (2003).
15. Jól szemlélteti a végbement változásokat, hogy míg 1900-ban 80 önálló település volt a mai járás területén, addig 100 évvel később, a 2001-es népszámlálás időpontjában már csak 59.
16. Nyitracsehin 1991 óta nincs magyar pap a községben. A mostani papot tartják a legrosszabbnak, ugyanis nem beszél magyarul, és nem is akar megtanulni. Az előző pap sem volt magyar, de megtanulta a nyelvet. Ezek után pedig áthelyezték egy északi járásba. Jelenleg havonta van magyar mise.
17. A nagyszombati püspök sem sokkal jobb, „de legalább messze van” – ez az általános vélekedés a faluban.
18. A magyar iskolákat 1945-ben betiltották, de – a vicsápapátiit leszámítva – a többi iskola 1948–1950 között újra megnyitotta kapuit. A jelenlegi hét alapiskolából három 1–8

- osztályos, a többi csak alsó tagozattal rendelkezik. A járás egyetlen magyar középiskolája Alsóbodokon van, ahol nincs alapiskola. A Zoboraljai Vállalkozói Szakközépiskola 2000-ben nyitotta meg kapuit.
19. Napjainkban az iskolák elhelyezkedése szépen kirajzolja a két magyar etnikai gócpontot, és azok nagyságát is: a Zoboralján 5 iskola, Nagycétény környékén 2 iskola van.
 20. A nagyhindi magyar iskolát 1976-ban zárták be (Vrabec 2006, 9). Bár csak 3 km-re volt az azóta megszűnt kalászi iskola, felmérésem idején mégsem járt át oda diák.
 21. Kolonban és Nyitracsehin van magyar 1–4 osztályos kisiskola, de utóbbiban 2006-ban már egy elsős sem volt. Nyitraegersztén 1972-ben zárták be az iskolát, és itt szlovák iskola sincs (Vrabec 2006, 9).
 22. Az összlakosságot tekintve ugyanakkor az etnikai arányok fordítottak voltak.
 23. 1999–2000-ben 464 magyar iskolába járó alapiskolás, 6 évvel később már csak 300. A 2006-ban beiratott 26 elsős 9 településről érkezett (Balkó 2006).
 24. Az öt falut érintő – reprezentatívnak nem tekinthető – felmérésem szerint 42,6%, a közigazgatási reform előtti járás területén 1993–1994-ben mindez 48,8%, 1995-ben 44,7% volt. A járás mai területén 2000-ben a szlovák óvodába/alapiskolába járók aránya 87,6/36,4% volt (Dolník 2001, 13; Sándor 2000, 134).
 25. 2001-es népszámlálás alapján a járásban a munkanélküliségi ráta 18,6%, a magyarlakta településeken – Nyitra nélkül – ugyanez 23,9% volt.
 26. Az iskolások a magyar többségű településeken még mindig leginkább a magyart preferálják, de természetesen az össznépességnél alacsonyabb arányban. Ellenben a két szlovák többségű faluban 85% fölötti a szlovák nyelv részesedése, és az egynyelvű szlovák tanulók aránya Nagyhinden eléri a 87%-ot, Nyitraegerszegen a 91%-ot.
 27. Nyitracsehi adatai nélkül. Az országos átlag 2001-ben 20% körül mozgott (Gyurgyik 2006, 82).
 28. Befolyásolja az adatot, hogy Nyitraegerszeg egykor híresen endogám falu volt.
 29. Bár Nyitracsehi is közel fekszik a járás központjához, adminisztratív intézkedésekkel megakadályozták a telekvásárlásokat. Ennek fényében érthető, hogy az idegenek aránya mindössze 9,9% a faluban. Az egyetlen település, ahol a népszámlálási adatok alapján valószínűsíthető a szuburbanizáció hatása az etnikai szerkezet változására, az Nyitragerecsér.
 30. A vizsgált községekben erre jó példa Kolon viszonylag új beépítésű, vegyes lakosságú keleti, délkeleti része.
 31. Egy lehetséges másik ok, amely hatással lehetett a későbbi megpróbáltatások fogadására, a Magyarországhoz vissza nem csatolás „traumája” lehetett (vö. Barna 1996, 211).
 32. Béd, Lajos, Menyhe, Nyitraegerszeg, Vicsápapáti. Kevésbé látványosan, de hasonló úton halad Berencs és Nagyhind.
 33. A városok (Nyitra és Verebély) etnikai arculata villámgyorsan alakult át a főhatalom-változásokkal együtt. Előregedő magyar lakosság főként Nemespannon és Tilden él.
 34. Aha, Alsócsitár, Babindál, Csiffár, Ghymes, Kalász, Nyitracsehi, Nyitragerecsér.
 35. Alsóbodok, Kolon, Nagycétény, Nyitraegersze.

Irodalom

- Acsády Ignác (1896): *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721*. Budapest, Magyar Statisztikai Közlemények, Új Folyam XII. 496 p.
- Balkó Gábor (2006): Nemzetstratégia. Végveszélyben Zoboralja. www.zoboralja.sk.
- Barna Gábor (1996): Vallás – identitás – asszimiláció. In Katona Judit–Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 209–216. p.

- Blaskovics József (1989): *Érsekújvár és vidéke a török hódoltság korában*. Budapest, Állami Gorkij Könyvtár, 843 p.
- Bottlik Zsolt (2001): Statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei az etnikai földrajzi kutatásokban. Budapest, 97 p. /Collegium Hungaricum Füzetek, 14./
- Csámpai Ottó (1994): *Viharvert nemzettudat. Az identitástudat és érzésvilág problémái Zoboralja magyar falvaiban*. Pozsony, Kalligram. /Mercurius Könyvek./
- Csapodi Csaba (1942): *Bars vármegye Verebélyi járásának nemzetiségi viszonyai az Újkorban*. Budapest, Athenaeum, 85 p.
- Dávid Zoltán (1993): *A magyar–szlovák nyelvhatár 1664-ben az érsekújvári ejalet területén*. Budapest, KSH, 7–31. p. /Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek, 12./
- Dolník Erzsébet (2001): Felmérés a magyar óvodákról és alapiskolákról. *Új Szó*, 2001. március 23. 13. p.
- Farkas György (2000): A nemzetiségi megoszlás térszerkezete vegyes lakosságú régiókban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. sz. 109–124. p.
- Fényes Elek (1843): *Magyar Országának 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben*. II. köt. Pest, 568 p.
- Frojmovics Kinga–Horváth Rita (2007): Bars és Hont vármegye. In Braham, Randolph L. (főszerk.): *A magyarországi holokausz földrajzi enciklopédiája*. I. köt. Budapest, Park Könyvkiadó, 190–220. p.
- Fügedi Erik (1938): *Nyitra megye betelepülése*. Budapest, 70 p. /Település- és népiségtörténeti értekezések, 1./
- Gereben Ferenc (1999): *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely, 278 p.
- Gyurgyík László (1994): *Magyar mérleg*. Pozsony, Kalligram, 209 p. /Mercurius Könyvek./
- Gyurgyík László (2004): *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony, Kalligram, 109 p. /Mercurius Könyvek./
- Gyurgyík László (2006): *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Pozsony, Kalligram, 232 p.
- Hoóz István (1985): A népesség nemzetiség szerinti megoszlásának tanulmányozásáról. In Hoóz István–Kepecs József–Klinger András: *A Baranyában élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. Budapest, MTA RKK (Pécs)–Baranya Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya–Állami Gorkij Könyvtár, 19–53. p.
- Keményfi Róbert (1998): *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza*. Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék, 296 p.
- Knieszsa István (1941): *Adalékok a magyar–szlovák nyelvhatár történetéhez*. Budapest, Athenaeum, 60 p.
- Kocsis Károly (1998): Az etnikai térszerkezet változásai a mai Szlovákia területén (1920 előtt). In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza*. Nyíregyháza, BGYTF Földrajzi Tanszék, 115–132. p.
- Kocsis Károly (2000): *Szlovákia mai területének etnikai térképe – Národnostná mapa súčasného územia Slovenska – Ethnic Map of the Present Territory of Slovakia 1941, 1991 (M = 1 : 400 000)*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet–Akadémiai Kisebbségkutató Műhely.
- Krogmann, Alfred (2007): *Religiózný cestovný ruch v Nitrianskom kraji*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 99 p.
- Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum (Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása)*. Budapest, Magyar Béküküldöttség, 1920.
- Sándor Anna (2000): *Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélők közösségben, Kolonban*. Pozsony, Kalligram, 174 p.

- Sas Andor (1993): *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945*. Pozsony, Kalligram. 260 p.
- Tátrai Patrik (2003): Etnikai identitás a magyar–szlovák nyelvhatáron. *Kisebbségkutatás*, 1. sz. 44–68. p.
- Tátrai Patrik (2005): A Nyitrai járás etnikai földrajza. *Földrajzi Értésítő*, 3–4. sz. 317–344. p.
- Tátrai Patrik (2007): Az etnikai és vallási identitás földrajzi vetületei Szlovákiában. *Kisebbségkutatás*, 2. sz. 290–320. p. és 3. sz. 657–658. p.
- Teleki Pál–Rónai András (1937): *The different types of ethnic mixture of population*. Budapest, Akadémiai, 30 p.
- Vadkerty Katalin (2001): *A kitelepítéstől a reszlovakizációig*. Pozsony, Kalligram, 703 p. /Mercurius Könyvek./
- Vályi András (1796–1799): *Magyar Országnek leírása*. I–III. köt. Buda.
- Vrabec Mária (2006): Iskola a nyelvhatáron. *Katedra*, 3. sz. 8–9. p.
- Záverý zo sociografického mapovania rómskych osídlení na Slovensku*. 11. 1. 2005. www.government.gov.sk/romovia/list_faktov.php.
- www.statistics.sk.

PATRIK TÁTRAI

ETHNIC PATTERN AND ETHNIC IDENTITY IN THE NITRA DISTRICT

The Nitra District is situated in the verge of the Slovak-Hungarian contact zone. At the end of the Middle Ages the district was populated predominantly by Hungarians. Due to the wars in the 16-18th Century, the researched area became a multiethnic region, where the mixing of the population with different ethnic background is a common phenomenon. This mixing resulted in a multiethnic or unsteady identity, which strengthens the assimilation processes. In the Nitra District, there is connection between the geographical position and the strength of the assimilation of the Hungarian minority. The author tries to outline the factors which are the indicators of the decrease of the Hungarian community and which are indicators of the weakening Hungarian ethnic identity (e.g. statistical data, results of elections). The final part of the study focuses on the level of the settlements. In this part the present day situation of the Hungarian community is presented through the case of five multiethnic settlements.

A kárpátaljai lakosság mindennapjai a korabeli magyar sajtó anyagai alapján az 1920-as években

MARIANNA HALÁSZ

The Everyday-life of the Carpathian population on the Basis
of Contemporary Hungarian Press in the 1920's

316.022.4(=511.141)(477.87)"1920"

070(=511.141)(477.87)"1920"

323.1(477.87)"1920"

Key Words: The Carpathian Hungarian Press, Nationality Rights and the Press, Limitation of Hungarian Rights and Hungarian Language Usage.

1. A kárpátaljai magyar sajtó

Az első világháborút lezáró békeszerződések Kárpátalját Csehszlovákiához csatolták az ott élő magyarokkal együtt. Kárpátalja a saint-germain-en-laye-i szerződés értelmében került a Csehszlovák Köztársasághoz. Dolgozatunkban a korabeli kárpátaljai magyar sajtó alapján vizsgáljuk:

– *a sajtóval kapcsolatban*: mennyire volt közlékeny a korabeli sajtó; voltak-e az újságkiadást gátló tényezők; kik vagy milyen szervezetek jelentettek meg újságokat a csehszlovák időkben; a feltárt sajtó milyen irányultságú; politikai újságok vagy esetleg bulvárlapok vannak-e túlsúlyban; érzékelhető-e a magyar sajtónak valamiféle kisebbségvédelmi szerepe;

– *a lakosság életével kapcsolatban*: hogyan változott meg a magyar lakosság élete a hatalomváltáskor; mennyire érzékelték a változásokat; hogyan hatottak a csehszlovák kormány által hozott törvények a kárpátaljai magyar kisebbség életére; a kisebbségvédelmi szerződésekben foglaltakat mennyire tartották be.

Az 1919 szeptemberétől 1920 tavaszáig tartó időszakot a nemzeti diktatúra időszakának nevezzük. A törvényhozó hatalmat a német és magyar lakosság képviselői nélkül megalakult ideiglenes nemzetgyűlés gyakorolta. Így a kisebbségi magyar lakosság életét is befolyásoló törvényeket megkérdésük nélkül fogadták el, mint például az alkotmányt, a nyelvtörvényt, a földreformtörvényt, a közigazgatási törvényt. Állami alkalmazottakat bocsátottak el munkahelyükről, mivel nem voltak hajlandók hűségnyilatkozatot tenni az új államnak. Sokan közülük Magyarországra menekültek. Állásukat cseh köztisztviselők vették át, akik nem beszélték a kisebbség, esetenként a többség nyelvét.

A csehszlovák törvények viszonylag kedvezően rendezték a nemzetiségi jogokat, biztosították a kisebbségek számára – így a magyarok számára is – saját politikai, kulturális jogaik érvényesítését azokban a járásokban, ahol számarányuk meghaladta a 20%-ot. A kisebbségi jogok gyakorlatban való alkalmazása azonban gyakran

nem valósult meg, hiszen a cseh állami alkalmazottak nem beszélték a helyi többségi lakosság nyelvét.¹ A közigazgatási beosztás többszöri megváltoztatásának célja szintén a megállapított cenzus lehetőségeinek korlátozása volt, a földbirtokreform egyik csökevénye szintén a magyar etnikai határ megváltoztatása, fellazítása volt. A cseh és szlovák földigénylők folyamatos betelepítése egyértelmű célt szolgált: az etnikai arányok megváltoztatását a magyarok kárára, akik egy tömbben éltek a határ menti sávban.² Ez ráadásul gazdaságilag is hátrányosan érintette a magyar lakosságot. A földbirtokreform végrehajtása következtében a magyar határ mentén élő magyarság nem kaphatott vagy igen csekély mennyiségű földet kapott. A jogegyenlőség alapfeltétele az állampolgárság biztosítása lett volna. Azonban a Csehszlovák Köztársaság határain belül élő más nemzetiségű lakosoknak nem adták meg automatikusan az új állampolgárságot, ehelyett bonyolult kérvényezések és vizsgálatok vették kezdetüket.³

1920-as évek elején a jogegyenlőtlenségek ellen határozottan felléptek az újonnan megalakult politikai pártok, melyek fontosnak tartották nemzetük érdekvédelmét. Az újonnan alakult pártok közül volt, amely a kárpátaljai magyarság jogaiért is harcolt. A pártok a magyarságvédelemre felhasználták az általuk működtetett sajtóorgánumokat; a Keresztényszocialista Párt lapja volt a *Kárpáti Napló*, majd a *Határszéli Újság*; a Kisgazda, Földműves és Kisiparos Párté a *Beregi Hírlap*, majd a *Kárpáti Magyar Gazda*; a Magyar Jogpárté a *Ruszinszközi Magyar Hírlap*, majd az *Ungvári Közlöny*. 1920 és 1936 között a Kárpátalján működő magyar pártokat a Magyar Pártszövetség tömörítette, ennek a lapja a *Ruszinszközi Magyar Hírlap*, majd a *Kárpáti Magyar Hírlap*.⁴ A sajtó érdeklődése kiterjedt a pártéletem kívül a gazdasági, kulturális kérdésekre, valamint állandó jelleggel megtalálhatók az aktuális csehszlovák intézkedések, törvénykezések kommentárjai, azokról az eseményekről való tájékoztatás, amely érinti a magyar lakosságot akár kedvezően, akár kedvezőtlenül. A fent említett lapokon kívül természetesen más sajtóorgánumok is megjelentek a csehszlovák időszakban Kárpátalja területén, melyek hozzájárulnak egy teljesebb kép kialakításához az adott korszakról.

A csehszlovák időszakból Borsody István⁵ szerint a magyar lapok két típusát különböztethetjük meg. Az első típus a politikai lap. Határozottan egy irányt szolgál, többnyire párt- vagy más kötődése van, „sokkal határozottabban és merevebben szolgálja irányát, mint a budapesti orgánumok szokták, ennél fogva nehezkesebb és hivatalosabb jellegű. E szlovákiai lapok politikai lapok, [...] pártjaik parancsait vakon teljesítik, szeretik a kommuniké-stílust, rendkívül vigyáznak az irányvonalra, a pártügyekre, tekintettel vannak a párttagokra, s a szórakoztató, »olvasnivaló« részt mellékesnek tartják.”⁶ Ezekből az újságokból „hiányzik a szenczióhajhászás, előtérbe kerülnek a kül- és belpolitikai ügyek. Fontos sajátosságuk, hogy alaposan foglalkoznak a belpolitikai ügyekkel, de természetesen »a pártpolitika szemüvegén át nézve«.”⁷ A külpolitikai témájú híreknél pedig jellemző, hogy azokat túlzott alapos-sággal közlik. A külpolitika amúgy is a lapok gerincévé vált, „ez a friss és jól feldolgozott bennük. A magyar közönség kezdetben nemigen becsülte e stílust, később megszokta, s mivel a világesemények a sokat hányatott korban amúgy is izgalmasabbak, mint a legszebb pletykariport, ma már követeli, s elsősorban ezt keresi lapjaiban”.⁸

A másik típus a bulvársajtó, melyben főleg riportokat találunk; lényegük, hogy „a lenyomatott anyag »érdekes« legyen. [...] Ezeket az újságokat nem támogatja a

párt, kénytelenek maguk keresni kenyerüket, és ezért a legerőltetettebb módon igyekeznek kiszolgálni a közönség ízlését.”⁹ E két laptípusról néha nehéz megállapítani, melyik laptípusba is tartozik, mert „általában mindig a »másik« tábor sajtója a bulvársajtó”.¹⁰

A vizsgált kárpátaljai sajtót tekintve túlsúlyban vannak a politikai lapok, melyeket a párt támogatott, valamint természetesen a lapok megvásárlásával, illetve előfizetésével az adott párt köré tömörülő olvasóközönség is hozzájárult az újságok fennmaradásához. Rendszerességüket tekintve inkább hetilapokat találunk. Napilapok 1920–1921-ből a *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, a *Kárpáti Futár*, illetve a *Keleti Újság*. A hetilapok valószínűleg anyagi okok miatt maradtak a heti jellegnél. Az 1922 után sem változott sokat a helyzet, bár találhatunk olyan hetilapot, amely nemcsak hetente egyszer, hanem kétszer vagy esetleg háromszor is megjelent.

A kárpátaljai sajtó jellemzésénél a kronológiai sorrendiséget nehéz betartani, mert nagyon sok lap hosszabb-rövidebb ideig szünetelt, átalakult, nevet változtatott. Ezért bemutatásuknál a területi megkülönböztetés elvét alkalmazzuk; sorba vesszük Kárpátalján azokat a városokat, ahol a vizsgált időszakban magyar sajtóorgánumok jelentek meg. Ebben segítségünkre volt a *Periodikák időrendi katalógusa*, melynek jegyzékeiben Trianon ellenére is közzétették az elcsatolt területek sajtótermékeit aszerint, hogy hol kerültek kiadásra.¹¹

2. Magyar sajtóélet

2.1. Beregszász

1919. szeptember 10-e után megjelent lapok Beregszászban a következők: *Beregi Napló*, *Beregi Újság*, *Kárpátaljai Magyar Gazda*, *Ruszinszkói Magyar Gazda* – később *Kárpáti Magyar Gazda* és *Kárpátalja*.

Beregszászban, a magyar határ mentén elhelyezkedő városban a Tanácsköztársaság után nem jelent meg semmilyen sajtóorgánum. Az ungvári *Határszéli Újság* még 1920 elején is azt írja Beregszászról, hogy „Újságok egyáltalán nem jelennek meg”.¹² A városban az újságkiadás *Beregi Napló* megjelenésével indult meg. A hetilap első száma 1920. július 25-én jelent meg. A Beregszászi Keresztény Szocialista Párt és az Országos Magyar Kisgazda, Földműves és Kisiparos Párt kerületi központjának hivatalos lapjaként minden vasárnap megjelent. Felelős szerkesztője Fábry Tivadar volt.

1921. november 20-án jelent meg a *Beregi Újság* mint a beregi magyarság társadalmi és politikai hetilapja, minden vasárnap. Dr. Kovách Béla tulajdonát képezte. 1922 márciusában a lap csatlakozott a magyar ellenzéki párthoz. Az említett év áprilisában azonban „néhány beregszászi kommunista eltulajdonította a Beregszászban megjelenő *Beregi Újságot*”.¹³ Így került Strausmann Józsefhez. A szerkesztőről ezt írja a *Kárpátaljai Magyar Gazda*: „dr. Simon Menyhért, majd Strausmann József a szociáldemokrata pártnak voltak nagyjai.”¹⁴ Az újság 1938. november 27-ig jelent meg kisebb-nagyobb szünetekkel.

A *Periodikák időrendi katalógusa* szerint az 1912-től megjelenő *Beregi Hírlap* 1920–1921-ben szünetelt, majd 1922. január 1-jén a 9. évfolyammal látott napvilágot, ezzel is hangsúlyozva a folytonosságát. Az Országos Magyar Kisgazda, Föld-

műves- és Kisiparospárt ruszinszkói kereskedelmi központjának hivatalos közlönyeként jelent meg. Felelős szerkesztője dr. Bakó Gábor volt. A *Beregi Hírlap* politikai és gazdasági hetilapként határozza meg magát. A hetilap névváltoztatásáról a *Munkács* című hírlapban olvashattunk: „Az Országos Magyar Kisgazda-, Földműves és Kisiparospárt ruszinszkói területnek hivatalos lapja, a *Beregi Hírlap* május 28-tól *Kárpátaljai Magyar Gazda* címmel fog megjelenni.”¹⁵

„A Magyar Nemzeti Párt (Országos Magyar Kisgazda-, Földműves és Kisiparos Párt) ruszinszkói kerületének elnöki tanácsa 1926. május 8-án tartott értekezletén úgy [...] határozott, hogy a jogilag dr. Bakó Gábor tulajdonát képező, de a párt által fenntartott *Kárpátaljai Magyar Gazda* helyett a kerület hivatalos lapjaként [...] a *Ruszinszkói Magyar Gazdát* jeleníti meg, ugyancsak dr. Kovách Béla felelős szerkesztése alatt.”¹⁶ A *Ruszinszkói Magyar Gazda* első száma 1926. július 26-án jelent meg hetilapjként, amelyet vasárnaponként olvashatott az érdeklődő olvasóközönség. Főszerkesztője Egry Ferenc volt. A hetilap felelős szerkesztője, valószínűleg a párton belüli személyi viták miatt, többször is változott, dr. Kovách Bélát R. Vozáry Aladár váltotta fel. Bár a Magyar Nemzeti Párt a *Kárpátaljai Magyar Gazda* megszüntetéséről határozott, legalábbis mint pártlap, ehelyett dr. Kovách Béla újra megjelentette, ráadásul mint a Magyar Nemzeti Párt (Országos Magyar Kisgazda-, Földműves és Kisiparos Párt) ruszinszkói kerületének hivatalos közlönyeként. „A *Kárpátaljai Magyar Gazda* e cím viselésére nem jogosult, az elnöki tanács határozata értelmében azt bitorolja”¹⁷ – jegyezte meg a *Ruszinszkói Magyar Gazda*. 1928-ban a *Kárpátaljai Magyar Gazda* „összeházasodott” a kormánylapnak mondott munkácsi *Keleti Újsággal*.¹⁸ A *Ruszinszkói Magyar Gazda* 1930. október 12-től 1941. október 5-ig *Kárpáti Magyar Gazda* címmel jelent meg.

1934-ben új lap indult Beregszászban: a *Kárpátalja* – független, pártonkívüli, demokratikus hétfői hetilapként. Szerkesztője Nádas József és Kiss László volt. A lap profiljához szorosan hozzátartozott a közművelődés szolgálata. Ez érthető, hiszen a hetilap szerkesztője, Nádas József a „a kárpátaljai színházi élet oszlopos tagja”¹⁹ volt.

2.2. Munkács

A *Periodikák időrendi katalógusa* szerint Munkácson a következő magyar lapok jelentek meg a csehszlovák időszakban: *Kárpáti Futár*, *Keleti Újság*, *Munkács*, *Kárpáti Híradó*, *Óslakó*, *Munkácsi Közlöny* és *Reggeli Híradó*.

A *Kárpáti Futár* 1919–1920-ban szünetelt. 1921-ben az újbóli kiadáskor már a 18. évfolyama jelent meg, s ebből következtethetünk arra, hogy a lap a kiadása már a századelőn kezdetét vette. Hétfő kivételével minden nap megjelent. Felelős szerkesztője Demkó Mihály volt. „*Kárpáti Futár* c. Munkácson megjelenő újság, mely az agrárpárt magyar nyelvű félhivatalos orgánuma volt, s tűzön-vízen át támogatta a kormányt, otthagytta a pártot, és ellenzékbe ment át” – olvasható a *Ruszinszkói Magyar Hírlapban* 1925. március 29-én a lap „pálfordulásáról”.²⁰

1921. április 28-án jelent meg a *Keleti Újság*, a Ruszinszkói Pártoktól független politikai napilap, melynek felelős szerkesztője Voith György volt. A napilapot „a kormánynak rekedt hangú kis szócsöve”-ként²¹ emlegették a korabeli ellenzéki magyar lapok.

Az 1919–1920-as viharos időszakban a *Munkács* című, 1884 óta megjelenő lap is szünetelt. Az 1921-ben megjelenő politikai és társadalmi hírlap számait Grün-

stein Mór szerkesztette. Ugyancsak a *Periodikák időrendi katalógusából* tudhatjuk meg, hogy a lap 1928-ig jelent meg.

A *Kárpáti Híradó* első évfolyama 1924-ben jelent meg gazdasági, politikai és társadalmi lapként, főszerkesztője Simon Menyhért, felelős szerkesztője pedig id. Katrics József volt, aki egyidejűleg a lap ungvári szerkesztőjeként is tevékenykedett. Megjelent minden szerdán, pénteken és vasárnap – Munkácson és Ungvárott. Az első száma 1924. július 1-jén jelenhetett meg, az egyéves jubileumról ugyanis beszámolt a lap. Az újság fejlécén olvasható a célkitűzésük: „A *Kárpáti Híradó* Podkarpatska Rus elnyomott őslakosságának jogaiért küzdő, demokratikus, független, gazdasági, politikai és társadalmi lap. Célja: Podkarpatska Rus gazdasági, kulturális, politikai felemelése a népjogok, az igazságosság jegyében.”

Az *Őslakó* című lapot – melyet éveken át, kezdettől végig – egyedült írt és szerkesztett, 1926-ban alapította R. Vozáry Aladár. Címoldalán, az elnevezés mellett az alábbi apró betűs szöveg volt olvasható: „Az *Őslakó* Podk. Rus magyarok őslakossága jogainak, érdekeinek harcosa és szószólója. Tiszteli mindenki meggyőződését, nemzeti és vallásos érzését. Hirdeti a nemzetek, felekezetek, társadalmi osztályok közötti megértés és béke szükségességét, de vétót kiált az igazságtalanságnak és elnyomásnak, hangot ad az elnyomottaknak és igazságtalanságot szenvedettek jajainak.”²²

2.3. Ungvár

Ungvárott a vizsgált időszakban a *Periodikák időrendi katalógusa* szerint a következő sajtóorgánumok jelentek meg: *Határszéli Újság*, *Kárpáti Napló*, *Munkás Újság*, *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, *Ungvári Közlöny*, *Új Közlöny*, *Kárpáti Magyar Hírlap*.

A *Határszéli Újság* 1908-tól jelent meg mint politikai hetilap. A lap szellemi alapjának a keresztény valláserkölcst tartotta.²³ A Magyar Bálint tulajdonát képező *Határszéli Újság*ot megvette a Ruszinszkói Keresztényszocialista Párt, és annak hivatalos sajtóorgánuma lett.²⁴ 1921. május 8-tól jogosultan is Ruszinszkói Keresztény Szocialista Párt közlönyeként jelent meg. Ezt követően minden számban megtalálható állandó rovatként a *Ker. Szoc. Pártélet* című rész.

Kárpáti Napló – politikai, szépirodalmi és közgazdasági újság: a keresztényszocialista és az Ungmegyei Magyar Kisgazdapárt hivatalos lapja, főszerkesztője Kováts Miklós, felelős szerkesztője Eperjessy József volt. A lap 1921. április végén megszűnt. A *Határszéli Újság* a *Kárpáti Napló*ról 1920-ban írta: „A *Kárpáti Napló* a diadalmas keresztény világnézet harcosa, mely értékes cikkeivel és tartalmas hírszolgálatával megérdemli, hogy mindenki támogassa, aki híve a társadalom keresztény szellemében való megújulásának.”²⁵ Ezeket a gondolatokat a két lap közös szellemiségének köszönheti a *Kárpáti Napló*.

A Nemzetközi Szociáldemokrata Párt ungvári pártlapja volt a *Munkás Újság* 1919-től 1945-ig.

1920. július 3-tól jelent meg Ungvárott a *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, a Ruszinszkói Magyar Jogpárt politikai napilapja. Felelős szerkesztője dr. Zombory Dezső, szerkesztője Boldizsár Boldizsár és Rácz Pál volt. A lap 1921. július 5-től a Ruszinszkói Magyar Pártok Szövetségének hivatalos napilapja lett. Helyét a Ruszinszkói Magyar Jogpárt hivatalos lapja, az *Ungvári Közlöny*²⁶ foglalta el. 1923-tól már csak hetilapként jelent meg, csütörtökönként, a négy helyett nyolc oldalon. 1926. július 3-tól a

Ruszinszkói Magyar Hírlap megszűnt a kárpátaljai magyar pártszövetség hivatalos lapja lenni, s megvált a laptól Zombory Dezső főszerkesztő. Az újság magántulajdonba került, az új laptulajdonos Kováts Miklós lett. A lap főszerkesztője Árkó Ákos, a magyar nemzeti egységen is túlmenő „őslakos egység eszméjének nagytekintélyű képviselője” lett. Szerkesztői: Rác Pál és Kováts Miklós.²⁷ Megjelent minden vasárnap. 1930 októberétől *Kárpáti Magyar Hírlap* címmel jelent meg.

Az *Ungvári Közlöny*t, a Ruszinszkói Magyar Jogpárt hivatalos lapját, 1921 novemberében betiltották²⁸ a párttal együtt. Nem sokkal az *Ungvári Közlöny* betiltása után megjelent az *Új Közlöny* Havas Emil szerkesztésében. A *Határszéli Újság* a következőképpen jellemzi a helyzetet: „A Magyar Jogpárt működésének betiltásával két helybéli napilap is felállott a hordó tetejére. Az egyik az *Ungvári Hírlap* zsidópárti, a másik, az *Új Közlöny*, jelenleg még pártonkívüli sajtóorgánum.”²⁹ Az *Új Közlöny* vasárnap kivételével minden nap megjelent. A kezdetben pártonkívüli lapot 1926-ban már a *Kárpáti Híradó* kormánylapként jellemezett, bár „szereti magát beállítani a független magyarság lapjának”.³⁰

1922. április 11-ig a lapok működését akadályozta az érvényben lévő cenzúra, melynek következtében néha hiányos oldalakkal találkozott az olvasó. De előfordult, hogy egy-egy, a hatalmat kritizáló cikk miatt elkobozták a lapok érintett számait. A kormánylapként jellemezett *Kárpáti Futárt* is elkobozták az *Új Közlöny* tudósítása szerint; a cikk arról tudósít, hogy az egykori ruszka krajnai szejm tagjai elhatározták, hogy Munkácson egybegyűlnek, hogy a csehszlovák államot kötelezettségeinek betartására kényszerítsék. A cikk írójának gyanúja szerint a ruszin pártok álltak e mögött, hogy az egykori „szojm” tagjait provokálják.³¹

A cenzúra eltörlése után bírósági pereket indítottak megtorlásként az esetleges „szókimondó” lap ellen. A munkácsi *Határszéli Újság*ot két hétre be is tiltották 1920 nyarán.³² A Ruszinszkói Magyar Jogpárt hivatalos lapját pedig 1921 novemberében tiltotta be a rendőrség.³³ Sajtópere volt a *Ruszinszkói Magyar Hírlap*nak 1923-ban, mert előző éven szót emelt az igazságtalan adózás ellen.³⁴

A kerabeli sajtóban lépésről lépésre nyomon követhetők nemcsak a helyi, de világpolitika eseményei is. A *Ruszinszkói Magyar Gazdában* külön rovat szolgált erre a célra *Egy hét a világ folyásából* címmel. Hasonló rendeltetése volt a *Kárpáti Híradóban* a *Táviratok* című rovatnak, mely rövid híreket közölt többek között Belgrádból, Prágából, Párizsból, Genfből és Budapestről is. Az *Új Közlönyben* is találunk igen sok külföldi hírt, mint például *Még nincs elnöke Angliának* (1922. október 23-i hír Lloyd George lemondását követő helyzetről a szigetországból). A *Kárpáti Futár*, a független politikai napilap főoldalán találhatóak a londoni, budapesti hírek, hasonlóan külpolitikai hírek előfordulnak *Ruszinszkói Magyar Hírlapban* is.

A nehézségeket, a néha előforduló ellenségeskedést leszámítva a csehszlovák korszakból megvizsgált lapok nagy többségéről elmondható, hogy a magyarság érdekeit kívánták szolgálni. A lapok nagyobb hányada valamilyen politikai szervezet befolyása alatt állt, így a sajtóorgánum a párt szócsöve is volt egyben, így próbálta meggyőzni, értesíteni az olvasóközönséget elképzeléseikről. Hozzájárultak olvasóik „világos” meglátásához a körülöttük zajló eseményekről, természetesen a lap fenn tartójának megfelelő látásmódban. Fontos tisztázni éppen ezért a lapok irányultságát, hogy a lapokban szereplő információk megfelelő értelmezésre kerüljenek. A megjelent lapok mennyisége is azt jelzi, hogy erős volt a magyar közösség Kárpátalján, hiszen ha újabbak és újabbak megjelentek, azt mutatja, hogy volt is rá igény.

Az új hatalommal együtt új intézkedések sora vette kezdetét Kárpátalja területén. Ezek a rendelkezések nagyban befolyásolták a lakosság életét. Az intézkedések többségéről a szakirodalom is beszámol, előzményeiről és következményeiről egyaránt. A téma szakértői is gyakran a sajtóra hivatkoznak, de magát a forrást ritkán idézik. Az alábbi kiemelt témákhoz, témákról szeretnénk újabb információkkal hozzájárulni a teljesebb képhez, a kor hangulatának megértéséhez, a lakosság életének a bemutatásához a korabeli újságírók segítségével.

3. Hogyan látta a magyar sajtó?

3.1. A közigazgatás kiépítése

A korábbi vármegyerendszert megszüntették. Az új közigazgatási beosztás szerint a terület négy zsupából (megyéből) állt: az 1921. augusztus 26-án kiadott rendelet értelmében a négy helyett három zsupára osztották Kárpátalja területét. A harmadik területi átalakítására 1926. június 4-én került sor. Az új, 84. számú kormányrendelet kimondta a korábbi három zsupa egyetlen nagymegyébe való összevonását, a határozat július 1-jén lépett hatályba, székhelyül Munkácsot jelölték ki. Főleg a munkácsi lapokban olvashatók ezzel a rendelettel kapcsolatos reakciók; a legtöbb természetesen üdvözölte a cseh kormány e határozatát. A *Munkács* című lap a következőképpen fejezte ki egyetértését az átalakítással kapcsolatban: „Ha Ruszinszko ennyi marad, akkor Ungvár, amely épen [éppen] a nyugati határon fekszik, nem alkalmas fekvésénél fogva arra, hogy a középpont legyen. Munkács város fekvése központi, területe fejlődőképes, s ha kiépül az új vasút, két transversalis vonal keresztezésébe fog esni. Lakosainak száma a legnagyobb.”³⁵ A *Kárpáti Híradó* felszólítja a munkácsi lakosságot, hogy a „nagymegyeszékhely érdekében mozduljon meg Munkács egész társadalma”. Ugyanezen a felhíváson belül egy nagykereskedő megjegyezte, hogy „Munkácsnak szinte létkérdése, hogy a nagyzsupa székhelyévé legyen. A jelenlegi körülmények között Munkács ipara és kereskedelme lassú halódásra [haldoklásra] van ítélve. Ha a székhely Munkácson lenne, annak minden foglalkozási és iparág nagy hasznát látná. [...] Természetesen szükséges ennek kapcsán az Ungvár–Munkács–Huszt vasút vonal mielőbbi kiépítése is, hogy Munkács könnyen megközelíthető centrummá legyen.”³⁶ Munkács a székhellyé válástól az ipar fellendülését várta. Ungvárott ezzel szemben mozgalom indult meg, hogy továbbra is főváros maradjon. Ez az új közigazgatási határozat mindössze egy évig maradt érvényben. Az 1927. július 14-én kelt közigazgatási reformtörvény kimondta, hogy Kárpátalja is, a köztársaság többi területének mintájára, tartomány. A rendelet 1928. július 1-jén lépett hatályba.

1922-ben a törvényhatósági és rendezett tanácsú városokat nagyközségekké minősítették vissza, Kárpátalján csak Ungvárnak és Munkácsnak hagyták meg városi rangját. Többek között Beregszász, Nagyszőlős, Huszt veszítette el városi rangját, s ez érzékenyen és hátrányosan érintette az ott lakó magyarokat.³⁷ A *Határszéli Újság* Beregszász esetében megállapította, hogy a lakosság körében nagy elkeseredést keltett a hír.³⁸ A közigazgatási rendszer megváltoztatása a régi elrendezés teljes felszámolását vonta maga után, megnehezítve az ügyintézés, arról nem is beszélve, hogy a korábbi magyar, helyi közalkalmazottakat az adott körülményektől idegen, cseh tisztviselők váltották fel.

3.2. A hűségeskü megtagadásának következményei

A helyi közszolgálati alkalmazottaktól megkövetelték a hűségesküt, a Csehszlovák Köztársaságnak való engedelmességi fogadalmat. Akik megtagadták, azokat elbocsátották. Így jártak a beregszászi bíróság alkalmazottai is.³⁹ A munkájuktól megfosztott tisztviselők „anyagilag tönkretéve, kiéheztetve, súlyos adósságok hullámai közé lökve vívják az élet és halál harcát”.⁴⁰ Előfordult, hogy a tisztviselőket ki is tagadták a köztársaság területéről. Őket a magyar állam befogadta. „Bár az állam a legnagyobb nehézségekkel küzd, nem fordul elő, hogy a megbízható tisztviselők beosztást ne nyertek volna. A saját szakjukban felesleges tisztviselők a pénzügyi tárca keretében nyernek elhelyezést.”⁴¹ 1921. december 31-én Edvard Beneš Kárpátaljára érkezett. Látogatása során ígéretet tett, hogy rendezik az elbocsátott köztisztviselők ügyét, ha azok kérvényt nyújtanak be hozzá. Az esetleges hibák elkerülése érdekében a *Beregi Hírlap* közzétett egy kérvénymintát: „Miniszterelnök Úr! A szlovenszkói és ruszinszkói elbocsátott közalkalmazottak küldöttsége előtt tett szóbeli rendelkezés értelmében tisztelettel kérem, hogy engem előbbi állásomba visszavenni, vagy a jelenlegi csehszlovák törvények alapján nyugdíjazni méltóztassék. A szolgálatból minden ok nélkül történt elbocsátásom alkalmával (állás, fizetés, szolgálati hely ide iktatandó) voltam. Reaktiválásom vagy nyugdíjazás iránti kérelmemet (idő, hatóság, melynek beadatott) benyújtottam. Egyben kérem, hogy ügyem végleges elintézéséig sürgős gyorssegélyt kiutalni méltóztassék. Mély tisztelettel: N. N. (pontos cím közlendő). A gyorsabb elintézés céljából szlovákul írok. Cím: Dr. Beneš Eduard miniszterelnök, Praha Hradcany.”⁴² A *Ruszinszkói Magyar Hírlapban* megjelent a kérvény szlovák változata is, hogy ezzel is megkönnyítsék az elbocsátott közalkalmazottak dolgát.

Azonban a kérvények elbírálása igen lassú folyamatnak bizonyult. 1922. január 29-én a következő miniszterelnöki válaszról értesült a *Ruszinszkói Magyar Hírlap*: „Kérelmét az illetékes miniszterhez elintézés végett áttettem.”⁴³ Ami egyet jelentett az ügyek elodázásával. A *Munkács* című lap kissé ironikusan írt a kérvények sorsáról: „A miniszterelnök úr sorba értesíti a reménykedő tisztviselőket, hogy kérvényüket tovább tette az illetékes miniszterhez. Hat hónap múlva jön az értesítés, hogy az illetékes miniszter úr tovább tette az illetékes referenshez. Hat havi szünet. Az illetékes referens értesíti a három évvel ezelőtt elcsapott reményét veszteni kezdő tisztviselőt, hogy kérvénye politikai megbízhatóság szempontjából a rendőrséghez tételét át, illetve tovább, hat havi csend... A rendőrség értesítését elküldi az összes közbelső hatósághoz visszafelé Benešig. Természetesen abban a tempóban, ahogy az eljutott a rendőrségre. A miniszterelnökség aztán értesíti a delikvenst, hogy sajnálattal kell közölni, hogy politikailag megbízhatatlan... stb. stb. Pont.”⁴⁴

Az állásuktól megfosztott alkalmazottak jogai és érdekeinek védelmére még egy szervezet is létrehozta 1922. február 20-án Pozsonyban, amelynek célja: „tagjainak anyagi és erkölcsi erejét emelni, elkobzott jogait kivívni, nyugdíjukat biztosítani, faji öntudatukat ápolni, fenntartani.”⁴⁵ A mozgalom irányítását Kárpátalján a Ruszinszkói Országos Keresztény Szocialista Párt vette kezébe. A prágai miniszteri tanács márciusban a következő döntéseket hozta: „az »alkalmazottak« nagy része nyugdíjat kap, és az elbocsátottaknak csak csekély százaléka lesz reaktiválva [...], gyorssegélyt sem fizetnek ki (ahogyan azt kérték), mert nincs rá fedezet.”⁴⁶

Az elbocsátottak később hiába érték el a megfelelő életkort, a csehszlovák állam nem folyósított számukra nyugdíjat. Megvonták a nyugdíjat például olyantól, aki 39 éven át szolgált a községét (Hauptmann Gyula, Nagyberezna). A hűségesküt nem tette le, de a munkáját tovább folytatta. Végül 1920. május 1-jén elbocsátották, „mégpedig minden nyugdíjigénytől megfosztva. Ez ellen fellebbezést adott be, s a főszolgabíró felszólítására tovább folytatta a munkát. A fellebbezést elutasították, egyúttal felszólították, hogy április 30-án fölvev május hó-ra szóló fizetésének megfelelő összegét térítse vissza.”⁴⁷ Így például eredménytelenül fordultak igényükkel a panaszosok a Legfelsőbb Bírósághoz. A bíróság 1926-ban a 6057/26. számú rendeletével kimondta, hogy „Podkarpatska Ruszban az 1920. évi június hó 27-ik 476. számú kormányrendelet intézkedései irányadók, melyek az ott meghatározott feltételekhez kötik a nyugdíjhoz való igény elismerését. Ezek a feltételek a panaszosoknál mindenben teljesítve nem lettek [...], a panaszosok ezen bírósághoz beadott panaszaikban maguk is elismerik, hogy a csehszlovák köztársaságnak hűségesküt nem tettek.

Ez a tény már egymagában véve is elegendő ahhoz, hogy a panaszosoknak ellátási igénye megtagadtassék...⁴⁸ A helyi, magyar értelmiségnek a közügyekből törtenő kirekesztése eredményeképp a nemzeti kisebbség érdekei háttérbe szorultak.

3.3. A nemzetiségi jogok megsértése

A saint-germain-i szerződés I. fejezetének 2. cikkelye biztosította a kisebbségek nemzetiségi jogait: „Csehszlovákia kötelezi magát, hogy minden lakosának születési, nemzetiségi, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja.”⁴⁹ Valójában azonban gátolták a nemzeti érzés bármiféle megnyilvánulását. A magyar ruha viselését sem tolerálták, előfordult nyílt inzultus is Beregszászban, „amikor fényes nappal tentával öntötték le a magyar ruhát, azt a fiatalembert, aki a magyar ruhás hölgy védelmére kelt, letartóztatták”.⁵⁰ Ungvárott is történt hasonló sértés: „A napokban egy pár úrilány magyar ruhában jelent meg az utcán. Valamennyit elfogták, és a katonai parancsnokságra kísérték, ahonnan szintén egy pár polgár erőlyes közbelépésére szabadultak.”⁵¹

Az 1920-as Szent István-napi ünnepség hasonlóan zajlott Munkácson, Beregszászon és Ungvárott. Munkácson a ruháikat piros-fehér-zöld szalaggal díszített lányokat kísérték be a városházára. „A templom ajtajától a rendőrségi szobáig [cenzúra miatt hiányzik a szövegrész] megy a hét kislány. [...] A tömeg mindenütt nyomukban, és hangosan követelik a szabadon bocsátásukat. [...] A lányok nyugodtan várják a kihallgatást. Nem tagadnak semmit, de legkevésbé azt, hogy magyarok. A lányok egyenként mennek be a kihallgatásra: »Neve, lakása, saját akaratából vette fel a magyar szalagot?« – »Igen, saját akaratomból, magyar vagyok.«⁵² A lányok megtették Szent István-napi kötelezettségüket. Beregszászon is hasonló incidensről számol be a tudósító: „Mise után egy Papp nevű cipészegéd belekötött a magyar ruhás kislányokba, melynek azután összeszólalkozás és verekedés lett a vége. Utána rendőrség, bekísérés, kihallgatás és jegyzőkönyv következett.”⁵³ A *Ruszin Szó* tudósítója az ungvári eseményeket már csak vázlatosan írta le, hiszen a fenti forgatókönyv ott is lejátszódott: „Nyolc órai mise, prédikáció, nagymise, magyar-díszruha, kokárda, rendőri beavatkozás, bekísérés, kihallgatás, jegyzőkönyv, elkeseredés stb. A közönség lassan kezdi már megszokni.”⁵⁴

A *Beregi Hírlap* beszámolója szerint a magyar himnusz eléneklése miatt (1921. augusztus 20-án, az ungvári római katolikus templomban) az érintetteket kétheti fogházra és 200 korona pénzbüntetésre ítélték. A vád szerint „1921. augusztus 20-án, Szent István napján a róm. kath. templomban, az istentisztelet végeztével a csehszlovák és orosz nemzet ellen izgatás vétségét követte el”⁵⁵ tíz vádlott. Az alperesek között ott volt Korláth Endre is, a Ruzsinszközi Magyar Jogpárt elnöke, aki a tárgyaláson kérte a „nyelvtörvény alapján [...] a bíróságot – tekintettel a vádlottak magyar nemzetiségére, magyar tanács állíttassék. A törvényszék rövid tanácskozás után ezt a kérést elutasítja, mire dr. Korláth Endre semmiségi panaszt jelent be.”⁵⁶ A tárgyalást nehezítette, hogy az ügyész sem tudott magyarul. Az egyik tanút vallo-mása közben félbeszakította, és „tiltakozott a magyar nyelv állandó használata ellen”.⁵⁷ A bíróság végül engedélyezte a magyar nyelv használatát. Dr. Korláth Endre védőbeszédében elmondta: „Nem érzem magam bűnösnek a vádban foglalt cselekmény miatt, mert lehetetlennek tartom, hogy bűnös legyen az, aki Istenéhez imádkozik. [...] A magyar himnusz, pedig nem más, mint a magyarok imája a magyarok Istenéhez, s mint ima, nem foglalhat magában semmiféle izgatást egy más nemzet ellenében; csupán Isten áldását kéri a magyar fajra.”⁵⁸

Az ítéletet végül a következőképpen indokolták meg: „valamely idegen állam Hymnusaának éneklése nem bűn ugyan, de a bűnösséget mégis meg kellett állapítani, mert 1921. augusztus 20-án Magyarország és Csehszlovákia ellenséges állapotban voltak.”⁵⁹ Az újságíró jogosan megjegyzi: „Tudtunkkal a két állam között az ellenséges állapot a trianoni békeszerződés ratifikációjával, vagyis 1921. június 26-án megszűnt.”⁶⁰ 1922. szeptember 3-án a *Munkács* című hírlapból újabb „hymnusz-ügyről” értesülhetünk ugyanazon évi, augusztus 20-i, Szent István-napi ünnepségből kifolyólag: „Ungváron augusztus 20-án Szent István napján a római katolikus templomban mintegy 3000 ember énekelt áhitatos lélekkel [...], s most 11 nap elteltével megkezdődött a hajsza az éneklők egy része ellen. 17 ember van vádolva a 3000 éneklő közül.”⁶¹

1922-ben ismét volt Szent István-napi himnusz-ügy. „Ungvár város és környéke több ezer főnyi hívő magyar közönsége – a régi nemzeti szokásukhoz híven – elénekeltek a róm. kath. Templomban mise végeztével a magyar himnusz. Az ügyészség a rendőrspiclik besúgása alapján, mint az előző évben, ekkor is kiválasztott találomra egypár »bűnöst«, akiket a nemzet elleni izgatás címen vád alá helyezett.”⁶²

Ezüton tizenegy embert állítottak elő, a vádlottak között ismét ott volt Korláth Endre, a Ruzsinszközi Magyar Jogpárt elnöke. A bíró magyar, szavazóbírák egyike cseh, a másik orosz, míg az ügyész ismételtlen cseh nemzetiségű volt. A magyar bíró magatartását (aki magyar) emelte ki a cikkíró: „A következő vádlott dr. Paulik János, a Ruzsinszközi Magyar Pártok Szövetségének Főtitkára. Nem tagadja, hogy énekelte a himnusz. De azzal védekezik, hogy az utolsó strófát énekelte, nem pedig az elsőt. Elnök: Tessék elmondani ezt az utolsó strófát, mert én már nem emlékszem (Milyen könnyen el lehet felejteni! Szerk.)”⁶³

A magyar himnusz eléneklése miatt járó eljárásokról még 1925-ből is találunk említéseket. Egy vidám csoport mulatozás közben, „hogya, hogya nem – egyszerre felállt a társaság, és elénekelte a magyar Hymnust. Az esetnek besúgója is akadt, az éneklésben résztvevők ellen vádat emelt az ügyészség.”⁶⁴ Végül a négytagú, Himnusz éneklő társaságot felmentették.

Előfordult, hogy magyar nótázgatás miatt is letartóztatás járt: „Hribovszky Simon ökörmezői szolgabíróat Alsóverekére szolgabírónak nevezték ki. [...] mielőtt állását

elfoglalta volna, barátságos poharazás közben búcsúzott barátaitól. A mámorban felszabadultak a lelkek, megnyíltak a szívek: borban az igazság! Magyar nótákat énekeltek, érzéssel, úgy, ahogy lelkök és szívük diktálta. A nótákért Gribovszkyt [egyenlő Hribovszky] letartóztatták.”⁶⁵

A *Rusziinszkoí Magyar Hírlap* kissé szatirikus beszámolója szerint Munkácson megtiltották a magyar színek „más tárgyakkal” való jelölését, miután „megcsinálták [...] azt a kutya merészséget, hogy színelőadások, multságok vagy egyéb alkalmak alkalmával nemzeti ruhában jelentek meg vagy pedig »más tárgyakkal« jelezték a magyar színeket. [...] Annyira borzasztó, hogy még a munkácsi rendőrkapitány, bizonyos Loyka is megdühödött tőle, és rendeletileg tiltotta meg a »más tárgyakkal« jelzett magyar színek használatát. Lett erre nagy ribillió Munkácson. A rendelet hatása alatti rémülettől nem akad ma hölgy, aki »hófehér« arcára egy icipici »pirosítót« alkalmazna, csalétekül a férfi szemeknek akkor, amikor zöld kalap van a fején [...], valamint nem akad olyan megrögzött lump, aki piros bort merne tölteni fehér pohárba, zöld üvegből.”⁶⁶ Ungvárott is megjelent a főkapitányság hirdeteménye, mely szerint „tilos a nemzeti jelvénynek kihívó alkalmazása, különösen vonatkozik ez a nagy-magyar színeknek (piros, fehér, zöld) viselésére”.⁶⁷

1922. május elején Beregszászban a törvényszék épületéről levésték a magyar címet.⁶⁸ „A címet levették, de a két oldalán lévő gipszangyalt meghagyták nagylelkűen, hogy továbbra is dicsérje a magyar kisebbség anyagi türelmét.”⁶⁹

A nemzeti érzés bármiféle nyilvános kifejezésének tiltása nyilvánvalóan az asszimilációs folyamatok gyorsulását szolgálta.

3.4. A magyar nyelv használatának korlátozása

A kisebbségi nyelvhasználati jogok használatában jelentős volt a saint-germain-en-laye-i szerződés. A szerződés I. fejezetének 7. cikkelye értelmében „egyetlen csehszlovák állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában a magán- vagy üzleti forgalomban, a vallás, a sajtó útján történő vagy bármilyen természetű közzététel terén vagy a nyilvános gyűléseken”.⁷⁰ Az 1920. február 29-én elfogadott 122. számú nyelvtörvény azonban korlátozta a nemzeti nyelv használatát. A nemzeti és nyelvi kisebbségekre nézve a következő határozatok voltak érvényesek: „A köztársaság oly bíróságai, hatóságai és szervei, amelyeknek hatásköre oly bírósági járásokra terjed ki, amelyekben a legutolsó népszámlálás szerint 20 százalék ugyanolyan, de nem csehszlovák nyelvű állampolgár lakik, kötelesek mindazokban az ügyekben, amelyeknek elintézése azon az alapon tartozik hozzájuk, hogy illetőségük e járásra kiterjed, e kisebbség nyelvéhez tartozó személyektől ily nyelvű beadványokat elfogadni, és e beadványok elintézését nemcsak csehszlovák nyelven, de a beadványok nyelvén is kiadni.”⁷¹ A két dokumentum között azonban alapvető különbség az, hogy a nemzetközi szerződés a kisebbségi nyelvek használatával kapcsolatban nem tartalmaz számszerű korlátozást. A nyelvtörvény betartására a Himnusz-ügy bírósági tárgyalásán Korláth Endre is felhívta a figyelmet. Azonban ott is először elutasították kérelmét, majd mégis engedélyezték. Fél évvel később hasonló „szabálysértésre” került sor ugyancsak az ungvári bíróságon. Akkor egy házaspár meggyilkolása ügyében folyt a tárgyalás, melynek vezetője „csak a magyarral tudó tanúk kihallgatása alkalmával valósággal forszírozta, hogy szláv vagy legalább német nyelven adják elő vallomásukat”.⁷²

A hivatalokban a magyar anyanyelvűeknek nehéz volt megértetni magukat, gyakran hallották a „Nye rozumim!” (Nem értem!) kifejezést, vagy pedig válaszként adták, ha cseh nyelvű hivatalnokkal találták szembe magukat. „Az irodaszolgálótól fölfelé bárkihez is fordulunk anyanyelvünkön, mindenkitől azt a választ nyerjük, hogy »Nye rozumim!«, s mindenhova tolmácsot kell vinnünk, ha azt akarjuk, hogy megértessenek. [...] A vasúti állomáson, a bíróságok épületein és sok más középületen nincs magyar fölírás, s ha azokban belépünk, mi is kénytelenek vagyunk felkiáltani »Nye rozumim!«, mert ezekben az épületekben sehol egyetlen egy magyar tájékoztató felirat sincs, noha a bennük megforduló és olvasni is tudó [...] állampolgárok legnagyobb része csak magyarul tud beszélni.”⁷³

A nyelvtörvényben megállapított 20%-os cenzus ellenére munkácsi városházáról csak ruszin nyelvű iratokat és végzéseket adtak ki, és ezt felháborodással közli a *Munkács* című hírlap 1922 júniusában, bár a városban a magyarok aránya megfelelt a törvényben előírtaknak.⁷⁴ Mint kiderült, már 1921. március 1-jétől elrendelték, hogy az összes beadványt csak ruszin vagy csehszlovák nyelven lehet benyújtani. De akkor még elfogadták a magyar nyelvű beadványokat is.⁷⁵ Munkácson ekkor az összlakosság 23,31%-a volt magyar.⁷⁶ De nem csak a magyarok kerültek ilyen hátrányos helyzetbe, Ilosván például megkövetelték a ruszinoktól, hogy államnyelven adják be kérelmeiket.⁷⁷ Ungvárott is felháborodottan írják, hogy „A zsupanátusok, pénzügyi hatóságok, bíróságok stb. esetről esetre visszautasítják úgy Munkácson, mint Ungváron a magyar nyelvű beadványokat, jöllehet ezeken a területeken a magyarságnak törvényszerűen megkívánt számaránya a népszámlálás adatai szerint is kétségtelen”.⁷⁸

A település- és utcanevek használatát, valamint a településeknek helységnév-táblával való megjelölését a 266/1920. sz. törvény és annak végrehajtási utasítása, a 324/1921-es kormányrendelet szabályozta. Ennek értelmében a belügyminiszter minden település számára csehszlovák nyelvű elnevezést állapított meg; az olyan települések számára azonban, amelyekben a kisebbségi állampolgárok aránya meghaladta a 20%-ot, valamint a csehszlovák nyelvű elnevezéssel nem rendelkező települések számára kisebbségi nyelvű helységnevet is jóváhagyhatott, hivatalosnak azonban elsősorban a csehszlovák nyelvű helységnév számított, s mindig ezt kellett először feltüntetni.⁷⁹ A helységnevek megváltoztatása néha gondot okozott a vonaton utazóknak a tájékozódásban. A következő problémákkal találta magát szemben az utazóközönség: „ismeretlen szövegű menetjeggyel ismeretlen nevű állomások mellett ismeretlen nyelven beszélő kalauzok között utaztunk egy kívánt cél felé, melyet ha nem ismertünk eddig, csak úgy értünk el, ha útítársaink útbaigazítottak, és az ismeretlen nevű állomáson leszállítottak minket.”⁸⁰

Az utcaneveket is megváltoztatták, első lépésként a magyar utcatáblákat fehérre festették. Ilyen tudósításokat találunk Ungvárral és Beregszászal kapcsolatban is. Ungvár: „Gyászolnak az utcatáblák. A jól ismert történelmi nagy nevekre fehér leplet borított a szláv sovinizmus...[...] Nézz csak fel a házak falára, te itt rekedt, magyar és látni fogod, hogy az utcát és házszámot jelző táblán a történelmi nagy neveket titkos kezek fehérre mázolták. Kicenzúrázták, mint a lapokból... Fehér folatok – mint ősi palesztinai sírok – őrzik a nagy Árpád, Rákóczi, Széchenyi és Teleki neveit.”⁸¹ Beregszászban: „Beregszász terei és utcái új nevet kaptak. [...] A ledobott utcatáblákat most leszegezzük a szívünkre. Beregszászban nem lesz, de lesz a magyar szívben egy Kossuth tér, egy Rákóczi út, egy Árpád utca, egy Kölcsey köz. És nincs hatalom, amely ott ezeket a neveket megváltoztassa.”⁸²

A sajtót is kötelezték, hogy a helységneveket e törvénynek megfelelően használják. Így a *Kárpáti Híradó* fejlécén, mely megjelent Munkácson és Ungvárott egyaránt, a következő olvasható a magyar helységnevek fölött: Mukačevo – Užhorod. De ugyanígy az *Új Közlöny*, a *Határszéli Újság*, a *Ruszinok Magyar Hírlap*, a *Munkács* című lapnál a kiadási hely szerepel cseh-szlovák nyelven. A *Munkács* című hetilapban az *Ungvári Közlöny*től idézett cikkében maga a rendőr-igazgatóság vezetője, Huber hívja fel a figyelmet e rendelet betartására 1922 nyarán, azaz „a helységnevek, utak stb. megnevezése csakis a hivatalos neveken és a helyesírás szerint van engedélyezve. Így például nincs megengedve Ungvár vagy Uzshorod, csakis Užhorod elnevezés”.⁸³

A Beregszászi Reálgimnázium falára a háromnyelvű névtábla került: „Felül a ruszin, középen a cseh, alul a magyar. A cseh betűk kétszer akkora, mint a ruszin és magyar kollégái. Miért a cseh, ha csak magyarul tanítanak az intézményben?”⁸⁴ – teszi fel a (talán) költői kérdést az újságíró.

1926. február 3-án jelent meg az 1920-as nyelvtörvény végrehajtási rendelete. Bár maradt a 20%-os cenzus, mégis néha félve éltek jogaikkal a hivatalokban a magyar anyanyelvű és csak magyarul beszélő emberek, illetve információ hiányában gyakran megesett, hogy félreinformáltak a hivatalokhoz forduló embereket.⁸⁵

A sajtóban több cikk is megjelent arról, hogy merjék magukat magyarnak vallani, és éljenek a jogaikkal. Buzdításokat találunk a magyarság megőrzésére: „Magyarul beszélni és magyarul érezni: ez a magyarságunk lényege. De mutassuk ki magyarságunkat nevünkkel is. Gyermekeinknek adjunk magyar nevet. [...] Tartsuk meg és ápoljuk híven az ősi magyar szokásokat és hagyományokat. [...] Minden magyar nőnek és férfinak legyen egy magyar ruhája. [...] Ne féljünk nyíltan is magyarnak lenni.”⁸⁶

A nyelv megőrzésére, annak nyílt használatára szólít fel a *Ruszinok Magyar Gazda* következő cikke: „a nyelvünket őrizzük meg... maradjunk hűek a sorsüldözött magyar nemzetnek egyetlen megtámadhatatlan fegyveréhez: a nyelvéhez. [...] Fájdalommal kell megállapítani, hogy még mindig vannak nagyon sokan, ezrek, tízezrek, akik abban a fölöslen fázós hitben élnek, hogy a magyar nyelv használata beszédjünkben, írásukban, hivatalos ügyeik elintézésénél különösebb joghátrányt vonhat maga után. [...] A legtöbb ember, ha valamit, még ha jogos ügyekben is, kér valamit a hatóságtól, kérvényét beadványát [...] sok esetben nem magyar nyelven írhatja meg falu írástudójával vagy mással, azt gondolván, hogy az államnyelven beadott írása röktön [rögtön] könnyekre fogja fahasztani azt a tisztviselőt, aki abba bepillant, s kérélmé teljesítetik. Vannak azután olyanok is nagyon sokan, akik a csuszásig hű állampolgár kétes értékű állarcában kívánnak feltűnni, s nem egyszer kérnek bocsánatot a hivatalokban, hogy ezer esztendő alatt nem volt idejük a csehszlovák államnyelvet megtanulni.”⁸⁷ A legtöbb ember félelme a nyelvhasználat iránt a tájékozatlanságukból fakad. A tudatlanság *Kárpáti Híradó* szerint „ajtó nyitnak a hivatalos önkénynek [...], a kisebbségi nyelveket viszszaszorítja és a hivatalok szabad mérlegelésétől teszi azok megengedését függővé”.⁸⁸

A forrásokból idézett bátorítások a magyar nyelv használatára bizonyítja a sajtónak a magyar nemzet megőrzésében tanúsított fontos szerepét. Ehhez hasonló fel-szólításoknak fontos funkciójuk volt az 1921-es népszámlálás alkalmával is.

3.5. Az 1921-es népszámlálás következményei

A csehszlovákiai magyarság számának alakulását negatívan befolyásolta a zsidó nemzetiség kategóriájának a bevezetése az 1921. évi népszámláláskor.⁸⁹ Az igazi

cél ezzel az volt, hogy ily módon is csökkentsék a magyar és a német kategória arányát. A népszámlálás előtt megjelent sajtó a zsidóságot is igyekszik meggyőzni, hogy ne féljenek magukat magyarnak vallani.⁹⁰ Találunk olyan cikkeket is, amelyekben felhívják a figyelmet arra, hogy a népszámlálás végeredménye a nyelvhasználatot is befolyásolni fogja, hiszen kötelezve lesznek beadványaik, panaszait cseh nyelven megfogalmazni, és a hatóságoktól is csak cseh nyelvű elintézését várhatnak. „A magukat csehnek vagy szlováknak beváltó zsidók gyermekeiket eltiltják a magyar iskoláktól, és kényszerítik a cseh, illetve orosz iskolák látogatására. Így saját érdekekben cselekszenek, ha magyarnak vallják magukat, s esetleg döntő szerepet játszanak a százalék megállapításánál.”⁹¹ Az újságírók megpróbálták a zsidóság lelkiismeretére is hatni: „ – És kik azok, aki ma annyira félnek magukat magyarnak mondani? – Azok, akiknek legtöbb okuk volna magukat magyarnak mondani, mert annak idején a legjobban verték a mellüket, hogy milyen jó magyarok, – azok, kik magyar államtól kaptak minden támogatást, – azok, akik kiváló magyar iskolákban magyar nyelven tanulnak ingyen, – azok, akik magyar nyelven szerezték meg képezésüket, a diplomát! [...] Ám ne higgyétek gyávák, hogy futástok fáj a magyarságnak! – Korántsem! Hiszen jobb így megfélemlítettetek a múlttól, eldobtátok hiteteket, meggyőződésedeteket, becsületeketek! – Csak fussatok, tagadjátok meg pillanatnyi érdekből múltatokat! – Sajnálunk titeket, mert előbb-utóbb mindenütt megvetés lesz osztályrészetek, ha az új helyzetben megismernek benneteket, ha tudni fogják mindenütt, kik vagytok.”⁹²

A népszámlálás 1921. február 26-án kezdődött. A következő felhívás olvasható a *Munkács* című lapban: „Üdvözljük egymást – és a népszámláló biztosokat – magyarul!”⁹³ Felhívták a lakosság figyelmét, hogy „a népszámlálás alkalmával nem a nyelvtudás, nem a vallás, nem az illendőség szerint mondandó be a nemzetiség, hanem kizárólag az érzelem és nevelkedés szerint. Mindenki mondhatja magát olyan nemzetiségűnek, amilyennek a szíve és a múltja diktálja.”⁹⁴ A nemzetiség és az állampolgárság közti fogalmak különbözőségére is figyelmeztették az olvasókat: „a nemzetiség kérdése azt jelenti, milyen nép- és kultúrtörzshöz tartozónak érezzük magunkat. Mi magyarok tehát erre a kérdésre [...] válaszoljuk azt: magyar nemzetiségű vagyok. Az állampolgárság kérdése azt jelenti, hogy milyen állam kötelékében élünk, s így erre azt kell válaszolni: csehszlovák állampolgárok vagyunk. A nemzetiség kérdésénél nyíltan, egyenesen és tétovázás nélkül kell nyilatkoznunk, mert az esetleges habozás alkalmat adhat a számlálóbiztosnak, hogy ő döntse el nemzetiségűnk kérdését. [...] A csehszlovák államban fontos kül- és belpolitikai okok folytán ez a népszámlálás tulajdonképpen nemzetszámlálás.”⁹⁵ Az olvasóközönséget megkérték, hogy ellenőriznek-e minden esetben, hogy a számlálóbiztosok által bejegyzett adatok megegyeznek-e a valóságnak, és csak aztán írják alá a kérdőívet.⁹⁶ A kérdőív kérdéseiben rákérdeztek az illető vallására, anyanyelvére. Érdekes esetről számol be a *Kárpáti Futár*: „Egyik házban megjelent a számláló. Mi a neve? – Szól az asszonynak. Megmondja. Vallása? Megmondja. Milyen a nyelve? Ilyen, kérem, szól és kinyújtja nyelvét.”⁹⁷

A *Munkács* című lap közlése szerint a városokban plakátok is megjelentek a népszámlálásról, mely szerint az összeírásra az államnak „törvényhozási, igazgatási, gazdasági és művelődési szempontból van főleg szüksége”. A cikk írója indoklása alapján ez azt jelenti, hogy „aki a bíróságnál, városnál, iskolában magyar nyelvel akar élni [...], nyíltan magyar nemzetiségűnek kell vallania magát, mert ha ezt nem teszi, a népszámlálás statisztikája elveszi tőle a magyar nyelv jogát”.⁹⁸

A népszámlálásnál meg kell jegyezni az eltérést a csehszlovák és magyar népszámlálás között, miszerint a csehszlovák a megkérdezettek nemzetiségét tudakolták, míg korábban a magyar népszámlálások a népesség anyanyelvét.⁹⁹ Az anyanyelvi és nemzetiségi adat között mindig eltérés van, legyen szó magyar, román vagy csehszlovák népszámlálásról: a magyar anyanyelvűek száma mindig magasabb, mint a magyar nemzetiségűeké.¹⁰⁰ Ennek a ténynek nagy valószínűséggel a csehszlovákok is tudatában voltak. A népszámlálást követően a *Keleti Újságban* jelentek meg a Kárpátaljára vonatkozó adatok, miszerint a területnek 603 311 lakosa van, ebből ruszin 320 648 (53,04%), magyar 102 998 (17,04%), zsidó 82 324 (13,62%), csehszlovák 19 289 (3,19%), német 10 721 (1,7%), nagyorosz 53 515 (8,85%), román és vegyes 13 816 (2,29%).¹⁰¹ Az újságban közölt adatok némileg eltérnek a Központi Statisztikai Hivatal által közölt kárpátaljai adatoktól. Az irat a csehszlovák forrásokat veszi alapul, amelyek csak a csehszlovák állampolgárok nemzetiségét részletezték *csehszlovák, orosz, magyar, zsidó* és *egyéb* bontásban. Az idegen vagy rendezetlen állampolgárságú személyek nemzetiségi adatait nem kezelték. Épp ezért ezek az adatok (az újságban közölt, illetve a Központi Statisztikai Hivatal adatai) csak megközelítik a valós helyzetet a „közölt nemzetiségi kategóriák, továbbá a nagyrészt magyar anyanyelvű, illetve nemzetiségű idegen vagy rendezetlen állampolgárságú népesség el nem hanyagolható nagyságrendje miatt”.¹⁰² A lakosság összlétszámát 612 442 főben állapítja meg, melyből orosz 372 278 (60,79%) (ha összeadjuk a fenti ruszin és nagyorosz adatokat, az egyenlő 374 163, százalékban 61,89%), magyar 111 052 (18, 13%), zsidó 80 117 (13,08%), szlovák 19 632 (3,21%), egyéb 19 772 (3,22%) (ha a fenti német, román és vegyes nemzetiséget összeadjuk, az egyenlő 24 537, százalékban 3,99%).¹⁰³

3.6. Állampolgárság

A népszámlálásnál csak a rendezett állampolgárságú személyeket vették figyelembe. Az állampolgárság megszerzésének különböző kritériumai voltak, habár a saint-german-i szerződés 3–6. cikkelye értelmében a Csehszlovák Köztársaságnak minden fenntartás nélkül saját állampolgárainak kellett volna elismerni mindazokat a volt német, osztrák és magyar állampolgárokat, akiknek a szerződés életbe lépésének idején lakóhelyük vagy illetőségük Csehszlovákia területén volt. Ez vonatkozott az e területen születettékre, valamint azokra is, akiknek szülei ezen a területen lakóhellyel vagy illetőséggel rendelkeztek. Az 1921. július 26-án hatályba lépett trianoni békediktátum 61. cikkelye kimondta: „Mindazok a személyek, akiknek illetősége (pertinencia) oly területen van, amely azelőtt a volt Osztrák–Magyar Monarchia területeihez tartozott, a magyar állampolgárság kizárásával jogérvényesen annak az Államnak az állampolgárságát szerzik meg, amely az említett területen az állami főhatalmat gyakorolja.”¹⁰⁴ A Cseh-Szlovák és a Szerb-Horvát-Szlovén Állam csak arra volt kötelezve, hogy azokat ismerje el állampolgárának, akik már 1910. január 1-je előtt a területükön bírtak illetőséggel. Aki a jelzett időpont után szerzett ott illetőséget, kérvényeznie kellett a két utódállam állampolgárságát.¹⁰⁵

Azonban ez mégsem működött mindenféle kikötés nélkül. Az új hatalom kötelékében először 1921 végéig lehetett kérvényezni az állampolgárságot, amelyben az illetőséget kellett bizonyítani. Korábban a magyarországi 1879-es állampolgársági törvény alapján magyar állampolgárnak tekintették azt, aki „legalább öt éve az or-

szág területén lakott, és az adózók lajstromában szerepelt. Ha valaki nem kívánt ily módon magyar állampolgárrá »válni«, a törvény hatályba lépésétől számított egy éven belül – 1881. január 8-ig – meghatározott hatóságnál bejelentette idegen állampolgársága fenntartását.”¹⁰⁶ Magát az illetőség kérdését, vagyis egy község kötelékébe való tartozást az 1886. évi XXII. törvénycikk szabályozta. Valójában az illetőség „járulékos természetű közjogi fogalom, amely csak olyan egyéneknek létezhet, akiknek állampolgársága tisztázódott. A čl. [csehszlovák] állampolgárságot szabályozó 236. számú 1920. évi törvény az illetőségből következtet az állampolgárságra.”¹⁰⁷ A csehszlovák korszakban így az állampolgárság és az illetőség kérdésköre szorososan összefonódott. 1927-ben a *Munkács* című társadalmi hírlapban megjelent egy áttekintés az adott témakörből *Az állampolgárság kis lexikona* címmel. Bernát Bertalan ungvári ügyvéd írta az olvasóközönség számára, hogy ezzel is megkönnyítse az állampolgársági igazolványok megszerzését.

Az 1920-as törvény értelmében csehszlovák állampolgároknak sorába tartoznak „Mindazon magyar állampolgárok, akik 1910 január 1-jén egy olyan magyarországi községben bírtak illetőséggel, amely a törvény léptetése napján a čl. [csehszlovák] állam területéhez tartozott. – Mindazon magyar állampolgárt, akik egy olyan magyarországi községben születtek, amely a törvény életbe léptetése napján a čl. [csehszlovák] állam területéhez tartozott, amennyiben édes atyjuk is olyan községbe bírt illetőséggel, amely község most čl. [csehszlovák] állam területéhez tartozik, még akkor is, ha időközben (születésétől kezdve 1920. május 20-ig) olyan városban (pl. Budapest) szereztek volna illetőséget, amely most nem tartozik a čl. [csehszlovák] állam területéhez.”¹⁰⁸ Azok, akik 1910. január 1-je után 1918. október 28-ig szereztek illetőséget olyan területen, amely a Csehszlovák Köztársasághoz került, kérvényezhették a csehszlovák állampolgárságot 1921. december 31-ig. „Ezen kérvényben meg kell jelölni a kérvényező nevét, lakhelyét, foglalkozását, születésének helyét és napját, jelenlegi és előbbi községi illetőségét, felesége és 18 éven felüli gyermekei nevét. Addig, amíg a kérvény elintézve nincsen, a kérvényező csehszlovák állampolgárnak tekintendő.”¹⁰⁹ Hasonló felhívás a *Beregi Újság* 1921. decemberi számában is megjelent, hogy értesítse az érintetteket.

Idegen állampolgároknak tekintették mindazokat, akiknek állampolgársága rendezetlen volt. Aki nem szerezte meg az állampolgárságot, arra kiutasítás is várható, vagy pedig haladékat kapott az állampolgárság megszerzésére, s addig legalább egyéves tartózkodási engedélyt kapott. Kiutasítást és egyszerre behívót is kapott egy tisztabörtényi gazdálkodó. Neki csak három napot adtak, hogy elhagyja az országot, de ezzel egyetemben kötelező megjelenést követelt tőle a csehszlovák gyalogezred.¹¹⁰ Kiutasították Szabó Lajos munkácsi római katolikus esperest is, mert nem volt csehszlovák állampolgár.¹¹¹

Azonban ezzel nem lett megoldva az állampolgárság kérdése. Gyakran akadályt jelentett, ha valaki elköltözött az egyik községből a másikba, de arról nem kért semmiféle hivatalos iratot, így később nem tudta bizonyítani, mióta él az adott lakóhelyen. Ennek következtében szlovákiai lakosok tízezrei – leginkább magyarok – vesztették el állampolgárságukat, s kerültek kiszolgáltatott helyzetbe. Ezt kihasználva a hatóságok magyar hivatalnokok és értelmiségiek ezreit utasították ki a köztársaságból. Az 1926. július 1-jén kelt 152/1926. sz. törvény, az ún. Lex Dérer alapján megkezdték a rendezetlen állampolgársági ügyek rendezését.¹¹² „A volt Magyarország azon állampolgárainak, akik 1910. évi január hó 1-je előtt legalább négy évig meg-

szakítás nélkül laktak Szlovenszkó vagy Podkarpatszka Rusz valamely községében [...], igényük van a csehszlovák állampolgárság megadására, ha az említett négy év óta eltelte óta a kérvény beadásáig megszakítás nélkül bírnak lakóhellyel, s nincs bebizonyítva, hogy ez idő alatt a területen kívül fekvő valamely községben községi illetőségi jogot vagy a Csehszlovák Köztársaságon kívül állampolgárságot szereztek, ha a jelen törvény hatályba lépte napjától számított öt éven belül az illetékes hatóságnál a csehszlovák állampolgárság iránt kérvényt adnak be.”¹¹³ A kérvényezéshez néhány hasznos tanácsot olvashatunk ugyancsak a *Munkács* című lapban. Elsősorban azt, hogy mindent szükséges iratot és igazolást gyűjtsenek össze, mert ezzel is az eljárást könnyítik meg. Előnyként emeli ki szerző, hogy nem kell igazolni a kérvényezőnek, hogy 1906. január 1-jétől 1910. január 1-jéig hozzájárult volna valamely község terheinek viseléséhez. Ez nagy előnyt jelentett, mert előfordult, hogy az illető még nem volt adóalany, és akkor elesett az állampolgárságtól. „Az állampolgárság eme elnyerésének alapfeltétele, hogy a kérvényező igazolni tudja, miszerint 1906. január 1-jétől 1910. január 1-jéig terjedő időben szakadatlanul lakott egy községben, 1910. január 1-jétől pedig a kérvény benyújtásának napjáig (nem kívánhatik meg a szakadatlanul egy községben való lakás) lakhatott a kérvényező különböző olyan községben, amelyek most a csl. [csehszlovák] köztársaság területéhez tartoznak.”¹¹⁴ Ez a kitétel is egy újabb előnyt jelentett. A hátránya, hogy az állampolgárság elintézéséért elég magas díjat kellett kifizetni. De az így megszerzett állampolgárság hatálya nem évült el.

Akinek nem volt állampolgársága, illetve illetősége tisztázva, arra elbocsátás várt. Több ilyen esetről is beszámolnak a korabeli lapok: „Okolicsányi Oszkár éveken át volt Ungvár vezető rendőrkapitánya, s a városi képviselő-testület tagja volt, ennek dacára most mégis abba a helyzetbe jutott, hogy ottani illetőségét – valószínűleg felsőbb utasításra – megtagadták.”¹¹⁵ A *Kárpáti Híradó* iloncai tudósítóját is megfosztották illetőségétől – valószínűleg felsőbb utasításra –, aki egyébként is elbocsátott jegyző volt. Egyik cikkében ugyanis kifejtette elégedetlenségét a járási közigazgatással kapcsolatban. Ezt követően behívták a főszolgabírói hivatalba, ahol „élénken érdeklődtek az illetőségem iránt, azzal az indoklással, hogy aki újságba mer írni, arról jó mindent tudni. Az érdeklődés szomorú eredménye az lett, hogy [...] a Beregkövesden illetőségemnek fuccs.”¹¹⁶

Az állampolgárság „elnyerésének” akadályozása hozzájárult a magyar nemzeti kisebbség valós számának statisztikai csökkentéséhez, egy újabb érv volt a munkaszerezés gátlásában, valamint legálissá tette a „nemkívánatos személyek” eltávolítását.

3.7. A földreform végrehajtása

1918 novemberében hirdették meg Kárpátalján a földbirtokreformot, amely megtiltotta a nagybirtokok hatósági hozzájárulás nélküli eladását, megterhelését és elzálogosítását. Az 1919 áprilisában elfogadott törvény értelmében a termőföld esetén 150 ha, egyéb területek esetén (erdő, legelő) pedig 250 ha-ban állapította meg a nagybirtok felső határát. Az ennél nagyobb területű birtokokat az Állami Földhivatal lefoglalta.¹¹⁷

A Ruzsinszkói Magyar Ellenzéki Pártok Szövetsége 1928. október 14-én pártszövetségi kongresszust tartott Beregszászban. A kárpátaljai magyarság a csehszlovák

impérium kötelékében eltelt tíz évét értékelték. A beszámoló alkalmával kitértek a földbirtokreformban történt visszaélésekre. Korláth Endre és Egry Ferenc tájékoztatójából kiderül, hogy a földreformot „elsősorban csehesítésre, másodsorban szlávósításra használták föl, a magyar határ mentén mindenütt cseh és szláv telepeket létesítve Pozsonytól Nagyszőlősig”.¹¹⁸ Felosztásra került a Schönborn-birtok 223 ezer katasztrális holdja, az egyik legnagyobb birtokrész a magyarlakta területen. Ebből a birtokból a Munkácsi járásban található Dercen község határában kihalítottak egy 1300 holdas területet, melyet felosztottak. A *Ruszinszói Magyar Hírlap* Ennek nem kellett volna bekövetkeznie című cikkében összefoglalja, hogyan is történt a részesedés „földosztásból”: „Dercenben földosztás volt. 1600 derceninek 163, tizen-nyolc telepesnek 250, egy kegyencnek 236 hold föld.”¹¹⁹ Az 1600 derceni – Korláth Endre beszámolója szerint – 180 családnak felel meg, így egy család 1 holdnyi földet kapott, míg egy cseh telepes több mint 200 holdat.

„Zselényszky Róbert 1000 magyar holdas birtokát, amely Kígyós magyar községnek legelője volt, a felosztásig – a földbirtok hivatal egyenes kívánságára, sőt parancsára – eladták... A kígyósi magyarok ezzel legelőjüktől megfosztattak, s az ottani földnélkülieknek egy holdat sem adtak. A kígyósiak elkeseredésükben ráhajtották a marhájukat a régi legelőjükre.”¹²⁰ Zselényszky Róbert salánki birtokából egy cseh intéző 150 holdhoz jutott hozzá áron alul. „Ugyancsak e birtokból hasítottak ki 500 holdat zaricsói és komjáti szláv gazdáknak, és csak igen kis részben juttattak a földbirtokból a legközvetlenebbül érdekelt salánki és feketepataki magyar gazdáknak.”¹²¹

Perényi Bertalan és társai nagyszőlősi 1700 holdas birtokát kényszeradó folytán holdanként 450 koronáért adták el, azt a földet, amely a kortárs politikusok állítása szerint ötször annyit is megért. Perényi Zsigmond és fia házépítési 10 katasztrális belsőségi holdját is elherdáltatták. Holdjáért 1000 koronát kapott, míg ha szabadkézből adta volna el, holdjáért akár 48 ezer koronát is megkapott volna. Eltulajdonították özv. Atzél Lászlóné nagyszőlős-rákospataki birtokát, Bátyúban a Lónyai birtokot foglalták el, a Nagymuzsaly és Beregszász határában fekvő birtokot mint a Perényi Bertalanék birtokát adóhátralék miatt eladták, áron alul, míg Tiszacsomán a Fritsche Artúr birtokából vettek el 300 holdat, melyet egy cseh tisztviselő kapott meg. A földosztást a képviselők a következőképpen értékelik: „A földosztásnál a lényeg az, hogy a birtokot potom áron elvenni, s bárkinek odaadni, csak magyarnak nem. A földbirtokon élő szegény zsellér néppel s közvetlen környék földéhes lakosságának a jogos igényeinek kielégítésével a demokratikus kormány mit sem törődik.”¹²²

A földbirtokok odaajándékozása „idegen” nemzetiségűeknek az egy tömbben élő magyarság megbontását célozta meg.

4. Összefoglalás

A kiemelt témák alapján nyilvánvaló: a felhasznált lapok többsége pártlap volt, s a kárpátaljai magyarság érdekeit képviselő pártok sérelmi politikát folytattak, melyhez felhasználták az általuk működtetett sajtóorgánumot. A feltárt források alapján elmondhatjuk, hogy a kisebbségbe került kárpátaljai magyarságban az együvé tartozás szelleme tovább élt, ragaszkodtak nemzeti ünnepeikhez, nyelvükhöz. Azonban kötődésük bármiféle megnyilvánulását a csehszlovák hatóságok tiltották, illetve

megtorlás követte azt: pénzbírság, fegyház, legrosszabb esetben pedig az ország területéről való kiutasítás. Az összetartozást fizikailag a közigazgatás többszöri átszervezésével, a cseh telepések betelepítésével nehezítették.

A magyar kisebbség Csehszlovák Köztársaságon belüli fejlődésére negatívan hatott a magyar közalkalmazottak cseh vagy szlovák tisztviselőkkel való felváltása, a nyelvtörvény gyakori megszegése, az állampolgárság megszerzésének korlátozása. A csehszlovák kormány által gyakorolt kisebbségpolitikát ambivalensnek mondhatjuk, ugyanis bár biztosította a kisebbségek jogi státusát, azonban mindent megtett, hogy azok betartását megkerülje. A „törvényszegések” célja nem a lakosság életének ellehetetlenítése volt, hanem az, hogy megszerzett terület nemzetiségeit – így a magyar lakosságot is – beolvassa a „csehszlovák” nemzetbe.

Jegyzetek

1. Simon Attila: A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921). In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 37–38. p.
2. Hévízi, Józsa: *Autonomies in Hungary and Europe*. Budapest, Corvinus Society, 2004, 97. p.
3. Bárdi Nándor: A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája a két világháború között. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. I. m. 78–79. p.
4. Vö. Fedinec Csilla: Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 9. évf. (2007) 1. sz. 83–110. p.
5. Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Somorja, Méry Ratio, 2002, 134. p.
6. Uo. 134–135. p.
7. Uo.
8. Uo.
9. Uo. 136. p.
10. Filep Gusztáv Tamás: Szempontok a cseh (szlovákiai) magyar sajtó első két korszakának történetéhez. In Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. II. köt. Budapest, Ister, 1998, 330–362., 331. p.
11. Vö. Kemény György: *Magyarország időszaki sajtója 1911–1920*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum–Országos Széchényi Könyvtár, 1942; Dr. Sziklay János–Szász Menyhért (szerk.): *Periodikák időrendi katalógusa 1920–44*. Budapest, Hungária Lloyd Lapkiadó Vállalat Rt.
12. Beregszászi levél. *Határszéli Újság*, 13. évf. (1920. április 18.) 16. sz. 2. p. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK), Mikrofilmolvasó (a továbbiakban: MFO), FM3/1791.
13. Beregszászban elkommunizáltak egy hetilapot. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 3. évf. (1922. április 19.) 89. sz. 1. p. Kárpátaljai Állami Levéltár, 05-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
14. Újabb manipuláció a Kárpátaljai Magyar Gazdával. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 2. évf. (1927. január 30.) 5. sz. 3. p. OSZK, MFO, FM3/5985.
15. *Munkács*, 41. évf. (1922. május 21.) 21. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
16. A Magyar Nemzeti Párt (Országos Magyar Kisgazda-, Földműves és Kisiparos Párt) ruszinszkói kerületének valamennyi helyi szervezetéhez és minden párttagjához. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 1. évf. (1926. augusztus 29.) 6. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/5985.

17. A Magyar Nemzeti Párt (Országos Magyar Kisgazda-, Földműves és Kisiparos Párt) ruszinszkói kerületének valamennyi helyi szervezetéhez és minden párttagjához. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 1. évf. (1926. augusztus 29.) 6. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/5985.
18. Akik egymásra találtak. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 3. évf. (1928. május 13.) 20. sz. 5. p. OSZK, MFO, FM3/5985.
19. Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002, 228. p..
20. A „Kárpáti Futár” az ellenzékben. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 4. évf. (1925. március 29.) 13. sz. 7. p. Kárpátaljai Állami Levéltár, 05-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
21. Félrehibázott a Keleti Újság. *Munkács*, 45. évf. (1926. április 11.) 15 sz. 3. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
22. Botlik, József: *Czechoslovakia's ethnic policy in Subcarpathia: Podkarpatskaja Rus or Ruthenia, 1919–1938/1939*. Translated and edited by P. Csermely. Hamilton, Corvinus Publishing, 2005, 79. p.
23. Lapunk szünetelése. *Határszéli Újság*, 13. évf. (1920. június 27.) 29. sz. 1. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
24. Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. I. m. 99. p.
25. *Határszéli Újság*, 13. évf. (1920. február 1.) 5. sz. 4. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
26. Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. I. m. 88. p. 27. Uo. 158. p.
28. Betiltották az Ungvári Közlönyt. *Határszéli Újság*, 14. évf. (1921. november 13.) 44. sz. 4. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
29. Keresztűzben. *Határszéli Újság*, 14. évf. (1921. november 27.) 46. sz. 1. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
30. Milyen aljasságra vetemedik egy podkarpatszka rusi kormánylap. *Kárpáti Híradó*, 3. évf. (1926. május 1.) 51. sz. 1. p. OSZK, MFO, FM3/1750.
31. A „Kárpáti Futár” szennációja. *Új Közlöny*, 1922. október 25. (242. sz.) OSZK, MFO, FM3/1216.
32. Lapunk szünetelése. *Határszéli Újság*, 13. évf. (1920. június 27.) 24. sz. 1. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
33. Betiltották az Ungvári Közlönyt. *Határszéli Újság*, 14. évf. (1921. november 13.) 44. sz. 4. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
34. Lapunk sajtópöre. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 4. évf. (1923. június 28.) 131. sz. 4. p. Kárpátaljai Állami Levéltár, 05-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
35. Munkács vagy Ungvár? *Munkács*, 46. évf. (1927. február 6.) 5. sz. 1. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
36. Munkács a nagymegye-székhelyt vindikálja magának. *Kárpáti Híradó*, 2. évf. (1925. január 30.) 13. sz. OSZK, MFO, FM3/1750.
37. Botlik, József: *Czechoslovakia's ethnic policy in Subcarpathia...* I. m. 53. p.
38. Megyeszékhelyből falu. – Degradálják Beregszászt. *Határszéli Újság*, 15. évf. (1923) 29. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
39. Elbocsátották a beregszászi járásbírósgót. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1. évf. (1920. augusztus 5.) 2. sz. 3. p. OSZK, MFO, FM3/2618.
40. Kifizették a magyar tisztviselőket. *Határszéli Újság*, 14. évf. (1921. május 29.) 22. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
41. A repatriálásról. *Munkács*, 40. évf. (1921. augusztus 14.) 33. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
42. Elbocsátott közalkalmazottak figyelmébe. *Beregí Hírlap*, 11. évf. (1922. február 1.) 5. sz. 6. p. OSZK, MFO, FM3/3023.

43. Mit válaszolt Benes az elbocsájtottak kérvényeire? *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 3. évf. (1922. január 29.) 34. sz. 3. p. Kárpátaljai Állami Levéltár, 05-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
44. Milyennek képzeli egy elbocsátott tisztviselő a Beneš-féle kérvények útját. *Munkács*, 41. évf. (1922. február 26.) 9. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
45. Az elbocsájtottak szervezetbe tömörülnek. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 3. évf. (1922. február 25.) 46. sz. 2. p. OSZK, Kárpátaljai Állami Levéltár, 05-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
46. Hogyan rendezik a tisztviselők ügyét? *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 3. évf. (1922. március 24.) 69. sz. 1. p. Kárpátaljai Állami Levéltár, 05-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
47. Elbocsátva. *Határszéli Újság*, 13. évf. (1920. július 11.) 26. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
48. Aki hűségesküt le nem tette, nem tarthat nyugdíjra igényt. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 7. évf. (1926. április 25.) 17. sz. 3. p. Kárpátaljai Állami Levéltár, 05-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
49. Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004, 55. p.
50. *Beregi Újság*, 1. évf. (1921. december 25.) 6. sz. 6. p. OSZK, MFO, FM3/2712.
51. Tilos a magyar ruha. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1. évf. (1920. augusztus 17.) 9. sz. 4. p. OSZK, MFO, FM3/2618.
52. Szent István napja a vidéken. – Magyar ruha – Rendőrség – Elfogatás – Verekedés. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1. évf. (1920. augusztus 22.) 9. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/2618.
53. Uo.
54. Uo.
55. A Himnusz-ügy tárgyalása az ungvári törvényszéken. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 3. évf. (1922. január 21.) 17. sz. 1. p. Kárpátaljai Állami Levéltár, 05-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
56. Uo.
57. Uo.
58. Uo.
59. *Beregi Hírlap*, 11. évf. (1922. február 1.) 5. sz. 6. p. OSZK, MFO, FM3/3023.
60. Uo.
61. Újabb himnuszügy. *Munkács*, 41. évf. (1922. szeptember 3.) 36. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
62. Himnusz-perek az ungvári törvényszék előtt. *Határszéli Újság*, 17. évf. (1924. február 24.) 8. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
63. Himnusz-perek az ungvári törvényszék előtt. *Határszéli Újság*, 17. évf. (1924. február 24.) 8. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
64. Felmentették a munkácsi Hymnus-éneklőket. *Kárpáti Híradó*, 2. évf. (1925. június 12.) 70. sz. OSZK, MFO, FM3/1750.
65. A magyar nőta miatt. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1. évf. (1920. szeptember 1.) 21. sz. 3. p. OSZK, MFO, FM3/2618.
66. Csalán: Más tárgyakról. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 3. évf. (1922. március 24.) 141. sz. 3. p. Kárpátaljai Állami Levéltár, 05-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
67. A piros, fehér, zöld. *Határszéli Újság*, 14. évf. (1921. július 18.) 27. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
68. Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. I. m. 106. p.

69. Levették a magyar címert. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 3. évf. (1922. május 9.) 105. sz. 3. p. Kárpátaljai Állami Levéltár, 05-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
70. Pálincás Mihály (szerk.): *Dokumentumok a XX. század történetéhez*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001, 27. p.
71. Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944*. I. m. 64. p.
72. A kisebbségi jogok és az ungvári törvényszék. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 3. évf. (1922. június 13.) 116. sz. 3. p. Kárpátaljai Állami Levéltár, 05-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
73. „Nye rozumim!” *Határszéli Újság*, 15. évf. (1922. január 29.) 5. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
74. A magyar nyelv a városházán. *Munkács*, 41. évf. (1922. június 11.) 23. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
75. Nyelvhazsnálat és nemzetiségi kérdés. *Kárpáti Futár*, 18. évf. (1921. március 17.) 25. sz. 1. p. OSZK, MFO, FM3/2563.
76. Kepecs József (szerk.): *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1996. 62. p.
77. Mi hát Ruszinszkóban a hivatalos nyelv? Ilosván is „csak egy ideig” fogadják el a ruszin beadványokat. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1. évf. (1920. augusztus 28.) 18 sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/2618.
78. A magyar nyelvhasználat joga a hivatalokban. *Kárpáti Híradó*, 2. évf. (1925. április 24.) 44. sz. OSZK, MFO, FM3/1750.
79. Szabómihály Gizella: A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellemzői (Cseh) Szlovákiában 1918–1938 között. In Tóth László (szerk.): *A (cseh) szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. köt. I. m. 134. p.
80. A vasúti menetjegyek és a kisebbségi nyelv. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 3. évf. (1922. február 8.) 31. sz. 2. p. Kárpátaljai Állami Levéltár, 05-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
81. Rácz Pál: Fehér gyász. *Határszéli Újság*, 14. évf. (1921. június 11.) 24. sz. 3. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
82. Szomorú keresztelő. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 2. évf. (1927. május 1.) 18. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/5985.
83. A cseh-szlovák-ruszin helységnevek hírlapi használata kötelező. *Munkács*, 41. évf. (1922. június 18.) 25. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
84. Egy különös jelzőtábla. *Beregi Újság*, 1. évf. (1921. december 11.) 4. sz. 4. p. OSZK, MFO, FM3/2712.
85. A magyarság kötelessége a nyelvhasználat terén. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 2. évf. (1927. november 20.) 47. sz. 1. p. OSZK, MFO, FM3/5985.
86. Magyar lélek és magyar külső. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 2. évf. (1927. október 30.) 44. sz. 3. p. OSZK, MFO, FM3/5985.
87. A magyarság kötelességei a nyelvhasználat terén. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 2. évf. (1927. november 20.) 47. sz. 1 p. OSZK, MFO, FM3/5985.
88. Megjelent a nyelvrendelet. *Kárpáti Híradó*, 3. évf. (1926. február 7.) 17. sz. 1–2. p. OSZK, MFO, FM3/1750.
89. Vigh Károly: *A szlovákiai magyarság sorsa*. Budapest, Bereményi Könyvkiadó, 1993, 44. p.
90. A zsidóság színvallása. *Munkács*, 40. évf. (1921. február 13.) 7. sz. 1. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
91. A zsidóság és a népszámlálás. *Határszéli Újság*, 14. évf. (1921. február 6.) 6. sz. 3. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
92. Hull a férgese. *Munkács*, 40. évf. (1921. február 13.) 7. sz. 1. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
93. Uo. 3. p.

94. Figyelmeztetés! *Munkács*, 40. évf. (1921. február 13.) 7. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
95. Jövők érdekében! – Nemzetiség – állampolgárság. *Munkács*, 40. évf. (1921. február 13.) 7. sz. 1. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
96. Figyelmeztetés! *Munkács*, 40. évf. (1921. február 13.) 7. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
97. Népszámlálás a Fürdő-utcában. *Kárpáti Futár*, 18. évf. (1921. február 27.) 10. sz. 3. p. OSZK, MFO, FM3/2563.
98. Uo. 2. p.
99. Kepecs József (szerk.): *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. I. m. 12. p.
100. Lőkkös János: *Trianon számokban*. Budapest, Püski, 2000, 27. p.
101. Beszélő számok – Munkács, szeptember 13. *Keleti Újság*, 1. évf. (1921. szeptember 14.) 124. sz. 2. p. OSZK, H 26. 310.
102. Kepecs József (szerk.): *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. I. m. 12. p.
103. Uo. 14. p.
104. Raffay Ernő: *Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal*. Budapest, Tornado Damenija Kft., 1990, 167. p.
105. Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944*. I. m. 55–56. p.
106. Parragi Mária: A magyar állampolgársági jog és a külföldön élő magyarság. *Kisebbség-kutatás*, 2000. 1. sz. 37–50. p. Internet: www.epa.hu, 2009-03-30.
107. Az állampolgárság kis lexikona. *Munkács*, 46. év. (1927. december 4.) 49. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
108. Uo.
109. Ki akar csehszlovák állampolgár lenni? *Határszéli Újság*, 14. évf. (1921. december 25.) 49. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1791.
110. Kálváriajárás az állampolgárság körül. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 2. évf. (1927. május 1.) 18. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/5985.
111. Az állampolgársági ügy legújabb áldozata. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 2. évf. (1927. november 27.) 48. sz. 3. p. OSZK, MFO, FM3/5985.
112. Popély Árpád: Trianon etnikai következményei a Felvidéken, különös tekintettel a magyar nyelvterület szláv kolonizálására. [www.kre.hu/rektori/files/studiacikkek/2003.12.szam/06.Popely Arpad. pdf](http://www.kre.hu/rektori/files/studiacikkek/2003.12.szam/06.Popely%20Arpad.pdf), 2009-03-30. 47. p.
113. Az 1926. évi július hó 1-jén kelt alkotmánytörvény a csehszlovák állampolgárságának némelyek részére való megadásáról. In *Törvények és Rendeletek Gyűjteménye*, 1926. évfolyam 70. füzet. Košice, Štátna Knihtlačiareň.
114. Az állampolgárság kis lexikona. *Munkács*, 46. évf. (1927. december 4.) 51 sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1440.
115. Az illetőségi ügyek labirintusából. *Kárpáti Híradó*, 2. évf. (1925. január 18.) 8. sz. 2. p. OSZK, MFO, FM3/1750.
116. Megfosztották illetőségétől, mert a „Kárpáti Híradó”-t tudósítja. *Kárpáti Híradó*, 2. évf. (1925. február 6.) 16. sz. 1. p. OSZK, MFO, FM3/1750.
117. Simon Attila–Kovács Attila: Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. I. m. 118–119. p.
118. Egry Ferenc és Korláth Endre dr. nemzetgyűlési képviselő beszámolója a ruszinszkói őslakosság, különösbbe a magyarság állami, társadalmi, gazdasági, nemzeti, kulturális életének tíz éves sorsáról. A Ruszinszkói Magyar Hírlap melléklete – megjelent a Ruszinszkói Magyar Ellenzéki Pártok Szövetsége 1928. október 14-én tartott pártszövet-

- ségi kongresszusára, Beregszászban. Kárpátaljai Állami Levéltár, 5-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
119. Ennek nem kellett volna bekövetkeznie. *Ruszinszkói Magyar Gazda*, 1. évf. (1926. október 31.) 15. sz. 3. p. OSZK, MFO, FM3/5985.
120. Egy Ferenc és Korláth Endre dr. nemzetgyűlési képviselő beszámolója a ruszinszkói őslakosság, különösbbe a magyarság állami, társadalmi, gazdasági, nemzeti, kulturális életének tíz éves sorsáról. A Ruszinszkói Magyar Hírlap melléklete – megjelent a Ruszinszkói Magyar Ellenzéki Pártok Szövetsége 1928. október 14-én tartott pártszövetségi kongresszusára, Beregszászban. Kárpátaljai Állami Levéltár, 5-ös Periodika (az osztályozása még nem történt meg).
121. Uo.
122. Uo.

MARIANNA HALÁSZ

THE EVERYDAY-LIFE OF THE CARPATHIAN POPULATION ON THE BASIS OF CONTEMPORARY HUNGARIAN PRESS IN THE 1920'S

The Peace-treaties terminating the First World War attached the Carpathians to Czechoslovakia together with the Hungarians living there. The study examines on the basis of the contemporary Hungarian press of the Carpathians in connection with the press that in what extent was the contemporary press communicative; if there were any factors hindering press issuance; who or what organisations were publishing papers during the Czechoslovak period; the revealed press was of what orientation; political papers or eventually tabloids dominated; was the any role of minority protection of the Hungarian press felt.

In connection with the life of population the study examines how the life of the Hungarian population changed during the power changes; how were the changes perceived; how the acts made by the Czechoslovak government influenced the life of Hungarian minorities in the Carpathians and in what extent were the regulations oriented on minority protection followed.

„Csoportunknak büszkesége Rákosi Mátyás arcképe...”

Farsangi hírversek a szocializmus idejéből.
Néhány új adalék a sajónémeti rabvágásról

CSILLA SCHELL

„The Pride of our Group / The Portrait of Mátyás Rákosi...”

Carnival News-verses from the Time of the Socialism. Some New Contributions
on Prisoner-cutting in Sajónémeti

398.1/.2(439)

398.332.1(439)

Key Words: Carnival Game, News-verse, Socialism, Revived Tradition.

A sajónémeti rabvágásról¹ a néprajzi szakirodalomban már alapos bemutatás született,² mégis érdemes történetét újabb források³ alapján áttekintenünk. Egyrészt azért, mert a szokás többször megjósolt kihalása nem következett be – 2004-ben újabb rabvágást rendeztek a sajónémetiek –, másrészt azért is, mert ezek az aktuális időkre szabott népi játékok – a falu határain messze túlmutatva – értékes adalékokkal szolgálnak a népi szokáskultúra változása tekintetében a szocializmus egész korszakára nézve. Emellett a rabvágás immár Sajónémeti kulturális profiljához is hozzátartozik: ma a község bemutatkozó honlapján is megemlítik.⁴

A sajónémeti rabvágás eredetéről nincsenek biztos adatok. Gyakoriságát sem sikerült még feltérképezni. Míg a 19. század második felében feltehetően többször kimutatható, a 20. század első felére eltűnik. A források úgy értelmezik, hogy 1911-ben az egri püspök érte el, hogy „a nép körében elterjedt, pogány sámáni eredetű, az egyház törvényeivel szembenálló szokásokat gyökeresen irtsák ki”, így ez oknál fogva a rabvágást „a felszabadulás utáni időkhöz szüneteltetni kellett”.⁵ A háború után – talán azért is, hogy a klérus reguláit ismét hatályon kívül helyezték – ismét felújításra kerül. Ezek időpontjai pontosabban rekonstruálhatóak. Ujváry Zoltán 1951-ben jegyezte le azt a szokást, amelyet 1953-ban felújítottak – írja 1957-ben. Tehát a szokás első felújítása a szocializmus legsötétebb idejére esett. 1966-ban újra megrendezték, majd pontosan 20 éves szünet után 1986-ban került sor újabb rabvágásra. (Hogy közben bizonyosan nem volt, az az 1986-os köszöntő beszédből derül ki.⁶) Majd 1996-ban, ill. legutóbb két évvel a tízéves évforduló előtt, 2004-ben rendeztek rabvágást.

A „farsangi ismerhordás”-ként is emlegetett szokás a palóc vidéken kívül csak Sajónémetiben ismeretes. Lényege, hogy a falu elmúlt éveiben (évtizedeiben) megtörtént nevezetes jeles, de még inkább a kevésbé jeles eseményeket, tolvajlásokat, feltárt és homályban maradt kisebb-nagyobb bűnügyeket, akár egyes személyek pelengérré állításával is, versbe szedve (ez a bírói „vádirat”, amelyet előtte állítanak

össze) egy színjáték keretében előadják. A taláros „bírák” egyike a vádbeszéd pontjait nyilvánosan két rab fejére olvassa, akiket ezekért a bűnökért egyhangúlag elítélnék, majd „kivégeznek”. A kivégzés aktusát – amelyet az asszonyok siratása kíséri – az szimbolizálja, hogy a szalmán térdelő rabok fejéről leütnek egy-egy nagy cserépedényt a „tiloló nyelvével” – a közönség nagy kacaja közepette. Majd a két „halott” felpattan, és a kezdődő farsangi bál helyszínére szalad, s ezzel kezdetét veheti a bál, amely eredetileg húshagyókedd éjfélig tartott, amikor is a zenészek kezéből szó szerint kivették a vonót – böjt után már nincs szükség a hangszerekre. Ez a színjáték a farsangi játék tulajdonképpeni magja és a farsang csúcspontja, amelyhez számos hosszabb előzetes felvezető elem csatlakozhat (a rabok elfogása, börtönbe vetése, szökési kísérletek, a rabok bűjtatása, majd végleges elfogatása és a vesztőhelyre való kísérése egy felvonulás keretében a falun át). A rabvágás után pedig a farsangi bál megkezdéséig ismét csak beépülhetnek folklór programok.

Három esemény, három korszak: 1953, 1966, 1986

Ujváry Zoltán azoknál a játékoknál, ahol a legfőbb attrakció már „csak” a bíraskodásra korlátozódik, a fejlődés „utolsó stádiumáról” beszél: a rítus-szertartásból a színjátékká, új funkciójú népi komédiává való alakulásról.⁷ Ehhez kapcsolódva a kérdés ma az, milyen újabb, megváltozott funkcióval ruházódott fel ez a „népi komédia” az 1953-as, 1966-os, 1986-os felújítás során? A kérdést a bírói vádiratokból kiindulva próbáljuk megválaszolni.

Míg az 1950-es években a rabvágást még hagyományos háromnapos eseményként írják le (farsangvasárnaptól húshagyókedd éjfélig), addig az 1966-os és az 1986-os farsang a hétvégére korlátozódott, nyilván abból az okból is, hogy az emberekben még meglévő, a hagyományos (vallási) naptárhoz kapcsolódó böjtkezdetig tartó időszak tudatát elmossi, háttérbe szorítják. Mint már említettük, a rabvágás az ítélethirdetés és a kivégzés aktusára koncentrálódik, s az ekörül kiépülő, a helyszínre való felvonulást megelőző események (rabok börtönbe vetése stb.) az 1950-es évekhez képest 1966-ban és 1986-ban egyre inkább visszaszorultak.

A három vádbeszéd összehasonlítása – mint ahogy azt a dátumokból gyaníthatjuk – a szocialista rendszer három politikailag és a társadalmi klíma szempontjából jól elkülöníthető szakaszának idejéből származván egészen különböző módon „írja le” a falu életében bekövetkezett eseményeket. Különböző az események kiválasztása, szerepe, de a leírói kezelés is.

Közös az, hogy a mindenkori verscsinálók név szerint ismertek. Emellett közös a négy soros, gyakran nyolc szótagos, a-a-b-b rímes forma és a „népies”, csiszolatlan, botladozó verslábak és (szándékosan?) ügyetlenkedő ritmus. Közös jegyek csak a bevezető és záró versszakoknál figyelhetők meg:

Bevezető (1966 és 1986):

*Összegyűlt a falu népe
E két rabló nézésére.
Halálra vannak ítélve
Azért vannak vasra verve.*

Záróvers (1953 és 1966):

*Mostan ítéletet mondunk,
Valamennyien itt vagyunk
Hogy itten már nincs kegyelem
Fejezzék le ezen percben.*

*Aki eztet el nem hiszi
Bikszádra menjen kérdezni
Ott lakik a kegyes atya,
Aki aztat megmondja.*

Azonban a tulajdonképpeni tartalmi közlés – a mindenkori bűnök, csínytevések és legkülönbözőbb események lajstroma – természetesen versenként különböző képet mutat. Mielőtt ezeket tárgyalnánk, áttekintjük a versek tartalmát címszavakra redukált formában.

1953-as hírvers:⁸

- F. S. házából elloptak és megkopasztottak nyolc csirkét; a felesége átkot mond a tolvajokra („Essen ki tőle a gyomra”).
- V. S.-nénál is próbálkoztak tyúklopással, de csak a tyúk nyakának „megragásáig” jutottak. A tyúktolvajoknak később csapdát állítottak.
- M. J.-né pincéjének „megnézték a belsejét” (krumplit loptak).
- F. K. pincéjéből bort loptak.
- Ezután egy-egy történet leírása következik 16 versszakban a „csoport életéből” (téeszcsopotról), amely megvilágítja, „Hogyan gazdálkodtak még akkor”: A szeptemberi putnoki vásáron a sajónémetiek megpróbálnak túladni Laci nevű lovukon, amelyet nem lehet befogni. 1000 forintért meg is veszik a lovat, majd az eladók, félve, hogy a turpisság hamar kiderül, hazasietnek, „Mert ha a Lacit befogja, / az a hámot elszakítja / Akkor pedig nagy a hiba / Láttuk, hogy milyen vállasak / Agyonvernek mindnyájunkat.” A vevők három nap múlva meg is jelennek, és keresik a brigádvezetőt, aki végül végső megoldásként a vágóhidat javasolja.
- A téesz III. számú csoportja tehenészetet alapított: 30 ezer forint állami támogatásból vették meg a teheneket.
- 6 versszakban újabb esetleírás következik: augusztus 8-án cséplés közben K. L. (nem derül ki, miért) leállította az áramot a munkások nagy elégedetlenségére: „Látják ez a csoport tagok / Mindenki vasvillát fogott.” Azonban végül K. – ezt sem tudni, mi okból – ismét bekapcsolta az áramot.
- A németiek jó munkát végeztek: „Előljártunk a járásba / A terménybeszolgáltatásba.” A cséplésnél elért eredményekért kapott vándorzászlót („szorgalmas munkánk gyümölcse”) a téeszelnöknő ünnepélyes keretek között adta át, s az aktust „szép beszéddel tolmácsolja”:

*Minden egyes csoporttagunk,
Akik e hazában vagyunk
Mondják el egy hangulatba
Éljen a Demokrácia.*

Az eseményhez a tanács fizette a „jó áldomást”.

- Mielőtt a vers következő csínytevés leírásához érne, egy a Rákosi tisztele-
tére fabrikált versszak következik:

*Csoportunknak büszkesége
Rákosi Mátyás arcképe
Tiszteli őt mindannyiunk
Akik e hazába lakunk.*

Végül még néhány büntett leírásáról olvashatunk:

- F. J.-nek ellopták a karóráját (4 versszak).
- Két háztartásból hízott ludat és számos csirkét loptak el az asszonyok nagy
kétségbeesésére.
- B. Z. oltványait betakargatták, úgy, hogy azok nem hajtottak ki.

A hírversre az adott időszak, azaz a kommunista diktatúra szelleme szemmel látha-
tóan rányomta a bélyegét. Közmeignyilatkozás nem létezhetett – ezek szerint még
egy farsangi hírvers sem – a rendszert („Éljen a Demokrácia”) és személy szerint a
diktátor Rákosit kultusz-szerűen dicsőítő obligát strófa nélkül, amelyet itt minden
tartalmi-logikai összefüggés nélkül biggyesztenek be a strófák közé.

A téveszbeli gazdasági élet leírása a súlyában is, terjedelmében is legexponál-
tabb rész annak megfelelően, hogy valóban ez foglalkoztathatta leginkább a közös-
ség életét, hiszen egzisztenciája ettől függött. A téesz életén kívül az állatlopások
leírása van előtérben, de ebben az időben még az a kérdés is felmerül, hogy vajon
nem élelmiszerszűkében követték-e el? (Lásd krumpililopás.) Ma további informáci-
ók hiányában nehéz megmondani, hogy a libalopásról referáló versszak vicces-ironi-
kus olvasatú-e, avagy – az 1950-es évekre jellemző módon – tragikusan komoly:

*Tudjuk azt, hogy ha nem eszik
Az ember kiéhesedik.
Egy hízott ludat loptatok,
Amibe dúskálkodtatok.*

Valójában mindkét olvasat egyszerre van jelen.

Jellemző a leginkább szabotázscsökkentésként értelmezhető áramlekapcsolási akció
esete, amelynek pontos oka persze homályban marad. Talán itt érezhető legjobban,
igazából milyen „veszélyesen” alkalmazkodott a hírverselés műfaja az ez idő tájt oly
jellemző, mintegy a kollektív közösség nevében kimondott diktatórikus közítélkezés
szelleméhez: a vers pellengérré veszi a rendbontót, akinek egyéni akciója – így állít-
ják be – a további közösségi munka, azaz a haladás útjában áll, de végül a „jó
győz”, azaz téveszközösség sikeresen felülkerekedik a rendbontón (akinek egyéni in-
dokai, érvei még csak említésre sem méltóak).

1966-os hírvers:

- P. F.-nek tönkretették az oltványait.
- B. Z. pincéjéből ellopták legjobb borát.
- Idősebb F. Gy. tőkéről ellopták a szőlőt, de

*Ment ő rögvest a tanácsba
Hogy zsvivány van a rokonságba
Felismerte mindazokat
Kik szőlőjében voltak.*

- T. P. be tudta bizonyítani, hogy nem lopott.
- B. J. munkásőr a szeszfőzdében eltörte a szemlész fokolóját, amelynek a fele árát ki kellett fizetnie.
- Sz. I.-né rózsáit egyik éjjel letépték.
- 5 versszakban leírás következik a tanács kezdeményezésére megindított hídépítés történetéről, ahol „sok baj volt a fennakadás”: megáradt a patak, ellopták a deszkapallókat, valamint 50 zsák (!) cementet. Majd végül, úgy tűnik, az elkészült híd sem lett tökéletes:

*Ez új hídnak van egy átka
A busz is elsüllyed rajta
Azt mondták a sofőrök
Ide többet nem jönnek.*

- Sz. M. néni új házat vett, a ház renoválása elhúzódik, s ő „most kapujában unatkozva [...] mindig a ktsz-t várja” (ktsz = kisipari termelőszövetkezet):

*De nem jönnek, az ebadtát,
Hogy a házat megcsinálják,
azt mondják, hogy majd jövőre,
De a végén nem lesz semmi belőle.*

- B. I. elment vadászni, és az úton beszakadt alatta jég, de szerencsére valaki kimentette: „Kihúzta s azt mondta: Benn maradt a gumicsizma.”
- öt versszakban leírás következik a nagy hó miatt csak nagy késéssel megérkezett kenyérszállítmány történetéről: Sz.-né kenyéret szeretett volna venni a családjának, s nagyon mérges lett, hogy neki már kenyér nem jutott, „csak” kifli.
- N. Gy. főkertész egyszer hazafelé menet egy cigány földijét azon kapta, hogy „a zöldséget megdézsmálta”, és erre „ő a csizmát fejéhez vágta”.
- a plébános úr kutyáját egy vadász agyonlőtte.
- Cs. J. kocsmáros „becsületes munkáját” hét versszakban „méltatja” a hírvers:

*Pálinkát vízzel vegyíti
Hogy a vendég torkát ne marja ki
A nagyon erős szilvórium. [...]*

*Pénzből tévesen ad vissza,
Mert szemüvegben nem láthatja
Húszas volt-e vagy ötvenes.*

sőt:

*a jó részeg vendégeket
Fölpofozza mindegyiket.*

- Cs. P. negyven kocsi trágyát vett 2000 Ft-ért, amit kivitetett szőlejebe, valaki azonban onnan ellopta a trágyáját.
- L. L., a Népfront elnöke barátait titokban hívja meg borozni:

*Feleségem meg ne tudja
Mert az utam ki lesz adva.*

Az 1966-os hírvers hangvétele az 1953-aséhoz képest sokkal könnyedebb, ironikusabb sokkal személyesebb és differenciáltabb mind a közélet, mind a magánélet eseményeinek prezentálásában. A tanácsi hídépítés leírása már majdhogynem (társadalom-)kritikusnak is nevezhető: nemcsak azt sugallja, hogy túl hosszú idő alatt készült el a híd („*Már egy éve, hogy megkezdték / Azóta be nem fejezték*”), és sok minden eltűnt az építkezés során, de végül nyíltan kritizálja, hogy az elkészült hidat még félre is tervezték (a buszok nem tudnak átmenni rajta).

Az emberek kisebb ügyes-bajos dolgait, a minden közösségben előforduló kisebb-nagyobb konfliktusokat is megverselik: pl. M. néni „*N.-ra ügy megharagudott / Őnáluk nem kártyázhatott*”. A „bűnök” valószínűbbek, életközeliak, pl. ha az utolsó vádpontra gondolunk, ahol azt szellőztetik, hogy L. L. felesége nem nézi jó szemmel a pincében borozgatást – ráadásul az is fokozza a dolog pikantériáját, hogy L. közéleti funkcionárius: a Népfront elnöke. Helyenként pedig maga a hírvers bíraskodik: pl. a T. P.-re vonatkozó strófában, akinek sikerült ugyan tisztáznia magát a lopás gyanúja alól („*a csúrije / Sok mindennel telegyűjtve. / Bizonyítják, hogy nem lopott, / Inkább ez a két átkozott*”), de az eset farsangi bíróságon való kihirdetése már önmagában ejt némi foltot a hírnevén. A főkertész erkölcsére is inkább egy-, mint kétértelmű célzást tesznek: „*Szorgoskodik egész nyáron, / Van munkása tizenhárom. / Többen vannak nőszemélyek, / Kedveli a feketétet.*”

1986-os hírvers és a „kiértékelő összejövétel”

- K. E. háza renoválásakor (amely két évig tartott) elloptak hat vödör meszet.
- Hajnalban tejet loptak – pedig ő is volt a helyszínen.
- Egy „jó szomszéd” a tanácsnál feljelentette szomszédját, mert tyúkjá a közös udvarban kapar, ezért 3000 Ft bírságot kapott volna, de a tyúkot végül le kellett vágnia. Majd elment éjjeliőrnek, de ott is pórul járt, mert az őrbódét feltörték és kirabolták, többek között a Stihl-fűrész is elvitték, emiatt el is bocsátották.
- F. F. S. szőlőskerti kunyhóját feltörték, szerszámait ellopták, kunyhója fedelét leszedték.

- T. S.-nak, amíg elment az Alföldre terményt beszerezni, ellopták sok szilváját.
- B. B. -tól egy éjszaka elloptak 20 tojós tyúkot (B. mérgében a háza előtti mezőt megmérgezte („*Másoknak is legyen kára, ha tyúkba nem, hát libába*”).
- D. M.-nénak felgyújtották nyolc boglyáját.
- Cs. P. (közismerten jó borász) egyszer hazavitt egy üveg bort a pincéjéből, s csak otthon vette észre: nem bor volt benne, hanem motorolaj.
- Amikor Sz. S. leadta lovait, „*majd elesett bánatába*”.
- Besúgták K. J.-t, aki sisak nélkül motorozott.
- K. J. (vagy a rendőr?) kutyáját megmérgezték.
- V. L. pincés sori konyhakertjét, amelyben a felesége zöldséget termesztett, megmérgezték, úgy, hogy minden elsárgult.
- K. A.-t rábeszéltek, hogy adja el a Ladáját, hogy tehertaxis legyen, mert hogy

*Jobb lesz neki tehertaxi
azzal lehet jól keresn⁹*

*András hallgatott a szóra
Tehertaxis már azóta.
Sok pénzt keres közúton,
Segédje Kátai Márton.¹⁰*

- Az idős T. P. házát, amíg az először életében a Balatonon nyaralt, feldúlták, pálinkáját elvitték. Egy rokon észrevette, és a tolvajt „*vasvillával csapta nyakon*”. Lánya megírta neki a rossz hírt, és az idős úr „*rögtön a szívéhez kapott / És a Balatonba bukott*”.
- A tanácselnökről 8 strófa emlékezik meg. Munkáját így méltatja a hírvers:

*Közös községi tanácselnökünk,
Akit mi nagyon szeretünk.
Községünkért ő sokat tett
És helyesen cselekedett.*

*Mindenütt pártunkat fogta,
Ezt sok dolog bizonyítja.
Kultúrház és az iskola,
Mindkettő rendbe lett hozva.*

*Gázlerakat és rendelő,
ezek neki köszönhető.
Szeszfőzdénk se lett volna,
Ha nem elnökünk Kovács Béla.¹¹*

Majd pedig egy történet leírása következik: a sportpályához vezető fahidat lefűrésztették, és amikor a tanácselnök átment rajta, „*Beesett a nagy csalánba*” – még pedig „*rövid ujjú tergál ingbe*”.

- Valamelyik (nem megnevezett) elöljárónak kevés lett a pálinkája.

Az 1986-os vers is, az előzőekhez hasonlóan, számszerűleg legnagyobb súllyal a községben történt lopásokat taglalja, amelyeket a legkülönbözőbb okokból követtek el: akad közöttük feketehumorral elmondott történet (tehát valójában tragikus kicsengésű eset, mint pl. T. P.-é, akinek betörnek a házába a nyaralás alatt), és akad szándékosan okozott kártétel (terménymegmérgezés).

Új téma a kornak megfelelően a magánszektor, s a „maszekokról” mintha irigységgel keveredő elismeréssel számolnának be, mint pl. a következő strófában:

*Dezső Miklósné két lova
Sokat szalad a kocsiba.
Mert ő itt a szódagyáros,
A dolga az nem hiányos.*

*Magánszektor az ebadta
Van is neki jó kocsisa.¹²*

Majd a hírvers részletesen méltatja a községben tapasztalt infrastruktúra fejlődését is (kultúrház, iskola renoválása, gáztelep stb.). Viszont mindez – hangsúlyozza a vers – a tanácselnök jó munkájának köszönhető, akit (kissé a korábbi évtizedek kultuszára emlékeztető, hízelt) nyíltsággal dicsér; azonban a korábbi időkkel összehasonlítva azzal a fontos különbséggel, hogy a magasztaló strófa nem kívülről importált, standard szöveg, s nem országos érvényű személyiségre vonatkozik, hanem helyi „nagyságra” és a felső vezetést elismerő versszak nem „muszájból” került be, azaz hiánya pl. nem jár együtt szankcióval (mint a Rákosi-strófa esetében feltételezhető), hanem a tanácselnök munkájának dicsérete valójában (amennyire ezt csak magából a szövegből kiindulva vélhetjük) önkéntes alapon történik. Erre talán az is bizonyíték, hogy az 1966-os versben nem – sőt mint említettük, nem pozitívan (!) – emlékezik meg a tanácsról.

Az 1966-os hírvershez hasonlóan itt is találkozunk egyfajta feltáró, megnevező jellegű strófákkal, ahol fel nem derített esetben az esetleges tettesre történik célzás, persze olyan célzás, amelyet a közösség tagjai egyértelműen megértenek. A boglyák felégetésnél

*közre játszott egy valaki
Egy nagy hosszú kétlaki,
Mert mindég a határt járja
Ha nincsen az ózdi gyárba.*

De a hírvers a falubeli tekintélyeket is megnevezi, pl. Széles Sándort, aki olyan „*dolgos ember, hogy a kosztot is a bakon eszi*”, vagy a „*volt MÁV-tiszt Berecz Béla, aki a faluban mintagazda*”.

Az 1986-os rabvágásnak gondosan megírt forгатókönyve van, amelyben a bírók (Népbíró I, Népbíró II, Népbíró III) szerepe fel van osztva, szövegeik között összekötőszövegek vannak, és a bírók egymást, sőt a „darab” elejét is (mint egy közönség-szórakoztató műsorban) szabályosan felkonferálják:

„Tisztelt Vendégek! Kedves sajonémetiek! Nagyon sok szeretettel köszöntök mindenkit a sajonémeti rabvágás szervezőbizottsága nevében.” A színjáték végén

pedig elbúcsúztatják és a további programra invitálják a megjelenteket: „Kedves Közönség! Műsorunknak vége! Menjünk, kövessük a rabokat! A Művelődési Házban színvonalas műsor fogja szórakoztatni a kedves vendégeket.”

Még a színjáték tematikájából való „kiszólást” is gondosan megszövegezték – lásd a III-as számú népbíró bemutatását:

„I. népbíró: Most egy új bíró fog maguknak még egy sor bűnlajstromot felolvasni. Most került ki az egyetemről. Ha esetleg nem úgy sikerül, mint kéne, elnézést kér érte.”

1986: Kiértékelő összejövétel

Az 1986-ban megtartott rabvágás után két héttel, február 21-én „kiértékelő összejövételre” került sor Sajónémetiben. Ennek egyrészt a szerzett tapasztalatok megbeszélése, másrészt a résztvevők és vendégek megvendéglése, munkájuk méltatása volt a célja. Dobosy így mérlegeli: „Egyöntetűen állapították meg, hogy a rendezvény a várakozásuknak megfelelően, jól sikerült. A vendégek is megelégedéssel távoztak. Az a véleményük alakult ki, hogy ezt a jövőben is megismétlik, illetve hagyományossá teszik a faluban ezt az ősi szokást.”¹³ A megvendéglés a „hulladék pénzből” történt, azaz „az eladott tojásból, szalonnából és a visszaváltott üvegek-ből” összegyűlt összegből.

Két verscsináló, Farkas Zoltán és Farkas Puskás Sándor a kiértékelő összejövételre újabb hírverset készített – minden előzetes felkérés nélkül. Ezekből egyrészt értékes információkat kapunk a rabvágás pontos lefolyásáról, a résztvevőkről, a pontos menetről. Másrészt megtudhatjuk, hogyan értékelték ezek a tapasztalt „szemtanúk” a lezajlott eseményt. Farkas Zoltán 20 versszakos versének első részében a rabvágást bevezető kántálást írja le, amelyet szombaton és vasárnap tartottak meg, s többek között a különleges vendégeket is megemlíti:

*Beköszöntött a vasárnap,
Megint kántáláshoz láttak,
De már akkor filmeztek is,
Debrecenből jött két ifi.*

*Filmeztek ők mindenholnan,
Beleestek a nagy hóba,
Hogy még ezek azt nem tudták,
Megnyerték a jó pálinkát.*

Farkas Puskás költeménye sok „háttérinformációval” szolgál, pl. az ötlet megszületéséről, amely egyértelműen bizonyítja, hogy a rabvágást „felülről vezérelték”:

*Vezetőségnek volt vágya
Rendezzük meg mi ezt újra.
Lakosság is igényelte,
Mert nem látta már húsz éve.*

*Elindult a szervezkedés,
Gyűlés után, újra gyűlés.
Szereplők kiválasztása
És hogy, kinek mi lesz dolga.*

Valamint a szervezésben oroszlánrészt vett ki egy tanár, „Adorján Lajos bácsi, [...] a rabvágás menedzsere”. Tehát valójában a helyi vezetésből és további értelmiségiekből rekrutálódott egy csoport, amelynek tagjai „megszervezték a műsort”.

Míg az egész farsangi játék teljességgel férfikézben volt (minden időkből minden verscsináló, minden bíró és szereplő férfi volt), a logisztikai feladatok lebonyolítása, főképp a farsangi bál megteremtéséhez mindenkor elengedhetetlenül szükséges jó étel-ital biztosítása – a nőkre hárult. Nem tudni pontosan, mennyi a „farsangi tréfa” következő versszakban, amely tanúsága szerint az asszonyok jobbnak látják ezt a feladatot maguk között elintézni:

*Ha készítsük [sic!] majd az uzsonnát,
Senki ne hozza az urát.
Segíteni ügyse tudnak,
Csak az ivás körül vannak.*

Hogy a farsangi rabvágás 1986-ra valami egészen mássá lett, ami korábban volt, az bizonyos, de természetesen csak a szövegek alapján, tehát empirikus kutatások hiányában nem lehet tisztázni pontosan ezt az átalakulást. Néhány szempont a szövegekből azonban már nagyjából sejteti a változás irányát: Ahogy láttuk, a rabvágást nem alulról kezdeményezik, sőt menedzselésről van szó. A szereplők a népből rekrutálódnak (lásd a friss diplomás bíró), a szerepek felosztása a felső szintű vezetőségi gyűlés ügye. Puskás kiértékelő verse 1986-ból nem hagy kétséget afelől, hogy a falubeliek pontosan tudták, hogy a rabvágással a falunak hírnevet szerezhetnek:

*Jó hírnév ez községünkre
Váljék ez becsületünkre.*

Figyelemre méltó az aktőrök előtérbe kerülése 1986-ban. Míg az 1953-as előkészület még jórészt hagyományos közösségi szervezést, ill. spontán benyomást kelt – ennél szervezőbizottságnak nincs nyoma, hiszen itt még „esti beszélgetés, játék, kártyázás közben alakul ki rendszerint, hogy mit vegyenek bele a versbe, s közben a korábbi, idős, neves verscsinálókkal is konzultálnak¹⁴ –, addig az 1986-os rabvágás mondhatni szakszervezeti, ill. állami kultúrszervezeti „védnökség” alá kerül: a hivatalos meghívó plakáton támogatók egész listája olvasható – kezdve a tekintélyes ipari egységek szakszervezeteivel (pl. Borsodi Szénbányák Vállalat Szakszervezeti Bizottsága, Ózdi Kohászati Üzemek Szakszervezeti Bizottsága), KISZ, valamint téveszképviselleteken át különböző művelődési házakig. Úgy is mondhatnánk, hogy a népi színjáték „állami népivé” alakult.

A sajonémeti rabvágás tanulságos jelenség, s mint olyan közösségi aktivitás, amelyet időbeli szünetekkel – de amellet egy bizonyos kontinuitásra való törekvéssel – végeztek különböző aktőrök. A fennmaradt vádbeszédek a szocialista rendszer különböző korszakaiból ugyanazon falu mégis eltérő gazdasági-társadalmi háttérű,

változó közösségi életének egyes mozzanataira világítanak rá. Bár a hírversek minden egyes korszakban első pillantásra csak a szűk közösség életét érintő eseményeket írják le, mégis az adott falu közegét messze meghaladó az, hogy *mit* és *hogyan* írnak le. A kiverselés az 1950-es években ideológiai okokból helyenként igen beszűkül, míg 1966-ban összehasonlíthatatlanul nyíltabb és kritikusabb. Az 1986-os rabvágást pedig, úgy tűnik, helyi szervek „mendezték” a népi kultúrát felkarolni hivatott szocialista kultúraszervezés irányvonalainak szellemében. A farsangi népi játékot *megrendezték* – a népnek.

Ha a legutóbbi, 2004-ben megrendezett rabvágás sajtóviSSHangjába tekintünk, feltűnik a szokás történelmi gyökereinek előtérbe kerülése. Annak ellenére, hogy a tudományos irodalom ezt valójában kevésbé tudja alátámasztani, napjainkban virulnak a szokás narratívájához kapcsolódó legendás elemek, mint például az, hogy a rabvágás talán a nemesi pallosjog eltörléséhez köthető lenne, avagy az 1560-es évek török megszállásához, amikor pogány áldozatokat mutattak be, sőt a szokás esetleg a betelepülő németektől (?) eredeztethető.¹⁵

Mindez ismét azt erősíti meg – ami napjainkban sok hasonló szokás esetében is megfigyelhető –, hogy az aktuális jelen számára milyen rendkívüli jelentőséggel bír egy lehetőleg minél régebbi történelmi múltig visszavezethető kontinuitás felmutatása, amely által többek között az immár elmúlt és meghaladott (szocialista) korszak a hagyomány életében kis epizóddá törpül.

Jegyzetek

1. Ez a dolgozat a sajjónémeti önkormányzattól, Széles Annamária részéről a németországi *folklore europaea* adatbank számára beküldött adalékok segítségével készült. Ezúttal is köszönetet mondunk Széles Annamáriának, aki a rendelkezésünkre bocsátott anyagok által nemcsak ennek a dolgozatnak a megírását tette lehetővé, hanem az esemény leírását és képeit tartalmazó adatlapot is rendelkezésünkre bocsátotta, amely a *folklore euopaea* adatbank kísérleti adattárban online megtekinthető a <http://folklore-europaea.uni-freiburg.de> internetcímen, s ott Magyarország/Sajjónémeti keresőszavak segítségével érhető el.
2. Ujváry Zoltán: Egy farsangi játék funkciójának kérdéséhez. *Ethnographia*, 1957, 143–160. p. A szokás történetére vonatkozóan Ujváry idézi a korábbi vonatkozó irodalmat: Istvánffy Gyula: A borsodmegyei palócok. *Ethnographia*, XXII. évf. (1911). Istvánffy palóccokként beszél a „barkók” népcsoportjáról, amelyhez Ujváry Sajjónémeti községét is hozzásorolja. Lásd még Ujváry Zoltán: A halállal büntető ítélkező-kivégző játékok. In uő: *Népi színjátékok és maszkos szokások*. Debrecen, 1997, 109–123. p.
3. A következő újabb adalékokról van szó: Dobosy László: *Farsangi rabvágás újabb megrendezése Sajjónémetiben*. Ózd, 1986. Kézirat, 62 gépelt oldal; Névtelen tanulmány (a továbbiakban: N. N.). Cím lap nélküli 22 oldal terjedelmű dolgozat, amelyet a szerző „pályázatnak” nevez. A kópián név sajnos nem szerepel. Valószínűleg nem sokkal az 1966-os rabvágás után, legkésőbb az 1970-es években keletkezhetett. Míg a dolgozatban közölt adatokat nem áll módomban verifikálni, a gondosan legépelt idézett hírversek hitelességéhez nem férhet kétség; Képek az 1966-os, 1986-os és a 2004-es rabvágásról, valamint újságcikkek, meghívó plakát. (Az 1996-os rabvágásról jelenleg nincsenek dokumentumaink.)

4. Ez olvasható: „Rabvágás – a tél temetése, tavasz köszöntése, helyi játék, melyet farsangkor játszanak el a község lakosai.” Az oldal utolsó megtekintése 2009. május 6-án.
5. N. N. 4. p.
6. Dobosy: i. m. 1986, 22. p.
7. Ujváry: i. m. 122. p.
8. Ezek a farsangkor előadott versek természetesen nem tekinthetők a szokott értelemben vett „hírverseknek”, hiszen a farsangi kontextusban adják őket elő, amely egy speciális kommunikációs szituáció. Mivel azonban azokkal rokonságban állnak, így – jobb híján – ezt a terminust alkalmazzuk.
9. Dobosy: i. m. 29. p.
10. Dobosy: i. m. 30. p.
11. Dobosy 1986, 31.
12. Dobosy 1986, 27.
13. Dobosy: i. m. 36. p. Dobosynál ugyan nem találunk forráshivatkozást, mégis munkája keletkezésének időbeli közelsége folytán támaszkodhatunk rá.
14. Ujváry: i. m. 145. p.
15. K. I.: Visszaállították a halálbüntetést. Két bűnöző feje hullt a porba a „rabvágás” nevű farsangi játékon. In *Ózdi Közélet*, Tükör

1. kép. A 2004-es rabvágás bírái (2004). Fotó: Széles Annamária / Sajónémeti Önkormányzat

2. kép. Elővezetik a „rabot” (2004). Fotó: Széles Annamária / Sajónémeti Önkormányzat

3. kép. Farsangi felvonulás (2004). Fotó: Széles Annamária / Sajónémeti Önkormányzat

CSILLA SCHELL

„THE PRIDE OF OUR GROUP / THE PORTRAIT OF MÁTYÁS RÁKOSI...”

CARNIVAL NEWS-VERSES FROM THE TIME OF THE SOCIALISM. SOME NEW CONTRIBUTIONS ON PRISONER-CUTTING IN SAJÓNÉMETI

The carnival custom called prisoner-cutting (or prisoner-carrying) is known only in Sajónémeti, except for the palócvidek. Its essence is that within the framework of a „court case“ one or two „prisoners“ are called guilty of all the crimes committed in the village (robbery, theft, tricking), for which „the prisoners“ have to die (a big pot is stroke from their head). The custom was revived after the Second World War in 1953, then organised again in 1966, 1986, 1996 and 2004. The study compares an indictment comprising of three crimes (news-verses) (from 1953, 1966, and 1986), that reflect the three different periods of the socialism and accordingly, they describe the eminent and less eminent events that happened in the village, in a different way.

MÉSZÁROS ANDRÁS

Egy kazuista irodalomtörténete
címszavakban elbeszélve*

(Részletek)

ANDRÁS MÉSZÁROS

THE HISTORY OF LITERATURE OF A CASUIST SAID IN HEADWORDS
(EXTRACTS)

82(091)

82.0

141.5

Key Words: Philosophy, Literature, Morale, Modernity.

Bevezetés helyett. A kazuisztika hagyományosan a teológiai, konkrétan a morálfilozófiai tanulmányok része volt a jezsuitáknál, és arra irányult, hogy olyan, a való életben előfordulható, esetleg megkonstruált események erkölcstani értelmezését adja, amelyekre nincs közvetlenül vonatkoztatható szabály. Az esetben mára nemcsak a teológia, hanem a jogtan és az orvostan szerves részét is képezi. Azokban persze nem az etika a fejtegetés célja, hanem az, hogy a modellhelyzet nyomán megoldást találjanak az egyedi ügyekben, vagy pedig diagnosztizálhassák a betegséget. De most nem erről a kazuisztikáról van szó, hanem arról a kazuistáról, aki a morálfilozófia eredeti funkciója és tartalmi nyomán szeret elmélyedni az ilyen esettanulmányokban, és azon szálakon indul el, amelyek az adott kázust összekapcsolják a metafizikainak nevezhető rendszerekkel. Egyszóval: a kazuista tevékenységének semmilyen gyakorlati haszna sincs, ha csak annak nem nevezzük azt, hogy ő maga élvezi azt, amit csinál. Amiből esetleg arra is következtethetnénk, hogy a kazuista talán nem is az eseteket, hanem azok örvén saját magát próbálja értelmezni. A kazuisták többsége legszívesebben a középkorban élne, és exemplumokat gyártana. Mivel ennek manapság nincs piaca, vagy saját használatra találnak ki ilyeneket, vagy pedig az irodalomhoz fordulnak, és a benne bőségesen előforduló történeteket nevezik ki kázusoknak, és értelmezgetik azokat. Legyünk elnézők velük szemben, hiszen ezzel nem ártanak az irodalomnak! Lévén az öngyógyító.

Ezek után lássunk néhány kazuisztikus fejtegetést!

A bathi asszonyosság meséje. Chaucer nevezetes művében a lovagnak választania kell a rút, de hűséges, vagy pedig a szép, de csapodár feleség között. Előtte azon-

*A tanulmány közzétételével köszöntjük a 60 éves Mészáros Andrást.

ban a vénséges vén banyától megtudta, mi az, amire a nők leginkább vágnak: a *hatalomra*. Így aztán, amikor a kényszerűségből feleségül vett vénasszony választás elé állítja őt, már tudja, mit válaszoljon: „Legyen akaratod szerint, drágám.” És megtörténik a csoda. A vénasszony szépséges dámává változik, aki ráadásul hú is lesz férjéhez.

Eddig a pontig egy szellemes meséről van szó, amelyik azt a váltást szemlélteti, amelyik a lovagi irodalommal jelentkezik a középkorban. Az egyház által kiátkozott női szépség, sőt maga a nő kap szerepet a történetmondásban. Az a nő, aki már nem a sátán földi szövetségese, hanem a piedesztálra emelt hölgy. Amikor a lovag aláveti magát a hölgy akaratának, és elfogadja hatalmát önmaga fölött, akkor nemcsak beismeri a nő magasabbrendűségét, hanem beteljesíti minden hűbéres fogadalmát is. Guilhem de Bergeuda trubadúr ezt így fogalmazta meg: „...Mivelhogy nincs semmim, bánjon úgy velem, ahogyan a hölgy bánik azzal, ami az övé. [...] Fel-tétel nélkül Önhöz tartozom azon fogadalom által, amelyet Önnek tettem.” Ez az alávettség szinte szó szerint lemásolja a hűbéresi fogadalom szövegét. Amiből logikusan következik, hogy a hűség fogalma egy adott gondolati rendszeren belül – mint például Andreas Capellanus *De amore* című művében – feltételezi az alávetettséget. Az köteles hűséges lenni, aki alávetett és függő helyzetben van.

A hölgy illetően függetlensége szinte határtalan szabadságot és kiszámíthatatlanságot eredményez. Sok lai és fabliau szól a nők hűtlenségéről. A legismertebb talán *A csodaköntös*, amelyikben Artúr király udvarhölgyeiről – élükön Guinevrával, a királynővel, aki ekkor már túl van a Lancelottal történt légyotton (lásd erről Chrétien de Troyes *Lancelot, a kordé lovagja* című lovagregényét) – kiderül, hogy egyetlen kivétellel nem illik rájuk a kontös. Ennek ugyanis az a tulajdonsága, hogy pontosan ráillik a hűekre, de vagy kicsi, vagy nagy a hűtlenekre. A titokzatos küldönc azonban megvigasztalja Artúrt, az egyetlen hű hölgynek pedig a következőket mondja:

...Tudd meg az igazat, leány:
Sok udvart megjártam vele,
S ezemél több hölgy bűjt bele.
De még soha egyet se láttam,
Ki hú lett volna s makulátlan,
Kivéve téged, angyalom...

A nő által gyakorolt hatalom magyarázó erejű irodalmi példája azonban az *Arisztotelész és Phyllisz* című lai, amelyikben a fiatal Nagy Sándor szeretője tekeri az ujjá köré a legracionálisabban gondolkodó ókori filozófust. Arisztotelész kész a megalázkodásra is, csak hogy megkapja a hölgyet. A történet eredetileg Keletről származó iskolai anekdota, és középkori formájában az exemplumok szerkezetét követi, végkövetkeztetése azonban előre vetíti a későbbi, újkori európai szemlélet egyik állandósult elemét, mégpedig azt, hogy a szerelem és annak megtestesítője, a nő valami átfogóbb, a racionalitást mindig maga alá gyűró erőt képvisel:

...Így hát a mester, azt hiszem,
Nem vétett mégse, mert bizony
Csak a hatalmas és finom
Természet parancsát követte...

Ezt írja a 13. századi szerző, Henri D'Andeli, aki Jean de Meung *Rózsa regényéhez* hasonlóan ezzel a szentenciával egészen a 20. század elejéig tartóan meghatározta azt a tételt, miszerint a férfi racionalitásával szemben a nő a természet logikájának van alávetve, és azt érvényesíti mindenkor. Emlékezzünk csak vissza Schopenhauerre vagy az őt követő G. B. Shaw-ra! Némi túlzással talán azt a Hegel szellemében tett állítást is megkockáztathatnánk, hogy a bathi asszonyosság meséjének a legfőbb tanulsága nem más, mint az, hogy az asszony hatalma a férfi számára a felismert szükségszerűségben rejlő szabadságot jelenti. A 20. századi donjuanok nem is akarnak győzedelmeskedni a nők fölött.

A lehetetlen megkísértése. A mese egy középkori szerzetesről szól, aki eltelve a mennyei malaszttal, megpróbálta pergamenre róni azokat a gondolatait, amelyekkel kommentálni szándékozta volt az általa a kolostor könyvtárában isteni csoda révén fennmaradt kéziratkeercseken talált és pogány szerzőktől származó szövegeket. A kommentálásról azonban gyorsan lemondott, mert akkor komolynak és fontosnak kellett volna tartania ezeket a szövegeket. Bizony: micsoda istenkísértés! Hiszen kommentálni csak szent szövegeket szabad és illő. Akkor is kellő alázattal megbűjni az ismeretlen szerző álarca mögé, hogy a szentatyák szentenciái csorbát ne szenvedjenek. De ezek nem szent szövegek. A szerzetes beleborzongott a rettenetbe: mi történhetett volna vele! Hiszen a Sátán csak erre vár: hogy belelépjünk kelepcéjébe. Hogy mindenfajta gondolatot egyenrangúnak vegyünk. „Istenem bocsáss meg!” – sóhajtott fel a szerzetes. „Hiszen nemcsak magam léptem volna a szentatyák mellé, ahová persze soha sem érhetek fel, hanem szent igazságaik mellé felsorakoztatam volna a pogány és üdvösséget bizonyára nem szolgáló állításokat is. Mit tegyek? Mert keblemet feszítik azok az édes és kimondhatatlan érzések, amelyek megfogalmazva és felmutatva bizonyára szolgálatára lehetnének felebarátainknak, akik hasonló emóciók közt hányódnak.” A szerzetes tehát félretette a pergamentkeercseket, és az Úrhoz fohászkozott. Őszinte imája meghallgatásra találtatott, mert az Úr angyala meglátogatta őt cellája magányában, és figyelmeztette őt mindazokra a tanításokra, amelyeket párizsi diák korában eresztett fülén keresztül elméjébe, és amelyeket akkor az utolérhetetlen Abelardus mester terjesztett elő. Az angyal megsúgta a szerzetesnek, hogy emlékezzen vissza azokra a pengeéles érvekre, amelyek fel tudják szabadalni a nem tudás és a rosszul tudás hálóját, és kiszabadíthatják a homályos gondolatokat. „Ezek lajtorjáján lépkedj felfelé az igaz tudás útján, fiam!” – szölt dorgáló, de szeretetteljes hangon az angyal. És a szerzetes meghallgatta az intést, és íróállványa elé állván, belső tekintetét a szent teológia igazságaira függesztvén, körmölni kezdte mindazt, amit az alábbiakban közreadunk.

(A figyelmes olvasó biztosan észreveszi, hogy a szerzetes feljegyzéseiben sajátos módon összemósódik a múlt és a jelen idő használata, de ezt tudjuk be a szöveget át meg át-szövő misztikának, amely mindig is valamiféle időn túli időtlenség révén jelentkezik.)

„Anno Domini... én, az Úrnak méltatlan bár, de elhivatott szolgája cellám magányában lejegyzem mindazt, ami bizonyos pergamentkeercsek olvasásakor és egy kimondhatatlanul édes fiatalkori emlékem hatására bensőmben felmerült. Mivel hiszem, hogy ezen, most még meg nem nevezett benyomások az Úr beavatkozása nélkül nem keletkezhetek volna, megpróbálom bizonyos distinkciók, resolúciók, demonstrációk és egyéb logikai eljárások útján szép rendbe helyezni őket.

Te, aki emlékeimben megtestesülsz, különös hatással vagy bensőmre. Mivoltom, esküm és egész életem arra figyelmeztet, hogy a ratio, bár az igaz hithez soha fel nem érhet, mégis egyengetni tudja a hozzá vezető utat, és hogy minden evilágbeli bizonytalanságot fel tud oldani. Megóv a szélsőségektől, főként attól, hogy érzelmeink közt hányódva eltévedszünk a biztos irányt. Mindezt tudom, hiszen párizsi baccalaureátusként erről is vitatkoztam, és az a quodlibet, amelynek pergő irama akkoron magával ragadta a hallgatóságot, éppen arról tanúskodott, hogy a ratio jó barátja voltam akkor és maradtam mostanáig. Mégis: amikor bennem felmerülsz – és isten bocsássa bűnömöt: magammal egynek vélem létedet –, akkor a ratio elillan, mint a reggeli köd, és én magamra maradok ezzel a misztikus érzéssel. Azzal, hogy Veled egynek érzem magam. Miközben minden tudásom azt súgja, hogy ez ontológiai és logikai képtelenség. Hiszen ha veled egy vagyok, akkor nem lehetek én. A »principio individuationis« azt tételezi, hogy saját terem és időm kell, hogy legyen, és ez a tér és idő az, ami létemben megragadható. A testem egy másik test, kiterjedésem egy másik kiterjedés, időm egy másik idő. Mindenfajta racionális gondolkodás feltétele, hogy feltételezem: $A = A$. Ha ez nem így lenne, akkor semmiről semmit sem mondhatnánk, hiszen nem volna a mondatainknak alanya. Cselekvés pedig alany nélkül elképzelhetetlen. Vagyis én minden bizonnyal létezem, hiszen ha igaza van korunk egyik nagy bölcselőjének (akinek egyes gondolatai, előjáróm szerint, veszélyesek lehetnek hitünkre nézve), akkor saját gondolataim alanya én vagyok. És mivelhogy gondolkodom, bizonyítva van, hogy létezem. A másik előfeltétel: $A \neq B$. Vagyis, hogy A nem lehet egyenlő B -vel. Lehetnek bizonyos közös tulajdonságaik, mint ahogyan minden egyén magán viseli az ember tulajdonságait, de ezek általános tulajdonságok, amelyek semmit sem mondanak az egyedről. Azaz Te nem lehetsz azonos velem! Én és Te két különálló lény vagyunk. Mert ha nem így módon lenne, akkor mindaz, amit magamról mondok, rád is érvényes lenne. Ami – téged ismerve – teljesen képtelenség: annyira erős személyiség vagy, hogy azon semmilyen idegen akarat át nem hatolhat. Meg aztán, ha szemem elé képzelem gyönyörűséges alakod, akkor legalább két szembetűnő különbséget észlelhetünk közted és köztem. Az egyik különbséget örökre itt hordom tenyerem és simogatásaim emlékeiben, a másikat pedig... Ő, azt a másikat, amelynek – akinek? – nevet is adtunk. Drága Kunigundám! Ámde: éppen az, ami leginkább megkülönböztet téged tőlem, képes arra, hogy a testi egybeforrást lehetővé tegye. Az, ami megkülönböztet, összeköt. Uram, milyen irányban vitted el gondolkodásomat? Hiszen a »coincidentia oppositorum« csakis a te lényedben valósulhat meg. Mit tegyek azonban, ha az ellentétek teljes feloldódását megtapasztaltam, saját korlátozott mivoltomban megéltem? Ha azt akarod, hogy könyörtelen logikával vigyem tovább gondolataimat, akkor el kell jutnom ahhoz az eretnek tételhez, hogy a szerelem isteni dolog. Még pontosabban: ha te vagy, Uram, az abszolút maximum, és a mi létünk a korlátolt maximum, akkor a szerelem ennek a kettőnek az egységbe hozása. Ami azonban azt is jelentené, hogy ha a szerelemről elmélkedem, akkor el kell vetnem a klasszikus logika összes alaptételét, mert abban a szférában már nem érvényes egyik sem.

Ha viszont mindez igaz, akkor nemcsak a logikát váltja fel egy simplex intellectio, amely visio intellectualisba torkollik, hanem ontológiai következményekkel is számolnom kell. Vagyis nem ontológiai, hanem ontikus lecsapódással. Mert vannak pillanatok, amikor nemcsak a testünk révén megtapasztalt egység uralja az időnköt,

hanem tudatunk határai is feloldódnak. És ez a kettős egység nem mindig ugyanakkor valósul meg. Van persze egy teljesen bizonyos átfedés: a gyönyör pillanata. Akkor testeink is egybefonódnak. De benned és általad vagyok akkor is, amikor Te nem vagy testileg jelen. Roppant erővel érzem át, hogy nélküled ugyan önmagamnak mutatokozom kifelé, de befelé már elvesztettem a biztonságomat. Identitásom csorbul. A külvilág is megváltozik. Ami beáramlik belőle az együttlét alkalmával, az kívül reked magányomban. Nem vagyok magányos, mert Te már belém épültél, de magam vagyok. Kiderült, hogy van magamon kívül valami, ami magamat építi. Ha pedig ezt elfogadjuk, akkor a második logikai alapelv ontikus változata sem érvényes. Megváltozik a képlet. Most már el kell fogadni, hogy $A = B$. Még akkor is, ha ez nem teljes azonosság, hanem csak az identitás egy összetevője. De: összetevője! Vagyis nélkülözhetetlen a teljes identitáshoz. Amitől oda jutok el, hogy részidentitásaim létezhetnek nélküled, de teljes önazonosságom számára már megkérdőjelezhetetlen a lényed.

Élettapasztalataid nyújtotta szkepszised most mellelnék szegezne a kérdést: rendben van, ez most így van, de mi lesz holnap? Mire én csak ezt válaszolhatom: azt hiszed, hogy egy valódi és megélt identitás lényeges része megszűnhet? Akkor ugyanis fel kellene tételeznem, hogy Én nem is létezem, hanem csak időleges önazonosságaimnak a sorozata lennék, amelyek között nincs lényegbevágó kapcsolat. Akkor pedig egy erkölcs nélküli lény vagyok. Nos, ez egy fogas kérdés, de engeddd meg, hogy a boldogság mivoltára adott válaszom esetén feleljek erre.

Mert ezt a kérdést sem kerülhetem meg. Te egy roppant szabadságszerető lény vagy. Mivel magadból hozod létre saját világot, mindenfajta más akarat, amely keresztezi – általad optimálisnak vélt – elképzeléseidet, idegenként, sőt néha ellenségesként mutatkozik előtted. Ez a szabadságszeretet a megtalált önazonosságod kifejezője és megvalósítója. De miért mondom el ezt? Azért, mert alighanem ez az a pont, amelyben a leginkább találkoznak személyes tulajdonságaink. Volt egy előljáróm, aki éppen szabadságelvemet és ebből kifolyó »kiszámíthatatlanságomat« adta át, mint a rólam szóló legfontosabb információt az őt követő priornak. Voltak is ebből kellemetlenségeim, de ami volt, elmúlt. Csak még egy megjegyzés: az a kiszámítható, aki anonim. Akárcsak a számok. Nekik is csak a sorban elfoglalt helyük adja meg identitásukat, ezért lehet velük és általuk számolni. Nem magukhoz mért, hanem csak viszonylagos identitásuk van. Arisztotelész pedig azt mondta volt, hogy az erkölcs is ott kezdődik, ahol megjelenik a magunkhoz mért mérték.

Kiérdemelni valakit: ez nem a korlátolt jelenben érvényes, hanem folyamatosságot sugall. Kiérdemelni valakit: önmagunkért és érte egyesülni. Kiérdemelni valakit: önbecsülés és a másik megbecsülése. Kiérdemelni valakit: túllépés önmagunkon egy Másik felé. Kiérdemelni valakit: nem a szabadság elérésének, hanem önmagunk nyújtásának a követése.

Boldogságomban én a szabadságomat adom fel. És nincs sem hiányérzetem, sem pedig félelmem, hogy elveszítek valamit. Mert Te úgy nyújtasz nekem boldogságot, hogy nem kéred cserébe a szabadságomat. A szabadságot én függesztem fel. Köszönöm!

Bölcs ember vagy abban az értelemben, hogy a bölcs megért és megbocsát. Megérted és megbocsátod mind a szabadságomat, mind pedig a boldogságomat. Szeretem a bölcsességedet, ami a tiéd. Talán ezt a bölcsességet kerestem eddig, és a kezdetekben szinte el sem tudtam hinni, hogy esetleg megtaláltam. (Ezt való-

ban csak zárójelben merem megírni: a régi görögök úgy vélték, hogy a valódi boldogság a bölcsesség szeretetében van.) Persze, ők azt hitték, hogy ez a bölcsesség valami istenségként magasodik fölénk. Ez volt a perszonifikált bölcsesség. Nekem már nem kell ezt a perszonifikációt elvégezni. Te vagy az én életbölcsességem, te általad és veled vagyok boldog...”

Itt megszakadt a szerzetes szövege. De azt hiszem, nincs is értelme keresni az esetleges befejezést, hiszen a szerelemről írt, miközben rájött, hogy ott a logika felüggesztődik, és ezért lezárt gondolatok sem léteznek. Elegendő, hogy megpróbálkozott a lehetetlennel: megfogalmazza annak a Másiknak a számára szóló fontosságát. Ezért lehet, hogy a logika használhatatlan, de eszközként jól szolgált neki ahhoz, hogy fogalmi keretekbe foglalja érzéseit. Mert az érzés lehet mulandó, de fennmarad a logikai keret, amely figyelmeztet a végiggondoltra.

Emlékezet. Abban a világban, ahol evilágiság, transzcendencia és moralitás között nincs szakadás, nincs felejtés sem. Gondoljunk csak G. B. Shaw *Ember és emberfeletti ember* című darabjának pokolbeli jelenetére, ahol Lucifer, Don Juan és a Comtur szinte egymás szavába vágva próbálják elmagyarázni Donna Annának, hogy a mennyország és a pokol csupán földi életünk folytatása, vagyis választás kérdése. Pontosan úgy, ahogyan arról már Swedenborg is írt: a túlvilágban éleesebbek az érzékeink – és ennél fogva az érzeteink is –, valamint a valódi természetünk mutatkozik meg. Ezért aztán oda kerülünk, ahol jól érezzük magunkat. A túlvilágon nem felejtődik el az, ami korábban volt, sőt felerősödik és beteljesül.

Hajfűrt. Vladislav Vančura legvarázslatosabb kisregényének, a *Szeszélyes nyámak* a végén egy olyan mondat van – „Jak je krásně býti kadeřavým” –, amelyen sok irodalmár fennakadt már. Mit keres ez a kijelentés ilyen váratlanul ezen a helyen? Szerintem a legvalószínűbb értelmezés (mégpedig Miloš Pohorský tollából) az, amelyik a fűrtös hajtat a fiatalsággal, a kiszámíthatatlansággal, a nem szokásossal, vagyis mindazzal hozza kapcsolatba, ami az idő kacskaringói okozta nosztalgikus elvágódást és a szerelem fájdalmas szépségét plántálja a szívünkbe. Az utolsó mondatot megelőzően ugyanis van egy másik, amelyik a kötélhányós és bűvész Arnoštek mutatóványaira utalva mondja, hogy „milyen szép is a történetet bonyolítani elejétől végéig, és újból meg újból megismételni ezt az emberek előtt, akik közül, rajtunk kívül, senki sem tudja, mi fog történni”. Vančura zárómondatának van egy magyar párhuzama is, amely szinte megismétli ezt a sóvárgó elvágódást. Krúdy Gyulának a *Balaton sellő* című novellájáról van szó. Itt Szindbád régi ismerőse, „Stuart Mária” sóhajt fel: „Ó, milyen jó lehet az, amikor az embernek a mulatóhelyekre szabad bejárása van!”

És nem szabad megfélekednünk a *Szindbád álma* című novelláról sem, amelyben Szindbád azt álmodja, hogy fiatal király Angliában, tizennyolc esztendősen, a haja pedig hosszú és fűrtös. Igaz ugyan, hogy ennek a történetnek a végén Szindbád meghal, és fagyöngyként fűrkészi tovább a nők titkait, de hát olyan messze van a szerelem a haláltól?

Ezek a vágyódások szinte egyek azoknak a múlt- és álombeli nőknek a felidézésével, akik magányunkban vigasztalnak bennünket légiességükben rejlő „minden lehetséges” ígéretükkel. Talán ezért ismerhette fel Krúdy a nagy – de mennyire felesleges! – igazságot, hogy nem a biztonságot, nyugalmat és kiegyensúlyozottságot

nyújtó nők után vágyakozunk, hanem a bennünket leigázókat imádjuk. A Majmunkák pedig lefogják a szemünket. Mert igaz, hogy nem ők a Sors asszonyai, de sorsszerűen végigkísérnek az életünkön. Ha vagyunk olyan szerencsések, hogy a Majmunkák megtalálják bennünket. Mégis tőlük vágyódunk el, és hozzájuk térünk vissza akkor, amikor erőt vesz rajtunk a halálos fáradság.

Kékszakáll. Kékszakáll történetét Charles Perrault-nak, a francia klasszicizmus egyik legnagyobb alakjának, a műmese klasszikusának a feldolgozásában ismerjük. Kékszakállnak, a gazdag nagyúrnak olyan fekete a szakála, hogy hollószárnykéknek tűnik, vagyis elüt mindenki másától. Lám: a másság mesei formája. Az archetipális történet viszont arról szól, hogy Kékszakáll elutazása előtt átadja fiatal feleségének a kastély termeinek minden kulcsát, csupán egyetlen szoba kinyitását tiltja meg neki. Persze hogy a feleség megszegi a tiltást, és a szobában Kékszakáll korábbi hat feleségének a hulláját találja. A férj, hazatérve, rájön felesége tetteire, hiszen a kulcsan ott van a volt feleségek vére ejtette folt, és átvágja a fiatal ara torkát. Perrault óta Kékszakáll a nőket feláldozó kegyetlen férfi modellje. Pedig érdemes lenne odafigyelni arra a tényre, hogy a Kékszakáll mellett Perrault volt a *Piroska és a farkas* szerzője is, ami az értelmezésbe a pszichoanalitikus irodalomtudomány módszereit is bevonhatná.

Érdekes lehetne elindulni azon az úton, amelyet Anatole France mutat, és amely a „mese csillogó bűbájosságával” szemben a klasszicizmussal szinte egyidejű felvilágosodás által kiemelt „hideg és meztelen igazságot” próbálja rekonstruálni. A *Kékszakáll hét felesége* című novellájában a főszereplőt a hűtlen feleség és a kapzsi, pénzéhes rokonság áldozataként mutatja be, új, lélektanilag motiváltabb legendát teremtve ezzel. Meggyőződésem azonban, hogy maga France is szkeptikusan viszonyult saját ellenlegendájához, hiszen más műveiben éppen arról írt, hogy a mítosz mindig erősebb a valóságnál, és hogy az eszmék annál meggyőzőbbek, minél jobban elrugaszkodnak a hihetőtől. Talán Michel Tournier fogalmazta meg ezt a legplasztikusabban *A vámpír röpte* című kötetében, ahol a Kékszakállal kapcsolatban így jellemzi a mesét: „áttetsző, de átláthatatlan.”

És akkor itt van előttünk egy másik 20. századi Kékszakáll Bartók operája révén. Ez a Kékszakáll a 20. századi Don Juan ideáltípusa, aki nem köti magához erőszakal Juditot. Ellenkezőleg: Judit akar bejutni a várba, és megismerni Kékszakáll minden titkát. Judit akarja birtokolni Kékszakállt. Kékszakáll meg akarja kímélni Juditot, és meg akarja menteni önmagát. Ezért nyitja meg vonakodva a termeiket, mert az ajtók feltárulása saját belsőjének kitérülését jelenti. Ő pedig tudja, hogy ez kockázatos dolog, mert alaptulajdonsága a magány, ami mindig provokálja a mindennapok emberét. Hiszen a magány idegenség és kihívás is egyben. Nem szólva arról, hogy Judit nem képes felfogni Kékszakáll azon másságát, amely nem a kézzelfogható bizonyosságban keresi az igazságot. Bartók – és persze Balázs Béla – Kékszakállra ebben szinte azonos Deák Tamás Don Juanjával, akit „az eszmék szépsége bővölt; a megértésnek nem a tisztasága, hanem a mámor”. Ne csodálkozzunk Kékszakáll vonakodásán, mert ő tudja, hogy Judit csak azt szeretné meglátni és megtudni, amit eleve elvárt. Csak hogy Kékszakáll titka több és nehezebb. A mindennapok, amelyben Judit él, őt nem érdeklik. Kékszakáll olyan, mint Shaw Don Juanja: megérteni akarja a világot. Judit csak meglátni, hogy érzi bizonyosságot szeretzen. Közben megfélemedezik Kékszakállról, aki pedig Juditot kívánja, a csókját ké-

ri. Judit azonban egyik ajtótól a másikig siet, hogy minél gyorsabban felfedje Kékszakáll feltételezett titkait. Nem veszi észbe, hogy a titok az ajkak találkozásában, az odaadásban van. Kékszakáll szinte fájdalmasan kívánja feloldani a magányát, de Judit csak azokra a titkokra kíváncsi, amelyek Kékszakállon kívül vannak. Végezetül beteljesedik a legnagyobb tragédia: a szerelemben mindig jelen levő valóságtaglanítás – amelyről oly plasztikusan írt Stendhal, és oly pontos elemzést adott Weininger, és amely azt jelenti, hogy a másikba kivetítjük legszebb elvárásainkat – darabjaira török. Pontosabban: Judit megretten, Kékszakáll pedig valamiféle végtelen rezignációval veszi tudomásul örökké ismétlődő kudarcát. Azt, hogy egyetlen nő sem képes osztozni a teljes életén.

Lehetséges azonban az operának egy másik értelmezése is, amely az opera szövegének olvasatán alapul. A hetedik ajtó feltárulása megmutatja a valaha volt, élő szerelmeket. Ezeket az élő szerelmeket azonban Kierkegaard nyomán fogom fel, aki szerint a szerelem megmentése csak úgy lehetséges, hogy kiemeljük az időből, és áthelyezzük az örökkévalóságba. Kékszakáll ezt az időtlenítést összekapcsolja saját életével, hiszen az „örökkön voltak, örökké élnek” nők fiatal, érett és idős korához kapcsolódnak. Judit lenne az utolsó nagy szerelem, az eljövendő éjszaka vigasztalója. A férfiak utolsó szerelme különleges súlyt és jelentőséget kap, mert lezár minden további lehetőséget. Amikor ezt a szerelmet is időtlenítenie kell Kékszakállnak, akkor ez nem Judit, hanem Kékszakáll tragédiája. Judit a megkésett és be nem teljesülhető szerelem. Utána már valóban csak a sötét és mély éjszaka következhet.

Moralizálás. A 17. és 18. század francia regényei különböző módon és különböző filozófiai-teológiai háttérrel jelenítik meg az erkölcsösség és az élvezet egymást feltételező/kizáró kapcsolatát. Felettük pedig átível egy szemlélet és életfilozófia, amelynek kiindulópontját a középkori fabliau-k adják, őket követi Rabelais, majd jön Diderot, a 19. században Balzac, a huszadikban pedig France. Ha egy mondattal kívánám jellemezni ezt a csábítóan csiklandós és ugyanakkor érzelmesen humánus világot, akkor Balzac megfogalmazása ötlük fel bennem a *Pajzán históriák* egyik novellájából. Balzac, ahogyan majd később France is tenni fogja a *Szent Klára kútja* című gyönyörűséges legenda-parafrazisokban, a középkori irodalom mintájára tanulságokat fűz a novellák végéhez, és így *A Tilhouzi szűz* című novella utolsó oldalán arra a feltételezett kérdésre, hogy milyen erkölcsi tanulság vonható le az elmondott történetből, a következőt írja: „A *Pajzán históriák* szándéka, hogy inkább az élvezetből fakadó erkölcsre, semmint a moralizálás élvezetére okítson.” Van-e ennél szebb mondat, amit a moralizáló farizeusokkal szemben felhozhatunk?

Sántaság. A szellemi modernitás egyik alapeszméje, az individualitás és a racionalitás elve mellett, az idő ökonómiája, amelynek több vonatkozása közül esetünkben a gyorsaságot és az időszűkét érdemes megemlíteni. Ezekhez az alapelvekhez irodalmi archetípusok is kapcsolódnak. Gondoljunk csak Robison Crusoe alakjára Defoe regényéből. Mindannyian emlékezünk arra, hogy Robison első cselekedete a hajótörés után az, hogy minél gyorsabban kimentsen a zátonyra futott hajóból minden felhasználható eszközt és dolgot, mert tudja, hogy ha nem használja ki az időt, akkor a hajó széteshet a hullámokban, és ezzel együtt kárba vesznek a hasznos dolgok. Második cselekedete pedig az, hogy naptárt készítson, mert az idő nyilvántartása és ellenőrzése mindenfajta racionális és koordinált cselekvés előfeltétele. Az

idő esetén fel- és kihasználása mindmáig minden Robinson-regény visszatérő motívuma. Ez eddig rendben is volna, hiszen gazdasági-reprodukciós tevékenységről van szó. De ha tovább lépünk a 18. század végéhez, akkor kiderül, hogy az idő ökonómia már olyan intim cselekvéshez is kapcsolódik, mint amilyen a szexualitás. Choderlos de Laclos hírhedt-híres műve mellett elegendő De Sade márkira utalni, aki a különböző szexuális pozitúrák és szeánszok viszonyrendszerébe is beviszi az idő kihasználásának követelményét.

A gyorsaság ugyan a cselekvés hatékonyságát növeli, csakhogy metafizikai változásokat eszközöl elsősorban a tevékenység tárgyának státusában, másodsorban – és alaposabban – a szubjektum identitásában. Az objektum önértékét semmibe veszi, és helyébe a csereértéket teszi. Nem az egyediség, hanem a virtuálisan működő összefüggésrendszer számára fontos beazonosíthatóság ez, ami identitást kölcsönöz mind az objektumnak, mind pedig a szubjektumnak. Az eredmény – és ezt Marx meg az egzisztencialisták óta tudjuk – az anonimitás és az elidegenedés.

Mi lehet a megoldás? Ha azt hisszük, hogy Milan Kundera *Lassúsága* vagy pedig – és leginkább – *Halhatatlansága* adja meg az első választ, akkor tévedünk. Igaz, hogy a posztmodern szempontjából valóban Kundera kérdőjelezi meg a gyorsaság megváltó erejét, és állítja minden filozófiai, zenetudományi és irodalmi felkészültségének birtokában azt, hogy a lassúsághoz és a tőle elszakíthatatlan csendhez való visszatérés jelentheti az elveszett identitáshoz való visszatérést is. Szerinte ugyanis létezik törvényszerű összefüggés a gyorsaság és a felejtés, valamint a lassúság és az emlékezés között. Morálfilozófiai evidencia, hogy az erkölcs megalapozó temporális feltétele az emlékezet megléte. Mert az emlékezet köti össze a múltat a jövővel, a felelősséget az elvárással. Ahol pedig ez a kettő elszakad egymástól, esetleg hiányzik valamelyik összetevő, megszűnik az egyén idejének kontinuitása mint az identitás alapja. Kundera franciául írt regényei többségének ez az alapmotívuma. Tudvalevő viszont, hogy szintén Kundera az, aki a keleti szláv misztika elleni védekezésént variációt írt Diderot *Fatalista Jakabjára* – *Jakub a jeho pán. Pocta Denisi Diderotovi* –, mert úgy vélte, hogy a modernitás kristálytisza racionalitása sehol máshol nem ragyog fel annyira, mint Diderot-nak ebben a csodálatos művében. Jakab alakján keresztül azonban visszahozta az európai modern irodalom egy csaknem elkallódott archetípusát, a sántasággal megvert (megáldott?) embert. Szinte nincs pikareszk regény a főszereplőt árnyékként kísérő szolga nélkül, aki – hogy kicsit Hegel szellemét is megidézzük – szinte metafizikai jellegű funkciót teljesít: ő a közvetítő a főszereplő és a világ (más szóval: a szubjektum és az objektum) között. Jakab pedig sánta, és ez a sántaság az, ami értelmezi a gazda és a világ viszonyát.

Ki is a sánta? A mozgássérült, a járáshibás. Vagyis az, aki mozgásában korlátozott képességekkel rendelkezik. Az ilyen ember nem szokott világ- vagy olimpiai csúcspontokat futni különböző távokon. Nem a gyorsaság, hanem a lassúság a jellemző tulajdonsága. Mivel pedig a pikareszk regények cselekményének a tere az út, a sánta nem más, mint a lassan bandukoló, bicebóca vándor.

A sánta vándor útja nem a tériesített világ, amelyben a legrövidebb táv egyben a legracionálisabb is, hiszen a sánta nem tudhatja, legyalogolja-e egyáltalán azt. A sánta le-leül az út szélén, szemléli az előtte elvonulókat, hallgatja a madarakat, és odafigyel saját magára. Ő nem az úti célt tartja szemé előtt, hanem az utat éli meg saját magán keresztül. Akárcsak Don Quijote, a „szellemi bicebóca”, aki számára

az út a kaland megélésének lehetősége. És ha valami „csupán” lehetőség, akkor minden megtörténhet. Nincs bizonyosság. Hogyan is kezdi Diderot a regényét? „Hogy miként akadtak egymásra? Véletlenül, mint mások. Mi volt a nevük? Hát fontos ez? Honnan jöttek? Csak innen, a közelből. Hova tartottak? Hát tudjuk azt, hogy hova megyünk?” És ha valóban nem tudjuk, akkor mind a cél, mind pedig a sebesség semmissé válik. Tudta ezt Diderot, és tudta szellemi társa, Lawrence Sterne is, hiszen mindketten a kitérőket és letérőket tették meg regényírói módszerük alapjául. Letérni a cselekmény megszabott útvjáról, és az epizódokra figyelni; hagyni a lineáris cselekménykibontást, megállni, visszalépni, a belső időre, asszociációinkra építeni az elbeszélést – ez mindkettőjükre jellemző. Nem véletlen a sántaság motívuma sem mindkettejüknél. Sőt Diderot bevallja a Sterne-től való átvételt is. Fenntartva azt az eshetőséget, hogy talán Jakabnak és gazdájának a beszélgetései megelőzhatték a *Tristram Shandy* megjelenését. Ami, persze, a lineáris időt tekintve lehetetlen, de az irodalmi alakok virtuális idejében könnyen kivitelezhető.

A sántaság ilyenformán megtöri az idő ökonómiájának erejét, a racionalitást a dolgok kezelésének instrumentális funkciójáról a belső odafigyelésre irányítja, a gyorsaság helyébe pedig az alaposságot teszi. Vagyis a sántaság nem korlátozottság, hanem előny. Azzal, hogy az országút szélén ballagunk, talán kimaradunk a sodrásból, de kitérül előttünk az a világ, amelyik azt az utat fogja körbe. Megvalósul az a filozófiai eszme, amelyhez a leggyakrabban a kontemplatív rendszerek kötődtek. Vagyis a modern irodalom nemcsak a szellemi modernitást kifejező irodalmi alakokat, hanem azok lehetséges alteregóit is megformálja. A sánta vándor szemben áll a korai modernitás szuverén, esetenként öntelt irodalmi archetípusaival, Robinsonnal, Don Juannal, sőt bizonyos tekintetben Fausttal is. Behozza az irodalomba az iróniát mint az egyértelműség kétségbe vonását.

A lineáris időfolyam megszakítása révén Sterne és Diderot narratív módszere sajátos módon emeli be a cselekménybe a megállókat és kitérőket, mert bármennyire is véletlenek és esetlegesek azok, bizonyos összefüggésrendszert alakítanak ki. Ezt a filozofikus irodalom szemszögéből a legpontosabban Josef Čapek a *Sánta vándor* című művében fogalmazta meg: „A lét útján is vannak ilyen, nem kevésbé csodálatra méltó cselekményképződmények, de az ő rendjük nem egymásra következő. Egységes folyamatot alkotnak, és a jelenben tartósan átfedik egymást.” Čapek értelmezésében tehát a sánta vándor az anonim tömegemberrel szemben, aki csupán a pillanatnyi aktualitást képes felfogni, azt a típust jelenti, aki jelenét is az értelemadó transzcendenciával egyetemben éli meg.

Mindehhez már csak aprócska adalék, hogy a céltudatos utassal szemben, aki a kiinduló- és a célpont közötti távolságot az idő rövidségével méri, a csetlő-botló sánta vándor más egységekben gondolkodik. Ahogy ezt egy másik két háború közötti cseh író, Vladislav Vančura *Szeszélyes nyár* című művének epikureista főszereplője, a fürdőmester Antonín fogalmazta meg: „A távolság mértéke a kóborlás.”

Visszatérve a 18. századba: a korabeli pikareszk regények pontosan megkülönböztették egymástól a sántaságot mint adományt attól a sántaságtól, amely egyszerűen csak büntetés volt. (Ahogyan Platón is megkülönböztette a poézis és a szerelem isteni örületét a mániától mint betegségtől.) Az utóbbi jó példája Lesage műve, *A sánta ördög*. Ebben Asmódi úgy sántul meg, hogy Pillardock, az önzés ördöge egy civakodás után levetette őt a levegő középrétegéből. A sánta Asmódi nem az élet értelmén tűnődik, hanem az idő agyoncsapásának módozatait találta fel: a lovasjá-

téket, a táncot (a Szent Inkvizíció szerint főként a móroktól származó sarabandét, amely páratlan ütemével alaposan fel tudja bolydítani az érzékeket), és rákapatta a világot a fényűzésre, kicsapongásra, szerencsejátékokra és az alkímiára. Alkalmadtán azért kezére szokott járni a boldogtalan szerelmeseknek is. Akárha Casanovától kölcsönözte volna a következő mondatot: „A bűnt kellemetes külső alá kell rejteni, különben nem volna olyan vonzó.” És tőle tudhatjuk meg azt a meglepő információt is, amelyről Faustnak alighanem nem volt tudomása. Ellenkező esetben aligha kérte volna Mefisztó segítségét. Asmódi szerint ugyanis az ördögök nem ismerik a jövőt, csupán a jelent és a múltat. Az a jelenet pedig, amelyben Asmódi a mű főszereplőjének, don Cleofas Leandro Pérez Zamballónak, az alcalai diáknak lefesti a Halált, az irodalmi motívumok útját villantja fel a francia irodalmon belül (gondoljunk csak Molière-re!): a Halál köpenyének egyik szárnyán fiatal orvosok láthatók, amint éppen orvossá avatják őket a Halál jelenlétében. (Alighanem a szarkazmusnak ez megjelenése ihlette Ugron Gábort, a későbbi 19. századi magyar politikust, hogy fiatal korában Sánta Ördög álnév alatt *Ördögborda* címmel satirikus havi lapot adjon ki. Igaz, hogy csak az első és egyetlen száma jelent meg 1869-ben.) Mindenesetre Asmódi úriember ördög, mert meghálálja a diáknak azt, hogy kiszabadította őt a palackból. Vagyis a pikareszk regények is követik az európai irodalom szemléletváltását a Sátánt illetően, aki a modernitásban már az autonóm ember szövetségesevé válik.

Sátán. Aki a keresztény középkorban még a Nagy Kísértő és az eredendő ártatlanság megrontója. A manicheista világképben ő a Rossz, a Tagadás, a Sötétség az isteni Jóval, Igenléssel és Fénnyel szemben. A nő is miatta válik a „mindenség hazugságává”, és ezt a státusát szeretné megtartani mindenfajta papos farizeizmus. A modernitás megjelenésével kezd megváltozni a Sátán képe. Most már nem az ember ellensége, hanem állandó szövetségese a szellem szabadságáért és a független egyéniségért vívott küzdelemben. Ennek az útnak a kezdetén Milton áll, aki – mint minden úttörő – még nincs teljesen tudatában annak, amit az *Elveszett Paradicsomban* leírt. De pontosan tudta Blake, aki a *Menny és Pokol Házassága* című művében így fogalmaz: „Milton bilincsből írt, mikor Angyalokról és Istenről van szó, de szabadon, ha Ördögökről és Pokolról beszél. Ennek oka, hogy igazi költő volt, és az Ördög pártján állt, bár maga nem is tudta.”

Azt már a középkori szövegek is tartalmazzák, hogy a valódi ellentmondás Isten és a Sátán között a Mindenség feletti hatalom megszerzésén alapul. Ennek csupán morálfilozófiai kiegészítése az, hogy az ember lelkéért folyik a küzdelem. Isten eközben feltétlen engedelmisséget és kételyek nélküli hitet követel, míg a Sátán szabadságot és tudást ígér. Nem nehéz felfedezni ebben a kettősségben a skolasztika és a modern racionalizmus egymásnak feszülését. Ezt ragadta meg Goethe, aki – okulva a francia felvilágosodás filozófusainak következtetéseiből – az instrumentális racionalizmus erkölcsnélküliségét is felvillantja.

Arról azonban, hogy a kételkedés magának a Sátánnak is a sorsa lehet, egyedül Anatole France tudott. Az *Angyalok lázadásának* főszereplője, a bukott arkangyal lázadást szervez a Földön Jaldabaot zsarnoki hatalma ellen. A végső támadás előtti éjszakán álmodt lát: ebben megálmodja a győzelmet, és ugyanakkor azt is, hogy a legyőzött ellenfél válik humanistává. Felébredve maga köré gyűjti híveit, és meggyőzi őket a harc feleslegességéről. Rájött ugyanis arra, hogy „a legyőzött Istenből Sátán

lesz, a győztes Sátánból Isten”, azaz nem változik semmi sem, csak a főszereplők cserélnek helyet egymással. *Amíg csak a hatalom a tét, nincs különbség Isten és Sátán között.* És a vesztes is állandóan ugyanaz: az ember. A regény utolsó mondatait az arkangyal társához, Nectaire-hoz, a földi életében kertészhez intézi: „Nectaire, te velem voltál a harcban, a világ születése előtt is. Akkor legyőztünk, mert nem tudtuk, hogy a Szellem a győzelem, és hogy magunkban, és csakis magunkban kell megtámadni és megsemmisíteni Jaldabaotot.”

Nem szükséges nagyobb világirodalmi műveltség ahhoz, hogy e mondatból ne szóljon hozzánk Voltaire, amikor felszólít bennünket saját kertjeink művelésére. És olvasmányemlékeinkből előlép Mark Twain is, aki *Levelek a Földről* című esszéjében a száműzött Sátánt beszélgetve kacagató – de ugyanakkor elgondolkodtató – ironiával kommentálja az Úristen kettős mércével mérő etikáját.

Sóvárgás. Ami elválaszthatatlanul összefügg az ismeretlen távolságokkal, a találkozással, az alvilágjárással, a kíváncsisággal. Ezek nem hagyják nyugodni Odüsszeuszot akkor sem, amikor már húsz év után megnyugodhatna. Dante leírásából tudjuk, hogy az istenek azért pusztították el őt és társait, mert állandóan Nyugat felé hajózva a határokat ostromolta. Ez a sóvárgás esszenciája, nem pedig valami konkrét dolog. Sóvárogni csak az ismeretlen és elérhetetlen iránt tudunk. A kézzelfoghatót csak vágyjuk. A vágy testi-lelki, a sóvárgás inkább lelki hajtóerő. A vágy beteljesülhet, és csömört okozhat, a sóvárgás a végtelenbe utal, ezért nem is elégülhet ki. És ezért nem is tudunk menekülni előle. Odüsszeusz lehet bárhol – Kalüpszónál vagy akár Pénelopénál –, számára egyik sem az ő helye. Az ő helye mindig előtte van: térben és időben egyaránt. Odüsszeusz otthontalan. Ami nem azt jelenti, hogy képtelen lenne az intimitásra. Éppen csak semmilyen bensőségesség nem elégíti ki őt teljesen.

Sóvárgás nélkül filozófia sem létezhet. Ha csak tudni vágyunk, akkor a dolgok belsőjébe hatolunk be. Mert bírni akarjuk a világot. A sóvárgás számára a dolgok csupán eszközök arra, hogy rajtuk keresztül közelebb kerüljünk ahhoz, amiről nem tudjuk, hogy mi. A tudás révén mindig újabb és újabb határokat vonunk magunk köré, és e határokon belül próbálunk tájékozódni. A sóvárgás viszont önmagunk ismeretlen része felé irányul. Ezért nem pozitív tudást, hanem örök kérdézet eredményez.

A különbség a két nagy sóvárgó, Odüsszeusz és Don Quijote között: Odüsszeusz számára a külvilág még nem veszítette el valóságát, ami azzal is összefügghet, hogy ő még naiv realista, akárcsak a korai görög filozófusok. Don Quijote a modernitás elsőszülött gyermeke, az önmagát megformáló szubjektum egyik mintája. Odüsszeusz egocentrikus is, de ez a rávs ember egoizmusából fakad, aki pontosan kiszámítja, milyen események, emberek, dolgok, istenek segíthetik őt útján a sóvárgás „titokzatos tárgya” felé. Don Quijote útja a lélek vándorlása önmagától önmagáig, ahol a közvetlenséget felváltották az absztrakciók. Odüsszeusz sóvárgása térhez kötött, Don Quijote sóvárgása az időben teljeseedik ki.

Más: A *Tíz kérdés* című taoista műben a mitikus uralkodó, a Sárga Császár kérdést tesz fel tanácsadójának, Cao Aonak, hogy mitől hálnak meg az emberek, és mi élteti őket? A válasz magja az, hogy amikor a férfi és a nő egyesül, egyik a másiktól veszi erejét. Ha a szeretők belsője békés, test és lélek egyaránt nyugodt, a közösülés révén elérhető a lélek világossága. Bár Lengyel Menyhért és Bartók *Csodálatos mandarinja* nem ez a taoista szerető, azért valami megjelenik a kínai szemlé-

letből ebben a műben. Amikor a balett végén a lány nem kacéran és nem félelemmel, hanem mosolyogva és lágyan öleli magához őt, a mandarin emberivé válik. És meghal. Mégis azt kell mondanom, hogy ez a mű csak európai szemlélettel értelmezhető. Az egyik ilyen kulcsfogalom a végtelen Vágy. Ez határozza meg az európai gondolkodásban az alapvető emberi cselekedeteket Platóntól kezdve a posztmodern filozófiai és irodalmi elméletekkel bezáróan. A végtelenbe törő vágy munkál a szellemi modernitás összes archetípusában, Don Juant beleértve. Ez az az erő, amelynek zseniális elemzését adta Kierkegaard a „sóvárgás” fogalmán keresztül. A mandarin démoni erővel tör a lányra, semmi sem állíthatja meg őt: sem a kés, sem a pisztoly, sem az akasztás. Hiszen a sóvárgás csak tárgyával egyetemben tud létezni, akkor válik teljessé. Emlékezzünk csak vissza Platón androgünjére! És Kierkegaard kijelentésére, miszerint Don Juanban a sóvárgás szubsztanciálisan és démonian van jelen. Ha megszűnne a vágyakozás és sóvárgás, Don Juan sem létezne többé. A mandarin is akkor hal meg, amikor a vágya beteljesül. Hogy is hangzik Lengyel Menyhért szövege?: „Vágya kialudt [...], a mandarin meghalt.” Igen ám, csakhogya két mondat között van még egy, amelyik a lányról szól. Arról a nőről, akiről Schopenhauer, Shaw és a többi, későbbi, huszadik szerző óta tudjuk, hogy már nem a csábító egyszerű objektuma, hanem a diadalmaskodó fél. Ez a mondat: „A lány lassan, győzelmesen, mosolyogva leereszti a földre – egy furcsa, recsegő, egzotikus muzsika hangjai mellett”, és „a mandarin meghalt”. Vagyis a „vágy” mellett a „nő” a második kulcsfogalom. Ez a nő az, aki Max Frisch darabjában is leigázza Don Juant. Igaz, hogy ott még csak egyszerű, köznapi férjé változtatja, Bartók balettjében viszont már a magára ismert, férfi feletti hatalmát felfedező szuverén nő jelenik meg, aki a mű végére már a csavargóknak is parancsol.

Szivacs. A gerinctelenségre, az erkölcsi megbízhatatlanságra, a politikai kaméleon-ságra Shakespeare-től kaptuk az egyik legkifejezőbb szót. A *Hamlet*ben Rosencrantz és Guildenstern próbálják kipuhatolni Hamlettől, hová rejtette Polonius holttestét, mire Hamlet ezt válaszolja: „Egy szivacs kérdésére mit is válaszoljon egy királyfi?” Az udvaroncok döbbent reakciójára aztán Hamlet meg is magyarázza, mire gondolt: „Ki a királytól pártfogást, jutalmakat és tekintélyt szí magába [...], ha rászorul, amit összeböngésztek, fogja, kifacsar, és ti, szivacsok, ismét szárazok vagytok.” Ha filozófiai disputát folytatott volna Hamlet, akkor azt mondhatta volna, hogy a „szivacs” mint erkölcsi fogalom azt az identitás és kontinuitás nélküli lényt jelenti, amelyik nem önmagából építkezik, hanem csak kölcsönbe kapott azonossága van. A „szivacs”-nak csupán akcidentális, azaz valamitől függő létezése van, és az, ami akcidentális, arra nem vonatkozhat semmilyen etikai norma. Nincs szabad akarata és ennél fogva elhatározása sem, hiszen – ha hihetünk, és miért ne hinnénk Arisztotelésznek – „az elhatározás nem egyéb, mint a tőlünk függő dolgokra való megfontolt törekvés” (*Nikomachoszi etika*). A „szivacs” esetében az *önmagához mért közép* mint az akaratot megalapozó erő és ennél fogva mindenfajta erény kiinduló pontja hiányzik. Ez a közép ugyanis a „szivacs” telítettségétől függően helyeződik át más- és máshová.

A szivacs fogalma, úgy tűnik, mélyen be van ágyazva az angol irodalomba. Akár csak Yorick, aki udvari bolond karrierje után a *Tristram Shandy*ben bukkan fel újra anglikán lelkészként, majd pedig „érzelmes utazóként” kommentálja dolgainkat Franciaországban keresztül. Mindezek ellenére kis meglepetés ér bennünket, amikor

a sci-fi zseniális parodistájaként ismert Douglas Adamsnél, *A Galaxis útikönyve stopposoknak* szerzőjénél találkozunk ismét a szivaccsal mint egzisztenciáléval. A *Dirk Gently holisztikus nyomozóirodájának* egyik szereplője, a főúri származású Michael Wenton-Weakes is szivacs-erkölcsű ember, aki – legalábbis Adams szerint – veszélyes, hiszen szivacsszerűen selymes, simogató és puha mindaddig, amíg megkap mindent, amit kíván. Az ilyen személyek esetében alaposan ki kell nyomkodni mindent, amit ez a puhaság magába fogad, hogy elérhessünk addig a magig, amelyik már ellenáll minden szorításnak. A puhányság valójában ezt a magot hivatott óvni. Ha egyáltalán van ilyen. És ha van, akkor az maga a legszélsőségesebb önzés. Ezért történhet meg a regényben, hogy a saját magát menteni és néhány évezred előtti hibáját jóvátenni akaró szellem, célját elérendő, éppen őt szállja meg. A romboló erőnek Wenton-Weakes nem tud ellenállni, hiszen a szivacsembernek nincs gerince.

A szivacs morálfilozófiai történetének esetleges feldolgozója ezért nem kerülheti meg G. B. Shaw műveit sem, amelyekben a gentleman csupán képlékeny burka a saját magvat nélkülöző személynek.

ANDRÁS MÉSZÁROS

LITERATURE OF A CASUIST SAID IN HEADWORDS

(EXTRACTS)

Casuism was traditionally part of theological, more specifically of moral philosophical studies at the Jesuits, and it was focused on giving moral-philosophy interpretation to such events that have no direct referencing rule. But in this study's focus is not on this casuism, but on a casuist, the author itself, who likes to be absorbed by the original function and content of moral-philosophy in such case-studies, and begins with those strands that connect the given cause with the system that can be called meta-physical. All these are explained in connection with the works of G. B. Shaw, Vladislav Vančura, Charles Perrault, Balzac, D. Defoe, Milan Kundera, Le Sage, Kierkegaard, Shakespeare and others.

KOCUR LÁSZLÓ

A ceruzával kezében élő ember

Közelítések a 60 éves Tóth László értekező prózai és publicisztikai munkásságához

LÁSZLÓ KOCUR

A MAN LIVING WITH A PEN IN HIS HANDS

APPROACHES TO THE PROSE AND PUBLICISTIC WORKS

OF THE 60-YEAR-OLD LÁSZLÓ TÓTH

82:929:821.511.141

821.511.141:929

82(091):821.511.141 (437.6)

821.511.141 (437.6)(091)

Key Words: László Tóth, the Hungarian Literature in Czechoslovakia, the History of Hungarian Culture/Education in Czechoslovakia.

Szeptemberben ünnepli hatvanadik születésnapját Tóth László költő, író, szerkesztő, műfordító, irodalomtörténész, művelődéstörténész, színháztörténész – némi esszéisztikus túlzással úgy is fogalmazhatnánk: a (cseh)szlovákiai magyar kultúra mindenese. Ez a pályakép a jeles jubileumhoz kötődik, de akár attól függetlenül is létrejöhetett volna. Jelen szöveg tárgyát Tóth László két interjúkötete (a háromból), egy oktatási segédlete, hét tanulmány- és esszékötete (az idei könyvhétre megjelent *Egy öngyűjtő feljegyzései, avagy eszmék, rögeszmék, toposzok* című kötete a megjelenés ideje és a kézirat leadási határideje közti rövid idő miatt ebből az összeállításból kimaradt) képezi, valamint jelzésszerűen érintjük az általa szerkesztőként jegyzett negyvenhárom kiadvány egy részét is, különös tekintettel *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998* című könyvre; szépirodalmi munkássága nem része vizsgálódásunknak. Célunk munkásságának összefoglaló ismertetése, valamint az életmű vonatkozó része fő szerkezeti elveinek feltárása.

Tóth László négy verseskötet után jelentkezett első publicisztikai kötetével, a *Vita és vallomás* cíművel,¹ 1981-ben. A szerző ekkor már szabadfoglalkozású, az *Irodalmi Szemlé*től az év első hónapjában távozott. Az 1976 és 1978 között – zömmel 1977-ben – készült interjúk a szlovákiai magyarság akkor egyetlen irodalmi lapjában voltak olvashatók a kötetben való megjelenést megelőzően. A könyvben Tóth László Cselényi Lászlóval, Csontos Vilmosmal, Dénes Györggyel, Dobos Lászlóval, Duba Gyulával, Gál Sándorral, Rácz Olivérrel, Tózsér Árpáddal, Turczel Lajossal, Varga Imrével, Veres Jánossal és Zalabai Zsigmonddal beszélget, jellemzően alkotói pályájukról, szlovákiai magyar irodalomról, szülőföldről, de magánéleti kérdésekről is. A 337 oldal terjedelmű könyv – a szerzői intenció szerint „tizenkét »szereplőt« felsorakoztató »keretes regény«, a csehszlovákiai magyar irodalom harmadvirágzásának »regénye«” – értékeit nem kívánjuk kisebbiteni akkor, amikor azt állítjuk, az életmű

szempontjából annak legfontosabb része az Előljáróban címet viselő előszó.² Itt található ugyanis az a „hiányleltárként” is olvasható részlet, melyet bizonyos értelemben Tóth László „kutatói programjának” is nevezhetnénk, így érdemes hosszabban idéznünk belőle: „Gondoljunk csak, példának okáért, a nemzetiségi önismeretünkben tátongó ürre, szellemi életünk foghíjasságára, az irodalmunk én-tudatát erősítő és öntudatoságát megalapozó, elősegítő munkák hiányára. Azaz: mindmáig nincs irodalmi lexikonunk, rendszerezett irodalomtörténetünk, feldolgozott nemzetiségstörténetünk, nincsenek megfelelő tankönyveink, íróinkról és irodalmunkról szóló monográfiáink, nélkülözzük a legszükségesebb bibliográfiai munkákat stb. Így természetesen ezek az idegesítő, de mindenekelőtt munkára sarkalló felismerések is ott moco-rogtak bennem, amikor az alább sorjázó beszélgetéseken dolgoztam. Igaz, korántsem kívántam interjúimmal belekontárkodni a lexikográfusok, irodalomtörténészek, tankönyvírók, történelemkutatók, esztéták, bibliográfusok és a többiek dolgába.”³

Tóth László reálisan jellemezte a (cseh)szlovákiai magyar irodalom helyzetét a husáki normalizáció periódusát követően. Görömbei András irodalomtörténete⁴ egy évvel Tóth könyve után jelent meg, a hiányolt irodalmi lexikon⁵ csak 1997-re készült el, egyik-másik monográfiával pedig még mindig adós irodalomtörténet-írásunk. Tóth László értekező prózai munkássága és szerkesztői gyakorlata e hiányállapot felszámolására irányuló törekvésként is olvasható. Szerzőnk valamennyi, általa hiánynak vélt diszciplínában alkotott, a „feldolgozott nemzetiségstörténet” megteremtésére irányuló törekvéseinek foglalata pedig az 1998–2000 között megjelent *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998* című négykötetes monográfia.

Ha számba vesszük Tóth László azon témáit, melyekben később a szintézis igényével lépett fel – mindenképp ide értendők az „elfeledett évek” irodalmát taglaló tanulmányok; a szlovákiai magyar színháztörténet; Peéry Rezső életműve –, láthatjuk, hogy ezek kezdeményei már az előbb említett *Vita és vallomás* után tíz évvel, 1991-ben, Magyarországon megjelent *Párhuzamok, kitérők*⁶ című opusában fellelhetők.

Az egy kivételével a nyolcvanas évek második felében született színháztörténeti tanulmányok már megelőlegezik a kilencvenes évek második felében kiadásra kerülő, ugyan komáromi központú, de Kassára is kitekintő kétkötetes monográfiát és a négykötetes művelődéstörténet színháztörténeti összefoglalóját, mely újrakontextualizálva a *Köz-művelődés-történetben* is olvasható. Ismerős lehet az 1990-ben a reveláció erejével ható „*Mint fészkből kizavart madár...*” utószavaként írt, s a *Párhuzamok, kitérők*be is beválogatott tanulmány, mely a következő, *Elfeledett évek* című kötetben és az életmű számos más darabjában „gondolódik” tovább. A szlovákiai magyar irodalom tudatából kikopott – pontosabban ideológiai okok miatt kiszorított – Peéry Rezső pedig jószereivel csak Tóth Lászlónak (és Filep Tamás Gusztávnak) köszönheti, hogy folyóiratsírijában nyugvó életműve újra eljutott az olvasókhöz, nem is beszélve a hirtenbergi kézirat közreadásáról – a Peéry-probléma meghatározó tanulmányát is itt olvashatjuk kötetben először. A *Párhuzamok, kitérők*be beválogatott tucatnyi tanulmány közül az első három a felvilágosodás és a romantika irodalmának egy-egy felvidéki vonatkozású problémáját tárgyalja: a *Magyar Museum* (s vele párhuzamosan az *Orpheus*) és Péczeli József *Mindenes Gyűjteménye* keletkezésének körülményeibe, a lapok fejlődésének alakulásába adva betekintést. A harmadik írás egy személyes hangú Madách-megközelítés.

Ebben a kötetben jelenik meg az életmű egyik hangsúlyos szólama, a Fábry-demitologizáció: Tóth László Szalatnai Rezső és Peéry Rezső memorandumaival egy sorba helyezi a „stószí remete” addig – a Koncsol László Fábry-korrekció igényével fellépő csehszlovákiai magyar irodalom újraperiodizálási kísérlete nyomán végső érvennyel Tóth László által lerombolt „hallgatás éveinek” – egyedülnek vélt vitairatát, *A vádolt megszólalt*. Ugyancsak árnyalhatja Fábry-képünket a naplóíró Fábryról szóló tanulmány, melynek fasizmusértelmezéséből kitetszik: „Amikor tehát az ötvenes-hatvanas években egyre monomániásabban emlegetett antifasizmust, [...]» a fasizmusokra, a világebembertelenség összegére«, tehát a sztálinizmusra, a bolsevizmusra is gondolt.”⁸

A „hallgatás éveit”, a lakosságcsere és a kitelepítések periódusának mikrotörténelmi⁹ vonatkozásait feltárva közül újabb adalékokat Tóth László következő, *Effeledett évek*¹⁰ című kötetének első részében. A *Nyolc arckép* című portrévázlat-sorozat Gömör János, Keller Imre, Dzurányi László, Forgách Géza, Győry Dezső, Darkó István, Szenes Erzi és Csontos Vilmos életpályájának alakulásán szemlélteti a második világháború után a csehszlovákiai magyar értelmiség sorsa alakulásának néhány lehetséges modelljét. A szerző – előző kötetében Fábryt idézve és továbbgondolva – a csehszlovákiai magyarság egészét szemlélve így fogalmazott a vizsgált periódus kapcsán: „igazából éppen ma, a történetek után negyvenöt évvel látszik csak, micsoda – azóta sem kihevert – károsodások érték 1945–1949 között a csehszlovákiai magyarságot.”¹¹ A *Nyolc arckép* ennek az irodalomra és a kultúrára történő leképezése. A tárgyalt – noha nem feltétlenül kiemelkedő, de mindenképpen számottevő – szerzők alkotói pályájának megbicsaklása és/vagy megszakadása a történelmi-szociokulturális közegből eredeztethető. A portrékban lényeges, addig ismeretlen életrajzi információkat tár fel a szerzők sorsának alakulásáról, melyek közelebb vihetnek irodalmi életünk második világháború utáni fejlődéstörténetének megértéséhez. A szerző *Nyomkereső* című, Bodnár Gyulával közösen írt oktatási segédletében is fejtegeti ezt a témát, tömörebben: „az első Csehszlovák Köztársaság jeles írói közül elment Szalatnai Rezső, Peéry Rezső, Darkó István, Keller Imre, Gömör János, Szenes Erzi, Kovács Endre, nem tért vissza Csehszlovákiába Győry Dezső, Vozári Dezső, Jócsik Lajos, Dobossy László, Dobossy Imre, Pozsonyi Anna, Krammer Jenő, Vájlók Sándor, Borsody István, Szvatkó Pál, Földes Sándor, Bólya Lajos, Horváth Ferenc (és még hosszan sorolhatnánk a neveket), az új körülmények között nem juthattak szóhoz olyan ismert közírók, mint Dzurányi László, Forgách Géza és mások.”¹²

A *Csehszlovákiai (magyar) változásokra* az 1989-es rendszerváltás hektikus napjainak krónikája. A szerző a változások kezdetének közvetlen részeseként, utóbb szemlélőjeként dokumentálja a folyamatokat, illetve más, korabeli sajtótermékek vendégszövegeinek beemelésével készíti el a saját interpretációját adó kollázst.

A kötet ugyanezen fejezetének *Pesti napló* című összeállításában utalás történik a szerző korábbi, *Lapszél* címmel írt publicisztikai munkáira. „Egyfajta intellektuális, a világ értelmezésére és befogadására irányuló tevékenység természetes megnyilvánulásaiként fogtam föl akkoriban ezeket az apró, kis szösszeneteket...”¹³ – írja rólok. A „jobb sorsra szánt reflexiókból” 2005-ben áll össze egy újabb kötetre való, melyben ugyan csak a rendszerváltás után készült szövegek kaptak helyet, de a gondolati koncepció közel negyedszázadon át érlelődött. Ez is bizonyítéka lehet az életmű tudatos, átgondolt szerkesztettségének.

Tóth László „asztalfiók-irodalma”, a nyolcvanas években alig másfél hónapon át vezetett naplója – mely előzőleg az *Új Forrásban*, majd utóbb, másodközlésként az *Irodalmi Szemlében* jelent meg, s itt élénk vita követte – is ebbe a kötetbe lett beválogatva. A szöveg által egyrészt újabb adalékokat kaphatunk Tóth László „emigrációjának” előzményeihez, másrészt – a naplójelleg tudatosítása mellett – bepillantást nyerhetünk a nyolcvanas évek irodalmi-irodalompolitikai döntéshozatali mechanizmusaiba. A feljegyzésekben említett rendszerhű korifeusok egy része már eltűnt a történelem süllyesztőjében, de róluk köztudomású volt, hogy hova tartoznak, milyen értékrendet képviselnek. Más irányt adhatnak azonban Tóth László naplója olvasásának a levéltár- és történelemtudomány legújabb kutatási eredményei: a Nemzeti Emlékezet Intézete által nyilvánosságra hozott ügynöklisták. A szerző naplója írásának idején, de még a kézirat sajtó alá rendezésekor sem (bizonyosan) tud(hat)ta, a legelemibb irodalomszervezői tevékenységei közben a kommunista titkosrendőrség hány ügynökével került kapcsolatba. Irodalmi félmúltunk bizonyos folyamatainak tisztázásához talán nem lenne érdektelen szerepük mélyrehatóbb vizsgálata sem.

Tóth László talán legproblematisabb vállalkozása a Bodnár Gyulával közösen írt *Nyomkereső* című könyve, mely a szerzői intenció szerint a „második világháború utáni (cseh)szlovákiai magyar irodalom kistűkre, oktatási segédlet”. A szerzők irodalomtörténet-írásra, így kánonalkotásra is vállalkoznak. „A kánon kettős értelemben is az iskolából él: szüksége van az iskolára mint a hagyományozás közegére, általa nyer csak formát és történeti stabilitást, hiszen az iskola elsődlegesen *nyelvi természetű* intézmény. És megfordítva: az iskola a kánonból él, belőle meríti a maga »raison d’être«-jét: mint »teológiaiilag« és mint »pedagógiaiilag« értendő iskola.”¹⁴ A két kvázi műfajmegjelölés – kistűkör és oktatási segédlet – közül az első kétségtől igaz: a kötet alapos összefoglalója a második világháború utáni hazai irodalomnak, melyhez hasonló megalkotására előttük egyedülként Görömbei András vállalkozott, ám kötete megjelenése óta a *Nyomkereső* kiadása idején eltelt 12 év, mely ugyan az irodalomtörténet szempontjából nem tekinthető hosszú periódusnak, de ami ennél fontosabb: az életművek értékelése elől elhárultak az ideológiai akadályok. Bodnár és Tóth – a kötetben nincs külön jelölve az egyes fejezetek szerzősége – az irodalomtörténetet elsősorban a szerzők történeteként értelmezi, így a pályaképekre helyezik a fő hangsúlyt, miközben az irodalmi folyamatok és kölcsönhatások elemzése háttérbe szorul, miként a Szeberényi Zoltán tollából később megjelent, hasonló módszert választó *Magyar irodalom Szlovákiában (1945–1999)* című kétkötetes összefoglalóban is. Az oktatási segédletben igyekeznek minél több szerzőt felvonlatni, olyanokat is, akiknek a kézirat lezárása idején még nem történt (történhetett) meg a kanonizációja, esetleg csak egy-két kötetük látott napvilágot. Ez pedig módszertani szempontból ugyancsak vitatható. A szerzők nem számoltak azzal sem – bár ez a legkevésbé sem az ő hibájuk –, hogy a tanterv (akár a kötet megírása idején, akár napjainkban) mekkora órakeretet biztosít a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalom oktatására, s főként, hogy erre reálisan mennyi idő jut. Az viszont igen, hogy a *Nyomkereső* a közoktatásban taníthatatlan. A szerzők az előszóban jelzik, tudatosan tekintetnek el a tartalomismertetésektől, és „az értékekre és értékelési szempontokra, egyének és csoportok által képviselt irányzatokra, alkotói magatartásokra, szemléletekre, módszerekre” helyezik a hangsúlyt. Ez a hozzáállás önmagában nem helyteleníthető, a befogadó részéről

azonban olyan mértékű szövegismeretet feltételez, melynek egy általános vagy középiskola végzőse nem lehet a birtokában. A szövegek tagolása nem tekinthető „olvasóbarátnak”, hiányoznak a tankönyvekre jellemző részösszefoglalók, valamint a feldolgozást segítő szempontok, kérdések, feladatok, mutatók. A tankönyvszerűség alulmaradt az irodalomtörténettel szemben.

Tóth László következő kötete szintén társszerzős, 1995-ben sokéves szerző- és szerkesztőtársával közösen adott ki fontos tanulmánykötetet *Próbafevételek a (cseh)szlovákiai magyar irodalomból 1918–1995*¹⁵ címmel. A *kiszolgáltatottság nyomása alatt* című, a csehszlovákiai magyarság négy és fél évtizedét elemző irodalom- és művelődéstörténeti vázlat kétségkívül a négykötetes művelődéstörténet vázlataként, szinopszisaként is olvasható. Egyrészt – „vázlatsága” miatt széles ecsetvonásokkal – összefoglalja az eddigi tanulmánykötetekben közreadottakat, másrészt ezeket részben új adatokkal kiegészítve, részben interdiszciplináris kontextusba helyezve veti fel a további feldolgozás lehetőségét.

Helyet kapott a kötetben egy Szalattai Rezső-tanulmány – míg a szerzőtárs Peéry Rezsőről értekezik –, valamint az *Irodalmi Szemle* fennállásának 35 évét köszöntő esszé is, melyekben a személyes érintettség – az elsőben a bírálóat alanyaként, a másodikban a folyamatok aktív részeseként – sem tompítja a kritikai éleslátást.

Irodalmunk kilencvenes évekbeli folyamatainak vizsgálata során megkerülhetetlen alapmű a címadóvá emelt, hangsúlyos, kötetzáró pozícióba került kritikafüzér, a *Próbafevételek a szlovákiai magyar irodalom legújabb nemzedékéről és hat alkotójáról*. Kulcsár Szabó Ernőt továbbgondolva Németh Zoltán rámutat: „a kortárs kritika megállapításai gyakran nem lesznek tarthatóak az idő folyamán később megjelenő elemzések tükrében, azt is érzem, hogy az első kéziből kapott, kortársi vélemény mindig különleges, kitüntetett helyet foglal el.”¹⁶ A szlovákiai magyar kritika sem a *Nyugtalan indák*, sem a *Piknik a Szaharában* esetében nem (nagyon) élt ezzel a lehetőséggel, pedig – ahogy Tóth László is megjegyzi – „a *Piknik a Szaharában* megjelenése kitűnő alkalom lehetett volna akár arra is, hogy a szlovákiai magyar kispőze a legújabb nemzedékének a szlovákiai, illetve általában a magyar irodalom egészében való, értékei szerinti elhelyezése mellett néhány lényeges érintő szó essen a kérdéses irodalom jellegzetességeiről, nyavalyáiról. Például arról, mi lehet a magyarázata, hogy a (cseh)szlovákiai magyar kispőze, illetve prózaíró-utánpótlás patkja a kezdetektől máig oly szerényen csörgödeznek csak. Annál is inkább, mivel e kisebbségi irodalom története [...] tele van megakadásokkal, félbeszakadt, megrekedt írói pályákkal.”¹⁷ Sajnos, az általa elemzett írói pályák egy része is megrekedt – Mórocz Máriaé és Czákó Józsefé mindenképp ide sorolható; de régen hallgatott magáról a formabontó, tabudöntőgető szövegekkel az irodalmi életbe valóságos be-robbanó Győry Attila, és az ígéretes, bár nem problémátlán első kötet után hosszabb idő elteltével immár kiforrott második kötettel jelentkező Fábrián Nóra – mindkettejüknek 2002-ben jelent meg a legutóbbi kötete. Z. Németh Istvánnak és a *Próbafevételek...* megjelenésekor első kötetes Csehy Zoltánnak viszont sikerült több kötetig eljutnia, ez utóbbinak több műfajban, magas színvonalon –, a kötetben tett kritikai megállapításai azonban máig érvényesnek mondhatók.

Ahogy azt fentebb már jeleztük, Tóth László egyik kiemelt kutatási területe a felvidéki színjátszás története, a hivatásos és a műkedvelőé egyaránt. Első ilyen tárgyú munkái az *Irodalmi Szemle*ben jelentek meg a nyolcvanas évek első felében, s már a *Párhuzamok, kitérők* című könyvében kaphattak az olvasók egy rövid ízelítőt

belőle. A színházi téma a *Próba felvételek...* művelődéstörténeti vázlatában is visszatér, a szerző életművében (eddig) legteljesebb kibontása pedig a „...miként hajdan az apostolok..”¹⁸ és a *Déryné nyomában*¹⁹ című kötetben történik meg. Hiánypótló munkák ezek, ugyanis a szlovákiai magyar színháztörténet monografikus igényre csak az 1918–1938 közötti időszakra nézve volt feldolgozva²⁰ a fenti könyvek megjelenéséig. S bár a (cseh)szlovákiai magyar színháztörténet és a komáromi színháztörténet közé nem tehetünk egyenlőségeletet, a Duna-parti városnak a második világháború utáni periódus közel két évtizede során – a Magyar Területi Színház 1952-es megalakulásától a kassai Thália Színpad 1969-es létrejöttéig – élvezett domináns pozíciója vitathatatlan.

Tóth a komáromi színháztörténet kezdetét 1650-re teszi, ekkor a jezsuita kollégium növendékei mutattak be egy iskoladramát, melynek címe egyelőre ismeretlen; ám a színházi élet kibontakozása a 19. századra tehető, párhuzamosan a város gazdasági helyzetének megerősödésével. Komáromot 1811-ben keresték fel az első pesti társulatok, 1820-ban már Komáromi Magyar Színháztársasággal büszkélkedhetett, a játékszín 1848–1849-ben sem szünetelt, a komédiások a vár feladásának előestéjén tartották utolsó előadásukat. A 19. század második felében több tucatnyi színtársulat váltotta egymást a „Duna Gibraltárjában”.

A 20. század első felének legmeghatározóbb élménye a színházi élet szempontjából Tóth szerint a főhatalomváltás: nemcsak amiatt, hogy minden fronton kísérletek történtek a szlovákiai magyar színháztörténet visszaszorítására, illetve a szlovák színtársulatok előnyöket élveztek, hanem mert a Csehszlovákiában maradt társulatoknak a közönségért is meg kellett küzdeniük, hiszen annak „jelentékeny részét elvesztették, mivel az amúgy is vékony magyar értelmiségi-hivatalnoki réteg az új helyzetben elvesztette a talajt a lába alól, az új államból vagy önként távozott, vagy a kiutasítás sorsára jutott, és az itthon maradtak sem támogathatták a színházat a régi mértékben, mivel anyagi helyzetük bizonytalanná vált”.²¹ Filep Tamás Gusztáv veti fel a csehszlovákiai magyar irodalomról értekezve, hogy annak társadalmi közege az első korszakban a „lesüllyedő értelmiség és hivatalnokréteg, nincstelen vagy életszükségleteit biztosítani alig bíró szegényparasztság, radikalizálódó munkásosztály” volt. Megváltoztatva a megváltoztatandókat ugyanez a színházi életéről is elmondható. Az első kötet a visszacsatolást követően a második világháború végéig követi figyelemmel a színháztörténet sorsát. Az egy évvel később megjelent második kötet az előző kötet végén elejtett fonalat a történelmi-társadalmi háttér rövid ismertetése után a Faluszínház magyar tagozatának létrejöttével veszi fel, mely 1959-ben beolvadt az 1952-ben alakult Mateszba. A beolvadás után egy évtizeddel újabb szakadás következett: Beke Sándor rendező és a társulat egy része Kassán alapított társulatot. Tóth László könyvében a kézirat lezárásakor a vészerthes harmadik Mečiar-kormányt jelentő „napjainkig” kíséri a Jókai Színház sorsának alakulását, amikor a magyar kultúra elsorvasztására, az intézmények önállóságának megnyirbálására irányultak a kormányzati törekvések.

Ugyanebben az évben a szerző saját kiadója, a budapesti Ister jelentette meg a (cseh)szlovákiai magyar művelődéstörténet legjelentősebb vállalkozását, az 1998 és 2000 között négy kötetben megjelent, *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998* című négykötetes monográfia²² első kötetét. Ez a cím azt ígéri nekünk, hogy a négy kötetet olvasva feltárul a befogadó előtt a (cseh)szlovákiai magyar művelődés története. A cím szinte valamennyi lexémája önálló elemzésre vol-

na érdeemes. Mi az, hogy csehszlovákiai magyar? (Ön)meghatározás? Értékvonzatot is magába foglaló definíció? Földrajzi (?), geopolitikai (?), irodalmi (?), történelmi (?), művelődéstörténeti (?) kifejezés (?), fogalom (?), segédfogalom (?). Elmosódott jelentésű divatszó? Mi az érvényességi köre, van-e tudományosnak mondható meghatározása? Szellemi életünk égető kérdései ezek, melyeknek megválaszolására egy tudományos igényű fellépő munka kiváló lehetőséget kínál. A monográfia szerkesztőit régóta foglalkoztatja ez a kérdés. Különösebb filológiai elemzés nélkül is ki lehet mutatni, szinte valamennyi közösen vagy külön-külön írott tanulmány- vagy esszéketükben – a jelen írásban érintettekben is – hangsúlyozottan vagy a háttérben, a szövegek mélystruktúrájában munkál ennek a meghatározásnak az igénye. Túlzás nélkül állíthatjuk, a végleges koncepció megfogalmazását legalább két évtizedes filológiai tájékozódás előzte meg. S noha a (Cseh)szlovákiában élő magyarság „speciális történelmi létezése” és a „nemzeti lét és öntudat természetes megnyilvánulásai” által determinált koordinátarendszerben a szerkesztők meghatározhatónak vélték egy „csehszlovákiai magyar” definíciót, elkerülhetetlennek bizonyult, hogy az egyes fejezetek szerzői a saját tudományterületük érvényességi körén belül specifikálják ezt. Az átfogó, a monográfia egészére kiterjedő igényű a szerkesztők a fogalomba beletartozónak gondolják a „hajdani Felső-Magyarországnak a lakóhelye megváltoztatása nélkül, az első világháború után Csehszlovákiába került magyar lakosságát (miközben fogalommodosító erejüként nem vesszük figyelembe sem a későbbi – ideiglenes – határváltozásokat, sem a személyes életutak lakóterület-változtatásra kényszerítő fordulatait), illetve annak leszármazottjait, továbbá mindazokat a személyeket, személyiségeket, akik valaha is e közösség tagjai voltak (akár csak bizonyos történelmi periódusokban) és e közösség kultúrkörébe tartozónak vallották magukat, esetleg személyüket, eredményeiket e közösség vallotta saját kultúrkörébe tartozónak – tehát mindazokat, akik részt vettek (vesznek) a (cseh)szlovákiai magyar kontextusban”.

A „(cseh)szlovákiai magyar”-nál jóval egzaktabb, de egyértelműbben nem feltétlenül meghatározható a „művelődéstörténet” kifejezés. Am ne kapjunk a tudomány mint ideológia valamely biztos, akadémikus bástyáját sejtető lexikon után, hisz a szerkesztők a monográfia rendszerén belül – természetesen vitára alapot adó módon – meghatározták, mivel kívánnak foglalkozni, mi minősül rendszerükben művelődéstörténetnek! A kötetek „...szándéka az, hogy párhuzamosan vizsgálja a (cseh)szlovákiai magyar kultúra (többször változó) rendszerét, folyamatait és produktumait, a társadalomtöredék népi kultúráját, viselkedéskultúráját, környezetét, világa értelmezéséhez szükséges tudásanyagát, az általa létrehozott értékeket, illetve mind ezek összeszővődéseit és átfedéseit”.

Ha jól olvasom, a művelődéstörténet felfogásukban a szinkroniával határos (a vizsgálódások felső határa 1998), diakronikus jellegű tudományos (jegyeket magán viselő) metaelmélet, melynek segítségével a (cseh)szlovákiai magyarnak nevezett kulturális rendszer (ezt a fogalmat azonban sajnos nem taglalják bővebben) leírását sikeresen elvégezhetőnek gondolják el.

Az egyes kötetek tematikája a következőképpen alakult: az első kötet a csehszlovákiai magyarság történelmét, társadalomrajzát, demográfiáját, nyelvfejlődését, nyelvhasználatát, populáris kultúráját és egyháztörténetét mutatja be. A második kötet az oktatásügy, a közművelődés és a sajtó helyzetét elemzi. A harmadik kötet vizsgálódásainak tárgya az irodalom, a könyvkiadás, a tudományosság, a színját-

szás, a képzőművészet, a zenei élet, a színpadi és népi tánc. A negyedik kötetben kapott helyet a csehszlovákiai magyar művelődéstörténet részletes és alapos kronológiája, a művelődés történetét elmélyültebben megismerni szándékozókra segítő bibliográfia, tárgymutató, névmutató, helynévmutató és helynévszótár.

A helynévszótárban ott találjuk a települések lehetséges megnevezéseit s megfelelő oldalszámot: hol történt utalás az adott településre a művelődéstörténetben. A névmutató félkövér betűvel közli azok nevét, akik különböző fokú (cseh)szlovákiai kötődésük okán valamilyen formában közvetlenül szerepet játszottak társadalmi életünk alakításában szervezésében. Egyben jelzik legfőbb tevékenységi területüket is. A tárgymutató a Csehszlovákia, illetve az 1938–1945 között Magyarországhoz csatolt felvidéki részekre eső magyar intézmények; szövetségek, szervezetek, társulások; tan-, művelődési és tudományos intézetek; műkedvelő és hivatásos művészegyüttesek, -csoportok; kulturális közösségek; pártok; kulturális rendezvények; lapok és folyóiratok; kiadók és könyvsorozatok jegyzéke. Kutatói szempontból kiemelten fontos a kronológiai és a bibliográfiai mutató.

A sorozatot Szlovákiában e sorok írója ismertette elsőként,²³ legteljesebb recepciója pedig a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* hasábjain történt meg. A monográfiában Tóth László két tanulmányt jegyez szerzőként is: a második kötetben a később kötetcímmé előlépő *Köz – művelődés – történet. Szempontok és adatok a (cseh)szlovákiai magyar (köz)művelődés lehetőségeihez és fejlődési irányaihoz 1945–1998 között*, valamint a harmadik kötetben *A (cseh)szlovákiai magyar színjátszás nyolcvan éve 1918–1998* címűt. E két tanulmány és a szerző életművében az 1945–1948 közötti időszak – „a hallgatás évei” – irodalmát eddig legteljesebb módon feldolgozó, három korábbi – önállóan is invenciózus – dolgozat (és több évtizedes kutatómunka) eredményeiből egybeszerkesztett *Hívebb emlékezésül* című szintézis alkotja a *Köz – művelődés – történet*²⁴ című kötet anyagát. A *Hívebb emlékezésül...* talán az a tanulmány, melyen a leginkább szemléltethető a tanulmányíró Tóth László szintetizáló alkotói módszere. A szerző folyamatosan – akár évtizedeket is átfogva – gondolja/bontja/írja tovább egy-egy témáját. (Látszólag) ugyanazt a témát többször is körbejárja, miközben legújabb kutatási eredményeivel folyamatosan egészíti ki az újabb tanulmányokat, mindig készen az önkorrekcióra.

E széles ívű, meghatározóan fontos összegző kötet után öt évvel jelenik meg Tóth László következő nem szépirodalmi jellegű műve, a korábban már említett *Lapszél*.²⁵ (Jelen dolgozat szempontjából mellékes, az életmű alakulása szempontjából viszont kiemelt jelentőséggel bír, hogy időközben elkészül a szerző verseinek legteljesebb kiadása: 2003-ban közel 700 oldalon lát napvilágot az *Átváltozás, avagy Az „itt” és az „ott”*. A *Mozdulatok egy arcképhez a múlt századból*²⁶ című kötetben, mely nemcsak a verseket, hanem a kötetekről megjelent kritikákat is tartalmazza, az összegző törekvés az életmű másik kiemelt területén is megmutatkozik. De nem csupán költőként, szerkesztőként is összegez, ugyanebben az évben jelenik meg válogatásában a csehszlovákiai magyar költészet reprezentatívnek szánt antológiája is.)²⁷ Tóth László valamennyi értekező prózai könyve címét alcímmel egészítette ki, ezzel pontosítva olvasatukat. A jelen kötet esetében azt szerette volna, hogy az olvasó úgy gondolja: esszéket, vallomásokat, sietős feljegyzéseket olvas. Az esszének és a vallomásnak van érvényes definíciója, a sietős feljegyzések megfejtésével azonban gondban lehet az értelmező. A sietős jelző temporális attitűdje arra engedhetne következtetni, hogy a feljegyzések gyorsan készültek, ez a közelítés azonban

nem helytálló: a kötetbe rendezett szövegek egy kivételével a rendszerváltás után íródtak, folyóiratban vagy kötetek elő- és utószavaiként már megjelentek. Az időtényezőt így talán a szerzői szubjektum irányából érdemes megközelítenünk: a szerző lehet az, aki számára sietősek ezek a feljegyzések. Tóth László e könyvében túlnyomórészt nemzedéktársai pályájának alakulását teszi vizsgálat tárgyává, és nem lehet nem észrevenni, közülük hányan halottak már a kötet megjelenése idején: Sziveri János, Kmeczkó Mihály, Mészáros Károly, Dúdor István, Zalabai Zsigmond. Valószínű, hogy a vallomásos szöveg felerősödése a személyes érintettséggel magyarázható. Geoffrey H. Hartman jegyzi meg, hogy „az ember hajlamosabb elfogadni a kritikai esszé kreatív elemeit, ha a kritikus egyébiránt költő vagy regényíró: ez esetben az író művészi tekintélye átsugárzik a kritika területére is”.²⁸ Szerzőnk alkotói magatartására nézve azonban ez az attitűd egyáltalán nem mondható tipikusnak, az előzőekben tárgyalt köteteiben meglehetősen távolságtartással kezeli tárgyát. Hajlamosak lehetünk tehát azt feltételezni, hogy a szövegek a szerzői szándékot beteljesítve szólalnak meg ebben a nyelvi regiszterben.

Ebben a kötetben is helyet kapott Fábry-tanulmány, immár mesterjegyként olvasható Peéry-esszé, egy rövid jegyzet „a hallgatás éveiből”, mikrotörténelem (*Az én árvizem, a mi árvizünk*); a szerző impresszionista kritikai gyakorlata és irodalmi tájékozódásának megértése szempontjából fontosak a második fejezetbe beválogatott könyvismertetések, részben ezek, részben a harmadik, Miatyánk című fejezetben szereplő írások végzik el Tóth László nemzedékének pozicionálását. A kötet Varga Imre-esszéjében irodalmi atyákként megidézett Koncsol László és Tózsér Árpád is helyet kap a fejezetben, az előbbi egy jegyzet, az utóbbi két köszöntő alanyaként. A kiemelt hangsúly viszont a nemzedéktársakon van, a szerzővel együtt induló Varga Imrén, Kulcsár Ferencen, Mészáros Károlyon; az elsősorban dramaturgként ismert, a könyvben viszont jobb sorsra érdemes prózaíróként bemutatott Kmeczkó Mihályon, Zalabai Zsigmondon; a költőként induló történészként ismertté vált Molnár Imrén, Sziveri Jánoson van. Mészáros Károly esetében a *Nyomkereső*ben tett megáldapításaihoz képest korrekcióra is vállalkozik a szerző.

Tóth László eddigi utolsó interjúkötetete, a *Hatszempözt*²⁹ című, több okból is igényt tarthat a figyelemre méltó jelzőre. A szerző „páros interjúk készítésére vállalkozott: a szlovák és a szlovákiai magyar irodalmi élet egy-egy alkotójával készített beszélgetést 1988–1989-ben. Az interjúk azonban a folyóiratbeli megjelenésüket követő bő másfél/közel két évtizedre az asztalfiókba kerültek, a szerző – elsősorban dokumentumértékük miatt – csak 2006-ban vállalkozott kiadásukra. Ő maga így vall döntéséről: „fölvetődött bennem: ha már maguk az események oly szerencsés módon elébe szeladtak ennek a könyvnek, a máris kész vagy legalábbis egy rövid karnyújtással elérhető valósággá változtatták mindazt, aminek az azokat közvetlenül megelőző hónapokban a majdani s részleges bekövetkeztét, annak elkerülhetlenségét is csak sejteni lehetett, időpontját megjósolni azonban nem, egy-másfél évtizedet várva vele – megnövekedett dokumentumértékénél fogva – újból időszerű lehet, s immár egy ekkora társadalmi-történelmi és időtávlatból részben az azóta eltelt idő higgadt áttekintésére, szembeállítására, elemzésére, értékelésére is kibekiben alkalmat adhat.”³⁰ A szerző Turczel Lajossal és Karol Wlachovskýval, Duba Gyulával és Vojtech Kondróttal, Tózsér Árpáddal és Milan Rúfusszal, Cselényi Lászlóval és Lubomír Feldekkal, Zalabai Zsigmonddal és Rudolf Chmellel, Keszeli Ferencel és Anton Hykischsel, Grendel Lajossal és Dušan Dušekkel, valamint Balla

Kálmánnal és Valér Mikulával beszélget. Az első öt duó magyar tagja szerepelt már a szerző *Vita és vallomás* című, első interjúkötetében is. Így az interjúk összevetéséből a két beszélgetés közben eltelt időszak esetleges poétikai szemléletváltásaira is következtethetünk.

Tóth László kutatói minőségében nemzetiségi (fél)múltunk tabudöntőgető feltárója, „a hallgatás éveit” mítoszának dekonstruktora, irodalomtörténet-íróként kánonalkotó, szerkesztőként fontos forráskiadások közreadója, a csehszlovákiai magyar művelődéstörténet eddigi legteljesebb összefoglalójának szellemi atyja. Életművének (további) tanulmányozása és továbbgondolása bizonyosan közelebb vihet bennünket nemzetiségi önismeretünk elmélyítéséhez.

Jegyzetek

1. Tóth László: *Vita és vallomás. Beszélgetések szlovákiai magyar írókkal*. Bratislava, Madách, 1981.
2. Persze álnaivság volna, ha nem vennénk figyelembe előszavunk olvasót becsapó, tulajdonképpeni utószó mivoltát, hisz ez a szöveg próbál úgy viselkedni, mintha bemutatná az interjúkötetet, holott az interjúk textuálisan megelőzik őt. Így az előszó formája nem felel meg annak a formának, melyet elővételez. G. F. Hegel is előrebocsátja *A szellem fenomenológiája* című művének előszavában: „Egy mű előszavában a szerző előre szokott bocsátani nyilatkozatot arról, milyen célt tűzött maga elé a műben, mi szolgáltatott okot arra, hogy ezt a művet megírja, s milyen viszony áll fenn véleménye szerint az ő műve és ugyanannak a tárgynak más, korábbi vagy egyidejű feldolgozásai között; – ...ilyen nyilatkozat nemcsak feleslegesnek látszik, hanem a dolog természeténél fogva éppen séggel helytelennek és céltalannak is.” G. F. Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973. 9. p.
3. Tóth: i. m. 11. p.
4. Görömbei András: *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
5. Fónod Zoltán (főszerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 1997.
6. Tóth László: *Párhuzamok, kitérők. Esszék, tanulmányok*. Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár–Új Forrás, 1991.
7. „Mint fészkből kizavart madár...” *A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945–1949*. Válogatta, összeállította, az utószót és a jegyzeteket írta Molnár Imre és Tóth László. A szöveget gondozta Tóth László. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1990.
8. Tóth László: *Párhuzamok, kitérők*. I. m. 197. p.
9. „A mikrohistória a mindennapok történetének testvérhúga, néhány ponton azonban a saját útját járja, mégpedig ott, ahol módszereire reflektál, ahol módszertani alapjából következőleg felülvizsgálja és dekonstruálja a klasszikus társadalomtörténet kategóriáit, valamint ott is, ahol kísérleti céllal perspektívák és ábrázolásmódok polifón sokféleségének ad hangot, mindeközben pedig még a makrotörténelem, sőt a »globális történelem« kérdéseivel is foglalkozik, amit eredetileg egyáltalán nem tett.” Hans Medick: *Mikrotörténelem*. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijarat, 2000.
10. Tóth László: *Elfeledett évek. Esszék, cikkek, interjúk*. Pozsony, Kalligram, 1993.
11. Tóth László: *Párhuzamok, kitérők*. I. m. 198. p.
12. Bodnár Gyula–Tóth László: *Nyomkereső. A második világháború utáni (cseh)szlovákiai magyar irodalom kistűkre. Oktatási segédlet*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 1994.

13. Tóth László: *Elfeledett évek*. I. m. 166. p.
14. Günther Buck: Irodalmi kánon és történetiség. Az irodalmi paradigmaváltás logikájához. In Rohonyi Zoltán (ed.): *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 2001.
15. Filep Tamás Gusztáv–Tóth László: *Próbafeleltelek a (cseh)szlovákiai magyar irodalomból 1918–1995. Esszék, tanulmányok, vázlatok*. Pozsony, Kalligram, 1995.
16. Németh Zoltán: Az ellenség művészete. In uő: *A kapus öröme a tizenegyesnél*. Bratislava, AB-ART, 1999, 127. p.
17. Filep–Tóth: i. m. 141. p.
18. Tóth László: „...miként hajdan az apostolok.” *A komáromi magyar színjátszás története*. I. köt. *A kezdetektől 1945-ig*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1997.
19. Tóth László: *Déryné nyomában. A komáromi magyar színjátszás története*. II. köt. *1945-től napjainkig*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1998.
20. Kováts Miklós: *Magyar színjátszás és drámairodalom Csehszlovákiában 1918–1938*. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1974.
21. Tóth László: *Déryné nyomában*. I. m. 23–24. p.
22. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. köt. *Történelem – Demográfia és szociológia – Nyelvhasznat és nyelvfejlődés – A mindennapok kultúrája – Vallás és egyház*. Szerkesztő Tóth László. Társszerkesztő Filep Tamás Gusztáv. Budapest, Ister, 1998; *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. II. köt. *Oktatásügy – Közművelődés – Sajtó, rádió, televízió*. Szerkesztő Tóth László. Társszerkesztő Filep Tamás Gusztáv. Budapest, Ister, 1998; *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. III. köt. *Irodalom, tudomány, könyvkiadás – Színház – Képzőművészet – Ének, zene – Tánc*. Szerkesztő Tóth László. Társszerkesztő Filep Tamás Gusztáv. Budapest, Ister, 1999; *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. IV. köt. *Művelődéstörténeti kronológia – Könyvészet – Mutatók*. Szerkesztő Tóth László. Társszerkesztő Filep Tamás Gusztáv. Budapest, Ister, 2000.
23. Hazai „védekezéstörténet”. *Vasárnap*, 2000. május 3. 12. p.; Sok-e 0,1 iratfolyó méter? *Vasárnap*, 2000. május 10. 13. p.; Erőn felüli kutatómunka eredménye ez az értékes kötet. *Vasárnap*, 2000. május 24. 12. p.; *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története*. *Vasárnap*, 2000. május 31. 12. p. (A címek, a másodikat leszámítva, a *Vasárnap* szerkesztőjétől származnak.)
24. Tóth László: *Köz – művelődés – történet. Három tanulmány*. Budapest, Ister, 2000.
25. Tóth László: *Lapszél. Esszék, vallomások, sietős feljegyzések*. Dunaszerdahely, Nap, 2005.
26. Tóth László: *Átváltozás, avagy Az „itt” és az „ott”. Mozdulatok egy arcképhez a múlt századból. Összegyűjtött versek és értelmezések 1967–2003*. Pozsony, Kalligram, 2003.
27. *Förtelmes kaszálógépek, avagy Köszöntés Hiccingából. (Cseh)szlovákiai magyar költők 1918–2003*. Válogatta, szerkesztette, valamint az Utószót és az Életrajzi jegyzeteket írta Tóth László. Pozsony/Bratislava, Madách-Pozsonium, 2003.
28. Geoffrey H. Hartman: Az irodalmi kommentár mint irodalom. *Határ*, 1994. 2. sz. 70. p.
29. Tóth László: *Hatszempközt, avagy Korbúcsúztató – anno 1989. Nyolc beszélgetés szlovák és szlovákiai magyar írókkal egy rendszer végőráiban*. Dunaszerdahely, Nap, 2006.
30. Uo. 6. p.

László Kocur

A MAN LIVING WITH A PEN IN HIS HANDS

APPROACHES TO THE PROSE AND PUBLICISTIC WORKS OF THE 60-YEAR-OLD LÁSZLÓ TÓTH

The study shows the works of the Hungarian publicist and historian of culture/education living in Slovakia, who turned sixty years this year – László Tóth – on the basis of his published works' analysis. Therefore, the focus of the study is the examination of the Hungarian literature in Czechoslovakia, mainly its years after the Second World War, a period known as „the years of silence”, that we can mostly know through the works of László Tóth. His interview-volume titled Dispute and Statement is characterised by the third period of the Hungarian literature in Czechoslovakia „as a frame novel”, although the History of Hungarian Culture/Education in (Czecho)Slovakia 1918–1998 compiled by him is considered to be his most outstanding work, stressing that from it the reader can acquire an adequate outline on the whole of the Hungarian intellectual life in Czechoslovakia.

Anyanyelv-használati gondjainkról – Misad Katalin könyve kapcsán

Trianon és a második világháborút követő párizsi béke gazdasági, államigazgatási és sok más szempontból is megosztotta a magyarságot, úgy szólván csak a nyelv maradt meg olyan szálnak, amely az anyaországhoz fűzheti a leválasztott részek magyarjait. Sajnos, ezen a köldökszinóron nem áramlik elegendő táplálék az utódállamok magyarjai számára, hiszen a fejlődés oly rohamos, az új fogalmak nevei olyan mennyiségben keletkeznek, hogy a meglévő csatornákon át – sajtó, televízió, rádió, személyes érintkezések útján – csak vékonyan csordogálva és alaposan megkésve jutnak el az őket türelmetlenül váró kisebbségi – elsősorban a sajtóban dolgozó – magyarokhoz. S mi történik addig, amíg a nyelvi újdonságokról tudomást szereznek? Az, ami lehetséges számukra: országuk többségi nyelvéből fordítják le szavak és szóelemek szerint az idegen megnevezéseket. Nálunk pl. emellett hatnak a magyar lakosság nyelvi tudatára a szlovák nyelv nyelvtani szabályai: szaporodnak magyar beszédünkben a tükörszerkezetek is. Ezért érthetetlen számunkra – a józanabb nyelvművelők számára Magyarországon is, nálunk is –, hogy akadnak nyelvészek itt is, de főként Magyarországon, akik valamiféle áldemokratizmustól indítva azt a nézetet vallják, hogy a kisebbségeket nyelvi tekintetben is önállósítani kell. Azt hirdetik, nem kell nekünk, kisebbségieknek a magyarországi standardhoz igazodnunk; alakítsuk ki otthon a saját standardunkat; az úgynevezett állami nyelvváltozatok létrehozásának szükségességét hirdetik a magyaron belül. A magyarról azt próbálják kimutatni, hogy többközpontú nyelv máris, akárcsak az angol vagy a német, és nálunk már akadnak, akik „szlovákiai magyar standard” változatot emlegetnek, miközben a magyar nyelv különfejlődése miatti aggodalmainkat megalapozatlannak tartják. De ha ők már a szlovákiai standard elismerésének szükségességét hirdetik, ezzel tulajdonképpen el is ismerték a különfejlődésének nemcsak a veszélyét, hanem a tényét is. Ha mi a nyelvi egység megtartása mellett szállunk síkra – nyelvi egységen itt természetesen a nyelvnek olyan állapotát értve, hogy minden magyar nehézség nélkül megértse egymást –, akkor ők azzal érvelnek, hogy a nyelv ügysem egységes, hiszen sok szempontból különböznek egymástól az egyes változatok. Ez igaz, sőt én még ehhez hozzáteszem, hogy ugyanabban a faluban családonként is lehetnek eltérések, de itt nem erről van szó, s a szavakon való lovaglás a figyelemnek a lényegről való elterelését jelenti nálunk. Ami meg a magyar nyelv többközpontúságának gondolatát illeti, ennek elfogadása kész öngyilkosság lenne. Az angol nyelv valóban többközpontú: Angliában, az Egyesült Államokban, Ausztráliában, sőt Kanadában is külön-külön központúnak lehet tekinteni. Igen, de a nemzeti nyelv

rangján használják, s mint ilyen tölti be funkcióját. Ezekben az országokban semmi-féle többségi nyelv nem hat rá. A magyar nyelv az utódállamokban még kisebbségi nyelv, s zúdulnak rá a többségi nyelvek hatásai. Még úgy sem lehet hatékonyan védekezni e hatások ellen, hogy az anyaországi standardhoz igazodunk, mert nincs meg az intenzív nyelvi kapcsolatunk ezzel sem: nem élünk az anyaországi társadalomban, nem veszünk tevékenyen részt a magyar nyelv fejlesztésében, csak tudomást veszünk egy-egy új nyelvi jelenségről – így vagy amúgy. Mi lenne velünk, ha feladnánk ezt a hátországot, hátteret?

De tévedés ne essék, nehogy azt gondolja valaki, mi nem vagyunk hajlandók elismerni, hogy az idegen hatás pedig egyszerűen létezik, s a kisebbségi magyar nem tehet arról, hogy ez hat rá; a „lelketlen” nyelvművelők mégis azt várják tőle, hogy használja a magyarországi standardot, akár van erre lehetősége, akár nincs. Erről szó sincs. Aki nem számol köztünk az idegen hatással, az bekötött szemmel s bedugott füllel jár. Igaz, egy ideig nem akartuk tudomásul venni, hogy ez a hatás „nyelvi” következményekkel is jár, csak „nyelvhasználatinak” tekintettük: van egy közös magyar nyelv, s annak felvidéki használatára hat a szlovák. A hibákat is csupán nyelvhasználati hibaként kezeltük, nem nyelviként. De rá kellett döbbernünk, hogy ez a hatás már nemcsak szókészleti, hanem nyelvtani is, és Benkő Lorándnak a belső nyelvtípusokról szóló elmélete szerint vizsgálva a kérdést, egy belső nyelvtípus jellegű változat alakult ki a nyelvjárást levetkőző, de a művelt köznyelvet még nem uraló társadalmi rétegekben. Sajnos, ide tartozik a pedagógusok zöme is, különösen, ha a magánérintkezésben használja a magyart. Erre a mi sajátos nyelvváltozatunkra, amelyet valóban sokan használnak, kettős hatás jellemző tehát. Egyfelől egyik vagy másik nyelvjárás, másfelől a szlovák nyelv hat rá. Én ezt a változatot 1989-ben a *Magyar Nyelvőr* 2. számában, *A magyar nyelv szlovákiai változatai* című cikkemben regionális köznyelvnek minősítettem. Ebből nálunk – tekintve, hogy három nyelvjárás hatása érvényesül, a szlovák azonban mindhárom területen ugyanúgy hat – három is van. Ezeket így neveztem: *szlovákiai palóc vidéki regionális köznyelv*, *szlovákiai északkeleti regionális köznyelv*, *csallóközi regionális köznyelv*. Én ezeket a változatokat szubstandard jellegűeknek tekintem: magánérintkezésekben, bizalmas, baráti beszélgetésekben használja, aki akarja; de az oktatásügyben, tudományban, a sajtóban s a kulturális szférában a magyarországi standardhoz kell igazodnunk. Az a véleményem, hogy a magyarországi standard változat szókészlete kiegészíthető a mi specifikus szókészleti elemeinkkel (*alapiskola*, *szakosító tagozat* stb.) anélkül, hogy más nyelvváltozatnak kellene minősítenünk az ezzel kiegészített változatot. Nem értek tehát egyet azokkal, akik szerint az általam regionálisnak és szubstandardnak tekintett változatot szlovákiai magyar standardddá kellene emelnünk, s mellőznünk lehetne a magyarországi standardot. Néhány kérdést feltettem ezeknek az embereknek a *Magyar Nyelvőr* 1994. évi 3. számában is, többek között azt, hogy ha lenne külön szlovákiai magyar standardunk (a többi utódállamban élő magyar kisebbségieknek szintén saját standardjuk), vajon melyik magyar nyelvre fordítanánk. Eddig még nem kaptam senkitől választ erre a kérdésre. S arra sem, hogy a mi esetünkben a három regionális változat közül melyiket emelnénk a közös szlovákiai magyar standard szintjére.

Mint rámutattam, ennek a felfogásnak van egy kétségtelen előnye. Ha ugyanis minden, eddig hibásnak tartott jelenséget szentesítünk, akkor nem lesz hiba, nem lesz, ami ellen küzdjünk, nem lesz szükség nyelvművelésre sem. Azt talán fölösle-

ges is megjegyeznem, hogy az ő „nyelvi tervezésükkel” nem lennénk képesek megmaradni egy ilyen standard ésszerű határai között. Ha mi megnyitjuk a zsilipeket az egyre liberálisabbá váló megítélések szerint szükségesnek minősített szókészleti elemek előtt, sőt befogadjuk a tükörszerkezetek közül is mindig a szükségesnek tekintetteket, akkor ez beláthatatlan következményekkel járna egyrészt anyanyelvünkre, másrészt kisebbségi magyarjainkra nézve. Látszólag a kisebbségek dolgát könnyítenénk meg azzal, hogy a nyelvhasználati követelményeket csökkentenénk, problémamentesebbé tennénk a kommunikációt – persze csak ugyanahhoz a kisebbséghez tartozók számára –, de ezzel a nyelvhasználat kulturáltsága is csökkenne, és megnehezítenénk a kommunikációt az anyaországiakkal és más kisebbségekkel. Egy szerencsénk van: az, hogy értelmiségjeink nagyobb része nem a saját könnyebbségét keresi; készséggel elismeri, hogy hibásan használja anyanyelvét, de azt tartja, hogy nem az igényesség csökkentése a helyes megoldás, hanem az anyaországi magyar standard minél tökéletesebb elsajátítása. Vagyis: saját maga lejáratajának tekintené egy alacsonyabb szintű nyelvváltozat elfogadását és használatát standardként, arról nem is szólva, hogy veszélyesnek tartja az egyetlen szál, a köldökzsinór elvágását, amely még az anyaországhoz fűzi a kisebbségi magyarságot. Szememre vetik egyes nyelvészek, hogy érzelemmel fűtötten vitatkozom erről a kérdéssről; nem vagyok toleráns. Kijelentem őszintén, nyelvi jelenségekről hajlandó vagyok vitatkozni: higgadtan, toleránsan. De itt másról van szó. Itt a nyelv létét látom veszélyeztetve, s ezzel a kisebbségi magyarság létét is. Itt tehát már nem vitának van helye, hanem – ha kell – politikai harcnak. Engem ez a gondolat vezet. Teljesen egyetértek Grétsy Lászlóval, aki az 1992. évi nyelvművelő konferencián meghirdette a nemzetközpontú nyelvművelés elvét: az ehhez való igazodást tartom helyesnek.

Akad, aki a nyelvművelés hatóterületét csak a standard változatra akarta korlátozni, kijelentve, hogy csak ennek alakítását tűzhetjük ki célul. Ami ezen a szférán kívül esik, ahhoz semmi köze a nyelvművelésnek. Tehát a magánérinkezésekben, az értelmiségiek között nem nyilvánosság előtt zajló beszélgetések nem tartoznak a nyelvművelés illetékességi körébe. Ez azt bizonyítja, nemcsak én vagyok intoleráns, hanem az efféle elméleteket gyártók is. Ki tilthatja meg a nyelvművelésnek, hogy akár a regionális köznyelveket, akár a nyelvjárásokat használókkal is foglalkozzék? Azzal, hogy ne bíráljuk a standardon – természetesen a magyarországi standardon – kívül eső nyelvhasználati jelenségeket, egyetértünk, de hogy ne alakítsa, ne is segítse a nyelvművelés – természetesen kellő tapintattal és elfogadható módszerekkel – az ismeretterjesztés szintjén se az ezen kívül eső nyelvváltozatokat használókat, azzal nem érhetünk és nem is értünk egyet. Elvégre minden magyaroknak, sőt a magyar nyelv iránt érdeklődő minden embernek joga van nyelvi műveltségének fejlesztéséhez, és joggal várja el a nyelvműveléstől, hogy segítségére legyen ebben. És nyelvművelésünk ezt a segítséget meg is adja mindenkinek. A nyelvművelés fogalmába nemcsak a nyelvnek, hanem az embernek a művelése, természetesen a nyelvi művelése is beletartozik.

A művelt köznyelvnek – mai nevén a *magyar standard* nyelvváltozatnak – a léteteményese az értelmiség. Az 1968-as és 1969-es évek szabadabb légkörében megjelent néhány vitacikk arról, kik tartoznak az értelmiséghez. (Sajnos, a vita nem zárulhatott eredménnyel a Varsói Szerződés országai hadseregeinek bevonulása miatt.) Voltak, akik még az érettségizetteket is az értelmiséghez sorolták, mások feljebb tették a mércét; de talán nem is olyan könnyű az emberek között ezt a határ-

vonalat meghúzni iskolai végzettségük alapján. Elvégre vannak a műveltségnek más ismertetőjegyei is, s a mi kisebbségi társadalmunkban nehéz bármiféle tekintetben típusokat meghatározni, annyi az atipikus jelenség. Nekem sokáig az volt a véleményem: értelmiségünk nincs, csak értelmiségijeink vannak. Azaz: nálunk a magyar értelmiség mint réteg nem létezik. Magyar (vagy másféle) értelmiségi rétegről ott szokás beszélni, ahol ennek a feltételezett rétegnek a tagjai mind a munkahelyükön, mind otthon (bár ez utóbbi nem feltétel) magyarul beszélnek. Nálunk talán csak a pedagógusokról volt akkoriban ez elmondható. A nem pedagógus szellemi munkások ugyanis – ha magyar nemzetiségűek is – más nyelvű (szlovák) környezetben dolgoznak. Pl. sok magyar anyanyelvű tanult ember a munkahelyén szlovákul érintkezik munkatársaival, feletteseivel, közéleti tevékenységében vagy magánéletében meg a lakóhelyéhez igazodik nyelve megválasztásában. Családja körében a magyar nyelvet használja, magyar barátjaival és munkatársaival is magyarul beszél, amíg nem esik szó szakmai kérdésekről. Ha igen, akkor a kollégákkal szlovákra vált át, más magyar ismerősökkel meg szlovák szakkifejezéseket vagy tükörszavakat használva kommunikál. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen az egyetemen, főiskolán szlovák képzésben részesült. Döntse el, aki tudja, magyar értelmiségi-e az illető! De menjünk tovább a helyzet vizsgálatában! A középiskolai magyar pedagógusok közül csak a magyartanárok tanulják magyarul a szaktantárgyaikat, a matematika, biológia, kémia, történelem és más szakos pedagógusok szlovákul tanulják a szakjukat. Csakhogy az egyes szaktantárgyaknak vannak szakkifejezéseik is, amelyeket szintén szlovák nyelven ismer meg a tanárjelölt. Ezeket magánszorgalomból kellene megismernie magyar nyelven. Van, aki eleget is tesz ennek a kötelességének. Igen: kötelességének, mert magyar tannyelvű iskolában elsősorban magyarul kell megtanítani a terminológiát. Legyünk őszinték: senki sem találkozott még olyan esettel, hogy egy-egy tanulótól tükörfordításban hallotta volna „magyar” változatban a szakszót vagy szakkifejezést? Én már többször hallottam ilyen panaszt. Íme, egy újabb atipikus jelenség. S most tegyük fel a kérdést: magyar értelmiségi az ilyen pedagógus? Lehet-e, illik-e erre válaszolni? Kétségsbe lehet-e vonni annak a pedagógusnak a magyar értelmiségi mivoltát, aki szlovák nyelven sajátította el a szaktantárgyait, mégis magyar tannyelvű iskolában tanít magyar tanulókat; lehet, hogy segítő szándékkal? Én nem szívesen zárnám őt ki a magyar értelmiségiek sorából, de az iskolák igazgatóinak, felelőseinek vigyázniuk kellene az ilyen esetekre. Magam is ismerek olyan magyar nemzetiségű egyetemi tanárt, aki szlovák egyetemen évtizedek óta adja elő szakterületének tananyagát, s magánszorgalomból annyira elsajátította e terület szakmai szókészletét magyarul is, hogy nemrég őt kérte fel a budapesti partner egyetem magyar nyelvű egyetemi jegyzet írására. Tennünk kell azért, hogy minél több ilyen magyar értelmiségink legyen, s akkor az értelmiségiekből idővel értelmiség lesz.

Ebben a helyzetünkben igyekszik nekünk segíteni Misad Katalin is *Nyelvi kontaktusok* című könyvével (Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2009, 248 p.). A szerző a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója, aki már előzőleg is éveken át tanította a magyar nyelvet több szinten is, és napjainkban sem csupán az egyetemen foglalkozik a magyar nyelv oktatásának és használatának problémáival, hanem a dunaszerdahelyi székhelyű Gramma Nyelvi Irodának – a Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásának

– tagjaként is. A könyv alcíme: *Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok*. Tíz tanulmány jelent meg e könyvben, mindegyik szoros kapcsolatban áll a magyar nyelv szlovákiai használatának specifikus kérdéseivel. S ha megjelentek is önálló cikkeként, hasznos mondanivalójuknál fogva kötetbe foglalva is indokolt volt a kiadásuk, hiszen így nagyobb a valószínűsége annak, hogy azok a szakemberek is hozzájutnak ezekhez az írásokhoz, akiknek a lapok hasábjain nem kerültek a kezükbe. A Liliium Aurum dicséretre méltó munkát végzett gyűjteményes megjelentetésükkel.

Tanulmányaiból ítélve, a szerző tisztában van a szlovák nyelv anyanyelvünkre való hatásának veszélyeivel, s írásainak hangvételéből, szerzői állásfoglalásaiból sem következtethet az olvasó arra, hogy ezeket a hatásokat valamiféle kivédhetetlen istencsapásának tartja, amelybe néhány nyelvésztársunk passzívan belenyugszik, s ha már semmit sem tesz ellenük, öngigazolásul a nyelvművelés felesleges voltát igyekszik hangsúlyozni. Misad Katalin is tudja – velünk együtt –, hogy kisebbségi helyzetünkben elkerülhetetlen a többségi nyelv hatása a kisebbség anyanyelvére, s még csak kárhóztatni sem lehet a kisebbség tagjait, hogy nem védekeznek kellőképpen e hatás ellen – hiszen ez meghaladná képességeiket és erejüket. Ő is azt teszi, amit a józanabbul gondolkodó nyelvészek: nem a nyelvművelés feleslegességét hangoztatja, hanem beáll azok sorába, akik ellensúlyozni próbálják ezt a hatást azzal, hogy segítenek a nyelvi hibák javításában, keresik az új szakmai fogalmak tükröfordítással létrehozott idegenszerű nevei helyett az elfogadott magyar szakszót, szakkifejezéseket, nyelvi ismeretterjesztő cikkeket írnak a lapokba stb. Vagyis az anyanyelvért érzett felelősség irányítja tevékenységét. Természetesen azt minden épeszű nyelvész tudja, hogy ezt a fajta munkát befejezni nem lehet, mert a már megoldott feladatok helyett újabbakat produkál az élet és a társadalmi fejlődés: újabb és újabb szlovák szakszók magyar megfelelőit kell megtalálni, rosszabb esetben megalkotni. Igaz, napjainkban talán könnyebben megy ez a munka, mint a negyvenes-ötvenes évek tengernyi szlovák szava magyar megfelelőinek a felkutatása, mert ma már a magyarországi és a szlovákiai magyarok között nem csupán a személyes, hanem az intézményes kapcsolatok is kialakultak (ennek egyik bizonyítéka az MTA segítségével létrejött Gramma Nyelvi Iroda is); s lehetőség van arra is, hogy az itteni magyarjaink a kiépült tömegtájékoztató segítségével közvetlenül is megismerkedhessenek újabb és újabb szakszókkal, szakkifejezésekkel, szemben az évtizedekkel ezelőtti időszak gyakorlatával, amikor nemcsak a rádió és tévéadások kezdetlegessége miatt volt nehéz nyelvi segítséghez jutnunk, hanem a sajtótermékek szomszédos országból való behozatalának tiltása miatt is.

Nem hagyhatjuk említés nélkül azt a tényt sem, hogy amit teszünk, azt nagyobb részt a magunk erejéből tesszük; régebben bizonyos kulturális szerveink, pl. a Cse-madok vállalta magára a munka szervezését és finanszírozását, ma az MTA által fenntartott külföldi kutatóállomás segíti kutatóinkat ebben a munkában. Okkal és talán joggal hiányolhatjuk azonban a szlovák állam nagyobb segítségét. Tudomásunk szerint semmilyen rendszeres támogatást nem nyújt ehhez a munkához, esetleg alkalmi pályázatok alapján kapnak a kutatók néha segítséget, mintha az államnak közömbös lehetne, hogy kisebbségi (adófizető!) állampolgárai helyes vagy helytelen fordításokkal tolmácsolják a rendeleteket, törvényeket polgártársaiknak. Bizony nemegyszer káros gazdasági-társadalmi következményei is lehetnek a helytelen nyelvi formában való közvetítésnek.

Sajnos, a szlovák nyelv hatása a szlovákiai kisebbségi magyarok nyelvére nem csupán a szakszónak vagy szakkifejezéseknek a helytelen, általában tükörfordításai révén jelentkezik, hanem más jellegű, köznapi vagy általános használatú szavak megértése is gyakran okoz problémát egy másik, esetleg szlovákul nem tudó (pl. magyarországi) magyarnak. Sok szlovákiai magyar gondolja azt, hogy a fordítás nem más, mint egy-egy szlovák szónak szóelemek szerinti (učitel – tanító), illetve egy-egy kifejezésnek szavak szerinti (prekážkový beh – akadályfutás) lefordítása. Kétségtelen, sok – főként szakmai – szó keletkezett ezzel a módszerrel. Egyikkel-másikkal nincs is semmi bajunk, de nem mindegyikről mondható ez el. Gondoljunk csak arra, hogy a latin *casus* szóból tükörfordítással lett a magyarban az *eset*, a németben a *Fall*, a szlovákban a *pád*, az oroszban a *págyezs*, s mindegyik ma is használatos elem. Ha a magyar és a szlovák nyelvet vetjük össze, a *vakbélgyulladás* és a *zápal slepého čreva*, az *állampolgárság* és a *štátne občianstvo* szintén tükörfordítással keletkezett megfelelői egymásnak (esetleg csak a két nyelv eltérő nyelvtani szerkesztésmódjai tekintetében különböznek). Tehát a tükörfordítás egyik, néha elfogadható módja lehet a fordításnak. De nem mindig. Például az *učitel* és a *tanító* bármennyire hasonlít is egymáshoz alaktani tekintetben, jelentésükben különböznek: a szlovákban minden olyan személy *učitel*, aki tanít, vagyis e többjelentésű szó elsősorban általános megnevezésként használatos – ebben az esetben a magyarban a *pedagógus* a megfelelője. Nyelvünkben a *tanító* szó ugyanis a pedagógusok közül az alsófokon működőt jelenti. E jelentéstani különbözőség miatt tehát nem is fordíthatjuk az *učitel*-t a *tanító* szóval pl. a *deň učitel'ov* kifejezésben sem – holott gyakran így fordítják –, mert a *tanítók napja* nem azt jelenti nyelvünkben, amit a *pedagógusnap* vagy a *pedagógusok napja*. A tükörfordítással tehát itt ún. jelentéskölcsönzés is történik, átvesszük és a *tanító*-hoz kapcsoljuk az *učitel* általánosító értelmét. A *vyšoká škola* a szlovákban elsősorban szintén általános jelentésben használatos: ilyenkor a *felsőoktatási intézmény* a megfelelője. De mindkét nyelvben jelöl egy felsőoktatási intézménytípust is, amelynek neve magyarul *főiskola*. A szlovák érettségiző diák tehát ha egyetemen vagy főiskolán akar tanulni, okkal használja az intézmény neveként a *vyšoká škola* általános értelmű kifejezést, de magyarra ezt ebben az esetben csak a *felsőoktatási intézmény*, nem pedig a tükörszói *főiskola* szóval fordíthatjuk. Ebben az esetben a tükörfordítás szintén jelentéskölcsönzéssel jár együtt, hiszen ha a magyarban a *főiskola* szót használják a *felsőoktatási intézmény* helyett és értelmében – ami elég gyakori –, tulajdonképpen a *vyšoká škola* szlovák kifejezés általánosabb – az egyetemet és főiskolát, esetleg más felsőfokú intézményt is kifejező – szavak jelentését veszik kölcsön.

A fenti összevetésekkel arra igyekszünk rámutatni, hogy nem mindig célravezető a tükörfordítás, gyakran van szükség arra is, hogy az alakilag vagy alaktanilag hasonló szavak jelentéskörét is figyelembe vegyük. A szavak jelentéskörei között ugyanis nemcsak egyezések lehetnek, hanem számos eltérés is található, hiszen minden társadalom maga alakítja ki a saját fogalmait a saját szemlélete alapján, elvégre maga járja meg az elvontabb gondolkodás kialakításának útját. A tükörfordítás tehát hiába fogadható el néhány esetben, az esetek többségében nem alkalmazható. *Egy-egy többjelentésű magyar és szlovák szó csupán annyi jelentésben, illetve abban a jelentésében megfelelője a másiknak, ahányban, illetve amelyben pontosan megegyeznek, ha a stilisztikai értékük is hasonló.* Ez a szabály a fordítás ábcéjéhez tartozik, mégsem ismeri számos szerkesztő, sőt fordító sem, a nem

szakemberekről nem is szólva. Ennek az elvnek nem ismerése vagy figyelmen kívül hagyása miatt követik el a fordítási hibák zömét, sőt a kétnyelvű társadalomban élők a nyelvhasználati hibák tömegét. Ez az oka annak, hogy a szlovákiai magyarok nyelvhasználatában az utóbbi időben erősen elszaporodtak az olyan szlovák hatások, amelyekben a magyar megfelelőnek vélt elem tükörszava (-kifejezése) a szlováknak, és a szlováknak nem tudó magyar nem érti meg a jelentését. Mert pl. hiába használja valaki a *náplň práce* megfelelőjének vélt *munkatöltet* alakú zagyaságot, csupán a szlováknak is jól tudó személy érti meg, hogy ez kb. mit jelent. A magyarban ugyanis a *náplň práce* szlovák kifejezésnek a megfelelői ezek: *munkakör*, *munkaköri leírás*. Vagy hiába kér valaki valamelyik magyarországi élelmiszerboltban *kenővaj*at, mert alakja alapján ezt a szót „véli” a *nátierkové maslo* szlovák kifejezés megfelelőjének, aligha kap, mert e kifejezésnek magyar neve: *vajkrém*. És sajnos, ezekből a veszélyes szlovakizmusokból az utóbbi időben egyre több fordul elő nyelvhasználatunkban, s félt, hogy e nyelvhasználati hibák jellegzetes nyelvi hibává is válnak idővel, ha nem vesszük fel ellenük a harcot addig, amíg meg nem gyökereznek, s nem válnak a szlovákiai magyarok „regionális nyelvi elemévé”. Hadd tegyem fel most – ennek a nyelvi információnak az ismeretében – a kérdést: valóban csupán felfújt és képzelt rém a nyelvi különfejlődés veszélye kisebbségi társadalomban? Ezt ma már csak azok állítják, akik tájékozatlanul vagy felelőtlen módon ítélik meg helyzetünket.

Visszatérve ismertetendő könyvünkre, Misad Katalin *Nyelvi kontaktusok* című művére, éppen már az első tanulmányban találkozhatunk hasonló problémával, illetve aggályokkal. A tanulmány címe: „A szaknyelvi regiszterek fejlesztésének szemantikai és pragmatikai összefüggései szlovákiai magyar viszonylatban.” Hangsúlyozza – kutató nyelvészek munkáira hivatkozva is –, hogy „a magyar szaknyelvek országonkénti szétfejlődésének megakadályozása... közös nemzeti érdek. A külön szlovákiai, erdélyi, kárpátaljai, vajdasági stb. magyar szaknyelvek országonkénti szétfejlődésének kialakulásával a Magyarország határain kívül élő magyar beszélők közössége számára körülményesebbé válna az anyaországgal való kapcsolattartás: megnehezítené a kisebbségben élő magyar szakemberek kommunikációját magyarországi kollégáikkal, a kisebbségi magyar fiatalok magyarországi továbbtanulását, a magyarországi tan- és szakkönyvek használatát stb.” (11–12. p.). Rámutat a szerző arra, hogy a Szlovákiában a szlovák iskolába járó magyar fiatalok eleve nem sajátíthatják el a magyar szakterminológiát, sőt arra is, hogy a magyar tannyelvű iskolákban is vannak olyan problémák, hogy a többnyire szlovák nyelvből fordított tankönyvekben gyakran ugyanazt a fogalmat, jelenséget másképpen nevezik meg, mint Magyarországon, Erdélyben vagy a Vajdaságban (14. p.), mert a tankönyvek fordítói vagy a bírálók nem ismerik a magyarországi szakterminológiát. (Íme, a szaknyelvi fordításokban még fokozottabban jelentkezik a nyelvi különfejlődés veszélye, mint a mindennapi nyelvhasználatban.) A szerző azonban azt a lehetőséget is számba veszi, hogy a szlovák kifejezésnek esetleg nincs magyar megfelelője. Ilyen esetben természetesen megengedhetőnek tartja új szakszó létrehozását, esetleg tükörszó alkotását – kölcsönszóként (17–18. p.). A régebbi magyar–szlovák és szlovák–magyar szakszótárak és szójegyzékek anyagát elemezve azt állapítja meg, hogy nagyfokú terminológiai bizonytalanság jellemző rájuk. A magyar nyelvi regiszterek fejlesztésének problémái között mindjárt elsőként azt említi: „a legtöbb szaknyelv magyar nyelvi művelésére Szlovákiában gyakorlatilag nincs intézményes mód.” Ebben a vonat-

kozásban főképpen azt emeli ki: a szakterületekről nincsenek szlovákiai magyar kiadványok (a szakterület magyar művelői is esetleg szlovákul publikálnak), a magyar diákok nagyobb része nem az anyanyelvén sajátítja el a terminológiát. Hangsúlyozza a terminológia több szempontú egységesítését. A nemzetközi egyesítéshez azonban több akadályt kellene elhárítani; ezért magvalósítása eléggé illuzórikus.

A terminologizálás módszerei kisebbségi viszonylatban különös körültekintést kívánnak. Problémái (a tapasztalatok alapján): ugyanannak a terminológiának a fordítása több formában jelenik meg (más-más fordítási módban, más-más szintaktikai vagy szemantikai megoldásokkal, helyesírási pontatlanságokkal stb.). Természetesen a két ország szabványrendszerének különbözősége sem elősegíti, hanem inkább gátolja a terminologizálást.

Ha a kisebbségi léttel összefüggő akadályokon kívül még az állam részéről elmaradó segítség hiányát is számításba vesszük (hiszen valójában csak az MTA támogat rendszeresen bennünket ebben a munkában), akkor nem sok reményünk van arra, hogy hamarosan eredményeket mutathatunk fel ebben a tevékenységben. Ezt a megállapítást nem a szerző fogalmazza meg, hanem én, a könyv ismertetője. De akárhogy nézem is a kérdést, olybá tűnik, hogy mi, magyarok, akik kisebbségként, adófizető kisebbségi állampolgárokként élünk és dolgozunk Szlovákiában, s ahhoz, hogy ha ennek az országnak a törvényeit, információit pontosan meg akarjuk érteni, abban az állam egyetlen „lehetőséget nyújt”: tanuljunk meg szlovákul. Mintha egy magát demokratikus országnak tartó országban nem is volna, nem is lehetne kisebbségi jog és anyanyelvű kisebbségi művelődési lehetőség, hiszen még a magyar oktatási szférából is ki akarják szorítani a régi történelmi nevek magyar formáit. Az pedig eszükbe sem jut a szlovák illetékeseknek, hogy más anyanyelvű állampolgáraik számára is hozzáférhetővé tegyék állami segítséggel a tudományos és műszaki fejlődés következtében létrejött új szakmai fogalmak megismerését saját anyanyelvükön. Újra hangsúlyozom tehát: valójában államérdek is volna, nem csupán kisebbségi, hogy a magyar vagy más nemzetiségi sajtóorgánumok helyes értelmezésben terjesszék a szakmai fogalmak neveit. Nem csupán a Magyar Tudományos Akadémiának, illetve Magyarországnak érdeke, hogy helyes értelmezésben és megfelelő magyar néven ismerjék meg a szakmák fogalmait a szlovákiai kisebbségi magyarok is, hiszen ez nem csupán nyelvi, hanem gazdasági kérdés is.

A könyv második fejezete ezt a címet viseli: „Terminológiai problémák a szlovák–magyar, illetve magyar–szlovák vonatkozású szakszótárakban és szakkifejezésgyűjteményekben.” A Gamma Nyelvi Iroda szervezésében feltérképezték a szlovákiai magyar alap- és középiskolákban használatos tankönyvek nyelvi állapotát, és megvizsgálták az olyan két- vagy többnyelvű iskolai (szak)szótárok és (szak)szójegyzékek magyar nyelvű szóanyagát is. Ez az anyag felöleli egy-egy tantárgy alapvető terminológiáját, s ebben a fejezetben a kapott eredményekről ad számot a szerző. Érdekes és fontos megjegyzése ezzel kapcsolatban, hogy a vizsgált kiadványok kivétel nélkül a mai Szlovákia területén jelentek ugyan meg, de csak egy részük volt fellelhető az itteni legnagyobb könyvtárakban, a hiányzó szakszójegyzékeket a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban találták meg. Nem célunk, hogy ismertessük itt e művek tartalmát, hiszen számos mű bő anyagának aránylag aprólékos szakmai elemzéséről van szó, amelyet az érdeklődők elolvashatnak Misad Katalin könyvében, csupán a szerzőnek az összegzésben közölt azt a megállapítását emeljük ki, hogy „a megfeleltetést leginkább a két nyelv elemeinek motivációjában elő-

forduló különbségek nehezítik, de a szlovák és a magyar nyelv eltérő formai sajátosságai is rányomják bélyegüket a szlovákiai magyar szókinccs állapotára és használatára... Annak eldöntéséhez, hogy melyik műszó legyen kodifikálva, vagyis melyik kerüljön be a standard magyar nyelv szlovákiai változatának regiszterébe, hosszadalmas előkészítő munkára, mélyreható vizsgálatokra és szinte szavankénti mérlegelésre van szükség. Ha a szlovák és a magyar megfelelőiben eltérő szemantikai jegyek kapnak nyelvi formát, a magyarra fordítás esetében a magyarországi mintát ajánlatos követni. Ha azonban valamelyik szlovák fogalomnak nincs magyarországi megfelelője (és ennek következtében megnevezése), akkor egy új szakszót kell létrehozni: vagy egy olyan sajátos szlovákiai terminust, amelyet a szlovák megnevezés szemantikai jegyeinek figyelembevételével alakítunk ki, vagy a szlovák megnevezés tükörfordítását építjük be a terminológiai rendszerbe.” Mivel ez a következtetés napjaink fordítási szakembereinek a véleményével is egyezik, egyetérthetünk vele.

Harmadik tanulmányában arról ad képet a szerző, hogy a magyarnak mint kisebbségi nyelvnek milyen a használata a hivatalos érintkezésben. Egy dunaszerdahelyi felmérés alapján vizsgálja a gyakorisági használatot, a lakosság nemzetiségi összetételét, továbbá az ügyintézés formáját (szóbeli, írásbeli), figyelembe véve, sőt az írott nyelvi korpusz (beadvány) nyelvi vonatkozásait is. Érdekes jelenség, hogy a csaknem 80%-ban magyar nemzetiségű városban is aránylag kevés a magyar nyelvű írásbeli beadvány (számszerű adat nincs róla), tehát a törvény által engedélyezett magyar nyelvhasználat inkább csak a szóbeliségre korlátozódik (ezt nem lehet számszerűen kimutatni). A szerző beszámol könyvében az írásbeli korpuszok vizsgálatának eredményeiről is. E tekintetben az önkormányzati hivatal szlovák nyelvű szövegeit és ezek magyar fordításait vizsgálta. Amint az – a körülményeket ismerve – sejthető is, a szlovák szövegek magyarra fordításában sok a szakszerűtlenség, különösen abban az esetben, ha a fordító a képzettségét is szlovák nyelven szerezte. Azzal már nem is igen törődik, hogy megfelel-e vagy nem a magyarországi standardnak. Ha arra gondolunk, hogy az államigazgatási és önkormányzati dolgozók törvény szerint nem kötelesek elsajátítani, illetve használni a kisebbség nyelvét, akkor magyarjaink még az ilyen fordításért is hálásak lehetnek Szlovákiában. Ez, sajnos, a demokráciáról alkotott „hazai” felfogást is minősíti. (Az utóbbi két mondat nem a könyv szerzőjének, hanem a könyvismertetőnek a véleménye.)

A kötet negyedik tanulmányában helyesírási kérdésekkel foglalkozik a szerző; címe: „Standardtól eltérő helyesírási formák a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban.” Praktikus okokból azonban ide vonom az ötödik tanulmányt is, amely a kötetben ezzel a címmel szerepel: „Nagybetűsítések a szlovákiai magyar írásgyakorlatban.” A két tanulmány ugyanis bizonyos tematikai összefüggéseket mutat.

A negyedik tanulmányban több témával is foglalkozik: az intézménynevek, rendezvénynevek, földrajzi nevek, ünnepnevek, díj- és kitüntetésnevek, a külön- és egybeírás szabályainak sajátos szlovákiai alkalmazásával, az írásjelek alkalmazásának szintén ránk jellemző módjával. Ebben – a címnek megfelelően – inkább a hibák feltárására törekszik a szabályzatra támaszkodva, de rámutat szabálykönyvünk gyenge pontjaira is; az ötödik tanulmányban helyesírás-történeti adatokat is felhasznál a téma kifejtésében.

A szabályzat gyenge pontjainak feltárásában egyetérték vele; magam is az általa megjelölt szabálypontokat tartom az újabb szabályozásra legérettebbeknek. Részben azért, mert a régi szabályok (pl. a tulajdonnevek, ezeken belül is az intézmény-

nevek esetében) ellentmondásosak vagy nem mindig logikusak, részben meg azért, mert némelyik szabályt (pl. a rendezvénynevek kis kezdőbetűs írását) már évek óta semmibe veszik újságíróink, rendezvényszervezőink. Önkényesen áttértek a rendezvénynevek szavainak nagy kezdőbetűs írására: nemcsak a tulajdonnévi, hanem a köznévi tagokat is nagy kezdőbetűvel írják (Jókai *Napok*, Tompa *Mihály Vers- és Próza* *mondó Verseny* stb.). Ez a nagykezdőbetűsítés nyilván jobban kiemeli a rendezvény fontosságát, s ezzel talán a szervezők, rendezők érdemeit is. Véleményem szerint már nemigen van remény a jelenlegi helyzet megváltoztatására (a nevek szavai kiskezdőbetűsítésének visszaállítására). Dicséretet érdemel a szerző azért is, hogy az írásjelek használatával kapcsolatban szóvá teszi azt a rossz szokást, hogy a szlovákiai magyar sajtótermékek nagy része a mondat belsejében használatos írásjelek közül a vesszőre, a mondatvégieliek közül meg a pontra szorítkozik. Pedig a mondatbeliek közül a pontosvessző, kettőspont, gondolatjel, zárójel, a mondatvégieliek közül a felkiáltó- és kérdőjel sokat segíthet az olvasónak a mondat értelmezésében. S a helyesírás-szabályozókhoz is van üzenete: törekedjenek a szabályok pontos, félre-magyarázhatatlan megfogalmazására, ezzel csökkentve az egyes szabálypontokban tapasztalható bizonytalanságokat. Fontos, hogy a szabályok egyértelműek legyenek mindenki számára.

A kötet további három tanulmányában oktatási kérdésekkel foglalkozik. A hatodik tanulmány címe: „Az anyanyelvi nevelés problémái a szlovákiai magyar tannyelvű alap- és középiskolákban.” A szerző korábbi munkahelyein többéves gyakorlatra tett szert az általános iskola (nálunk: alapiskola) felső tagozatában az anyanyelvoktatásban, így jó felkészültséggel nyúl ehhez a témához is. Jőmagam szintén több évig tanítottam magyar nyelvet és irodalmat mind az alapiskola felső tagozatában, mind pedig középiskolai fokon, sőt módszertani segédkönyvet is írtam *A magyar nyelvtan és a helyesírás tanítása a 6–9. évfolyamban* címmel (amely két kiadásban is megjelent: 1960-ban és 1963-ban), így talán számomra sem idegen a hatodik tanulmány anyaga.

A szerző foglalkozik benne a régebbi módszertani elvek ismertetésével is; értékeli – néha kritizálja is – az újabb elveket vagy rendelkezéseket, amelyek nem mindig segítik elő az anyanyelvi oktatás eredményességét. Egyetérthetünk vele abban, hogy grammatikai alap nélkül nem képzelhető el eredményes anyanyelvoktatás, de a nyelvtan tanítása önmagában nem elég ehhez. Némelyik pedagógus megelégszik az öncélú grammatizálással, s nem alkalmaztatja a tanult anyagot a gyakorlatban is – vagyis a gyakorlást feleslegesnek tartja –, így nem éri el a kívánt eredményt. „A nyelvtan alapozó tárgya a szöveg, a stilisztika, a nyelvtörténet tanításához” – jegyzi meg szerzőnk tanulmányának összegzésében, s én még hozzátenném: nyelvtani alapok nélkül nem képzelhető el megfelelő szintű helyesírás-ismeret, sőt beszéd-készség sem, hiszen a kiejtési tudnivalók alapja is a nyelvtan, ennek elméleti és gyakorlati szempontú ismerete. Nem érheti el a kívánt eredményt az a pedagógus sem, aki – nyelvtani elméleti alapok nélkül – csupán gyakorlással próbálja meg az anyanyelvet tanítani, vagyis Grimm nyelvtanellenes 19. századi iskolájának elveit alkalmazza, amelyeket Hunfalvy Pál is átvett később *Nyelvtudomány és nyelvtanítás* című munkájában. Ennek az iskolának az volt a célja, hogy elősegítse az ösztönös nyelvtanulást, amelyet a tanuló a családban megkezdett. Tehát a tudatosítás mozzanata sem hiányozhat a nyelvtanításból, még ha anyanyelvtanításról van is szó. Természetesen a tudatosítási folyamathoz is szemléltetésre van szükség, tehát tu-

lajdonképpen a nyelvtani szabályok tudatosításához a szemléltetésen – gyakorlati példa megfigyeltetésén – át vezet az út, majd a szabály közös megfogalmazását gyakorlásnak (a megismert nyelvi tény alkalmazásának) kell követnie. E módszeres lépéseket nem szabad lebecsülni vagy elhanyagolni, ha eredményt akarunk elérni.

Az anyanyelvi nevelés újabb követelményrendszere – a hagyományos anyanyelvi ismeretek megőrzése mellett – alapkövetelményként nevezi meg a kommunikációs kultúrát, hiszen ez a korszerű műveltség fontos része. Csakhogy ugyanakkor a magyarórák száma csökken a kisebbségi oktatási intézményekben – ez a tény természetesen akadályozza az új célok elérését. S ehhez hozzájárul az is, hogy egyes magyartanárok amúgy is csökkentik a nyelvtanórák számát az irodalomoktatás javára. Ez bizony régi probléma, amelyet csak hatékony ellenőrzéssel lehet megváltoztatni.

A reform következtében változik az anyanyelvi nevelés tartalma is. Kisebbségi viszonylatban elsősorban a nyelvhasználat-központúságra, szövegszemléletre, illetve a funkcionális nyelv szemléletre kellene összpontosítani. Csakhogy funkcionális grammatika nélkül nemigen lehet funkcionális nyelvhasználatot kialakítani. A tankönyvekbe sem igen kerülnek bele az új kutatások eredményei. A tapasztalatok alapján állíthatom magam is, hogy sok-sok új nézet látott már nyomdafestéket nyelvészeti folyóiratokban, de ezeknek csak egy töredéke került be az egyetemi tankönyvekbe is. Ezt a saját kutatásaim eredményeiről is elmondhatom. (Bár az is igaz, hogy új egyetemi tankönyv is csak egyetlenegyszer jelent meg az utóbbi időben: 2000-ben, kb. 30 évvel az előző után.) Nekem azonban egy bizonyos ideig lehetőségem volt egyetemi oktatóként átadni a hallgatóimnak az újabb nézeteket, de erre a legtöbb kutatónak nincs lehetősége. Bizony az alap- és középiskolákba tehát nehezen jutnak el a tankönyvek révén az új tudományos nézetek, felfogások. Ehhez még hozzájárul az a tény is, nehezen állapítható meg, hogy az alap- és középiskolák kiválasztott tankönyvírói mennyire tájékozottak az új felfogások tekintetében.

Misad Katalin módszertani szempontból több kifogást emel az érettségi próbatesztek kérdésfeltevéséi ellen. Érdemes elolvasni és megszívelni ezeket a megjegyzéseket is. Rámutat a feladatlapok pontatlanságaira, sőt helyesírási hibáira: ilyesminek az oktatásügyben nem lenne szabad előfordulnia. Hogyan várhatunk a tanulótól tisztességes tudást, becsületes munkát, ha az oktatásügy hivatalos és felelős dolgozó ilyen munkát adnak ki a kezükből? Aki az oktatásügyben dolgozik, annak a helyzet magaslatán kell állnia, nem csupán pénzkereseti lehetőségnek tekintenie állását.

„A szlovák nyelv oktatásának helyzete” című hetedik tanulmányhoz, mivel a szlovák nyelv és irodalom nem tartozik szakterületemhez, nem kívánok érdemben hozzászólni. Abban azonban egyetértek a szerzővel és mások véleményével, megfelelőbb módszerekkel – figyelembe véve, hogy a magyar nemzetiségű tanulók számára idegen nyelv a szlovák –, az idegen nyelvek tanításában alkalmazott metódusokkal jobb eredményt lehetne elérni. Sajnos, a szlovák szakemberek az „*idegen nyelvi*” kifejezést érzelmi szempontból ítélik meg, s ellenérzéseik vannak vele szemben. Pedig ez a kifejezés ez esetben csupán a helyzet realitását fejezi ki, s csupán módszertani kifejezés jellegű. Vagyis a kérdés túlpolitizálása miatt gyengébb eredményekkel kell beérnünk. Ideje volna már ezt a kérdést józan ésszel elemezni.

Érdekes a maga nemében a nyolcadik tanulmány is, amely „A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának gyakorlati kérdései a pozsonyi Comenius Egyetemen” címet viseli. Bár magam is a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén dolgoztam – két évig tanszékvezetőként, tehát a hungarológusok

kal is megvolt a hivatalos kapcsolatom –, de csak kolléganőm, Misad Katalin könyve segítségével kerültem közelebbi kapcsolatba ezzel az egyetemi képzésmóddal – legalábbis módszertani tekintetben. Ajánlom kolléganőm könyve olvasóinak, ismerkedjenek meg közelebről is azokkal a problémákkal, amelyekkel szlovák felnőtteknek kell megküzdeniük a magyar nyelv tanulásakor.

„A hangzó beszéd sajátosságai” című tanulmány szintén érdekes a maga nemében. Mivel napjainkban a múlthoz viszonyítva egyre nagyobb szerephez jut a hangzó beszéd – egyre több ember kényszerül rá foglalkozásánál fogva, hogy nyilvánosság előtt beszéljen –, mind fontosabbá válik az emberek egy részének ilyen irányú képzése. Ezt magam is tapasztalom olyan értelemben, hogy mint nyelvésztől nemcsak szakcikkekét kérnek a szerkesztőségek, hanem most is, nyugállományban egyetemi oktatóként működöm: két egyetemi karon oktatok szónoklattant: retorikát. Ebből a tantárgyból ugyanis az utóbbi évtizedekben nemigen készítettek fel embereket; esetleg a református teológiákon oktatták, már ahol bevezették. Most már a gazdaságtudományi karok is úgy vélik, vezető alkalmazottainak az eddigieknél többször kell majd nyilvánosság előtt szólniuk (ünnepi beszédek, búcsúztatások stb.), s lehetőséget nyújtanak hallgatóiknak az ilyenfajta képzésre is. De nem véletlen az sem, hogy iskoláinkban szintén évtizedek óta folynak szövegalkotási és beszédversenyek, így sok fiatal már iskolás korában hasznos tapasztalatokra tehet szert. Ilyen pl. a szép magyar beszéd országos versenye, amelynek országos döntőjét összekapcsoltuk a Kazinczyról elnevezett nyelvművelő napokkal. Ezért nagyon hasznosnak tartom, hogy szerzőnknek ez a tanulmánya a gyűjteményes kötetébe bekerült. Bizonyára jó néhány érdeklődő ebből is merít szakmai tanácsokat.

Tizedik tanulmánya a kötetnek az MTA határon túli kutatóállomásairól, többek között a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda tevékenységi köréről szól. A bevezetőből megtudjuk, hogy a szlovákiai Grammán kívül vannak ilyen kutatóállomások Erdélyben, Kárpátalján, valamint a Vajdaságban (itt kettő is), tehát összesen öt külföldi kutatóhely foglalkozik a kisebbségi magyarok nyelvhasználatának gondjaival, problémáival, elsősorban persze a kontaktusváltozatok kérdéseivel. Minket természetesen a szlovákiai (dunaszerdahelyi) érdekel elsősorban.

Fő rendeltetése, hogy szervezője és kivitelezője legyen a nyelvtudomány és néhány más társadalomtudomány körébe tartozó kutatásnak.

Tevékenységi területei: 1. elméleti és empirikus kutatások (magyar–szlovák kontrasztív kutatási vizsgálatok); 2. nyelvi adatbázisok építése (pl. szakszójegyzékek készítése); 3. nyelvi tervezés (a magyar standard szlovákiai változatához tartozó elemek kodifikálása; szakszókészletek fejlesztése); 4. nyelvi szolgáltatások (pl. közönségszolgálat, nyelvi ismeretterjesztés szervezése stb.); 5. elektronikus könyvtár építése; 6. publikációs tevékenység (honlap működtetése, ismeretterjesztő cikkek írása stb.); 7. kutatásszervezés és szakértői tevékenység; kapcsolattartás az MTA-val és a többi állomással.

Befejezésül hadd szóljak néhány szót még magáról a Gramma Nyelvi Irodáról – melynek munkatársa szerzőnk, Misad Katalin is –, és az abban folyó munkáról. A kutatóállomás létrejötté előtt – nincs értelme titkolni – bizony többször kerültem magam is összeütközésbe néhány nyelvész kollégával, főként a magyar standard szlovákiai bevezetésének, alkalmazásának, fejlesztésének, itteni megnevezésének s a nyelvművelő munka szervezésének kérdésében. Megegyeztünk abban, hogy nem beszélünk és írunk „szlovákiai magyar standardról”, hanem „a magyar standard

szlovákiai változatáról”, hogy a megnevezés se sugalljon olyasmit: Szlovákiában valamiféle, a közös magyar standardtól eltérő nyelvváltozatot alakítunk ki. Természetesen abban is megegyeztünk, hogy a magyar standardot itteni használatában kiegészítjük azokkal a specifikus szókészleti elemekkel, amelyek a mi sajátos fogalmainkat nevezik meg. Megegyezésünket azok a nyelvészkollégák, akiknek más véleményük volt a nyelv fejlesztéséről, fejlesztésének módszereiről, mint nekünk, tiszteletben tartják. Ők a mi nyelvűvelő munkánkat ellenben feleslegesnek tartották, s inkább a nyelvtervezés fontosságát hangsúlyozták, valamint azt, hogy nyelvűvelésünk csak a standard kérdéskörébe tartozó hibákkal foglalkozzék. Érdeklődéssel vártam a nyelvtervezés nagyobb horderejűnek képzelt munkálatait, de megnyugodva vettem tudomásul, hogy tulajdonképpen nem az utódállamok magyar nyelvi központjainak kiépítésén munkálkodnak, hanem nyelvtervezés címén szintén nyelvi ismeretterjesztő cikkeket közölnek, mostanában mindenekelőtt a szlovák terminológia helyes magyar megfelelőinek kialakításával foglalkozva. Ezt a tevékenységüket én nagyon hasznosnak tartom, hiszen tulajdonképpen a nyelvűvelésnek is feladata mindaz, amit ők végeznek. Tehát csupán a megnevezések kérdésében volt közöttünk különbség, a lényeg, a cél talán ugyanaz. Hogy mi nyelvűvelő cikkeknek, ők meg ismeretterjesztő cikkeknek nevezik a lapokban megjelenő kisebb publikációikat, az igazán lényegtelen kérdés. Nagyobb baj az, hogy kevés lap vállalkozik már napjainkban ilyen jellegű írások közlésére. Azt pedig készséggel elismerem a régi nyelvűvelő tagok helyett és a magam nevében is, hogy ők most már az MTA kutatóállomása keretében szervezettebb és hasznosabb munkát végezhetnek és végeznek, mint a régi önkéntes nyelvűvelő csoport tagjai annak idején. Ennek szívből örülök, hiszen nyelvűvelőknek van belőle haszna.

A Gramma Nyelvi Iroda keretében folytatott munkát tehát nagyon hasznosnak és nyelvűvelőnk fejlesztése, kisebbségi nyelvhasználatunk javítása szempontjából igen fontosnak tartom. Misad Katalin fentebb ismertetett – alapos kutatásokra támaszkodó és gondolatébresztő, anyanyelvűnknek kisebbségi standarddá fejlesztését elősegíteni akaró – értékes munkáját minden olyan olvasónak ajánlom szíves figyelmébe, aki szívügyének tartja anyanyelvűnk szebbé és jobbá tételét, és a maga szellemi vagy anyagi eszközeivel esetleg támogatni is hajlandó ezt az ügyet.

Misad Katalin

Nyelvi kontaktusok

Szlovákiai magyar vonatkozású
alkalmazott nyelvészeti tanulmányok

Lilium Aurum

Misad Katalin: Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2009, 248 p.

A rendszerváltás a szlovákiai magyar nyelvtudomány számára is alapvető változást eredményezett: megszűntek a kutatásokat gátló politikai akadályok, megkezdődhetett a nyelvészeti kutatás intézményes kereteinek fokozatos kiépítése. A magyarországi nyelvtudomány, amely az előző politikai rendszerben alig szentelt figyelmet a határon túli magyarok (így a szlovákiai magyar kisebbség) nyelvének, jóllehet érezte, hogy azok nyelvhasználatára, beszéde más, mint a magyarországi magyaroké, a határon túli magyar nyelvváltozatok megítélésében paradigmaváltásra kényszerült. A nyelv többközpontúságából kiindulva megváltozott az „egy magyar nyelv” eddigi értelmezése: mivel a határon túli magyarok (így a szlovákiai magyar kisebbség is) helyzetükből adódóan csak korlátozottan használhatják anyanyelvüket (Szlovákiában például a hivatalos nyelv a szlovák, s a hatályos nyelvtörvény értelmében a hivatalos érintkezésben a magyar lakosság csak akkor használhatja anyanyelvét, ha részaránya eléri az ott élő lakosság 20 százalékát, emellett az anyanyelvű oktatás sincs biztosítva minden szakterületen és szinten), a magyar lakosság többsége fokozatosan kétnyelvűvé válik, s így egyre több idegen (esetünkben szlovák) eredetű tükörki-fejezés, tükörszó kerül be anyanyelvébe, s ezáltal az anyaországot körülvevő államokban a magyar nyelv sajátos változatai alakulnak ki – közösen alkotva az egy magyar nyelvet.

Ezek képezik Misad Katalin most megjelent *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok* című kötetének gondolati háttérét. A szerző, a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója, a Gramma Nyelvi Iroda munkatársa annak a fiatal nyelvész-nemzedéknek a képviselője, amely a kilencvenes évek elejétől a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoportban,

majd megalakulása (2001) óta a Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásaként működő Gramma Nyelvi Irodában folytat nyelvészeti kutatásokat.

A kötetben található tanulmányok a magyar nyelvet a nyelvi rendszer, a nyelvhasználat, az alkalmazott nyelvészet és a nyelvi szolgáltatások alapján vizsgálják, jóllehet a szerző hangsúlyozza, hogy ezek a megközelítések nehezen választhatók el teljesen egymástól, hiszen a konkrét kutatásokban mindig többféle nézőpont érvényesül egyszerre. A dolgozatok öt nagy témakört ölelnek fel: a szaknyelvi-terminológiai problémákat, a magyar mint kisebbségi nyelv használatát a hivatalos érintkezésben, a standardtól eltérő helyesírási formákat, az anyanyelv és a szlovák nyelv oktatásának kérdését (ehhez kapcsolhatjuk még a magyar mint idegen nyelv oktatásának kérdését taglaló, valamint a Szép magyar beszéd verseny hangzási–nyelvi jellegzetességeiről írt tanulmányt is), valamint a Gramma Nyelvi Iroda bemutatása révén a hazai elméleti és empirikus kutatásokat, a nyelvi adatbázis építését, a nyelvi tervezést és szolgáltatást.

A szaknyelvi regiszterek fejlesztéséről írt dolgozat kiindulópontját az képezi, hogy „a szaktudományok nyelvének fejlesztése... jelenleg egyik legfontosabb feladata a magyar nyelvtudománynak: a magyar szaknyelvek országunkénti szétfejlődésének megakadályozása ugyanis közös nemzeti érdek. A külön szlovákiai, erdélyi, kárpátaljai, vajdasági stb. magyar szaknyelvek kialakulásával a Magyarország határain kívül élő magyar beszélőközösségek számára körülményesebbé válna az anyaországgal való kapcsolattartás: megnehezítené a kisebbségben élő magyar szakemberek kommunikációját magyarországi kollégáikkal, a kisebbségi magyar fiatalok magyarországi továbbtanulását, a magyarországi tan-és szakkönyvek használatát stb.” (11–12. p.). A szlovákiai magyar tanulók jelentős része szlovák tannyelvű szakiskolát vagy szakmunkásképzőt látogatva eleve nem sajátíthatja el a magyar szakterminológiát. A magyar tannyelvű alapiskolák és gimnáziumok tanulói által használt, többnyire szlovák nyelvből fordított tankönyvek „ugyanazt a jelenséget gyakran más néven nevezik meg, mint Magyarországon vagy Erdélyben, a Vajdaságban” (14. p.), mert maguk a tankönyvek fordítói, ill. a

fordítás bírálói sem ismerik a magyarországi szakterminológiát, mivel felsőfokú tanulmányaikat ők sem anyanyelvükön végezték. A szerző a hiányzó szakmai regiszterek létrehozásával kapcsolatban azt az elvet vallja, hogy „ha a szlovák és a magyar megfelelőiben eltérő szemantikai jegyek kapnak nyelvi formát, a magyarra fordítás esetében a magyarországi mintát ajánlatos követni. Ha azonban valamely szlovák terméknek nincs magyarországi megfelelője (és ennek következtében megnevezése), akkor egy új szakszót kell létrehozniuk: vagy egy olyan sajátos szlovákiai terminust, amelyet a szlovák megnevezés szemantikai jegyeinek figyelembevételével alakítanak ki, vagy a szlovák megnevezés tükörfordítását építik be – kölcsönszökeént – a terminológiai rendszerbe” (17–18. p.). Mindezt szlovák–magyar vonatkozású élelmiszer-ipari szakkifejezésekkel és terméknevezésekkel szemlélteti.

Az 1919-től napjainkig megjelent szlovák–magyar, ill. magyar–szlovák szakszótárakat és iskolai szakszójegyzékeket elemezve megállapítja, hogy azokat többnyire nagyfokú terminológiai bizonytalanság jellemzi.

A magyar mint hivatalos nyelv használatának gyakorlatáról szóló tanulmányában a két-nyelvűségi helyzetből adódó nyelvi-nyelvhasználati jelenségeket mutatja be a dunaszerdahelyi önkormányzati hivatalban található feliratok, a szóbeli és írásbeli ügyintézés során használt nyelv és a hivatal által kiadott hivatali szövegek és azok magyar fordításai alapján.

A standardtól eltérő helyesírási formák (intézménynevek, művészeti csoportok, rendezvények nevei, ünnep- és emléknapok, díjak és kitüntetések nevei) és a nagybetűsítések tárgyalásakor a sajátos szlovákiai magyar kifejezésekre hívja fel a figyelmet.

Az újabb nagy témakört az anyanyelvi nevelés problematikája és a szlovák nyelv oktatása jelenti. Az anyanyelvi nevelésnek az elvárások szerint nyelvhasználat-központúságra, szövegszemléletre és funkcionális nyelv szemléletre kellene irányulnia, ám ezeknek az elvárásoknak maradéktalanul sem az egyes tantervek, sem a mára már elavult nyelv szemléletet tükröző nyelvtankönyvek nem felelnek meg. Ez utóbbiak Misad Katalin szerint „a magyarországinak általában jóval gyengébb utánzatai, amelyek különféle – innen-onnan össze-

ollózott – nyelvi ideológiákra és mítoszokra épülnek, s figyelmen kívül hagyják azt a tény, hogy a kisebbségi magyar gyermekek természetesen úgy, olyan kétnyelvű beszédközösségben élnek, amelyben anyanyelvként egy, a többségi nyelv hatása alatt álló nyelvváltozatot sajátítanak el, s a mindennapi kommunikációjukban szinte kizárólagosan ezt is használják” (154. p.).

A szerző a szlovák nyelv oktatásával kapcsolatban lebonyolított felmérés eredményei alapján azt állapítja meg, hogy „alap- és középfokú iskoláinkban a többségi nyelv [a szlovák nyelv] oktatása többnyire nem felel meg a kommunikatív kompetencia követelményeinek, ezért esetenként igen szerény eredményesség jellemzi” (159. p.). Szlovák nyelv-oktatásunkra még mindig a grammatika-központúság jellemző. A szlovák nyelv oktatása hatékonyságának növelése érdekében az alábbiakat javasolja: új tanterv és ún. művelődési standard kidolgozása; egyes középiskola-típusok számára differenciált tanterv kidolgozása; a szlovák nyelv oktatásának módszertanát a szlovák mint idegen nyelv aspektusából kell kidolgozni; a hazai felsőoktatási intézményekben a magyar–szlovák szakos hallgatóknak a szlovák mint idegen nyelv módszertanát kell oktatni; olyan tankönyveket kell írni, amelyekben a társalgási témák valós kommunikációs szituációkat jelenítenek meg, nyelvtanuk pedig a funkcionális grammatikára épül; az erősen magyar jellegű nyelvi környezetben található magyar iskolákban be kell vezetni a kötelező szlovák nyelvi társalgási órát; meg kell teremteni az eredményes szlovák nyelv-oktatáshoz elengedhetetlenül szükséges személyi és tárgyi feltételeket; biztosítani a pedagógusok rendszeres továbbképzését.

A kötetet záró tanulmányban a szerző az MTA határon túli kutatóállomásainak munkáját tekinti át, különös tekintettel a Gramma Nyelvi Irodára.

Misad Katalin könyve az egyetemes magyar nyelvészetbe egyre jobban integrálódó szlovákiai magyar nyelvtudomány újabb fontos állomása. Olyan gondolatgazdag, problémaérzékeny, továbbgondolásra érdemes alapozás, melyre a jövőben bátran lehet építeni.

Hahn, Hans Henning–Mannová, Elena (Hrsg.): *Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung. Beiträge zur Historischen Stereotypenforschung.* Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften 2007, 535 p./Mitteleuropa–Osteuropa. Oldenburger Beiträge zur Kultur und Geschichte Ostmitteleuropas. Band 9./

A sztereotípa (stereotyp) mint nyomdaipari szakkifejezés viszonylag réginek mondható (a szó görög eredetű, ám magát az eljárást, tudniillik a nyomóforma-másolat előállítását Gutenberg fedezte fel az 1450-es évek végén), legalábbis az átvitt értelemben használatos utódjához képest, amelyet 1922-ben használt először Walter Lippmann a *Public Opinion* című (magyarul 1971-ben *A közvélemény* címmel megjelent) könyvében. A kifejezés, pontosabban az általa körvonalazott jelenségcsoport kutatása az utóbbi évtizedekben érte el a soha nem látott népszerűségét: nemzetközi és tudományközi tudományos tanácskozásokat szerveznek megvilágítására, monográfiák, tanulmánykötetek sora jelzi a felfokozott (tudományos és társadalmi) érdeklődést, sőt az utóbbi időben egy egyetemi munkacsoport (az oldenburgi Carl von Ossietzky Egyetem Történeti Intézetének munkacsoportja) is foglalkozik a problémakör feltérképezésével, értelmezésével. Hirtelenjében Hanák Péter: A másokról alkotott kép (*Századok*, 1985. 1079–1104. p.) című, azóta többször, idegen nyelveken is megjelent, magyar vonatkozásban mindenképpen alapozó jellegű tanulmánya vagy a Helge Gerndt által szerkesztett *Stereotypvorstellungen im Alltagsleben* (München, 1988), Hermann Bausinger híres könyve (*Typisch deutsch*, München, 2000, lásd e sorok szerzőjének ismertetését a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2001. 2. számában), továbbá a Fórum Kisebbségkutató Intézet által 2004-ben szervezett konferencia, illetve annak kísérőkötetete (*Mýty a predsudky v dejinách*, Šamorín, 2005), az MTA Kisebbségkutató Intézete 2006-os, *Etnikai sztereotípa és társadalmi távolság* című nemzetközi tanácskozása jut az eszembe. A sort persze, némi utánajárás után szinte tetszés szerint folytatni és szaporítani lehetne...

Maga a jelenség, a sztereotípa persze nem új keletű: antik szerzők műveiben éppúgy találkozunk sztereotípiákkal, mint a korai (és nem csak korai!) néprajzi leírásokban. Főleg, nem akarván persze a fogalmat ily módon leszűkíteni, a nemzetkarakterológia dolgozott (és dolgozik!) feltűnően sok sztereotípiával. Legyen elég itt a magyar és szlovák néprajz előfutárának tekintett Csaplovics János/Ján Čaplovič közismert népkarakterológijaira emlékeztetni az *Ethnographiai értekezés Magyar Országról* című munkájából (1822), amelyek mellesleg egy európai szemlélet- és értelmezési mód viszonylag kései lecsapódásai voltak (gondoljunk csak azokra a 18. században divatos ábrázolásokra, amelyek az egyes népek fiait, ritkábban leányait vélt vagy valós, de inkább vélt jellemző vonásaikkal fölruházva mutatják be: írásban és képen). Ekkor persze még nem tekintették ezeket sztereotípiáknak, noha Csaplovics éles szemű és kemény tollú kritikus, Dohovits Bazil rámutatott e sommás általánosítások problematikus voltára. Azóta – hogy rövidre zárjam tudománytörténeti vargabetűmet – főleg a nemzeti ön- és heterosztereotípiák vizsgálatában, egyszersmind megismerésében jóval előbbre jutottunk, s a most bemutatásra kerülő kötethez hasonló vállalkozásoknak hála, egyre előbbre is jutunk.

Az Elena Mannová (a pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének a munkatársa) és Hans Henning Hahn (az oldenburgi Carl von Ossietzky Egyetem professzora) által szerkesztett tanulmánykötet voltaképpen egy Pozsonyban 2002-ben megrendezett konferencia jegyzet-apparátussal ellátott, tanulmányokká átdolgozott előadásainak a gyűjteménye. A tanácskozáson német és szlovák kutatók (történészek, szociológusok, etnológusok stb.) vettek részt, s fejtették ki véleményüket a problémakör különféle aspektusairól. Egy könyvismertetés terjedelmi keretei persze csak módjával engedik meg a recenzensnek, hogy az olvasás során széljegyzetelt könyvhöz valódi és érdemi megjegyzéseket fűzzön. A kötet vázlatos ismertetése mellett magam is csak néhány, végső soron szubjektív módon kiemelt részproblémára világítok majd rá.

A szerkesztőpáros rövid, inkább a konferencia szervezési és a belőle kinőtt kötet megjelentetésének gyakorlati kérdéseit taglaló bevezetése után az első blokk egy-egy metodológiai eszme-futtatást tartalmaz a történész Hans Henning Hahn és a nyelvész Lubor Králik tollából. Utóbbi a szlovák nyelvi fordulatokban szereplő idegenek előfordulásait vizsgálva megállapította, hogy a nyelvi anyag (szólások, közmondások, állandó szófordulatok) a szlovákok alapvetően békére, toleranciára hajló mentalitásáról tanúskodik. Ennek okát a szlovák nemzeté válás viszonylag kései lefolyásában és a szlovák történelem folyamatosságának hiányában látja. Ez a következtetés nagy vonalakban egybeesik Eva Krekovičová munkájának eredményeivel, aki a szlovák folklór roma- és zsidóképét elemezte az 1999-ben megjelent *Medzi toleranciou a bariérami* című munkájában (a kötetet magyarul Csanda Gábor ismertette az *Acta Ethnologica Danubiana* 2–3. kötetében). Magam a most szóban forgó tanulmánykötetből értesültem róla, hogy Krekovičová könyve a szlovák kiadást megelőzően már németül is megjelent (*Zwischen Toleranz und Barrieren*. Frankfurt am Main, 1998). Hozzáteszem, hogy a folklóryanag – sajnos – kevésbé alkalmas pontos datálásra, így csak sejthetjük, hogy a Králik és Krekovičová által felvázolt kép időben egészen biztosan „hullámzásokat” mutat. Egy mai szlovák közmondásgyűjtemény vonatkozó tételeinek a statisztikai vizsgálata vélhetően kissé más képet mutatna, mint az Adolf Peter Záturecký által gyűjtött és 1897-ben közreadott összeállítás. A „*píše, ako český žandár*” fordulat 1918 utáni képződmény a szlovákban (és – teszem hozzá – a [szlovákiai] magyarban is). A „*maďarský žandár*” kifejezés pedig mint a durvaság, kegyetlenség szinonimája a szlovákban nagy valószínűséggel 1938 után alakult ki, majd honosodott meg. A példák természetesen szinte tetszés szerint szaporíthatók.

A következő öt egységben a sztereotípiák más-más közegben, összefüggésrendszerben realizálódó megjelenési formáit prezentálják, elemzik és értelmezik a szerzők. A *sztereotípiák „csak úgy mellékesen” – a mindennapi élet és a szociális reprezentáció* című blokkban Elena Mannová a szakácsköny-

vek által közvetített étkezési sztereotípiákat, az ételeket mint nemzeti jelképeket vizsgálja konkrét szlovák példák alapján. Mannová és Rastislava Stoličná kutatásaiból tudjuk, hogy a manapság turistacsalogatóként ismert, szlovák jellegzetességnek számító *juhtúrós* vagy *brindzás galuska*, más néven *sztrapacka* („bryndzové halušky”) egyik alapanyaga, a juhtúró a 15. századi vlach kolonizáció révén honosodott meg az északi szlovák területeken (tehát nem tekinthető különösebben „ősi” s pláne nem sláv terméknek). A belőle készült juhtúrós galuska eredendően inkább ínségeledelnek számított, és a szegénység jelképeként tartották nyilván. Némely szlovák vidék házassági szokásainak része volt: ha a kéroket juhtúróval kínálták, az kikosarazásnak számított. Egyes szakácskönyvek először nem is pártolták ennek az ételféleségnek a szlovák nemzeti jelzővel való felruházását. Aztán, itt nem részletezendő, „felülről” jövő kezdeményezéseknek köszönhetően mégis az lett, s az 1940-es években már mind a szakácskönyvek, mind az alapiskolai szlovák honismeretkönyvek tipikusan szlovák eledelnek mondják (a témáról magyarul Rastislava Stoličná: A táplálkozás mint etnoidentifikációs jegy című tanulmánya olvasható. *Acta Ethnologica Danubiana* 5–6. Komárom, 2004). Olga Danglová a polgári életideál sztereotípiáit mutatja be a parasztháztartások falvédőinek tükrében. Gabriela Dudeková a szegények jötevéiről kialakult 19. századi, 20. század eleji kép valós hátterét rajzolja meg, míg Heike Müns a német kultúrában erőteljesen jelen lévő észak–dél ellentétet zenei sztereotípiákkal érzékelteti. Dana Bořutová a 19–20. századi kelet-közép-európai építészet nemzetinacionalista stílusjegyeit, vizuális sztereotípiáit veszi számba.

A következő, két tanulmányból álló egység (*Zsidó-képek*) a 18. századi felvilágosodás írói zsidóképéről (Birgit Bruns), illetve (1939-el bezárólag) a kétszáz év távlatában vizsgált német útikalauzokból kihámozható zsidó Krakkó és zsidó Prága bemutatását (Tobias Weger) tartalmazza.

A *Történeti és világképek* címet viselő blokkba négy tanulmányt soroltak a szerkesztők. Ezek a németekről, Németországról alkotott külföldi képek különféle forrásaival,

megnyilvánulási formáival, valamint a Hanza-városok történetírásában fellelhető sztereotípiákkal foglalkoznak. A következő egység (*Manipuláció – legitimáció – orientáció: miért van szüksége a politikának sztereotípiákra?*) három tanulmánya a sztereotípiáknak a politikai és közéletben betöltött szerepét vizsgálja.

Végezetül a hatodik, utolsó blokk (*Szlovákok és németek – a magunkról és a másokról alkotott kép*) négy tanulmányról kell szót ejteni. Eva Krekovičová az *Autosztereotípiák és a politikai elit*ek című dolgozatában a szlovák politikusok által használt (és/vagy elfelejtett) nemzeti sztereotípiákat elemzi. „Szomorú s egyszersmind jellemző, hogy vélhetően még hosszú ideig nem lesz lehetséges Közép-Európa mentálisan és történetileg oly közel álló népeinek közös történetét megírni” – kezdi dolgozatát, majd (miközben a legsúlyosabb problémaként a szlovák–magyar közös történelemkönyv hiányát jelöli meg) mindezt azzal magyarázza, hogy az egyes nemzetek történelmi és egyébként közös történelmet, illetve annak egy-egy közös szeletét egész más aspektusból közelítik meg, s éppen ezért általában másként is értéklik. Ami véleményem szerint nem lenne annyira súlyos probléma, ha el tudnánk fogadni a másik, miénktől eltérő álláspontját, s azt egy további lehetséges nézetként kezelni. Valami olyasmire gondolok, amit Gabi Dolff-Bonekämper az épített örökség kapcsán nemrégiben *örökségközösségek*ként határozott meg (Nemzeti – regionális – globális? A társadalmi örökségkonstrukciók régi és új modelljei. *Magyar Szemle*, 2009. 1–2. sz.). Lényege, hogy egy adott építmény fontos, meghatározó, egyszersmind eltérő előjelű (!) szerepet játszhat egyszerre több etnikum történeti és önazonosság-tudatában, szimbólumrendszerében stb. Az *örökségközösség* terminus azt sugallja, hogy ezek az eltérő megközelítések, aspektusok békésen meg is férnek egymás mellett. Jó példája (lehetne) ennek Dévény, amely fontos, mondhatni kultikus és mindenképpen szimbolikus helye mind a térség németjeinek, mind pedig magyarjainak és szlovákjainak (vö. Gabriela Kiliánová: *Identita a pamäť. Devín/Theben/Dévény ako pamätné miesto*. Bratislava, 2005). A közös (vagy

részbe közös) történelem szintén szemléltető lenne az *örökségközösség* értelmében. Visszatérve Krekovičová dolgozatához, röviden összefoglalva: a szerző a szlovák politikai elit és a sztereotípiák viszonyát ambivalensnek mondja. A sztereotípiák tudatos alkalmazása, a velük való élés és visszaélés egyrészt, nem-ismeretük, tudatos ignorálásuk másrészt egyaránt jellemző a politikacsinálókra. A szlovák nemzeti sztereotípiákra hoz konkrét példákat. Nem a „másokról alkotott képre”, hanem az autosztereotípiákra tehát. Ezek között a Nagymorva Birodalom ideája, a Jánošík-legenda, a Štúr-nemzedék, a szlovák nemzeti felkelés, Alexander Dubček stb. előkelő helyen szerepel. Voltaképpen azokról a jelenségekről van tehát szó, amelyeket másutt „szlovák mítoszokként” is emlegetni szoktak, többek között szerzőnk is (vö. Krekovič, Eduard–Mannová, Elena–Krekovičová, Eva [red.]: *Myty naše slovenské*. Bratislava, 2005). Dolgozatában, egy rövid bevezetés erejéig, arra a kérdésre is kitér, hogy mi a különbség a mítosz és a sztereotípiák között. Noha jól artikulált választ nem kap a kérdésre az olvasó, annyi világosá válhat számára, hogy a két képzet szorosan összefügg. Én ezt úgy magyaráznám, hogy a kettő kölcsönösen egymás függvénye. Miközben a sztereotípiák (legalábbis azok egy jelentős csoportja) a mítoszokból nőttek ki magukat, azoknak mintegy summázatuk, megértésükhöz a mítoszok szolgáltatnak ismeret- és háttéranyagot. Hasonló jelenségcsoport ez, mint egyes állandó szókapcsolataink, szóláshasonlataink esete. Az, hogy megértsük például a *Magyar Nyelvőrn*ben 1872-ben közölt „módi ez is, mint Komáromban a félszem” hasonlatot, feltételezi egy mögötte, előtte lévő, nyilván tréfás kimenetelű történet ismeretét. Ugyanígy az ezeréves magyar elnyomás sztereotípiája a szlovák köztudatba csak summázata egy (történeti ismeretekből, legendákból, mondákból stb. álló) ismeretrendszernek, amit mítosznak nevezhetünk. A „trianoni átok” sztereotípiája mögött a magyarban szintén a családi legendáriumból, különféle narratívákból, képekből, történeti ismeretekből stb. összeálló Trianon-mítosz áll. Ugyanígy a magyarban nem a fehér ló mondája a sztereotípiák, hanem a belőle kinövő, a szlávok egy-

ügyű hiszékenységére, balgaságára való utalás. Maga a monda, pontosabban mondanakör inkább ezt a sztereotípiát magyarázó mítosz.

A blokk további dolgozatai a szlovák kultúra sztereotípiáinak keletkezését és fennmaradásuk makacosságát (Dušan Škvarna), a szlovákok és németek egymásról alkotott sztereotípiáit (Magdaléna Paríková), illetve a német nyelvű irodalom szlovákság-képét, a szlovákokról berögződött német sztereotípiákat vizsgálják (Hans Henning Hahn).

A zömében német (néhány dolgozat esetében angol) nyelvű tanulmánykötetet a szerzőkre vonatkozó alapinformációk zárják. Ahogy fentebb már említettem, a jelen ismertetés keretében valamivel részletesebben bemutatott, illetve kommentált tanulmányok kiválasztása esetleges, szubjektív volt. Más recenzens nyilván más dolgozatokat emelt volna ki, s az ő eljárása ugyanúgy hiteles lett volna. A száraz tartalmi bemutató helyett választott „széjlegyzetelés” módszer talán jobban felkelti az érdeklődést a kötet és a problematika iránt, s a publikáció magyar recepciója remélhetőleg nem merül ki ebben az itt olvasható könyvismertetésben.

Liszka József

Múcska, Vincent–Daniš, Miroslav–Ševčíková, Zuzana: Dejiny európskeho stredoveku. I. Raný stredovek. Od 5. storočia do polovice 11. storočia. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, 390 p.

Egy összefoglaló jellegű egyetemi tankönyv megírása mindig nagy kihívást jelent. A pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara Világtörténeti Tanszékének munkaközössége is most először vállalkozott ilyen feladatra *Az európai középkor története. I. Korai középkor. Az 5. századtól a 11. század közepéig* című kiadvánnyal. Több oka is volt, hogy felvállalták ezt a munkát. Az eddigi egyetemi hallgatói generációk a szlovák felsőoktatási intézményekben is cseh tankönyvekből tanultak. Ezek a tankönyvek a hetvenes évek folyamán íródtak, s jöllehet mind szakmai, mind ideológiai szempontból kiállták az idő próbáját, ám napjainkban már igény van újabb feldolgozásokra. Erre egyrészt gyakorlati okokból van szükség. Az em-

lített tankönyvek ma már nehezen hozzáférhetők. Ugyanakkor az egykori Csehszlovákia keleti fele immáron másfél évtizede önálló országgá vált. Itt volt az ideje, hogy a szlovák egyetemi hallgatók anyanyelvükön is hozzáférhessenek egy átfogó tankönyvhöz. Végül elérkezett az idő, arra is, hogy egy szlovák egyetem történelem tanszéke megbirkózzon ezzel a komplex feladattal.

A tankönyv a háromkötetesre tervezett középkortörténet első kötete. Szerzői közül Miroslav Daniš Kelet-Európa-szakértő, Vincent Múcska a korai középkorral foglalkozik, Zuzana Ševčíková pedig kultúrtörténész.

Egy összefoglaló, enciklopédikus könyv elkészítése számos probléma elé állítja a szerzőket. A legnagyobb kihívás a terjedelem, mi kerüljön bele, és mi maradjon ki. Ebben a kérdésben valóban jó kompromisszumos megoldás született. A kötet kilenc fő történeti-földrajzi egység leírására tagolódik: a germán államok kialakulása; a szláv államalapítások; a kelet-európai nomád népek honfoglalásai; a normannok és Skandinávia; az iszlám terjeszkedése; a kelet-európai államok kialakulása és Bizánc korai évszázadai; a Frank Birodalom; korai német államok kialakulása; a Pápai Állam és missziós tevékenysége. E fő részekben kívül megtalálható még egy bevezető, amely a korszak periodizációjával foglalkozik, illetve egy külön gazdaságtörténeti rész. A szövegtörzs mintegy 324 oldalt tesz ki.

A nemzeti történészcsoportok gyakran kerülnek abban a csapdába, hogy szintetizáló feldolgozás esetén is nagyobb súlyt fektetnek saját történelmük bemutatására. Ebben a könyvben ilyenről szó sincs. Samo birodalmával másfél, a Nagymorva Birodalommal szűk két oldal foglalkozik. Nem több, mint amekkora történelmi szerepe volt a többi kortárs államalakulathoz képest, illetve amennyi hely jut számára a több téma arányához képest.

A következő probléma az, mennyi adat kerüljön bele a szövegbe. Történelemkönyv lévén, itt elsősorban az évszámok mennyiségéről van szó. Nos, a szerzők nem töltik meg a könyvet dátumokkal, a szakkifejezéseket pedig megmagyarázzák.

Egy tankönyv esetében fontos a módszertani háttér is, ami a laikus olvasó szá-

mára mint a könyv használhatósága jelenik meg. Arról már szó volt, hogy a tárgyalt anyag felosztása nem hagy semmi kívánnivalót maga után. Egy történelemtankönyv viszont térképek nélkül használhatatlan. Tizenkét térkép található benne. Természetesen ez kevés, de arra elég lehet, hogy ha az olvasó éppen nem tud egy történelmi atlaszhoz hozzáférni, legyen valamilyen elképzelése az adott korszakról. Több térkép alaposan megnövelné a terjedelmet. A mai technikai lehetőségek mellett talán meg lehetett volna oldani, hogy ezek színesek legyenek. A könyv egy mellékletet tartalmaz, az uralkodók és a pápák jegyzékét.

Egy tankönyv esetében további szempont az olvashatóság. Itt sem érheti a munkát komoly kritika. A könyv olvasmányos, mindig összefüggő szöveget tartalmaz. A szöveg mindig szakmai jellegű, azaz igényel bizonyos háttérismeretet. A kiemelések esetében csak dőlt betűket alkalmaz.

A könyv a szakirodalmat ez egyes fejezetek elején tünteti fel. Csak valóban rövid válogatásról van szó. Nagyon sok idegen nyelvű, esetenként több évtizeddel ezelőtt megjelent könyvet sorol fel. Néhány esetben a cseh kiadás helyett a németet tünteti fel an-

nak ellenére, hogy a bevezetőben a szerzők kijelentik, hogy mindig helyben is hozzáférhető könyveket válogattak ki, bizonyos esetben kérdéses, hogy egy szlovákiai egyetemista érdeklődése esetén valóban hozzá tudna-e férni. Valamennyi forrás megismeréséhez várni kell a harmadik kötet megjelenéséig.

A könyv annak ellenére, hogy az első ilyen vállalkozás szlovák történészek részéről, minden szempontból sikeresnek mondható. Bár tankönyvnek készült, említett jó tulajdonságainak köszönhetően valóban alkalmas arra, hogy nem szakmai érdeklődő számára is hasznos olvasmány legyen. Napjainkban, amikor egyre nagyobb az igény egy közös szlovák–magyar történelemtankönyv megírására, illetve egymás múltjának jobb megismerésére, ez a könyv valóban alkalmas arra, hogy más nemzetiségű diákok is kezükbe vegyék. Vagy a szlovák eredetit a szlovákiai magyar felsőoktatási intézményben, vagy akár magyar fordításban Magyarországon is. Bár ebben az esetben nem a közös múlt feldolgozásáról van szó, mégis hasznos a szlovák történészek más irányú munkáinak megismerése is.

Horbulák Zsolt

Számunk szerzői

Fazekas József (1953)
esztéta (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Halász Marianna (1985)
történész (Nagybégány, Ukrajna)

Gaucsík István (1973)
történész (SZTA Történettudományi
Intézet, Pozsony, Szlovákia)

Horbulák Zsolt (1972)
közíró (Pozsony, Szlovákia)

Jakab István (1928)
nyelvész (Selye János Egyetem,
Komárom, Szlovákia)

Kocur László (1977)
irodalomtörténész (Komárom,
Szlovákia)

Liszka József (1956)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Mészáros András (1949)
filozófus (Comenius Egyetem, Pozsony,
Szlovákia)

Schell Csilla (1966)
néprajzkutató (Johannes-Künzig-Institut,
Freiburg, Németország)

Tátrai Patrik (1970)
geográfus (MTA Földrajztudományi
Kutatóintézet, Budapest,
Magyarország)

Varga Sándor (1942)
történész (Pozsony, Szlovákia)

Voigt Vilmos (1940)
folklorista (Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Budapest,
Magyarország)